

Petr Drulák a kol.

JAK ZKOUMAT POLITIKU

*Kvalitativní
metodologie
v politologii
a mezinárodních
vztazích*

portál

KATALOGIZACE V KNIZE – NÁRODNÍ KNIHOVNA ČR

Drulák, Petr

Jak zkoumat politiku : kvalitativní metodologie v politologii
a mezinárodních vztazích / Petr Drulák a kol. – Vyd. 1. –

Praha : Portál, 2008. – 256 s.

ISBN 978-80-7367-385-7 (váz.)

321 * 327

- politologie – metodologie
- mezinárodní vztahy – metodologie
- přehledy

321 – Politologie [15]

Recenzoval Ondřej Císarš

© Petr Drulák, Michal Kořan, Jan Karlas, Vít Beneš, Elsa Tulmets,

Vít Střítecký, Ondřej Horký, Eliška Tomalová, Mats Braun, 2008

Portál, s. r. o., Praha, 2008

ISBN 978-80-7367-385-7

Obsah

Úvod	9
1 Epistemologie, ontologie a operacionalizace	14
1.1 Pojem kvalitativní metodologie	14
1.2 Epistemologie: kauzální vysvětlení a interpretativní porozumění .	15
1.3 Interpretace a subjektivita	19
1.4 Ontologie: spolupráce teorie s metodologií	22
1.5 Operacionalizace a výzkumné standardy	25
1.6 Závěr	27
2 Jednopřípadová studie	29
2.1 Vývoj případových studií v historické perspektivě	30
2.2 Role případových studií v mezinárodních vztazích a politologii .	32
2.3 Vytváření případové studie	39
2.4 Nedostatek a násilí	52
2.5 Socializace v Bruselu	57
2.6 Závěr	60
3 Komparativní případová studie	62
3.1 Epistemologické a ontologické předpoklady	63
3.2 Výzkumný rámec	65
3.3 Metody	70
3.4 Sociální revoluce	73
3.5 Zájmy členských států v EU	79
3.6 Zhodnocení	83
3.7 Závěr	89
4 Diskurzivní analýza	92
4.1 Diskurzivní analýza v sociálních vědách	93
4.2 Epistemologické a ontologické předpoklady	94
4.3 Co není diskurzivní analýza	97

4.4	Typy diskurzivní analýzy	99
4.5	Diskurzivní konstrukce národní identity	109
4.6	Zahraniční politika USA a politika identity	116
4.7	Zhodnocení	120
4.8	Závěr	122
5	Analýza metafor	125
5.1	Ontologická a epistemologická flexibilita	126
5.2	Základní pojmy empirické analýzy metafor	127
5.3	Metafory bezpečnosti	131
5.4	Metafory evropské integrace	136
5.5	Metafory americké politiky	142
5.6	Zhodnocení	145
5.7	Závěr	147
6	Etnografie	149
6.1	Epistemologické a ontologické předpoklady	151
6.2	Co je součástí etnografické metodologie?	155
6.3	Aplikace etnografie v politické vědě	162
6.4	Etnograf ve francouzském parlamentu	165
6.5	Etnografie Evropské komise	169
6.6	Zhodnocení	173
6.7	Závěr	175
7	Biografie	177
7.1	Epistemologické a ontologické předpoklady	179
7.2	Biografie jako výsledek, metoda i zdroj výzkumu	187
7.3	Britské úřednictvo a modely vůdcovství	194
7.4	Americký prezident a válka ve Vietnamu	197
7.5	Zhodnocení	199
7.6	Závěr	201
8	Zakotvená teorie	203
8.1	Epistemologické a ontologické předpoklady	204
8.2	Základní rysy zakotvené teorie	206
8.3	Techniky zvyšování teoretické citlivosti	213
8.4	Sítě aktivistů	214
8.5	Chameleonské vůdcovství	218

8.6	Radikální změna správy univerzit	220
8.7	Zhodnocení	223
8.8	Závěr	225
9	Kvalitativní výzkum – standardy, rétorika a logika	227
9.1	Výběr metodologie	227
9.2	Standardy výzkumu	229
9.3	Rétorika výzkumu	231
9.4	Logika výzkumu	235
9.5	Závěr	238
	Literatura	241
	Rejstřík	253

Úvod

Petr Drulák

Obory politologie a mezinárodní vztahy se od devadesátých let úspěšně rozvíjejí na řadě českých univerzit a vysokých škol. Kromě prací nabízejících výsledky politologického a mezinárodněvztahového výzkumu má český čtenář k dispozici také práce představující základní teoretické přístupy obou oborů (např. Drulák, 2003; Říchová, 2000). Dosud zde však chyběla kniha, která by seznamovala s metodologickými přístupy, jež se uplatňují při studiu politiky a mezinárodních vztahů (dále „obory“). Stávající česká metodologická literatura nabízí užitečný úvod do problematiky a seznamuje s některými základními pojmy. Její využitelnost v praktickém výzkumu je však omezená, protože se buď nezaměřuje na naše obory (Hendl, 2005), nebo se nevěnuje aplikaci metodologií (Škaloud, 2000).

Zatímco studium historie, ekonomie, sociologie či antropologie se neobejde bez důkladné metodologické přípravy, studenti našich oborů, a to včetně doktorandů, zůstávají většinou metodologií nedotčeni. V mnoha případech lze totéž říct i o jejich učitelích. Výsledkem je metodologická bezradnost studentů při konfrontaci s empirickým výzkumem na úrovni diplomových a disertačních prací, která vyústí v lepším případě v historické popisy a v horším případě v kompiláty zahraničních výzkumů či v nahodilé snůšky dat doprovázené nepodloženými interpretacemi. Naše obory potom těžko mohou komunikovat se světovým výzkumem a ani v českém prostředí se netěší takovému akademickému uznání, jaké by si jinak zasloužily.

Touto publikací chceme přispět k nápravě tohoto stavu. Klademe si za cíl seznámit českého čtenáře, ať už se jedná o diplomanta, doktoranda, či profesionálního výzkumníka, se základními kvalitativními metodologiemi využitelnými v našich oborech. Každá metodologie je popsána, rozebrána ze svých silných i slabých stránek, zhodnocena co do aplikovatelnosti a použita při výzkumu dvou konkrétních empirických problémů. Čtenář tak získá představu o tom, jak napsat **případovou studii** (kapitoly 2 a 3), jakým způsobem zkoumat politický **diskurz** a v jeho rámci **metafory** politiky (kapitoly 4 a 5), co nabízí institucionální **etnografie** (kapitola 6), jak lze využít výzkumu **biografie** (kapitola 7) a co přináší **zakotvená teorie** (kapitola 8).

Jako východisko pro vymezení kvalitativních přístupů jsme použili jednu z jejich nejrozšířenějších kategorizací (byť nikoli jedinou možnou), která rozlišuje případovou studii, fenomenologii, etnografii, biografii a zakotvenou teorii (Cresswell, 1998). Tuto pěťici jsme revidovali tak, aby výsledek respektoval specifickou realitu našich oborů. Výsledná pěťice, o níž se opírá struktura knihy, se proto poněkud odchyľuje od tohoto obecného východiska.

Případovým studiím jsou například věnovány hned dvě kapitoly. Jedná se o nejrozšířenější metodologii v našich oborech a vzhledem k jejímu významu je třeba reflektovat metodologické rozdíly mezi jednopřípadovými studiemi (kapitola 2) a komparativními studiemi (kapitola 3). Zatímco fenomenologie jako taková se v našich oborech příliš neobjevuje, naopak velmi vlivná je analýza diskurzu, která vychází z fenomenologické snahy analyzovat určitý problém prostřednictvím subjektivních významů, jež mu přikládají vybraní jedinci. Rovněž diskurzivní analýze jsou věnovány kapitoly 4 a 5, přičemž kapitola rozebírající výzkum metafor (kapitola 5) ukazuje na možnosti kombinace kvalitativních a kvantitativních metod. Ani etnografie není typickou metodologií našich oborů, nicméně dobře se uplatní například při výzkumu politických institucí (kapitola 6). Biografie a zakotvená teorie (kapitoly 7 a 8) jsou zatím rovněž spíše na okraji zájmu politologů, nicméně příslušné kapitoly ukazují na jejich potenciál.

V našem výkladu se opíráme o výsledky metodologických debat, které jsou vedeny především v angloamerickém a v menší míře ve francouzském a německém prostředí. Naším cílem není tyto debaty rozebírat. Jejich reflexe by nám sice umožnila lépe pochopit kontext vývoje jak jednotlivých metodologií, tak i kvalitativní metodologie jako takové, na druhou stranu by přetížila již beztak místy náročný výklad a českému čtenáři, kterého zajímá metodologie, a nikoli vývoj oborů ve zmíněných zemích, by nepřinesla žádné důležité informace. Nicméně je namístě upozornit, že o řadu zde předkládaných poznatků a tezí se vedou spory a že průnik tvořený všeobecně sdílenými poznatky a tezemi není příliš velký.

Jen pro ilustraci těchto sporů uvádíme, že samo vymezení kvalitativní metodologie není jednoznačné. Téměř všichni se shodnou, že kvalitativní přístupy se nějak odlišují od kvantitativních, ovšem povaha tohoto odlišení, vlastní náplň kvalitativního výzkumu a jeho vztah ke kvantitativnímu jsou předmětem zuřivých debat mezi různými metodologickými školami či generacemi (Bennett a Elman, 2007). Navíc v každém podoboru výzkumu politiky (komparativní politologie, mezinárodní vztahy, evropská studia, americká politika) mají tyto debaty svůj vlastní charakter. Dalo by se tudíž diskutovat například o rozdílech mezi postavením a pojetím případové stu-

die v německém výzkumu mezinárodních vztahů v období sedesátých let 20. století s jejím současným postavením a pojetím v americké komparativní politologii. Pokud se některé kapitoly podobnými otázkami zabývají, činí tak pouze v míře nezbytně nutné pro metodologický výklad. Z hlediska cílů této knihy považujeme za přínosnější tyto debaty spíše obcházet tím, že se soustředíme na způsob, jakým jsou jednotlivé metodologie využívány předními představiteli našich oborů.

Ačkoli se nezabýváme kvantitativními metodologiemi, neznamená to, že by výzkumu v našich oborech neměly co nabídnout. Například významná část amerických badatelů se opírá o statistiku, teorii her a jiné kvantitativní přístupy. V Evropě a zejména ve střední Evropě však jednoznačně převažují přístupy kvalitativní. V situaci, kdy chybí jakákoli metodologická reflexe, proto považujeme za vhodnější začít právě s těmito metodologiemi, které spíše odpovídají požadavkům české badatelské praxe. Doufáme však, že k dalším krokům při kultivaci této praxe bude patřit i příspěvek zabývající se kvantitativním výzkumem.

Je namístě zdůraznit, že hlavním zájmem našeho zkoumání jsou metodologie, a nikoli metody. Oba pojmy spojuje to, že se týkají propojování abstraktního světa teorií s konkrétním světem empirických pozorování. Metodologie a metody nám umožňují naplňovat teoretické pojmy a souvislosti empirickými daty a tak vyvozovat z konkrétních dat obecnější závěry. V této souvislosti není důležité, zda teorii naplňujeme empirickým obsahem proto, že chceme testovat její správnost, nebo proto, že chceme s její pomocí analyzovat vybraný problém. V obou případech budeme potřebovat metodologii i metodu.

Rozdíl mezi nimi můžeme chápat analogicky ke vztahu mezi obecnější strategií a konkrétnější taktikou (McNabb, 2004, s. 341). Metodologie představuje obecnou strategii propojování teorie s empirií. Na nejobecnější úrovni odlišujeme kvantitativní metodologie založené na převodu pozorovatelného světa do číselných dat od metodologií kvalitativních, které pracují s daty nečíselnými (textovými, zvukovými nebo obrazovými). Kvalitativní metodologie můžeme dále dělit různými způsoby podle výzkumných otázek, které si při výzkumu klademe.

Tyto otázky se mohou týkat objektu zkoumání. Zaměřuje se výzkum na jednotlivce, skupiny, nebo na společenské struktury? Mohou se týkat vztahu k teorii. Slouží výzkum k testování stávající teorie, nebo má vést k formulaci zcela nové teorie? Mohou se také týkat vztahu k času a změně. Směřuje výzkum k podání statického obrazu, či se naopak pokouší zprostředkovat rozvíjející se proces? Mezi pěti metodologiemi, které budeme dále rozebí-

rat, nenajdeme žádné dvě, které by se zcela shodly v odpovědích na tyto otázky.

Každá metodologie se opírá o určité metody – techniky sběru a vyhodnocování dat, k nimž patří například strukturovaný rozhovor, neformální rozhovor, zúčastněné pozorování, analýza dokumentů či analýza konverzace. Kvalitativních metod jsou desítky a jejich představení přesahuje rámec této práce. Nicméně každá z pěti metodologií bude představena spolu s jednou či dvěma metodami, které v rámci dané metodologie patří k nejvyužívanějším.

Doufáme, že tato kniha poslouží jako učebnice pro ty, kteří se chtějí věnovat empirickému výzkumu v našich oborech a hledají metodologické ukotvení. Abychom toto hledání usnadnili, snažíme se pojednávat o metodologiích co možná nejpřístupnějším jazykem (předem se omlouváme za pasáže, v nichž se nám zcela nepodařilo vyhnout akademickému žargonu) a každou kapitolu zakončujeme stručným komentovaným přehledem základní literatury a otázkami k hlavním problémům.

Domníváme se, že naše práce nejméně ve třech ohledech přesahuje rámec běžné učebnice. Za prvé se pokoušíme ukázat, že v našich oborech lze uplatnit velmi pestrý vějíř kvalitativních metodologií. Lišíme se tak od běžných učebnic a přehledů v našich oborech, které často ztotožňují kvalitativní metodologii s případovými studii (King, Keohane a Verba, 1994; Sprinz a Wolinski-Nahmias, 2004), nanejvýše ji případně rozšíří o analýzu diskurzu. Tím pomíjejí etnografii, biografii a zakotvenou teorii, ač se jedná o svébytné metodologie, které jsou uznávané v jiných oborech sociálních věd (Cresswell, 1998) a které si již našly cestu i do našich oborů.

Za druhé, podstatnou část každé kapitoly věnujeme konkrétní aplikaci rozebírané metodologie ve výzkumu. Jak vysvětlíme v následující kapitole, považujeme tuto praktickou aplikaci za nezbytnou z důvodů jak filozofických, tak i didaktických.

Za třetí, důležitou část našeho výkladu věnujeme ontologii a epistemologii, které v metodologických pracích obvykle bývají pouze zmíněny bez hlubšího rozboru. Tyto zdánlivě příliš abstraktní otázky se totiž přímo dotýkají úvah o vzájemné slučitelnosti mezi různými teoriemi a metodologiemi, které řeší praxe empirického výzkumu. Potvrzuje se tak propojení vědněfilozofických, teoretických a metodologických problémů výzkumu.

Tuto souvislost považujeme za důležitou zvláště v situaci, kdy se objevují názory, že teoretický a empirický výzkum představují oddělené a na sobě nezávislé druhy badatelské aktivity. Odlišení mezi teoretickým a empirickým

výzkumem se nám nejeví jako plodné nebo důležité. Naopak za podstatnou považujeme odlišnost mezi výzkumem kvalitním a nekvalitním.

Jednu z cest ke kvalitnímu výzkumu v našich oborech nabízí empiricky orientované studie s teoreticky významnými výsledky, jinou teoreticky orientované práce s jasnými empirickými důsledky. Naopak pokusy o čisté abstraktní řešení vybraných otázek bez reflexe empirických důsledků mohou být důležité z hlediska filozofického či matematického, nicméně přesahují předmět výzkumu našich oborů, který je dán empiricky. Podobně pokusy o čistý popis, bez jakéhokoli přiznaného teoretického a metodologického základu, mohou mít význam svojí bezprostřední informační hodnotou, kterou oceníme například v žurnalistice. Z hlediska rozvoje našeho vědeckého poznání mají však cenu pouze jako data využitelná v dalším výzkumu. Úkolem následující kapitoly bude objasnit základní pojmy a souvislosti, které se týkají ontologie, epistemologie a metodologie.

Práce na této knize byla podpořena Ústavem mezinárodních vztahů, který je domovskou institucí autorského kolektivu, jako příspěvek do výzkumného projektu *Evropská integrace a zájmy České republiky*, financovaného Ministerstvem školství, mládeže a tělovýchovy ČR, a výzkumného záměru *Česká republika v mezinárodní politice*, podporovaného Radou pro výzkum a vývoj. Neocenitelnou úlohu sehráli kolegové a příznivci, kteří četli a laskavě komentovali předchozí verze našich textů. Autoři by na tomto místě rádi poděkovali zejména Ondřeji Císařovi z Masarykovy univerzity v Brně, který rukopis oponoval. Jeho kritické a současně konstruktivní připomínky výrazně napomohly při dopracování textu do současné podoby. Za další podnětné připomínky autoři děkují Lucii Bauerové, Veronice Bílkové, Markétě Braunové-Kohlové, Pavlu Baršovi, Radce Drulákové, Martě Fialové, Tomáši Kobesovi, Petru Kratochvílovi, Michalu Procházkovi, Janu Růžičkovi, Barboře Spalové, Detelině Tochevě, Vladimíru Trojánkovi, Georgu Vobrubovi, Kateřině Zábrodské a vědeckým pracovníkům Ústavu mezinárodních vztahů. Za administrativní pomoc při přípravě rukopisu děkujeme paní Aleně Jakobcové.

Epistemologie, ontologie a operacionalizace

Petr Drulák

Tato kapitola vymezuje vědněfilozofické a terminologické základy dalšího výkladu. Začíná vymezením pojmu kvalitativní metodologie v jeho historických souvislostech. Následuje rozbor epistemologické dimenze metodologických otázek, který spočívá především v odlišení vysvětlujícího kvalitativního výzkumu od interpretativního kvalitativního výzkumu. Další krok patří diskusi ontologických souvislostí, která se zamýšlí nad slučitelností mezi politologickými a mezinárodněvztahovými teoriemi na straně jedné a představovanými metodologiemi na straně druhé. Závěrečná část se věnuje operacionalizaci a standardům hodnocení kvalitativního výzkumu.

1.1 Pojem kvalitativní metodologie

Nejprve se vraťme k pojmu kvalitativní metodologie či kvalitativní výzkum. V úvodu již bylo řečeno, že adjektivum kvalitativní se obvykle chápe v protikladu vůči kvantitativní. Předběžně můžeme říct, že kvalitativní výzkum studuje data, která mají charakter textu či jedinečných skutečností, jejichž převedením na čísla příliš nezískáme, ale naopak hodně ztratíme. Ač má kvalitativní přístup ke zkoumání společnosti dlouhou tradici, pojem kvalitativní metodologie je poměrně nový a o jeho vymezení se vedou spory. Vzniká v reakci na vzestup kvantitativních metodologií ve společenských vědách v padesátých a šedesátých letech 20. století, který ztotožňuje pojem vědecké metody právě se schopností měřit a kvantifikovat. V okamžiku, kdy se sociální věda inspiruje přírodními vědami založenými na experimentu, měření a hledání kauzálních souvislostí, hrozí, že postupy, které tomuto kánonu neodpovídají, nebudou uznány za vědecké a použitelné v seriózním výzkumu.

Pojem kvalitativní metodologie proto vzniká jako obranný štít chránící sociálněvědní postupy, které z nejrůznějších důvodů neodpovídají metodologickým kánonům přírodních věd. Označuje tyto postupy za metodologie, čímž je zrovnoprávňuje s postupy kvantitativními, což je pro řadu stoupců kvantitativních přístupů těžko přijatelná myšlenka. Naopak stoupcem kvalitativního výzkumu se často nespokojují s tím, že by pouze bránili rovnocennost svého přístupu s kvantitativními metodami, nýbrž přecházejí do protiútoků, při němž se snaží ukázat, že kvantitativní metody při studiu společnosti zoufale selhávají. Tato situace ostatně není nijak nová a tento střet do velké míry navazuje na spor o metodu, který probíhal v německých společenských vědách na přelomu 19. a 20. století. Není naším cílem podrobněji rozebírat jednotlivé pozice v těchto sporech. Nicméně při vymezení povahy kvalitativních metodologií se bez odkazu na tyto spory neobejdeme. Kvalitativní výzkum se totiž vymezuje vůči kvantitativnímu přinejmenším dvojím způsobem, vysvětlujícím a interpretativním, přičemž každý z těchto způsobů se opírá o zcela odlišné představy o pravidlech vědeckého poznávání světa.

1.2 Epistemologie: kauzální vysvětlení a interpretativní porozumění

Epistemologie se týká způsobu, jakým poznáváme zkoumanou realitu. V sociálních vědách můžeme rozlišit dvě základní epistemologická stanoviska (Hollis a Smith, 2000). První se snaží svět vysvětlit (*explain, erklären*), zatímco druhé chce světu porozumět či svět interpretovat (*understand, verstehen*). Tato epistemologická stanoviska se přímo promítají do metodologie. Zatímco kvantitativní metodologie se hlásí k vysvětlujícímu přístupu, kvalitativní metodologie se dělí na přístupy vysvětlující a interpretativní. Můžeme proto odlišit tři epistemologicko-metodologické pozice: kvantitativní výzkum, vysvětlující kvalitativní výzkum a interpretativní kvalitativní výzkum. Dvěma posledním se budeme dále věnovat.

Vysvětlení a kauzalita

Vysvětlující způsob odpovídá zažitým představám o vědě. Předpokládá, že existuje pouze jeden vědecký postup, který přes určité rozdíly sdílí kvalitativní i kvantitativní přístupy, vědy přírodní i společenské. Vysvětlení počívá

v odhalení kauzálních souvislostí ve studované realitě. Daný sociální jev je studován tím, že jsou hledány jeho příčiny a důsledky, přičemž je rekonstruován kauzální mechanismus spojující studované příčiny a důsledky (Elster, 1999).

V přírodních vědách je důležitým testem kauzality experiment, díky němuž můžeme měnit příčinu a pozorovat, zda se v souladu s očekávaným kauzálním vztahem mění také důsledky. Můžeme například měnit teplotu vody a sledovat, jak se tyto změny promítají do jejího odpařování. Na základě opakování těchto pozorování je pak možno formulovat hypotézu o tom, že rostoucí teplota zapříčiňuje nárůst odpařování. Aby byl experiment průkazný, musí se odehrávat v laboratorních podmínkách, které zajišťují, že kromě příčiny, s níž vědomě manipulujeme (teploty), se nemění žádná jiná skutečnost (tlak vzduchu), která by jinak mohla ovlivnit sledovaný důsledek (odpařování). Důležitým rysem vědeckého experimentu je jeho reprodukovatelnost, což znamená to, že pokud ho zopakujeme za stejných podmínek, dojdeme ke stejnému výsledku.

Model experimentu nám umožňuje definovat některé základní metodologické pojmy: nezávislou proměnnou, závislou proměnnou, kontrolní proměnné, zprostředkující proměnné a počet případů (Gray, 2004; McNabb, 2004). **Nezávislá proměnná** označuje předpokládanou příčinu, **závislá proměnná** předpokládaný důsledek. Vysvětlující metodologie se proto snaží vysvětlit změny hodnot závislé proměnné změnami hodnot nezávislé proměnné. Vztah mezi nezávislou a závislou proměnnou často nebude přímý. Změny nezávislé proměnné povedou nejprve ke změnám **zprostředkující proměnné** a až ty vyvolají změny závislé proměnné. **Kontrolní proměnné** představují další možné vlivy na závislou proměnnou, které je třeba vyloučit, pokud chceme zjistit, do jaké míry jsou změny závislé proměnné určovány právě proměnnou nezávislou a ničím jiným. Laboratorní podmínky zaručují, že hodnota kontrolních proměnných se během experimentu nemění, a tudíž nemohou nijak působit na závislou proměnnou, o níž nám jde. **Počet případů** označovaný **N** nám říká, kolikrát se daný experiment opakoval. Čím vyšší **N**, tím pevnější je hypotéza o kauzálním vztahu mezi nezávislou a závislou proměnnou.

Z vysvětlujícího hlediska usilují jak kvantitativní, tak kvalitativní přístupy o naznačené kauzální vysvětlení inspirované metodou experimentu. Žádnou zásadnější překážku přitom nepředstavuje ani ta skutečnost, že společenskovední obory většinou nemohou při svých výzkumech s experimentem vůbec počítat. Chybějící experiment lze nahradit dostatečně vysokým počtem odporovaných případů, v nichž závislá a nezávislá proměnná nabývají různých

hodnot, zatímco hodnoty kontrolních proměnných se případ od případu pokud možno nemění. Je úkolem metodologie najít dostatečný počet takových případů a navrhnout způsoby měření závislých, nezávislých, kontrolních a zprostředkujících proměnných (King, Keohane a Verba, 1994).

Na tomto základě je možno vymežit rozdíl mezi kvalitativním a kvantitativním výzkumem nejjednodušeji tak, že kvantitativní metodologie pracují s proměnnými nabývajících číselných hodnot, zatímco kvalitativní metodologie rozlišuje u těchto proměnných pouze odlišné kvalitativní stavy, které se nesnaží číselně poměřovat (např. typy volebních systémů či druhy mezinárodních institucí). **Dichotomické proměnné**, které nabývají pouze dvou hodnot (obvykle 0 nebo 1), se používají ke kvalitativnímu odlišení (přítomnost/nepřítomnost, pravdivý/nepravdivý), a proto svou povahou spadají do kvalitativního výzkumu (s určitými výhradami jsou však využitelné i kvantitativně).

Poněkud více nám o povaze vysvětlujícího kvalitativního výzkumu prozradí vymezení, které říká, že zatímco kvantitativní výzkum se opírá o nízký počet proměnných a vysoký počet případů (vysoké N), u kvalitativního výzkumu je to právě naopak – pracuje s malým počtem případů a velkým počtem proměnných.

V tomto pojetí je kvalitativní výzkum chápán jako doplněk ke kvantitativnímu, který přichází ke slovu, když kvantitativní metodologie selhávají. Úspěšné použití statistických metod vyžaduje vysoké N (řádově alespoň stovky či tisíce) a nízký počet zkoumaných proměnných (a při regresní analýze rovněž co nejméně dichotomických proměnných). Se stoupajícím počtem proměnných rostou i požadavky na vyšší N. Pokud se N pohybuje řádově v desítkách či v jednotkách a je třeba sledovat řadu proměnných, statistika příliš nepomůže a jedinou možností je kvalitativní rozbor. Statistika však rovněž selhává při odkrývání kauzality. Kvantitativní metody mohou nalézt pouze korelaci, tj. statistickou závislost mezi pohyby hodnot dvou proměnných, nicméně nemohou vysvětlit, jak tyto pohyby spolu kauzálně souvisí. Například nalezení statistické závislosti mezi teplotou kovu a jeho vodivostí nám sice říká, že s klesající teplotou poroste vodivost, ovšem nevysvětluje, proč by tomu tak mělo nutně být.

Kauzální vysvětlení se musí opírat o určitý **popis** jednotlivých případů a nevystačí si pouze s kvantitativním přístupem. Můžeme rozlišit celkem tři metodologické cesty hledání kauzálního vysvětlení. První cesta již byla naznačena. Vede přes shromažďování dostatečného počtu případů s cílem získat takové kombinace hodnot závislých, nezávislých a kontrolních proměnných, které umožní simulovat podmínky experimentu. Tato cesta vede přes

dostatečně vysoké N (doporučovaný počet případů se pohybuje mezi 5 a 20) a naopak nepřipadá v úvahu při $N = 1$ (King, Keohane a Verba, 1994).

Další dvě cesty pojmají kauzalitu nezávisle na podmínkách experimentu (George a Bennett, 2005), čímž se odchyľují od standardů vysvětľujícího přístupu a přibližují se přístupu interpretativnímu. Proto je možno je použít i v situacích, kdy zkoumáme pouze jeden případ. Jedná se o metodu shody (*congruence method*) a rozbor procesu (*process tracing*).

Metoda shody se opírá o aplikaci uznávané teorie na daný případ. Vychází z existence teorie zachycující určitou kauzální souvislost v podobě jasně dané závislosti mezi nezávislou a závislou proměnnou. Metoda shody spočívá v tom, že hodnoty nezávislých proměnných jsou dosazeny do teoretického modelu a spolu s dalšími informacemi o případě, obvykle v podobě kontrolních proměnných, je stanovena očekávaná hodnota závislé proměnné. Pokud tato očekávaná hodnota odpovídá skutečné hodnotě nezávislé proměnné, je dosaženo shody a je možné v daném případě předpokládat existenci kauzálního vztahu.

Může to platit i naopak, z hodnot závislé proměnné a kontrolních proměnných se snažíme identifikovat nezávislou proměnnou a její hodnoty. Tímto způsobem postupuje například lékař, když zjišťuje na základě příznaků nemoci (závislé proměnné) a na základě znalosti o fungování lidského těla (kauzální souvislost postulovaná uznávanou teorií), co nemoc způsobilo (nezávislá proměnná). Léčbu potom můžeme chápat jako pokus o manipulaci s hodnotami nezávislé proměnné.

Metoda shody předpokládá existenci obecného kauzálního vysvětlení, které prakticky aplikuje. Poněvadž je však pouze aplikací, nemůže sama o sobě vést k formulaci takového vysvětlení. Léčba nemůže nahradit lékařský výzkum.

Rozbor procesu je soběstačnější, protože není závislý na existenci obecného vysvětlení spojujícího nezávislou proměnnou se závislou. Zatímco pro experimentální kauzalitu jsou rozhodující kontrolní proměnné (jejichž konstantní hodnota musí být zajištěna), rozbor procesu se soustředí na zprostředkující proměnné. Zkoumanou souvislost mezi nezávislou a závislou proměnnou se snaží rozložit do řady kroků, které mají tuto souvislost zprostředkovat. Jde o identifikaci i těch nejmenších součástí kauzálního mechanismu. Rozklad pokračuje do takové úrovně souvislostí, kdy jsou tyto souvislosti uznány jako evidentní. Příkladem rozboru procesu je práce vyšetřovatele, který musí prokázat kauzální souvislost mezi jednáním pachatele a zločinem. I vyšetřovatel musí tuto souvislost rozdrobit do řady na sebe navazujících kroků, jejichž kauzalita je na základě nalezených dat (důkazů) evidentní.

1.3 Interpretace a subjektivita

Interpretativní přístup je ve vztahu k přijímanému kánonu vědy poměrně radikální. Při výzkumu lidského jednání odmítá pracovat s kauzálními souvislostmi. Jeho cílem je rekonstrukce subjektivních či sdílených významů, které jednotlivci a skupiny přisuzují realitě. Interpretace, která je analýzou těchto významů, pak umožňuje pochopit jednání zkoumaných jednotlivců a skupin.

Rozdíl oproti kvantitativnímu výzkumu se potom netýká pouze typu dat či počtu případů a analyzovaných proměnných. Z interpretativního hlediska je kvalitativní výzkum vymezován jako nejen metodologická, nýbrž také epistemologická alternativa k výzkumu kvantitativnímu a k metodologiím přírodních věd. V čem spočívají hlavní odlišnosti mezi kvalitativním a kvantitativním výzkumem (Hendl, 2005, s. 57)?

Jedna za základních odlišností se týká vztahu k předmětu výzkumu. Kvantitativní výzkum se snaží o jeho maximální možnou objektivizaci, což znamená abstrakci od nahodilosti a faktorů, které činí každý případ jedinečným, ve prospěch jeho vnějškového popisu. Kvalitativní výzkum se naopak snaží uchopit předmět v jeho jedinečnosti, v jeho přirozeném prostředí a zaměřuje se na subjektivní, tedy vnitřní popis situace. S tím souvisí také to, že kvalitativnímu výzkumu nejde primárně o zobecnění, nýbrž o porozumění zkoumanému fenoménu v historickém a kulturním kontextu, do něhož je zasazen. Zatímco kvantitativní výzkum se opírá o jasně strukturované metody poskytující většinou technicky náročný, ale v podstatě jednoznačný výzkumný návod, kvalitativní metodologie jsou v mnohem větší míře závislé na výzkumném kontextu a jejich aplikace je téměř vždy tvůrčím aktem. Kvalitativní výzkum proto často vede k formulaci nových teorií. Na druhou stranu kvantitativní výzkum teorie pouze testuje, k čemuž se naopak kvalitativní metodologie příliš nehodí. Z těchto důvodů je kvalitativní výzkum mnohem více ovlivňován subjektivními schopnostmi a představami výzkumníka.

I když jsou kvalitativní metodologie méně jednoznačné, a jimi vedené postupy tudíž méně závazné a subjektivnější než metodologie kvantitativní, neznamená to, že v kvalitativním výzkumu je možné cokoli, nebo že by kvalitativní výzkum pro výzkumníka nutně představoval jednodušší cestu. Naopak potřeba neustále dotvářet metodické postupy klade na kvalitativního výzkumníka značné intelektuální i časové nároky a totéž platí o sběru a vyhodnocování dat, pokud máme reflektovat a respektovat jejich přirozený

kontext. Vědeckost kvalitativní metodologie se neopírá o její schopnost dospět ke kauzálnímu vysvětlení, nýbrž o její respekt k principu hermeneutického kruhu.

Princip hermeneutického kruhu se původně uplatňuje při interpretaci náboženských a právních textů (Gadamer, 1972; Hendl, 2004). Vychází z toho, že jednotlivostem (např. částem textu) nemůžeme porozumět bez porozumění celku a naopak celek nemůžeme pochopit, pokud nechápeme jednotlivosti. V praxi to znamená, že k jednotlivosti přicházíme s určitým předporozuměním, které se opírá o naše představy o celku. Toto předporozumění nám umožňuje prvotně pochopit onu jednotlivost, což se následně promítá do našeho lepšího porozumění celku. Na základě tohoto lepšího porozumění celku se můžeme vrátit k oné jednotlivosti a pochopit ji tentokrát o něco lépe, což opět přispívá k lepšímu porozumění celku a tak dále. Hermeneutický kruh představuje model prohlubujícího se poznání, a je tedy alternativou ke zevšeobecnujícímu kauzálnímu způsobu poznání.

Z hlediska metodologického můžeme chápat hermeneutický pohyb mezi jednotlivostí a celkem jako pohyb mezi daty a našimi teoretickými koncepty, které tato data interpretují. Teoretické koncepty a postupy nás předběžně připravují na data (empirickou realitu), která chceme zkoumat. Ve světle těchto dat však často musíme naše koncepty a postupy revidovat, čímž získáváme opět kvalitnější vhléd do dat, která sama nejsou statická, nýbrž jsou v důsledku našeho teoretického chápání rozšiřována či zužována. To nám opět umožňuje přehodnotit naši konceptuální výbavu. Je zřejmé, že se jedná o poměrně náročný postup s otevřeným koncem, který ukazuje provizorní charakter našeho porozumění světu.

Významným výstupem interpretativního výzkumu jsou **typologie**, ať už se jedná o typologie zcela nové, či o revize stávajících typologií, které umožňují nově porozumět zkoumané realitě. Může se jednat například o typologie stranických systémů či o rozlišení různých typů zahraniční politiky státu. Dobrá typologie umožňuje definovat kategorie, které nám pomáhají porozumět zkoumané realitě a propojují naše poznatky s dalšími koncepty v daném oboru. V tomto ohledu je možno rozlišit tři přístupy k typologizaci: klasifikační, komparativní a ideální (Nohlen, 1994).

Klasifikační typologie umožňují rozdělit všechny zkoumané objekty do vzájemně oddělených, disjunktních kategorií. Jako kritérium dělení slouží sdílený rys těchto objektů, který je podstatný z hlediska výzkumu a další teoretické interpretace. Například klasifikační typologie mezinárodních systémů je může dělit podle kritéria počtu rozhodujících velmocí na hegemoniální,

bipolární a multipolární, obdobně je možno klasifikovat stranické systémy podle počtu stran nebo voliče podle toho, koho volí.

Komparativní typologie rovněž člení objekty podle vybraného sdíleného rysu. Nicméně předpokládá, že tento rys je v objektech nestejně zastoupen. Komparativní typologie potom umožňuje objekty srovnávat co do míry, v níž obsahují onen rys. Například mezinárodní systém lze typologizovat podle míry ozbrojeného násilí, které vyvolává, na hobbesovský (vysoce násilný), lockovský (středně násilný) a kantovský (bez násilí). Komparativní typologie může vést k identifikaci tzv. krajních typů. Jedná se o dva protipóly, z nichž každý v opačném směru maximální stupňuje sledovaný rys. Pokud by oním rysem bylo například individuální vlastnictví půdy, mohli bychom jako krajní typy odlišit velkostatkáře od bezzemků, pokud by šlo o mezinárodní násilí, mohli bychom oddělit válku a mír.

Klasifikační a komparativní typologie se shodují v tom, že kategorizují reálně existující objekty, jednotlivé typy odpovídají pozorovaným objektům. Tím se liší od **ideálních typů**. Ideální typ, tak jak ho definuje Max Weber, vzniká jako abstraktní model vystupňováním vybraných pozorovaných rysů zkoumaného objektu (Weber, 1998, s. 44). Jedná se tedy o čistě „myšlenkový obraz“, který není definován proto, aby odpovídal pozorovanému objektu, nýbrž slouží jako abstraktní ideál, s nímž lze pozorovanou realitu porovnávat. Například je možno zkoumat, do jaké míry naplňuje stávající česká ekonomika ideální typ tržní ekonomiky. Výhodou ideálních typů je jejich teoretická jasnost, která umožňuje formulovat a rozpracovávat teoretické hypotézy o vztazích mezi nimi. Samo porovnávání ideálních typů s realitou je potom zdrojem pro formulaci nových hypotéz či typologií.

Jak již bylo řečeno, typologie je důležitým výstupem interpretativního výzkumu. Může však sloužit také jako východisko dalšího výzkumu, který hledá souvislosti mezi různými typologiemi. Interpretativní výzkum se může zaměřit na identifikaci **konstitutivních vztahů**, když ukáže, že různé typologie se vztahují k jevům, jež se vzájemně podmiňují (Wendt, 1999). Takovou povahu například mohou mít typologie mezinárodního systému a typologie zahraničněpolitického jednání států, poněvadž povaha mezinárodního systému vyplývá ze souhrnu zahraničních politik států, přičemž současně povaha každé zahraniční politiky vychází z povahy mezinárodního systému. Konstitutivní vztahy neodpovídají kauzálním modelům, neboť nedovolují odlišit jednoznačně příčinu od následku. V našem případě jsou zahraniční politiky jak příčinou, tak i důsledkem povahy mezinárodního systému a obdobně mezinárodní systém je jak příčinou, tak i důsledkem zahraničních politik států.

Bez typologií získaných interpretativně se však neobejde ani vysvětlující výzkum, ať už kvalitativní, či kvantitativní. Typologii určitého fenoménu lze potom využít pro vymezení variability proměnné v kauzálním schématu či v regresní rovnici. Obecně můžeme říct, že jakkoli je rozdíl mezi kvantitativními a kvalitativními metodologiemi reálný, neznamená to, že by se oba přístupy nutně vylučovaly. Naopak mohou se dobře doplňovat a ve svých kombinacích spojovat silné stránky obou metodologií. Například kvantitativně zjištěné korelace je možné dále kvalitativně studovat z hlediska kauzálních či konstitutivních vztahů, kvantitativní metody lze použít při studiu individuální subjektivity a sociální intersubjektivity.

1.4 Ontologie: spolupráce teorie s metodologií

Předchozí diskuse ukázala propojenost metodologických otázek s otázkami epistemologickými a dotkla se i role teorie. Bylo již naznačeno, že kvalitativní metodologie může spíše než metodologie kvantitativní vést k formulaci nových teorií a že hermeneutický kruh jako hlavní princip interpretativních metodologií předpokládá intenzivní interakci mezi teorií a daty. Vztahem teorie a metodologie jsme se však zatím nezabývali.

Kvalitní výzkum se neobejde bez zapojení teorií, které nabízejí představu o vztazích mezi abstraktními pojmy definovanými teorií, ani bez zapojení metodologií, které nám pomohou zjistit, zda tyto teoretické představy jsou empiricky podloženy. Je však nutno zdůraznit, že postupy ke zvládnutí epistemologie a teorie na straně jedné se zásadně liší od postupů ke zvládnutí metodologií a metod na straně druhé.

Tato odlišnost souvisí s Aristotelovým odlišením **poznání** (*epistémé*) a **dovednosti** (*techné*) (Aristotelés, 1996). Epistémé je teoretická znalost, která se podle Aristotela rozvíjí a předává rozumovou argumentací. Vzorem mu je euklidovská geometrie, která vychází z určitých předpokladů (axiomů) a na jejich základě vyvozuje závěry. Techné se týká schopnosti vytvářet, jedná se o praktickou aplikaci obecných principů epistémé. Například tesařova techné se opírá o epistémé geometrie, zatímco rolníkova techné potřebuje znalosti astronomie. Na rozdíl od epistémé nelze techné získat a rozvíjet pouze rozvažováním, je k tomu třeba opakovaného použití v praxi.

Proč by nás měly tyto aristotelské kategorie zajímat? Zatímco epistemologie a teorie spadají do oblasti znalostí (*epistémé*), která je nám přístupná cestou

rozumové reflexe, metodologie a metody patří k dovednostem (techné), které můžeme získat pouze jejich opakovaným uskutečňováním v praxi. Teorie se učíme reflexí, metodologie praxí. Literatura zabývající se metodologií, k níž chceme touto knihou přispět, proto sama o sobě nemůže zájemci zajistit zvládnutí metodologických postupů. Nanejvýš může být první krokem, po němž je třeba se pustit na dlouhou cestu pokusů a omylů výzkumné praxe.

Už samy Arisotelovy příklady ukazují na závislost metodologie na teorii. Tesař si nevystačí pouze se zručností bez znalosti geometrie. Podobně sama metodologická obratnost bez zapojení teorie nepovede ke kvalitnímu výzkumu. Nicméně vztah mezi teorií a metodologií není jednosměrný, model hermeneutického kruhu je opět vhodnějším připodobněním.

Teorie nabízí metodologii základní pojmy, postuluje souvislosti mezi nimi a vznáší nevyřešené otázky. Metodologie naopak přibližuje teorii zkoumané reality a činí ji empiricky relevantní, což může vést i k revizi teoretických postulátů.

Každá ze zkoumaných metodologických tradic má odlišný vztah k teoriím. Zakotvená teorie přistupuje k datům s minimálním teoretickým zázemím, nicméně formulace teorie představuje završení jejího postupu. Naopak etnografie obvykle vychází z identifikace teoretických východisek hned zpočátku a následný výzkum je jimi veden (Cresswell, 1998, s. 85). Diskurzivní analýzy, případové studie a biografie se pohybují mezi těmito dvěma krajními případy.

V této souvislosti se nabízí otázka slučitelnosti různých teorií s různými metodologiemi a metodami. Je možné použít při výzkumu, který vychází z určité teorie, libovolnou metodologii, nebo naopak platí, že určitá teorie vyžaduje specifické metodologie a metody? Nutno říct, že na tuto otázku nemáme žádnou definitivní odpověď. Souvisí s obecnější a často diskutovanou otázkou po vztahu mezi epistemologií a ontologií.

Zatímco epistemologie řeší otázku, jak poznávat svět, ontologie se zamýšlí nad tím, co vlastně poznáváme. Představuje soubor filozofických předpokladů o podstatě zkoumané reality. Hollis se Smithem (2000) rozlišují dvě dělicí linie v oblasti ontologie sociálních věd: linie oddělující holismus od individualismu a linie rozlišující mezi materialismem a idealismem. Zatímco holistické teorie se zaměřují na studium sociálních struktur, individualistické teorie se zajímají o jednání jednotlivců. Zatímco pro materialistické teorie je rozhodující materiální část sociální reality, idealistické přístupy připisují klíčovou roli v sociální realitě myšlenkám.

Na tomto základě identifikují čtyři ontologické pozice: holisticko-materialistickou, holisticko-idealistickou, individualisticko-materialistickou

a individualisticko-idealistickou. Tato klasifikace má smysl především didaktický. Většinu teorií nelze jednoznačně ztotožnit s jednou ze čtyř uvedených pozic, naopak existuje řada pokusů o překonání dělicích linií, ať už se jedná o teorie strukturace (Petrušek, 1998), které se snaží o střední cestu mezi holismem a individualismem, či o některé institucionální teorie, které se pokoušejí překonat dichotomii mezi materialismem a idealismem. Faktem však zůstává, že každá teorie v našich oborech vychází z určitých ontologických předpokladů.

V oboru mezinárodních vztahů se vede spor o to, zda ontologické předpoklady teorie předurčují pozici epistemologickou. Jedná se například o otázku, zda teorii, která je z hlediska ontologie strukturální (holistická) a idealistická, je možno rozpracovat vysvětlující tedy kauzální epistemologií. Významná část předních představitelů oboru se domnívá, že tomu tak není, poněvadž ontologie předurčuje epistemologii (Ruggie a Kratochvíl, 1986). Neméně významná část je přesvědčena o opaku (Wendt, 1999) a nevidí souvislost mezi ontologickými a epistemologickými otázkami.

Tato debata má důsledky pro otázku souvislosti mezi ontologickými předpoklady teorie a výběrem metodologie už tím, že metodologie má své epistemologické základy (viz výše). Z tohoto hlediska je možno mluvit o metodologiích interpretativních či vysvětlujících. Jak však ukážou následující kapitoly, toto dělení se nemusí týkat identifikované metodologie jako celku (např. všech případových studií), nýbrž často prochází napříč těmito metodologiemi (což nám dovoluje odlišit např. interpretativní případové studie od vysvětlujících).

I metodologie však mohou vycházet z určitých ontologických předpokladů. Mohou se systematicky soustřeďovat na určitou část sociální reality a systematicky pomíjet ostatní části. Mezi teorií a metodologií proto může dojít k ontologické neslučitelnosti. Například strukturální teorie mezinárodního systému, které jsou z podstaty holistické, budou jen těžko slučitelné s biografickou metodologií, jež je svým zaměřením na osobu nutně individualistická.

1.5 Operacionalizace a výzkumné standardy

Operacionalizace představuje z metodologického hlediska naprosto klíčový postup, jehož kvalita rozhoduje o kvalitě celého výzkumu bez ohledu na to, zda zkoumáme svět kvantitativně, kauzálně či interpretativně. Operacionalizace propojuje abstraktní pojmy, které používáme k chápání světa, s konkrétními pozorováními (Gray, 2004; McNabb, 2004). Říká nám, jaká data máme sbírat a co přesně musíme na jejich úrovni zjistit, abychom mohli říct, že došlo například k mocenskému vzestupu státu X či ke zprůhlednění politického prostředí v zemi Y.

Každý použitý analytický koncept proto musí mít kromě své **pojmové definice**, která tento koncept zavádí pomocí jiných teoretických konceptů, také **definici operační**, jež specifikuje datovou podobu tohoto konceptu. Operacionalizace vymezuje cestu od abstraktních pojmů ke konkrétním datům a naopak od dat k pojmům. Operacionalizační strategie jsou určovány metodologiemi a metodami a některé z nich budou blíže představeny v následujících kapitolách.

Jak již bylo řečeno, kvalita operacionalizace rozhoduje o metodologické kvalitě celého výzkumného projektu. Podle jakých standardů však můžeme tuto kvalitu hodnotit? Tak jako nepanuje úplná shoda o tom, co to vlastně kvalitativní výzkum je, neexistují téměř žádné všeobecně sdílené standardy, podle nichž bychom mohli jednoznačně posoudit kvalitu výzkumu. Neznamena to však, že by neexistovaly standardy žádné. Naopak standardů je celá řada, závisí však na epistemologické pozici posuzovatele, zda je kauzální, či interpretativní.

Kauzálně orientovaný výzkum do značné míry přebírá standardy experimentálních věd. Kvalita výzkumu je proto posuzována co do jeho **platnosti** (*validity*) a **spolehlivosti** (*reliability*) (Gray, 2004, s. 90–94). Platnost se týká přímo operacionalizace, platný analytický nástroj měří či zachycuje to, co zachycovat má, vzhledem k cílům výzkumu. To může znít celkem banálně, nicméně často se stává, že důsledkem chybně zvolené metody či jiné operacionalizační chyby sbíráme data, která sice mohou být zajímavá, ale přímo se netýkají zkoumané otázky. Rozlišujeme několik druhů platnosti.

Vnitřní platnost (*internal validity*) se týká kvality, s níž je prokázán kauzální vztah mezi nezávislou a závislou proměnnou, zejména pak dostatečné reflexe všech kontrolních proměnných. **Vnější platnost** (*external validity*) hodnotí, do jaké míry jsou vyzkoumané závěry zobecnitelné na další případy a do jaké míry se týkají pouze zkoumaného případu. **Kritériová platnost**

(*criterion validity*) porovnává výsledky nové metody s výsledky stávajících uznávaných metod. Pokud si tyto výsledky odpovídají, svědčí to o kritériové platnosti. **Konstrukční platnost** (*construct validity*) se týká kvality převodu abstraktního konceptu do podoby dat. **Předpovědní platnost** (*predictive validity*) hodnotí schopnost předvídat změny závislé proměnné na základě změn nezávislé proměnné.

Spolehlivost hodnotí konzistentnost opakovaných měření či vyhodnocování dat. Pokud je výzkumný nástroj metodologicky spolehlivý, měl by stejná data vyhodnocovat stále stejně, bez ohledu na to, kdo, kdy a jak ho používá. I spolehlivost má několik dimenzí. **Stabilita** (*stability*) hodnotí konzistentnost, s níž může být tentýž nástroj použit při různých příležitostech (např. dotazníkové šetření téže skupiny provedené jednou v pondělí a jednou v pátek). **Vnitřní konzistentnost** (*internal consistency*) se věnuje konzistentnosti v rámci jednoho metodického nástroje (např. dotazníku). **Spolehlivost mezi posuzovateli** (*inter-judge reliability*) hodnotí, do jaké míry se dva výzkumníci používající stejný metodický nástroj na stejných datech shodnou na výsledcích. **Spolehlivost posuzovatele** (*intra-judge reliability*) reflektuje konzistentnost ve sběru a vyhodnocování dat jedním posuzovatelem.

Standardy interpretativního kvalitativního výzkumu takto jednoznačně definované nejsou a často se liší od metodologie k metodologii. Některé ze shora uvedených standardů jsou s určitými výhradami relevantní i pro interpretativní výzkum: konstrukční platnost, vnitřní konzistentnost či spolehlivost posuzovatele. Interpretativní výzkum však také formuluje standardy vlastní, které jsou ve velké většině použitelné i při posuzování kvality kauzálního výzkumu. Jedná se zejména o triangulaci, sebereflexi výzkumníka, důvěryhodnost, poctivost a respekt ke zkoumaným subjektům.

Triangulace se týká zahrnutí alternativních zdrojů dat či alternativních metod interpretace těchto dat, které se týkají zkoumané otázky a které mohou potvrdit či vyvrátit výsledky dosažené na základě původních dat původními metodami. Při **sebereflexi výzkumníka** jde o vědomé a výslovné uznání hodnotového a habituálního zakotvení výzkumníka, které se nutně promítá do jeho výzkumné práce. **Poctivost** naopak velí zbavit se předsudků vůči předmětu výzkumu a přijímat ho s otevřeností, aniž bychom se snažili překonávat naše habituální zakotvení. **Důvěryhodnost** se týká toho, zda použité metodologické postupy (operacionalizace, sběr a interpretace dat) odpovídají praxi oboru či zda jsou odchylky od této praxe odůvodnitelné v rámci uznávaných představ o povaze výzkumu v daném oboru. **Respekt ke zkoumaným subjektům** zahrnuje jak respekt k jejich právu na soukromí,

tak citlivé nakládání s výsledky výzkumu, které nesmí zkoumané subjekty poškozovat.

1.6 Závěr

Pojem kvalitativní metodologie vzniká jako reakce na snahu ztotožnit vědecký výzkum s metodami přírodních věd, zejména pak s kvantifikací a s matematizací. Označuje přístupy, které se snaží zkoumat sociální realitu vědecky a současně bez kvantifikace. Kvalitativní metodologie se v otázce po vztahu k přírodním vědám liší, mluvíme o odlišnosti mezi vysvětlujícím a interpretativním přístupem.

Vysvětlující přístup vychází z předpokladu jednotné vědy (přírodní i sociální), jejímž důležitým znakem je schopnost dospět ke kauzálnímu objasnění zkoumané reality. Ve vztahu ke kauzalitě se objevují opět dvě odlišné cesty. První cesta bez dalšího přebírá model přírodních věd, kde se kauzalita prokazuje cestou experimentu. Poněvadž v sociálních vědách experiment možný není, snaží se tento přístup shromáždit dostatek historických dat, která mu umožní zpětně rekonstruovat fiktivní experiment a tím i prokázat kauzální vztah. Druhá cesta model experimentu odmítá a kauzalitu hledá buď metodou shody, nebo rozbořením procesu.

Interpretativní přístup neuvažuje o hledání kauzálních vztahů v sociální realitě, usiluje o rekonstrukci subjektivních a intersubjektivních významů, které tuto realitu tvoří. Postupuje cestou hermeneutického kruhu, v němž dochází k neustálému dialogu mezi abstraktními pojmy a daty. Interpretativní přístup hledá především typologie (klasifikační, komparativní a ideální) a konstitutivní vztahy mezi nalezenými typy a typologiemi. Přes tyto odlišnosti se ve výzkumné praxi interpretativní a vysvětlující přístupy (včetně přístupů kvantitativních) dobře doplňují.

Teorie a metodologie se vzájemně podmiňují, ale jedná se o dva zásadně odlišné přístupy k poznání. Jejich vzájemná odlišnost odpovídá aristotelskému rozdílu mezi **znalostí** (*epistéme*) a **dovedností** (*techné*). Z toho mimo jiné vyplývá, že metodologii se učíme především praxí, tedy cestou pokusů a omylů ve vlastním výzkumu. Abychom tuto cestu čtenáři trochu ulehčili, věnujeme důležitou část každé kapitoly praktické aplikaci rozebíraných metodologií.

Otázku spolupráce teorie s metodologií lze pojmout jako otázku slučitelnosti ontologických předpokladů teorie jak s epistemologickou stránkou

dané metodologie, tak s ontologickými předpoklady této metodologie. Každá z kapitol se proto věnuje diskusi o ontologických a epistemologických předpokladech rozebírané metodologie. Výsledek této diskuse může sloužit jako vodítko při úvahách o použití dané metodologie při výzkumu vedeném určitou politologickou teorií či teorií mezinárodních vztahů.

Jedním z rozhodujících faktorů úspěchu empirického výzkumu je kvalitní operacionalizace, která propojuje abstraktní pojmy s pozorovanou politickou realitou. Při posuzování kvality výzkumu zkoumáme zejména platnost a spolehlivost výsledků, přičemž obě tato kritéria zahrnují několik dalších dílčích kritérií. Platnost a spolehlivost však nelze v celé jejich šíři uplatňovat při posuzování interpretativního výzkumu, který přichází s vlastními kritérii.

Doporučená četba

Výborný obecný přehled o metodologiích kvalitativního výzkumu nabízí Cresswell (1998), zabývá se však pouze interpretativními přístupy. V češtině vyšla kvalitní přehledová práce Hendlova (Hendl, 2004). V našich oborech je nejcitovanější a v USA nejuznávanější prací King, Keohane a Verba (1994), věnuje se však pouze případovým studiím, a to ještě pouze z vysvětlující perspektivy. McNabb (2004) nabízí informativní přehled kvalitativních a kvantitativních metodologií, jakož i základních pojmů, práce však trpí řadou nepřesností. Gray (2004) nerozebírá jednotlivé metodologie, ale poskytuje spolehlivý přehled základních pojmů a inspirativní návod výzkumného postupu. Ontologické a epistemologické problémy srozumitelně podávají Hollis a Smith (2000), jejich metodologické důsledky v sociálních vědách rozebírají Bourdieu, Chamboredon a Passeron (1991).

Otázky

- Jaké jsou metodologické důsledky epistemologického rozdílu mezi vysvětlením a interpretací?
- Je kvalitativní výzkum vždy interpretativní? Proč?
- Jak poznáme, že vybranou metodologii můžeme použít při výzkumu vedeném určitou teorií?
- Co je operacionalizace?
- Jak můžeme zkoumat kauzální vztahy?
- Čím se liší ideální typy od ostatních typologií?

Michal Kořan

Z jednoho případu nelze zobecňovat a cílem sociálních věd je poskytovat teoretická zobecňování; jednopřípadové studie mají tedy s vědou jen málo společného. Tak zní v minulosti často opakovaná základní výtka vůči užívání jednopřípadových studií, která částečně pronásleduje zastánce této metodologie i v současnosti (viz Flyvbjerg, 2006). Velkou část historie případových studií lze dokonce pojmut právě jako filozofické a metodologické zápolení s námitkou, že „z jednoho případu nelze zobecňovat“.

Tento boj na sebe vzal dvě základní podoby. **První** se snaží dokázat, že detailní analýzou jednoho případu lze získat spolehlivé informace o širší kategorii fenoménů. Jinými slovy, že přece jen lze tvořit obecné teorie i bez většího počtu pozorování, a tedy i bez potřeby variací v hodnotách proměnných. Tento způsob uvažování o případových studiích bude dále nazýván **instrumentální**, neboť k případovým studiím přistupuje jako k užitečnému **nástroji** pro další práci s teoriemi. **Druhé pojetí** jednopřípadových studií naopak zastává názor, že detailní, expertní a často praktické znalosti, které případová studie nabízí, mají svou vědeckou hodnotu samu o sobě i bez nutnosti teoretického zobecňování. Obě linie formují základní dělení jednopřípadových studií (instrumentální a jedinečná) a budou vodítkem i pro strukturu výkladu obsaženého v této kapitole.

Výklad sám začne stručnou sondou do historického vývoje případových studií, jejich role v politologii a ve studiu mezinárodních vztahů. Na tento exkurs naváže definice případové studie a výklad základních ontologických a epistemologických předpokladů, které rámuji celé dělení jednopřípadových studií. Teprve poté bude nabídnut detailní postup při vytváření případové studie, včetně výběru případu, operacionalizace, specifikace proměnných, vztahu případové studie k teorii apod. Pro lepší představu o základních krocích při tvorbě případové studie bude kapitola uzavřena příkladem dvou aplikací případové studie.

Před započtím vlastního výkladu je nutné předeslat, že mezi oběma kapitoly zabývajícími se případovou studií (**jednopřípadová a komparativní** /viz třetí kapitola/) existuje určitá dělba práce. Té se nelze vyhnout, protože

jednopřípadová studie a komparativní studie sdílejí určité základní znaky a postupy, bez jejichž představení by výklad obou variant nedával smysl. Kapitola o jednopřípadové studii se soustředí na výchozí část problematiky případové studie jako obecné metodologie, kterou ztělesňuje zejména její **výzkumný rámec**. Je to tedy právě kapitola věnovaná jednopřípadové studii, která nabízí podrobný „řemeslný“ návod pro ty, kteří chtějí případové studie vytvářet. Kapitola věnovaná komparativní studii pak na tento obecný návod navazuje. Již jen velmi stručně připomíná společné znaky a postupy případové studie a soustředí se na zdůraznění specifických rysů komparativní studie v této oblasti. Rovněž **hodnocení případové studie** se zabývá zejména kapitola o komparativní studii, přičemž reflektuje přednosti i rizika případové studie jako obecné metodologie i obou jejích konkrétních variant. V kapitole o jednopřípadové studii se tak s kritickým posuzováním v podstatě nesetkáme.

2.1 Vývoj případových studií v historické perspektivě

Případové studie se objevují v nejrůznějších vědních odvětvích – ve výpočetních vědách, právu, pedagogice, historii, lékařství, psychologii, sociologii, administrativních studiích, antropologii či etnografii. Své kořeny nicméně mají především v historických vědách, odkud byly ve druhé polovině 19. století postupně včleněny do antropologie a sociologie. Tento posun je nejčastěji dáván do souvislosti s francouzským sociologem Frédéricem Le Play (1806–1882). Nejvlivnější školou, která je zodpovědná za světové rozšíření případových studií, je ovšem americká chicagská škola. Chicagská škola se až do poloviny třicátých let 20. století považovala za hlavního intelektuálního aktéra na poli celé americké sociologie. Právě polovina třicátých let 20. století však byla svědkem prvních velkých metodologických bitev mezi kvalitativním přístupem chicagské školy a kvantitativním přístupem pozitivisticky laděných sociologů z Kolumbijské univerzity v New Yorku.

Postupné pronikání pozitivismu do amerického sociálněvědního prostředí ve druhé polovině třicátých a ve čtyřicátých letech 20. století přineslo ústup chicagské školy ve prospěch statisticky a teoreticky orientovaných kvantitativních přístupů. Hlavními argumenty proti případovým studiím byla jejich **neschopnost poskytnout jasné nástroje k verifikaci výsledků výzkumu**.

Jedinečnost a ucelenost případové studie totiž nedovolovala nalézt data potřebná k potvrzení či vyvrácení výzkumu – veškerá data byla obsažena již ve výzkumu samém a žádná jiná, „vnější“ data nebyla považována za relevantní k danému případu. Z toho pramení domnělá **neschopnost případových studií progresivně hromadit teoreticky relevantní poznání**. V neposlední řadě bylo argumentováno i hospodárností statistických metod, které byly i při vynaložení nesrovnatelně menšího úsilí schopné poskytnout obdobné výsledky jako případové studie.

Do druhé poloviny 20. století tak sociologie vstoupila se zcela novým kánonem vědeckých standardů – dedukce má přednost před indukci. Byl vyloučen jakýkoli bezprostřední, „intimní“ kontakt mezi badatelem a zkoumaným předmětem (což je jeden z pilířů kvalitativních přístupů). Zkoumání bez teoretické základny bylo považováno za bezcenné. Případové studie se dostaly do podřízeného postavení ve srovnání se statistikou. Přinejlepším byly považovány za **nástroj pro předběžné pilotní výzkumy**, které dají posléze vyrůst skutečnému, na statistice postavenému bádání. Díky trvalému úsilí vyrovnat se svou vědeckostí kvantitativním přístupům se zastánci případových studií od padesátých let 20. století pokoušeli postavit svou tradici na co nejpevnější a nejpreciznější základy. Paradoxně tedy právě spor s kvantitativními přístupy zajistil, že případová studie se od šedesátých let 20. století postupně stávala lépe a lépe definovaným odvětvím, které mohlo nabídnout reprezentativní a precizní postupy práce, dokonce s ambicí dostat dobovým standardům vědeckosti. Jedním z výmluvných projevů tohoto trendu je **zakotvená teorie**, o níž píše M. Braun v osmé kapitole.

Od počátku osmdesátých let 20. století lze zaznamenat obnovený zájem o případové studie. Pragmatický a relativizující duch tohoto období přinesl názor, že kvantitativní a kvalitativní přístupy nemusí stát tak zcela v opozici a že nelze žádný z přístupů považovat za „vědecktější“. Důsledkem toho je, že na rozdíl od padesátých a šedesátých let 20. století, kdy povaha případových studií spíše zrcadlila spor se statistikou, v současné době se metodologie případových studií vyvíjí ve větší autonomii a řeší své vlastní vnitřní polemiky. O některých z nich se zmíníme později, některé řeší Jan Karlas ve třetí kapitole.

2.2 Role případových studií v mezinárodních vztazích a politologii

Obecný vývoj na poli metodologie společenských věd se do mezinárodních vztahů a politologie naplno promítl s téměř dvacetiletým zpožděním, ovšem nedotkl se užívání případových studií, které v minulosti nikdy svou přitažlivost ve prospěch kvantitativních studií neztratily. Podíl kvantitativních studií na poli politologie a mezinárodních vztahů od osmdesátých let 20. století sice postupně narůstá, ovšem nastupuje na místo deskriptivních historických článků (deskriptivní historické příspěvky jsou s případovou studií často chybně zaměňovány, v podstatných rysech se od sebe liší – především tím, že historické deskripce jsou pouze popisem určitého děje, vyňatého z historie bez jednoznačného důvodu, bez toho, že by děj samotný poskytoval jasné ohraničení a odlišení). V současnosti se případové studie na celkové produkci podílí stabilně zhruba 14 % odborných článků. Je ovšem třeba postupovat obezřetně při hodnocení toho, co jsou případové studie a co se za ně pouze vydává. Odborné časopisy zaměřené na mezinárodněpolitickou či politologickou tematiku sice pravidelně přinášejí články, jejichž názvy v sobě obsahují termín „případová studie“, ovšem jen za zlomkem z nich se skrývá skutečná případová studie. I zde lze konstatovat, že metodologické zpřesňování případových studií přišlo do politických věd a mezinárodních vztahů s jistým zpožděním. Významnou roli ve zkvalitňování metodologie případových studií sehrála dnes již klasická práce Garyho Kinga, Roberta Keohana a Sidneyho Verba *Designing Social Inquiry* z roku 1994. Tato kniha se stala vodítkem pro vlastní výzkum i inspirací pro další vývoj celé metodologie – a to jak díky jejímu nekritickému přijímání, tak příkrému odmítání.

Definice případu a případové studie

Pro úspěšné a smysluplné vytváření případové studie je nezbytné vědět, co je případem a co případovou studií. Jedině tak se lze vyhnout vcelku běžné situaci, kdy je za případovou studií vydáván například deskriptivně-empirický text, který však svou povahou případové studii zdaleka nevyhovuje.

Navzdory množství možných definic se zde přidržíme vcelku jednoduché, přesto však smysluplné definice, podle níž je případem **dostatečně ohraničený aspekt historické epizody** či **dostatečně ohraničená historická epizoda** sama o sobě. Pochopitelně, v kvalitativní metodologii není nikdo schopen nabídnout přesnou specifikaci toho, co je „dostatečně ohraničené“.

Obecně je nutné dbát na to, aby „ohraničenost“, ať už časová, či tematická, byla natolik významná, že již svou povahou vybízí k jejímu definování jako případu. Případem tedy může být proces vyjednávání o Česko-německé deklaraci, ovšem případem již není obecný fenomén vyjednávání mezinárodních smluv nebo česko-německé vztahy jako takové. Zde chybí jasná ohraničenost a vymezenost.

Případ ovšem může být definován také jako určitý **objekt, uzavřený systém**, který má jasné hranice a svou vnitřní logiku fungování a svou **specifickou podstatu**. V tomto ohledu může být případem české ministerstvo zahraničních věcí jako aktér hospodářské dimenze zahraniční politiky, ale případem již nemůže být hospodářská dimenze zahraniční politiky jako taková. Té schází ona vyhraněná podstata. Z uvedených případů vyplývá, že nejlepší pro definici případu je situace, kdy určitý fenomén či epizoda splňuje obě kritéria – časové i tematické ohraničení.

Případová studie je detailní analýzou **případu**, který byl zvolen jako objekt výzkumu. Jejím cílem je poskytnout hluboké porozumění nebo příčinné vysvětlení vybraného případu. Musí zohlednit celkový **kontext** události či objektu (sociální, politický, historický), fenoménu či děje a musí zároveň poskytnout **komplexní** obrázek – musí být zahrnuto co největší množství proměnných.

Epistemologické a ontologické předpoklady a jejich vliv na druhy jednopřípadových studií

Jednotlivá pojetí a typy případových studií odrážejí jak ontologické spory o tom, jaké povahy je svět, který chceme poznávat, tak spory epistemologické o tom, jaké povahy je naše poznání o okolním světě a jak daleko a hluboko toto poznání může jít.

Přijmeme-li ontologické východisko, že sociální svět je utkán z materiálu natolik **proměnlivého** a událostí pro každou dílčí situaci naprosto **jedinečných**, pak se přikloníme k **jedinečným/vnitřním** případovým studiím. Těm totiž nejde o nic jiného než o hluboké porozumění jednomu jedinému případu, bez ambice říct cokoli teoreticky relevantního a zobecňujícího. Pokud naopak vnímáme sociální svět jako doménu, která svou povahou dovoluje jasně **definovat příčiny a příčinné mechanismy**, které působí (alespoň částečně) **nadčasově**, pak dáme přednost **instrumentálnímu** užití případové studie, tedy studie jako nástroje pro další práci s teoriemi.

Základními druhy případových studií tedy jsou **jedinečná případová studie**, která neočekává od případové studie nic jiného než detailní prozkou-

mání daného případu a **instrumentální případová studie**, která klade na případovou studii požadavek, aby dále komunikovala s teoriemi.

Jedinečná případová studie

Tento typ odkazuje k tomu, co Robert Stake nazval studií „vnitřní“ (*intrinsic*) či Harry Eckstein studií „konfigurativně-idiografickou“ (Stake, 1995, s. 3; Eckstein, 1975, s. 96–98). Jedná se o studium případu, který je zkoumán jen pro jeho vnitřní povahu, pro jeho jedinečnost. Nezajímá nás proto, že bychom jeho prostřednictvím usilovali o poznání obecnějšího fenoménu nebo přispěli k vývoji abstraktních teoretických konstrukcí (Stake, 2005, s. 445). Zájem o studie tohoto typu vychází jednak z epistemologického předpokladu, že interpretativní porozumění skýtá přinejmenším stejnou vědeckou hodnotu jako teoretické či příčinné vysvětlení a jednak z předpokladu ontologického, že každý sociální subjekt či sociální akt je natolik jedinečný, že se vzpírá abstraktnímu teoretizování (Eckstein, 1975, s. 97).

Tento přístup vychází z přesvědčení, že případová studie neslouží jen jako „strategický doplněk“ k modelu přírodních věd, ale jako základní nástroj sociologického bádání jako takového (Sjoberg et al., 1991, s. 28; Flyvbjerg, 2006). Tvrdí, že při jakémkoli pokusu o abstraktní konstrukce vytvořené z poznání unikátních sociálních procesů či objektů se charakteristická jedinečnost nutně vytratí a studie z velké části pozbude smyslu.

Zásadní charakteristikou tohoto typu případových studií je tedy jejich úsilí o celostní a hluboké porozumění komplexním fenoménům bez ambice přispět k prohloubení poznání o fenoménech jiných. I přes interpretativně-hermeneutickou povahu jedinečných případových studií nelze vyloučit, že v budoucnu mohou sloužit jako základ pro obecnější způsob uvažování, či dokonce teorii nebo jako „lekce“ pro budoucí reálná rozhodování.

Na pomezí mezi jedinečnou/vnitřní a instrumentální případovou studií se nachází **disciplinovaná interpretativní studie** (Odell, 2004, s. 59). Za případ může být vybrán fenomén, který považujeme za hodný studia svou jedinečností či významem, ale pro jeho prozkoumání je využito existující teorie, která dosud na daný fenomén nebyla aplikována. Teorie slouží pouze jako vodítko pro identifikování hlavních procesů a proměnných v rámci případu. Případ tedy neslouží jako nástroj pro práci s teorií, ale naopak teorie je vodítkem pro práci s případem.

Instrumentální případová studie

Spočívá-li hodnota případové studie nikoli ve studovaném fenoménu samém, ale v přínosu, který skýtá obecnějšímu, teoretickému poznání, hovoříme o instrumentální případové studii. Příklad je zkoumán v nezmenšené hloubce, historickému a sociálnímu kontextu je věnována nemenší pozornost, vše je prezentováno s nezmenšeným citem pro detail jako ve studii jedinečné/vnitřní; to vše ovšem primárně slouží sledování jiného cíle než k poznání fenoménu, který je studován (Stake, 2005, s. 445). Studium případu je tedy pouhým nástrojem (instrumentem) pro práci s teorií.

Jedna z nejčastějších námitek vůči instrumentálním případovým studiím spočívá ve tvrzení, že z jednoho případu nelze zobecňovat, a proto nemohou přispívat k vědeckému poznání. Viděli jsme výše, jak jedna linie případových studií se tomuto nařčení brání tvrzením, že vědecké poznání nemusí vždy nutně vycházet ze zobecňování, naopak, detailní porozumění jedinečnému případu je vědecky stejně hodnotné. Zastánci instrumentální případové studie ovšem vstupují do explicitního dialogu s naturalistickým modelem přírodních věd tím, že ukazují, jakým způsobem lze na základě případové studie přispívat k teoretickému poznání. Tyto způsoby si ukážeme později. Je však třeba upozornit na to, že i zastánci instrumentálního přístupu si uvědomují, že každá teoretická abstrakce ubírá na jedinečnosti a bohatosti zkoumaného jevu. Výzkumník tak čelí rozhodnutí, zda vyšší míra abstrakce a ztráta bohatosti může ohrozit vlastní podstatu zkoumaného případu, nebo zda nadměrně hluboká analýza případu snižuje platnost a použitelnost abstraktní teorie. Co je ovšem podstatné – toto rozhodnutí nemůže být činěno *a priori* či abstraktně, záleží vždy na schopnostech a citlivosti daného badatele, na povaze konkrétního případu a na povaze teorie (Yin, 2003b; Bennett a George, 2004, zejm. s. 114).

Podstata instrumentálních případových studií ve srovnání s kvantitativními přístupy tedy spočívá v kompromisu mezi **teoretickou úsporností** na jedné straně a **teoretickou bohatostí** na straně druhé. Úsporné teorie, které pracují s menším množstvím proměnných, zřídka nabízejí bohaté a hluboké vysvětlení konkrétních případů. Jejich hlavní přednost tak spočívá v použitelnosti pro velké množství případů. Naopak, teorie bohaté na proměnné sice vedou k omezené využitelnosti pro větší počet případů, ale nabízí detailní vysvětlení pro vysoce specifické typy či subtypy případů. Bohaté případové studie hledají **podmínky**, za nichž dochází ke specifickým jevům, a **mechanismy**, skrze něž k nim dochází. Úsporné teorie oproti tomu hledají **četnost výskytu** těchto jevů (George a Bennett, 2004, s. 31).

Podoba i způsob tvorby instrumentálních případových studií jsou značně ovlivněny tím, že se explicitně vymezují vůči kvantitativnímu a ryze empirickému modelu tvorby teorií. Pro pochopení přímou jednopřípadových studií je nutné se nad tímto rozdílem pozastavit. Jednopřípadové studie odmítají takový model vysvětlení/teorie, podle něhož je jev vysvětlen jen tehdy, pokud je odvozen z jednoho či více zákonů založených na **empiricky** podložené **korelaci** (viz též první kapitolu). Podle empiricismu nelze říct, že dva jevy jsou příčinně spjaty. **Příčinnost** pro empiriky neznámá nic víc, než že dokládají určité pravidelnosti v posloupnosti, které byly opakovaně pozorovány v minulosti. Ani nekonečně mnoho pozorování nemůže doložit skutečný příčinný vztah, v nejjednodušším případě vztah mezi stavem nezávislé proměnné, která **zapříčňuje** stav proměnné závislé. Podle empiriků, pokud příčinný vztah existuje, leží v každém případě mimo naše empirické schopnosti poznávání, a je tudíž neprokazatelný.

Tento způsob argumentace lze také obrátit: pokud byla existence daného jevu předpokládána teorií, není nutné dále dokazovat, že za svou existenci skutečně vděčí předpokládanému „příčinnému“ mechanismu. V důsledku jde kvantitativním vědcům pouze o **pozorovatelné příčinné efekty**, nikoli o **příčinné mechanismy**. V tomto pojetí epistemologie **předchází** ontologii – zatímco příčinné efekty lze identifikovat a zjistit i bez znalosti příčinných mechanismů, příčinné mechanismy bez znalosti efektů identifikovat nelze. Tento pohled na věc ovšem není vlastní pouze kvantitativním vědcům, leží například za přístupem k případovým studiím podle Kinga, Keohana a Verby (1994). Jednopřípadové studie se shodují s empiriky v tom, že pouhé pravidelnosti nemohou odhalit příčinný mechanismus. Také proto odmítají tvrzení, že porovnáváním více případů a detekcí vzájemných podobností či rozdílů jsme schopni se dobrat smysluplnějšího poznání než detailní analýzou jednoho případu. Naopak, jedno jediné důsledné zkoumání, které odhalí množství působících proměnných a propojených příčinných mechanismů, přiblíží výzkumníka blíže k realitě sociálního světa. Jinými slovy, pouhá korelační zjištění založená na empirickém pozorování pravidelností **nemohou poskytnout plnohodnotné a adekvátní vysvětlení či teorii**.

Již několikrát zde zazněl termín **příčinný mechanismus**. Přestože představuje jeden z nejčastěji užívaných a nejdůležitějších pojmů u instrumentálních případových studií, ani v rámci mezinárodních vztahů samých neexistuje shoda ohledně jeho přesné definice (Waltz, 1979, s. 8; King, Keohane a Verba, 1994, s. 79–114; Homer-Dixon, 1999, s. 6–11; George a Bennett, 2004,

s. 11–15, 135–137). Lze však ukázat několik bodů, v nichž se jednotlivá pojetí příčinného mechanismu protínají:

1. příčinný mechanismus je považován za intervenující propojení mezi nezávislou a závislou proměnnou;
2. příčinné mechanismy zahrnují i takové **fyzické, sociální** či **psychologické procesy**, které **nemohou být** bezprostředně **pozorovány**;
3. z tohoto důvodu je možné je **pouze nedokonale dovodit a hypoteticky předpokládat** na základě dat získaných pozorováním;
4. příčinný mechanismus působí **pouze uvnitř** určitého **kontextu** či **příčinného pole** a jeho efekt závisí na **interakci s proměnnými** a s **jinými mechanismy**, které tento kontext spoluutvářejí.

Zkusme si tyto body představit v praxi. Jedním z klíčových pilířů teorie demokratického míru je tvrzení, že veřejné mínění a demokratické instituce působí výrazně protiválečně. Velice zjednodušeně řečeno, čím větší odpor proti válce (nezávislá proměnná), tím menší inklinace vlády se k válce uchýlit (závislá proměnná). Chan a Safran (2006) se ve svém článku zamýšlejí nad otázkou, jak je možné, že do operace Irácká svoboda se zapojila řada zemí, v nichž byla veřejnost jednoznačně proti zásahu. Podle jejich případové studie je zapotřebí teorii upravit a obohatit o významnou zprostředkující proměnnou, která je nedílnou součástí příčinného mechanismu, a to institucionální povaha politického systému. Jedná se například o vztah mezi vládou a parlamentem, velikost parlamentní většiny, načasování voleb apod. Příčinný mechanismus tak obsahuje nejen povahu veřejného mínění (pro, nebo proti válce), ale také instituce, které jsou schopny mínění převést do konkrétní politiky. Zda tyto proměnné ovšem skutečně působí předpokládaným způsobem (např. čím blíže jsou významné volby, tím vnímavější je vláda k náladám občanů), lze pouze hypoteticky předpokládat. Neexistuje totiž žádný nezávislý důkaz, který by existenci takto postulovaného příčinného mechanismu jednoznačně potvrdil. Lze se spoléhat pouze na dovozování ze získaných empirických dat.

Nadále však není jasné, zda identifikovaný příčinný mechanismus představuje skutečně **nejhlubší a jediné možné** zachytitelné propojení mezi hodnotami dvou proměnných. Podle Bennetta a George (2001, s. 139) dovozené příčinné mechanismy sice odrážejí reálné kauzální procesy, ovšem formulace hypotéz o konkrétním mechanismu je vždy záležitostí kreativní volby daného výzkumníka. Tato volba je ovlivněna **dosavadním poznáním**, stejně tak jako **dostupnými nástroji** pro pozorování a měření. Je proto nutné mít

na paměti, že příčinný mechanismus funguje jen za **určitých podmínek**, ale zároveň se jedná pouze o jeden z mnoha mechanismů, který v daném příčinném poli působí. Ani při tom nejpodrobnějším zkoumání tedy nelze vyloučit všechny možné „soupeřící“ příčiny, což platí zejména v sociálněvědním výzkumu, jehož předmětem je lidské sociální jednání. Jak níže uvidíme na příkladu zkoumání Thomase Homer-Dixona, tato skutečnost zásadně ovlivňuje již výběr výzkumných otázek.

Strukturalistická versus individualistická perspektiva

Další obecná otázka, se kterou se musejí vypořádat všechna vysvětlení upřednostňující příčinný mechanismus, se týká sporu mezi strukturalismem a individualismem. Pokud daný jev vysvětlujeme s odkazem na mechanismy ležící na nižší úrovni, jsme vůbec schopni pracovat s fenomény působícími na makroúrovni? Nejsme přijetím tohoto přístupu odsouzeni k individualismu hledajícímu veškerá vysvětlení na mikroúrovni, odmítající tak strukturalistickou větev sociálních věd? George a Bennett (2001, s. 141; 2004, s. 141–142) na tyto námítky odpovídají tím, že ontologicky zůstávají na individuální úrovni, ovšem epistemologicky a metodologicky uznávají výhody strukturalistického pohledu. Tvrdí, že veškeré poznání, které je generováno analyzováním strukturálních vlastností sociálního jevu, musí být ve shodě s předpokládanými mechanismy působícími na individuální úrovni. Je tomu tak podle nich proto, že individuální mechanismy jsou ontologicky přednostní.

Je ovšem otázkou, do jaké míry tento názor ovlivňuje konkrétní práci na případové studii. Vezmeme-li v úvahu, že případová studie se již ze své povahy zaměřuje na **individuální jednání aktérů**, neboť žádný jiný prostředek poznání než konkrétní jednání aktérů neexistuje, pak nás nemusí příliš zajímat, zda jsme ontologicky vzato strukturalisty či individualisty. Práce na případové studii vždy bude metodologicky individualistická – i projevy působení sociální struktury jsou pozorovatelné pouze prostřednictvím záznamů o jednání aktérů. Jinými slovy, lze tedy zaujmout ontologicky **strukturalistickou perspektivu**, kdy předpokládáme, že chování, zájmy či identita daného aktéra je zapříčiněna (či dokonce konstituována) strukturou, ovšem vlastní **analýzu** zaměříme na aktéra. Ilustrativním příkladem je text J. Checkela *Mezinárodní instituce a socializace v Evropě*, v němž se pokusil vymezit vůči metodologicky strukturálnímu konstruktivistickému přístupu k fenoménu socializace (Checkel, 2005a). Checkelovým zájmem bylo metodou sledování procesu (viz níže) analyzovat, jakým způsobem jsou strukturální zdroje (ideové systémy, způsoby kooperace v mezinárod-

ních institucích atd.) přenášeny do konkrétního jednání politických aktérů. Tím, že sledoval proces přenášení strukturálních zdrojů do individuálního chování, Checkel uznal (ontologickou) nadřazenost struktury před vlastním jednáním. Ovšem namísto studování struktury samé se věnoval proměňám v individuálním chování, zájmech a identitách aktérů.

2.3 Vytváření případové studie

Obecný výzkumný rámec (*research design*) spojuje komparativní studii s případovou studií jako takovou a v podstatě s jakoukoli metodologií (Eckstein, 1975, s. 91–92; George a Bennett, 2005, s. 73–88; King, Keohane a Verba, 1994, s. 12–13, 118; Van Evera, 1997, s. 56). V této kapitole budou představeny některé obecné rysy společné pro oba typy případových studií a některé specifčnosti vlastní pouze studii jednopřípadové.

Výzkumný rámec můžeme rozdělit na několik klíčových metodologických kroků. Mezi nejvýznamnější z těchto kroků patří vymezení výzkumného cíle, výběr předmětu výzkumu, specifikace proměnných, operacionalizace proměnných a výběr případu (případů) (George a Bennett, 2005, s. 73–88; McNabb, 2004, s. 362–368; Mitchell a Bernauer, 1998).

Cíle případové studie

Sociální svět je doménou, v níž v každý okamžik působí nepřeborné množství faktorů. Jednopřípadová studie má za úkol co nejvěrněji zachytit tuto mnohobratrnost prostřednictvím detailní analýzy jasně definovaného a ohraničeného subjektu, fenoménu, procesu či situace. Kromě tohoto hloubkového vhledu, jímž se vyčerpává cíl jedinečné/vnitřní případové studie, může mít případová studie i cíle vnější, jak jsme viděli při diskusi o instrumentální studii. Tyto vnější cíle spočívají v hodnocení existujících teorií a ve tvorbě teorií nových. Než se však budeme věnovat této diskusi, je potřeba upozornit na jedno zásadní obecné omezení, které ovlivňuje instrumentální schopnosti práce s teoriemi. Jednopřípadové studie nemají k dispozici srovnání jako náhradu experimentu, proto nemohou kontrolovat hodnotu žádné z proměnných. Pouze za podmínek, kdy hodnota jedné z proměnných je kontrolována, jsme schopni poměřovat míru toho, jak změny hodnot v dané proměnné ovlivňují výsledek ve sledovaném případě. Od jednopřípadových studií proto nelze

očekávat víc než spíše nezávazné závěry o tom, jak dalece daná proměnná ovlivňuje konečný výsledek.

Případové studie jsou o poznání silnější při identifikaci **rozsahu podmínek**, za nichž předpokládaný příčinný mechanismus působí (rozsah podmínek platnosti – *scope conditions*), než v odhadování **příčinné váhy** jednotlivých proměnných. Případové studie tedy jsou schopny odhalit jasné meze pro zobecňování o příčinném vztahu mezi závislou a nezávislou proměnnou, hůře si vedou při stanovení toho, do jaké míry je daná závislá proměnná skutečně nezávislou proměnnou ovlivněna. Pro stanovení rozsahu podmínek platnosti příčinného vztahu vycházíme z identifikace tzv. **nutné** nebo **postačující podmínky**. Pokud jsme v rámci případové studie schopni specifikovat nutnou či postačující podmínku, znamená to, že jsme schopni definovat podmínky, za nichž nastane určitý hypoteticky předpokládaný výsledek. Za podmínek **ekvifinality** (kdy určitého konečného stavu mohlo být dosaženo více různými procesy a prostředky) a **multikauzality** (kdy konečný stav může být výsledkem několika různých příčin) je nicméně vždy sporné, zda daná podmínka je skutečně dostatečná a nezbytná i v ostatních případech. Tak jako v sociálních vědách obecně se i v tomto případě musíme spokojit spíše s menším nárokem na platnost výroků o rozsahu podmínek platnosti. Přítomnost dané proměnné přispívá k určitému výsledku, nelze však říct, že vždy když je přítomná, očekávaný výsledek nastane (Eckstein, 1975; Walker a Cohen, 1985; Bennett a George, 2004, s. 25–27; Goertz a Mahoney, 2006).

V každém případě platí, že ať už je cíl zvolen jakýkoli, případové studie jsou jistější v posuzování toho, **zda a jak** proměnné ovlivnily výsledek, než v posuzování toho **do jaké míry**. Při výzkumu vlivu národní identity na zahraniční politiku tak nejsme schopni pomocí případové studie zjistit **do jaké míry** identita politiku skutečně ovlivňuje, ale jsme schopni zjistit, **zda** k tomuto ovlivňování dochází, a pokud ano, **jakým způsobem**.

Hodnocení existujících teorií

Pro testování existující teorie existuje několik specifických postupů – testování klíčovým, nejméně pravděpodobným a nejvíce pravděpodobným případem (pro praktickou a názornou aplikaci viz Výběr případu v podkapitole 3.5).

Klíčový případ je koncept, kterým se podrobně zabýval Eckstein (1975, s. 113–118) a jenž tvrdí, že jsme schopni nalézt případ, který co nejvíce odpovídá předpokladům existující teorie. Máme-li důvěřovat platnosti testované teorie, pak musí být schopna s přesností předpovědět proces a výsledky

klíčového případu. Pokud klíčový případ ve všech směrech odpovídal testované teorii a její předpovědi o procesu a výsledku byly chybné, sama teorie je s největší pravděpodobností také chybná. Podle Ecksteina se tato procedura nejvíce blíží experimentálním podmínkám a dosahuje tak vysoké výpovědní hodnoty o dané teorii.

S takto koncipovaným testem se však pojí dva zásadní problémy. Za prvé, užitím případové studie nejsme schopni věrně zjistit, zda byl neúspěch v testu zapříčiněn chybou ve vnitřní logice teorie, nebo kontextuálními podmínkami, které učinily teorii nepoužitelnou. Pouhé zúžení rozsahu podmínek platnosti by mohlo znamenat zachování celkově chybné teorie, naopak její zamítnutí by mohlo znamenat zavržení teorie, která je přes jeden neúspěch použitelná pro jiné případy (Bennett a George, 2004, s. 115–116).

Teorie například předpokládá, že v politickém systému, v němž se kříží jednotlivé štěpící sociopolitické linie (*cleavages*), je potlačována regionální identita (jako jedna ze štěpících linií). Případovou studií Rakouska zjistíme, že opak je pravdou a zemská (regionální) identita je zde velice silná navzdory křížícím se liniím. Takový výsledek by měl vést k zavržení či k přeformulování teorie. Dobře provedená případová studie však ukáže, že rakouský kontext je velice specifický v jeho federalistickém uspořádání a dovoluje posilování zemské identity navzdory neexistenci silné regionální sociopolitické štěpící linie.

Druhý problém spočívá v obtížnosti nalézt teorii dostatečně specifickou na to, aby na základě jejích předpokladů bylo možné identifikovat patřičný klíčový případ, a v obtížnosti nalézt klíčový případ, který by dostatečně odpovídal specifickým předpokladům testované teorie. Neexistuje žádný spolehlivý návod, jak těmto problémům s definitivní platností čelit. Určité způsoby se však nabízejí – namísto klíčového případu navrhuje Eckstein případy nejpravděpodobnější a nejméně pravděpodobné, jejichž nároky na specifickou podobu jsou nižší (Eckstein, 1975, s. 119). Pro řešení dilematu prvního – zachovat teorii zúžením rozsahu podmínek platnosti, nebo ji zamítnout – pak může přijít vhod užití dalších teorií než pouze té, která je testována. Výše zmíněnou teorii o sociopolitických liniích, jejímž autorem byl na počátku padesátých let 20. století David Truman, lze například doplnit aplikací konsociační teorie Arendta Lijpharta, kterou v pozdějších letech doplnil o reflexi federalismu (Lijphart, 1979) a jež si například více všímá chování elit, které je pro pochopení rakouských specifík klíčové.

Vůbec nejlepší možný důkaz pro **posílení** teorie získáme, podaří-li se nalézt případ, který je nejméně pravděpodobný pro testovanou teorii, ovšem nejvíce pravděpodobný pro teorie ostatní. Představme si situaci, že případ

vykáže chování shodné s předpoklady nejméně pravděpodobné teorie, zatímco ostatní teorie, které byly svými předpoklady danému případu bližší, neuspějí. Pak lze tvrdit, že testovaná teorie prošla **nejtvrdším možným empirickým testem**. Nejlepší možný způsob **zpochybnění** teorie naopak získáme, nalezneme-li „nejpravděpodobnější případ“ pro testovanou teorii, platný ovšem neméně také pro teorie alternativní. Jinými slovy, najdeme-li „nejpravděpodobnější případ“ pro více teorií, které postulují stejnou předpověď. Pokud případová studie zpochybní předpověď **všech** teorií, radikálně jsme snížili nebezpečí, že testovaná teorie neuspěla pouze proto, že jsme nezahrnuli proměnné předpokládané jinými teoriemi. Teorie jednoduše neprošla tzv. **jednoduchým testem** a lze se domnívat, že její základní předpoklady jsou chybné (stále však existuje nebezpečí, že jsme opomněli zahrnout proměnnou, kterou **žádná** z teorií nepředpokládala) (Bennett, 2004, s. 30; Bennett a George, 2004, s. 121–122). Příklad, který takto zpochybnil existující teorii, nazýváme **vymykajícím se případem** (*deviant case*) a ten se pak často stává základem pro tvorbu teorie nové.

Nejméně pravděpodobný přístup zvolil E. Morse pro testování hypotézy odvozené z neoliberalismu v mezinárodních vztazích. Ten předpokládá, že zvyšující se vzájemná provázanost mezinárodního prostředí proměňuje zahraniční politiku v tom smyslu, že ji činí méně egoistickou (nacionalistickou), více otevřenou a kooperativní. Jako nejméně pravděpodobný případ si vybral gaullistickou Francii, kterou vykreslil jako zemi charakteristickou vypjatou snahou ubránit svou nezávislost na stále více se propojujícím mezinárodním prostředí. Jak ukázal konec šedesátých let, tato snaha byla neúspěšná. Podle Morse jeho studie prokázala, že ani Francie jako extrémní příklad nevyvrátila teoreticky postulovaný předpoklad (přejato z Odell, 2004, s. 62).

Nejpravděpodobnější případ jako jednoduchý test teorie užil Peter Gourevitch při jeho práci s „teorií světového systému“ I. Wallersteina. Gourevitch se zaměřil na hlavní předpoklad prvního dílu Wallersteinovy knihy *Moderní světový systém*, podle něhož největší pravděpodobnost posilování role státu a posilování kulturní a jazykové homogenity existovala u zemí „centra“. Podle Gourevitchovy analýzy se však nejsilnější stát a s ním související masové vzdělávání vyvinulo u státu „semiperiferie“ (Pruska), a nikoli u Francie či Velké Británie, které kritéria „centra“ splňovaly. Gourevitch si tedy vybral **závislou proměnnou** (síla státu), která **nejvíce odpovídá** předpokladům teorie, ovšem zjistil, že nezávislá proměnná (rozvinutost kapitalismu a příslušnost k zemím „centra“) předpokladům teorie neodpovídá. Tímto „jednoduchým testem“ zpochybnil teorii světového systému.

Dalším efektivním nástrojem pro testování teorií je **metoda shody** (*congruence method*). Metoda shody je použitelná tehdy, pokud určitá teorie jasně postuluje vztah mezi hodnotami nezávislé a závislé proměnné. V tomto ohledu představuje metoda shody jisté úskalí – jen omezené množství existujících teorií dosahuje potřebné úrovně určitosti a vnitřní konzistence tak, aby bylo možné učinit dostatečně specifickou předpověď. Pokud je však taková teorie k dispozici, analytik nejprve zjistí hodnotu nezávislé proměnné v daném případě a obrátí se na teorii pro informaci, jakou hodnotu by podle ní měla nabýt závislá proměnná. Pokud je výsledek případu shodný s teoretickou předpovědí, je možné předpokládat existenci příčinného mechanismu a jejich shodu s teoretickými předpoklady.

Teorie socializace národních aktérů do mezinárodních režimů předpokládá, že čím delší kontakt udržují mezi sebou aktéři v rámci daného režimu, tím dochází k hlubší socializaci a proměně jejich identit (Checkel, 2005a, s. 811). Nezávislou proměnnou je tedy v tomto případě „doba trvání kontaktu“, která je přímo úměrná závislé proměnné – „hloubce socializace“. Pro jednoduché testování takto postulované teorie není nutné sledovat celý proces socializace, stačí nám „měřit“ hodnoty jednotlivých proměnných při vstupu a výstupu.

Víme již, že pouhá shoda mezi teoretickou předpovědí a pozorovatelným výsledkem případu nemusí znamenat, že příčinný mechanismus skutečně existuje. Metoda shody bere v úvahu pouze závislou a nezávislou proměnnou, a pokud ji teorie postuluje, i proměnnou zprostředkující. Nevšimá si však celého příčinného vztahu a procesu, který jej doprovází.

Slabiny metody shody lze ilustrovat na výzkumu, který měl za cíl zjistit míru socializace českých byrokratických aktérů do mezinárodního režimu Visegrádské skupiny. Ukázal, že přes dlouhodobý a intenzivní kontakt v rámci spolupráce mezi jednotlivými ministerstvy (vnitřní, kultury, školství, životního prostředí) neproběhla tak silná socializace jako v případě spolupráce aktérů z ministerstva zahraničních věcí. Pokud by bylo postupováno metodou shody, předpoklady postulované socializační teorií by se ukázaly jako nesprávné – vždýt délka trvání kontaktu byla u obou typů aktérů stejná, míra socializace se přesto lišila. Ovšem takto radikální odmítnutí celé teorie by bylo předčasné – metodou rozboru procesu (viz kapitola níže) bylo zjištěno, že do hry vstupují i další faktory, jako intenzita kontaktu, předchozí zkušenosti s mezinárodní spoluprací atd., které lze zachytit jen při sledování celého procesu socializace. Zároveň z toho ovšem nevyplývá, že „doba trvání kontaktu“ jako nezávislou proměnnou je nutné odmítnout.

Metoda shody má tedy **slabší vypovídací hodnotu** než metoda sledování procesu, přesto má několik jedinečných předností. Protože výzkumník nemusí sledovat příčinný proces od nezávislé proměnné až do výsledku, nejsou kladeny tak vysoké nároky na získávání dat a informací jako v případě rozboru procesu. Další výhoda spočívá v tom, že metoda shody může za relativně nízkých nákladů přispět ke zjemnění existující teorie, ke zvýšení přesnosti operacionalizovaných proměnných nebo k definování **nutných** či **dostačujících podmínek**.

Tvorba nových teorií

Druhou instrumentální funkcí případových studií je tvorba teorií. Pravděpodobně nejsnazší cestou k vytváření nové teorie je užití již definovaného vymykajícího se případu. Díky tomu, že jím již byla testována existující teorie, bude méně obtížné identifikovat relevantní příčinný mechanismus, který se může stát základem teorie nové. Pokud „vymykající se případ“ k dispozici není, je možné vytvořit teorii tak, že je induktivně identifikován komplexní příčinný proces. Případová studie pak slouží jako heuristický nástroj schopný poukázat na nové proměnné a hypotézy (Bennett, 2004, s. 35). Pro tento úkol lze specificky využít metodu **rozboru procesu** (*process tracing*) (byť rozbor procesu pochopitelně své plné využití i při testování teorií).

Rozbor procesu je stále oblíbenější a rozšířenější technikou pro detailní prozkoumání pozorovatelných jevů příčinného mechanismu v individuálním případě či v malém počtu případů (Bennett, 2004, s. 35). Jinými slovy, rozbor procesu je jedním z prostředků, jak lépe poznat mechanismus, který stojí za vznikem a chováním určitého pozorovatelného jevu (Bennett a George, 2004, s. 147). Činí tak pokusem o zachycení a identifikaci **intervenujícího příčinného procesu**, který leží mezi **nezávislou proměnnou** (či proměnnými) a proměnnou závislou. Identifikací intervenujícího příčinného procesu se pokoušíme zúžit množinu potenciálních soupeřících příčin, které v případě jejich nezachycení mohou nepředpokládaným způsobem ovlivnit proces a výsledek sledovaného případu.

Ontologie sociálního světa navíc nutí zkoumajícího vzít v úvahu ekvifinalitu. Musí proto uvažovat o alternativních způsobech, jakými došlo k pozorovanému jevu, pokusit se načrtnout více alternativních kauzálních procesů shodných s výsledkem a s nalezenými důkazy v rámci případové studie. Rozbor procesu činí ze zohlednění ekvifinality jednu ze svých hlavních předností – všechna pozorování musejí být vzájemně provázaná; je to dokonce právě **závislost** těchto pozorování, která posilují schopnost dovozovat. Jinými

slovy – pokud jsou zprostředkující proměnné skutečně součástí příčinného procesu (a jiné nás v danou chvíli nezajímají), musejí být vzájemně propojené.

Kromě techniky pro tvorbu nových teorií je rozbor procesu velice dobře použitelný i pro přísné **testování** teorií. Chceme-li důsledně testovat teorii, nestačí, že je hypotéza konzistentní se **statisticky významným počtem** intervenujících kroků (jako v případě hledání statistických korelací). **Všechny** zprostředkující proměnné musejí být předpovězeny hypotézou, nebo musí být hypotéza upravena (Bennett a George, 2004, s. 205–207).

Jednotlivé techniky rozboru procesu se od sebe liší. Nejjednodušším způsobem rozboru procesu je tzv. **detailní vyprávění** (*narace*). Jedná se o detailně vyprávěný příběh předložený v chronologické formě, jehož účelem je osvětlit, **jak** se zkoumaná událost odehrála. Tento způsob rozboru procesu neumožňuje explicitní užití teorie či teoreticky předpokládaných proměnných. Přesto nelze říct, že by narace byly teoreticky zcela bezcenné. Usilujeme-li o teoretičtější zakotvení výzkumu, pak můžeme detailní narace považovat za často nezbytný první krok – dobře zkonstruované vyprávění může napomoci ukázat dostatek možných příčinných procesů, tak aby byl výzkumník schopen určit, jaký další způsob rozboru procesu je dále relevantní.

Odlišným způsobem rozboru procesu je **analytické vysvětlení**, které představuje detailní historické vyprávění do analytického příčinného vysvětlení vyjádřeného v explicitních teoretických formách. Detailní vyprávění může například poskytnout hlubokou sondu do vztahu mezi nevládními organizacemi v procesu formulování české rozvojové politiky bez jasné předchozí operacionalizace a specifikace proměnných, stejně tak bez existence jasné teorie. Analytické vysvětlení však všechny tyto kroky musí bezpodmínečně dodržet – například jasně stanovit míru otevřenosti českého politického systému vůči nevládním aktérům, operacionalizovat pojem „vlivu“ na proces formulace rozvojové politiky atd. Teoretičnost takového vysvětlení rovněž není vždy úplná – vysvětlení může zahrnovat jen ty části, které považuje za teoreticky neadekvátnější. Důvod může být i prozaičtější – nedokonalý charakter teoretického vysvětlení může spočívat v neschopnosti badatele teoreticky ukotvit všechny odhalené kroky nebo v nedostatku relevantních dat. V tomto případě se může „posunout na vyšší stupeň obecnosti“. Za takových okolností musí být badatel vždy pozorný vůči riziku, že se s pokrokem ve výzkumu bude stále více vzdalovat původnímu objektu výzkumu (Bennett a George, 2004, s. 211; viz též Yin, 2003, s. 120–126).

Dílčí postup při rozboru procesu je někdy nutné uzpůsobit předpokládané či objevované formě příčinného procesu. Jiný způsob tak bude užít za

(velmi zřídka se vyskytujících) podmínek přímé lineární příčinnosti, jiný za podmínek komplexní příčinnosti, kdy výsledky příčinných mechanismů vyplývají ze vzájemně se prolínajících a sbíhajících podmínek, nezávislých proměnných, či dokonce příčinných řetězců.

Zcela jinou formu příčinného procesu představuje tzv. **závislost na předchozím vývoji** (*path dependency*). Závislost na předchozím vývoji nastane poté, co ve sledu událostí došlo k rozhodnutí či jevu, který zásadně omezil možnost alternativ budoucího vývoje a do velké míry jej předurčil. Výzkumný postup je v této situaci odlišný od zkoumání lineární příčinnosti. Ve sledovaném případě je totiž nejdříve zapotřebí definovat klíčové body a rozhodnutí a ptát se, zda a jakým způsobem tyto body ovlivnily následující vývoj.

Příkladem takto pojatého postupu je studie J. S. Levyho *Role nezvládnutí krizového řízení při vypuknutí první světové války*. Autor se zde pokusil vymezit proti ryze racionalistickému chápání krizového řízení a zaměřil se na otázku, proč za podmínek, kdy všech šest hlavních aktérů vypuknutí světové války odmítalo světový konflikt jako řešení, právě k takovému konfliktu nakonec došlo. Takový vývoj napovídá, že se zde musela projevit závislost na předchozím vývoji. Levy postupoval tak, že identifikoval kritické body rozhodování v klíčové šestitýdenní diplomatické krizi. Zjistil, že preference hlavních aktérů byly vcelku stabilní ve svém odmítání velkého konfliktu. Do hry ovšem vstoupila právě závislost na předchozím vývoji – Levy odhalil, že každé klíčové rozhodnutí v průběhu krize částečně pozměnilo dostupné strategicko-politické volby a omezilo aktéry v jejich rozhodování tím, že si svými prohlášeními a rozhodnutími postupně zavírali dveře před alternativními volbami. Sledováním procesu zaměřeného na odhalení předpokládané závislosti na předchozím vývoji Levymu umožnilo tvrdit, že i přes jasně dané preference aktérů bylo s postupem krize neustále obtížnější tyto preference následovat skutečným jednáním (přejato z George a Bennett, 2004, s. 212, 308–309). Výše načrtnutý postup tedy umožňuje určit, jakým způsobem závislost na předchozím vývoji zamezila vývoji alternativnímu.

Výběr předmětu výzkumu

Výběr předmětu výzkumu je vždy odlišný od výběru případu. Výjimku představuje jedinečná případová studie, u níž je případ zároveň předmětem výzkumu, přičemž je vybrán předem díky tomu, že daný jev či událost badatele zajímala pro své unikátní vlastnosti (Stake, 1995, s. 4). Předmět výzkumu je obecný fenomén, jehož povahu chceme prozkoumat, případ je

konkrétní událost či jev, který použijeme pro detailní zkoumání obecnějšího fenoménu. Za předmět výzkumu může být zvolen vojenský intervencionismus jako obecnější fenomén, za „případ“ může být vybrána sovětská invaze do Afghánistánu v roce 1979.

Pravidla pro stanovení předmětu výzkumu je třeba zohledňovat především u instrumentální případové studie, kde výzkumník explicitně vstupuje do vztahu s určitou teorií, která podstatným způsobem omezuje svobodu volby. Předmět výzkumu lze sice vybírat za pomoci obecnějších pravidel pro sociální vědy, ovšem u případových studií musíme přihlédnout ke specifické povaze této metodologie, především v tom, že předmět, který se pokoušíme uchopit, je spíše **podtypem** či **podkategorií** než obecným fenoménem. Lepších výsledků můžeme dosahovat pouze tehdy, pokud sám předmět výzkumu není definován příliš široce (Yin, 2003, s. 2004; Stake, 1995, s. 18–21; 2005, s. 450–451). Namísto „konfliktu“ jako obecného fenoménu se zaměříme na „ozbrojený mezistátní konflikt“, namísto „ozbrojené intervence“ na určitý podtyp intervence, provedený buď specifickými nástroji, nebo pod specifickým organizačním zastřešením.

Tento postup vyplývá ze skutečnosti, že instrumentální případové studie neusilují o formulaci obecně platných teorií a jejich pojetí teorie je omezené. Pokud však přece jen uvažujeme o formulování obecnější teorie, George a Bennett (2004, s. 78) doporučují proceduru „stavění celku“. Ta předpokládá, že lze k sobě skládat teorie o určitých podtypech fenoménu a tak postupně naplňovat ambicióznější cíl vývoje obecnější teorie. I v případě obecnější teorie však zůstává zachován základ kvalitativních přístupů spočívající v ohledu na partikulární sociální, ekonomický, časový nebo geografický kontext.

Po výběru předmětu výzkumu se další kroky tvorby případové studie liší v závislosti na tom, užíváme-li instrumentální případovou studii pro **zhodnocení** existující teorie nebo pro **tvorbu** teorie nové. Celá otázka se navíc problematizuje tím, že ne vždy musíme nutně předem vědět, který typ případové studie chceme vytvořit. Máme-li jasně specifikovaný předmět studia, můžeme si klást následující otázky, které nám mohou další práci usnadnit:

- Jaké povahy je jev, který chceme vysvětlit? Je již podchycen v určité teorii, či nikoli?
- Pokud ano, jaký teoretický rámec může být užit? Existuje jen jedna teorie, nebo více soupeřících teorií?
- Pokud existuje a je naším cílem zhodnotit příčinné efekty či její prediktivní schopnost, je tato teorie dostatečně specifická a operacionalizovaná?

- Jaké aspekty existující teorie či teorií musejí být vybrány pro testování, vytríbení (zjemnění, zušlechtění) či zhodnocení?
- Pokud se jedná o unikátní, popř. extrémní jev nebo z nějakých jiných důvodů nemáme teorii k dispozici, jakou provizorní teorii výzkumník může postulovat pro účely studie? Pokud ani tato možnost neexistuje, jaké máme možnosti pro zkoumání tohoto fenoménu?

(George a Bennett, 2004, s. 79; Yin, 2003, s. 28–29, 40–41)

Hlavní rozdíl v tuto chvíli pochopitelně spočívá v tom, zda budeme při dalších krocích vedení existující teorií, nebo zda fenomén, který nás zajímá, předmětem teoretického zájmu dosud nebyl. Velmi často se také může stát, že nás zpočátku zajímá testování existující teorie více než případ sám a v průběhu výzkumu se zájem obrátí, či naopak. Jedním z pilířů kvalitativních přístupů je jejich flexibilita a otevřenost vůči takovým zvrátům, a dokonce z nich činí svou přednost (viz zakotvená teorie v osmé kapitole). Není proto namístě mít z takového vývoje obavy. Na druhé straně je nutné někde začít a přinejmenším začátek si žádá specifčnost.

Specifikace proměnných

Pokud tedy existuje teorie, s níž chceme prostřednictvím instrumentální případové studie dále pracovat, spočívá další krok v identifikaci teoreticky relevantních proměnných: Jaké jsou závislé proměnné, které máme vysvětlit? Jaké jsou nezávislé nebo zprostředkující proměnné, které jsou součástí teoretického rámce? Specifikace závislé proměnné velice úzce souvisí s výběrem předmětu výzkumu. Pokud jej definujeme příliš široce, bude velmi obtížné určit hodnoty, jichž může nabývat. Poslední poznámka ovšem platí u definice všech druhů proměnných.

George a Bennett (2001, s. 79–80) ukazují příklad, kdy je předmětem studia fenomén „ukončení války“. Ovšem takto široce pojatý jev neumožňuje téměř žádnou možnost specifikace závislé proměnné, neboť není jasné, jaký způsob ukončení války můžeme mít na mysli – jedná se o příměří, konečné vyjednání všech podmínek míru, fyzické přemožení protivníka? V každém případě se závislá proměnná, která charakterizuje daný způsob ukončení války liší.

Při specifikaci nezávislých a zprostředkujících proměnných při **testování** určité teorie se identifikace liší v závislosti na tom, zda chceme postupovat způsobem „nejméně pravděpodobného“, nebo „nejpravděpodobnějšího“ případu. V testu nejméně pravděpodobným případem budeme hledat pro-

měnné takové, které nejméně odpovídají proměnným postulovaným v teorii. Při testu nejpravděpodobnějším případem budeme naopak hledat takové proměnné, které povaze teorie odpovídají nejvíce.

Pokud má případová studie za úkol vést k formulaci nové teorie či vysvětlit určitý jev nebo vysvětlit proč stávající teorie neprošla testem, předchází specifikaci proměnných výběr případu, o němž bude řeč za okamžik.

Určování hodnot proměnných

Zásadní součástí práce s proměnnou je určení uchopitelných a porovnatelných hodnot, jichž může nabývat. Odhalení příčinného mechanismu je často podmíněno právě schopností identifikovat a poměřovat hodnoty, jež zprostředkující a nezávislé proměnné nabývají. Schopnost správně určit, jaké hodnoty může daná proměnná nabývat, bezprostředně souvisí s kvalitní operacionalizací konceptů, s nimiž ve výzkumu pracujeme. Ani jeden z těchto úkolů nelze učinit, aniž bychom měli jasnou představu o problematice, kterou studujeme. V tomto ohledu také tkví další ze zásadních rozdílů mezi případovou studií a kvantitativními přístupy: proměnné sice mohou být specifikovány s pomocí teorie (Yin, 2003b), ale hlavní zásluhu v tomto kroku hraje expertiza vědce a induktivní vhléd do konkrétního případu (Stake, 1995, s. 38; Bennett a George, 2004, s. 114). Nejen teorie, ale hlavně znalost případu tedy pomáhá identifikovat, jaké proměnné mají být do studie zahrnuty a jaké naopak opominuty (Mitchell a Bernauer, 2004, s. 88). Z tohoto důvodu je možné před vlastním příčinným výzkumem provést průzkumnou případovou studii, jejímž úkolem není identifikace příčinných mechanismů, ale pouze zprostředkování základního porozumění dané problematice. Na druhé straně, i v průběhu vytváření případové studie samé často dochází k identifikaci nepředpokládaných zprostředkujících proměnných. Dokonce lze říct, že právě v jejich dodatečné identifikaci tkví jedna z hlavních předností metody „rozboru procesu“.

Hodnoty proměnné mohou být popisovány v **kvantitativních i kvalitativních** pojmech, záleží především na povaze zkoumaného jevu. Může být pochopitelně užito kombinace obou. Kvantitativně vyjádřené hodnoty proměnných jsou lépe uchopitelné a měřitelné, ovšem kvalitativní přístupy často pracují s předměty studia, jejichž koncepty se 1) takovému vyjádření brání nebo 2) jejich užití poskytnou jen omezenou možnost interpretace.

S prvním problémem se například setkáme, chceme-li do hypotetické studie o vlivu nastavení politického systému na určité zahraničněpolitické rozhodnutí zahrnout „otevřenost“ a „uzavřenost“ politického systému (což

byla proměnná, již prosazoval například průkopník výzkumu zahraniční politiky James Rosenau, viz Rosenau, 1969). Otevřenost a uzavřenost politického systému v podstatě nelze úspěšně vměstnat do kvantitativního rámce.

Na druhý problém ukázala studie zaměřená na kooperaci mezi ministerstvem zahraničních věcí a ministerstvem průmyslu a obchodu v oblasti hospodářské diplomacie. Studie ukázala, že hodnotit úspěšnost této kooperace pouze na základě kvantitativně definovaných závislých proměnných vycházejících 1) z počtu pracovníků obchodně-ekonomických úseků (OEÚ) a 2) objemu prostředků vynaložených na financování OEÚ vede k nepřesným závěrům. Zatímco obě proměnné narůstaly, analýza komunikace mezi oběma aktéry prokázala přesně opačný trend.

V práci s hodnotami proměnných se potýkáme s kompromisní volbou mezi **bohatostí a úsporností** (kdy hodnoty proměnné jsou méně diferencované či pouze dichotomické) (Bennett a George, 2004, s. 85). Bohatěji diferencované hodnoty proměnných například užili A. George a R. Smoke ve studii o donucovací diplomacii. Byly identifikovány čtyři hodnoty, kterých tato proměnná nabývala: 1) explicitní ultimátum; 2) nevyslovené ultimátum; 3) postupné „přitahování šroubu“; 4) varianta „zkusíme a uvidíme“ (přejato z Bennett a George, 2004, s. 85). Bez takto odlišených hodnot proměnných by v podstatě nebylo možné výzkum provést, neboť pouze dvě dichotomické hodnoty (např. ultimátum – ne-ultimátum) mají pro daný výzkum minimální vypovídací hodnotu.

Často se můžeme setkat s tím, že proměnným jsou přiřknuty pouze dvě dichotomické hodnoty. T. Risse-Kappen do studie vlivu veřejného mínění na zahraniční politiku (Risse-Kappen, 1991, s. 479–512) zahrnuje jako proměnnou „povahu státu“, kterou vyjádřil pouze dvěma hodnotami – „silný“ a „slabý“ stát. Na základě hodnocení vlivu těchto dvou proměnných pak usuzoval na to, jakou spojitost má institucionální „síla“ či „slabost“ státu s vlivem veřejného mínění na zahraniční politiku státu. Zmíněná studie Risse-Kappena mimo jiné dokumentuje problémy, kterým čelíme, je-li proměnná (ať už závislá, nezávislá, či zprostředkující) definována zjednodušeně, široce či příliš vágně. Pouhé rozlišení na silný a slabý stát nedovoluje diferencovanější uchopení daného případu a ztěžuje i výběr případu, o němž bude nyní řeč.

Výběr případu

Možnost dopustit se chyby při výběru případu představuje jednu z největších slabostí případové studie. O možných rizicích hovoří Jan Karlas v následující kapitole, proto se zde zaměříme na jiné aspekty tohoto kroku. Jak bylo

naznačeno, jedinečné/vnitřní případové studie nevyžadují příliš specifické postupy pro jejich výběr. Jsou vlastně vybrány předem, již jako předmět výzkumu. V tomto případě tak existují pouze dvě kritéria, jejichž naplnění však není vždy jednoduché: 1) vybraný případ musí svým charakterem odpovídat tomu, jak byla případová studie definována v úvodu; 2) případ by neměl být vybrán pouze proto, že „je zajímavý“ či jsou pro jeho výzkum snadno dostupná data apod. (Mitchell a Bernauer, 2004, s. 90). U vybraného jedinečného/vnitřního případu musíme přinejmenším předpokládat, že jeho prozkoumání poskytne jedinečná data, která dosud nebyla teoreticky uchopena. Namísto specifikace teorie tak musíme jasně uvést důvod, proč byl daný případ vybrán (Yin, 2003, s. 22).

Pokud hodláme užít případovou studii **instrumentálně**, hlavním kritériem je **vztah k předmětu studia**, tedy vztah ke zvolenému **využití vůči teorii** (testování teorie nebo vývoj teorie nové). Musíme především dbát na to, aby zvolený případ obsahoval co možná největší množství relevantních dat. Vybraný případ dále musí být vhodný pro opakování již existujících předchozích testů nebo pro zavedení testu nového. To znamená, že proměnné a jejich hodnoty musejí odpovídat povaze zvoleného testu. Každý test bude mít tím větší vypovídací hodnotu, čím větší budou hodnoty proměnných průkaznější, tedy v jednopřípadové studii co nejvýraznější a v komparativní co nejrozmanitější. Je rovněž přínosné volit takový případ, který vykazuje shodné rysy se současnými politicky relevantními případy (viz Van Evera, 1997, s. 77–88).

Obecně pak pochopitelně platí, že případ musí být vybrán tak, aby poskytl ten druh nezávislých, závislých a zprostředkujících proměnných, které odpovídají zvolené či předpokládané teorii. Jacques Hamel tuto podmínku shrnul lakoničtěji – vybraný případ musí být schopen „vměstnat globální do místního“ (Hamel et al., 1993). Před každým rozhodnutím o výběru případu je nutné se tázat, zda nemůže existovat případ, který zvolenému záměru vyhovuje lépe.

Pro výběr případu je důležité, jakou strategii hodláme zaujmout. Jiný případ bude vybrán, chceme-li užít strategii „nejméně pravděpodobného“, jiný chceme-li použít „nejpravděpodobnější“ případ. Například teorie D. Trumana z roku 1951 předpokládala, že ve společnosti, v níž se vzájemně posilují sociálně štěpící linie (jazyková s etnickou, jazyková s náboženskou atd.), jsou silnější podmínky pro vznik konfliktu, zatímco sociální dohoda je možná pouze ve společnostech, kde se štěpící linie vzájemně kříží. A. Lijphart si na tomto základě vybral Nizozemsko jako stát, kde se štěpící linie vzájemně téměř vůbec nekřížily (nezávislá proměnná), přičemž podle Trumanovy teorie by zde mělo dominovat sociálně a politicky konfliktní

prostředí (závislá proměnná). Jak Lijphart ukazuje, opak je pravdou – Nizozemsko stabilně patří mezi země s nejvíce konsensuální sociální a politickou soutěží. Ve své době byla Lijphartova studie pojmána jako empirické odmítnutí Trumanovy teorie. To ovšem pro nás není tak podstatné – důležité je, že, jak jsme viděli, Arendt Lijphart se při práci s teorií o „vzájemně se prolínajících štěpících liniích“ D. Trumana zaměřil na **nezávislou proměnnou**, jejíž vysoká hodnota měla podle existující teorie znamenat vysokou hodnotu **závislé proměnné** (míra sociálního konfliktu). Na základě nezávislé teorie tedy vybral nejpravděpodobnější příklad a protože hodnota závislé proměnné neodpovídala teoretickému očekávání, teorie byla odmítnuta.

(Příklad přejet z Rogowski, 1995, s. 468–469)

Máme-li k dispozici vymykající se případ, je výběr nejjednodušší – byl vlastně identifikován již předchozím výzkumem. Postup výběru případu se však komplikuje, chceme-li vytvářet teoretické poznání z případu, který nebyl dosud jakýmkoli způsobem zpracován. Především musíme pracovat pouze s případem, který svou povahou a vymezením dovolí nalezení příčinných mechanismů významných natolik, aby bylo na jejich základě možné postulovat základy nové teorie. Příliš úzké vymezení případu by mohlo vést k tomu, že opomeneme významné nezávislé a zprostředkující proměnné, které pak ohrožují platnost celého výzkumu. Naopak, široké vymezení případu nemožní účinně použít žádnou z výše uvedených technik dovozování teorie z empirických dat. Nezbytnou součástí výběru případu je **přesné vymezení hranic** vůči jeho okolí a vůči jeho kontextu (Yin, 2003a, s. 34–36).

2.4 Nedostatek a násilí

Knihla Thomase F. Homer-Dixona *Prostředí, nedostatek a násilí* je výborným příkladem instrumentální práce s případovou studií, a to z několika důvodů. Metodologicky se pevně drží všeho, co bylo výše zmíněno, postupuje v přesně určených krocích a navíc Homer-Dixon vědomě a obezřetně pracuje v rámci mezí, které v sobě případová studie skrývá. Práci Homer-Dixona lze z hlediska naší typologie považovat za **instrumentální, vytvářející teorii**, přičemž si pomáhá předběžnou hypotézou. Užívá **rozbor procesu** jako hlavní techniku identifikace příčinného procesu. Je však nutné předeslat, že Homer-Dixonova práce není klasicou „jednopřípadovou“ studií, ale kolekcí několika jednotlivých případů. Ty ovšem neslouží jako kolektivní výstup,

s každou zemí je zacházeno jako s jedinečným, vlastním případem a nejsou (být pravděpodobně mohou být) užity pro komparaci.

Výběr předmětu výzkumu

Autor si všímá zvýšeného zájmu o problematiku tlaku environmentálního nedostatku, o němž se předpokládá, že v rostoucí míře ovlivňuje národní a mezinárodní bezpečnost. „Environmentální bezpečnost“ jako předmět výzkumu však odmítl, neboť tento pojem je příliš široký. Autor tedy provedl první redukci – omezil předmět výzkumu z „bezpečnosti“ na „konflikt“. Předmět výzkumu považoval nadále za příliš rozměrný. Environmentální konflikt může nabývat nejrozmanitějších podob, od války přes terorismus po obchodní spory; obzor výzkumu tak dále zúžil na „násilný národní a mezinárodní konflikt“ (Homer-Dixon, 1999, s. 3).

Předmět studia tedy definoval jako – hledání nejpravděpodobnějšího propojení mezi environmentálním nedostatkem a násilným národním a mezinárodním konfliktem. Toto stanovení hypotetického příčinného vztahu, které následně autorovi pomohlo lépe vybrat případy a identifikovat proměnné, bylo učiněno na základě předchozích zkušeností s výzkumem obdobného typu.

Operacionalizace konceptů, identifikace proměnných, zvolení výzkumné otázky

Z případových studií, které autor v rámci svého výzkumu publikoval, se nyní krátce zaměříme na studii o Jižní Africe (viz též Percival a Homer-Dixon, 1998). Na této studii lze totiž velice dobře ilustrovat způsob, jakým Homer-Dixon postupoval. Za nezávislou proměnnou v provedeném výzkumu byl zvolen „environmentální nedostatek“. Autor jej definuje jako „nedostatek obnovitelných zdrojů vyplývající ze spotřebování, znehodnocení, zvýšených požadavků a z nerovnoměrné distribuce“ (Homer-Dixon, 1999, s. 3). Hodnoty definované nezávislé proměnné se pohybují na kontinuu „slabé“ a „silné“ s nespécifikovanými jednotlivými stupni. Uveďme si konkrétní příklady některých proměnných – v případě Jižní Afriky je za silný nedostatek považován fakt, že na 65 % země spadne méně než 500 mm ročních srážek, což je považováno za minimální hodnotu pro zemědělství odkázané na deštovou vláhu. Zhruba 60 % půdy v Jižní Africe se vyznačuje nízkou úrovní organických látek, což dále přispívá k jejímu znehodnocování. Homer-Dixon v případě Jižní Afriky zahrnul jako nezávislou proměnnou „odlesňování“,

kdy zhruba 40 % Jihoafričanů (cca 17 milionů) je závislých na dřevu jako energetické surovině, což vedlo k tomu, že za posledních 50 let zmizely čtyři pětiny lesa v nejméně postižené provincii Kwa-Zulu. Další nezávislou proměnnou je znehodnocování pitné vody – až 70 % městského černošského obyvatelstva nemá přístup k vodovodu. Zprostředkující proměnnou identifikoval jako „sociální efekty“, jichž našel a definoval pět:

1. omezená zemědělská produktivita;
2. omezená hospodářská produktivita, zejména ovlivňující obyvatelstvo, které je vysoce závislé na environmentálních zdrojích;
3. migrace těchto obyvatel v zájmu nalezení „lepšího života“;
4. vyšší stupeň segmentace společnosti, často podél již existujících etnických štěpení;
5. rozrušení existujících státních institucí.

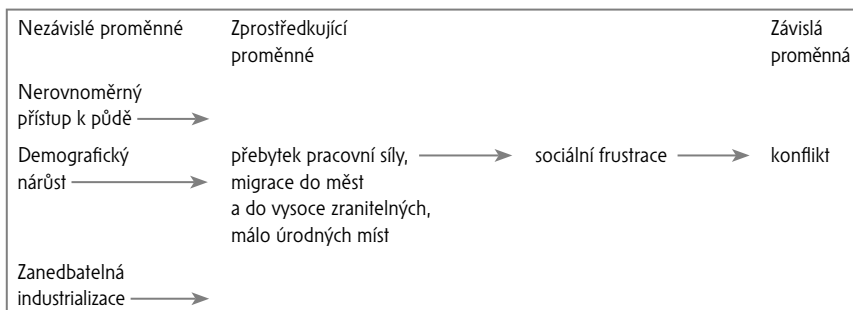
Podívejme se například na bod 1) **omezená zemědělská produktivita**. Autor se zaměřuje na rozdíly mezi výnosy za apartheidu většinově bělošské provincie Natal a většinově černošské provincie Kwa-Zulu. V některých komoditách (například brambory) dosahuje Kwa-Zulu až pětkrát menší podíl ve výnosech (viz též Percival a Homer-Dixon, 1998). Homer-Dixon si rovněž všímá rostoucího počtu černošského obyvatelstva Jižní Afriky, která zdaleka překračuje tempo růstu (či spíše poklesu) obyvatelstva bělošského. To vede k razantnímu zvyšování hustoty obyvatel, která dále tlačí na migraci do oblastí relativně méně osídlených (bod 3).

Výběr případů

Výběr byl založen na předchozí specifikaci proměnných. Autor se explicitně zaměřil na případy, v nichž obě – závislá i nezávislá proměnná – dosahují vysokých hodnot. Jinými slovy, vybíral případy, v nichž existoval vysoký environmentální nedostatek i konflikt. Homer-Dixon si je vědom, že tento postup „narušuje kánony standardní vědecké práce“ (tamtéž, s. 171), neboť se vlastně dopouštěl chyby „zaujatého výběru“. Autor se nicméně snažil tento postup obhájit tím, že především v raných fázích výzkumu, pokud by nebyl veden hledáním případů na základě obou proměnných, by mohl strávit příliš mnoho času zkoumáním nerelevantních případů. Proto si alespoň zpočátku přednostně vybírá případy, které demonstrují hypoteticky předpokládaný příčinný vztah, tedy vztah mezi environmentálním nedostatkem a konfliktem (tamtéž, s. 171–172).

Nyní si ukážeme, jak Homer-Dixon sledoval proces zvyšování hodnoty jednoho z projevů nezávislé proměnné – znehodnocování obnovitelných zdrojů – a vliv tohoto procesu na jím definované sociální efekty v případě Filipínců. Nejdříve si všimá historického dědictví španělské a americké koloniální politiky, která odkázala Filipínám značně nerovnoměrný přístup k úrodné půdě. K tomuto faktoru dále přičetl značný demografický nárůst (kolem 2,5 % v osmdesátých letech) a zanedbatelnou industrializaci. Tyto faktory přispěly ke stále vyššímu přebytku pracovní síly v zemědělství a k následnému snižování mezd. Homer-Dixon popisuje, jak miliony chudých rolníků migrovaly do již zcela přeplněných měst a další miliony do environmentálně vysoce zranitelných a málo úrodných míst. V těchto oblastech noví osadníci za účelem krátkodobých a jednorázových zisků dlouhodobě či nenávratně ničili křehké ekosystémy. Tento proces s sebou nesl další znehodnocování půdy a spolu se snižující se produkcí potravin ještě více tlačil na další krátkodobé způsoby využívání půdy. Následkem jsou miliony rolníků situovaných na okraji rostoucích urbánních oblastí či ve vzdálených a environmentálně zranitelných oblastech. V tom či onom případě jsou obě skupiny hospodářsky prospěšné pouze zanedbatelně, navíc bez vidiny možnosti zlepšení.

Obr. 2.1 – Předpokládaný příčinný mechanismus

Hodnocení a omezení platnosti výzkumu

Protože environmentální nedostatek je za všech okolností pouze jednou nezávislou proměnnou v komplexu příčin vedoucích k násilnému konfliktu, nepokouší se autor ptát na jeho relativní význam ve srovnání s ostatními možnými faktory či proměnnými. Pouze se ptá: „Mohou být zdroje a povaha konfliktu adekvátně pochopeny bez zahrnutí environmentálního nedostatku

jako nezávislé proměnné?“ (tamtéž, s. 7) Jinými slovy, usiluje o identifikaci rozsahu podmínek platnosti, o nichž byla řeč výše. Za tímto účelem užil rozbor procesu pro analýzu propojení mezi environmentálním nedostatkem a konfliktem. Tento postup mu měl umožnit analyzovat příčinné procesy působící v každém vybraném případě (tamtéž, s. 174). Publikace dobře ilustruje vliv ekvifinality na výběr výzkumných otázek – autor neusiluje o určení míry vlivu jím postulovaných proměnných, neboť do hry může vstoupit řada dalších nepředpokládaných faktorů. Proto také dodává, že měřit relativní příčinný dopad vybrané nezávislé proměnné je v podstatě nemožné.

Homer-Dixon v závěru jednoznačně tvrdí, že ve všech zkoumaných případech analýza prokázala zvyšující se pravděpodobnost a výskyt konfliktů se zvyšujícím se environmentálním nedostatkem. Dodává, že díky jeho analýze se mu podařilo odkrýt způsob dopadu environmentálního nedostatku, který byl považován pouze za nepřímou a nevýznamnou příčinu konfliktů. Na druhé straně tvrdí, že environmentální nedostatek nikdy není dostatečnou příčinou, která by sama o sobě mohla způsobit konflikt, navíc zdůrazňuje, že příčinná role nedostatku je unikátní každé zkoumané společnosti (tamtéž, s. 178). Z analýzy také vyplynula zjištění ohledně kontextu a podmínek, které hrají podstatnou roli v dopadu nedostatku na konflikt. Jedná se zejména o povahu trhu, autonomii státu, sílu vzájemné důvěry a zodpovědnosti, stejně jako povahu pre-existujících etnických a třídních rozdělení, úroveň organizační soudržnosti „vyzvatelských“ skupin, jejich pojetí spravedlnosti a způsob vedení atd. Vztah mezi environmentálním nedostatkem a sociálním kontextem považoval za interaktivní, tedy že nelze jeden oddělit od druhého. Vzájemně se ovlivňují, a proto jakákoli generalizace musí zůstat v mezích, které danému případu poskytuje konkrétní kontext.

V tomto ohledu autor bezpečně dostal základním požadavkům kvalitativních věd, stejně jako nárokům kladeným na hloubkovou případovou studii.

Je však třeba dodat, že výsledky získané případovými studiemi založenými na metodě rozboru procesu považuje spíše za předběžné, dovolující sofistikovanější hypotézy, které by měly být testovány za užití širšího spektra metodologií, včetně velkých celosvětových statistických a komparativních analýz. Z toho vyplývá, že kvalitativní případová studie pro něj přece jen není cílem o sobě, ale pouze nástrojem k vyšší vědecké metě, jíž je, podle názoru Homera-Dixona, poznání založené na kvantitativních metodologiích.

Autor nepojímal svou studii pouze jako teoretickou, ale jako vysoce praktickou – na základě jeho knihy se ukazuje, že „lze podniknout řadu věcí, které napomohou k zabránění vzniku (environmentálně vyvolaných) konfliktů“.

Kniha sice nenabízí konkrétní nástroje, ale „ukázala na řadu sociálních, hospodářských a politických proměnných otevřených k politickému zpracování“ (tamtéž, s. 181).

2.5 Socializace v Bruselu

Text Jeffreyho Lewise *The Janus Face of Brussels: Socialization and Everyday Decision Making in the European Union* dobře ukazuje jinou stránku instrumentální práce s teorií, a to postup jejího testování. I on se pevně pohybuje v rámci daném možnostmi kvalitativního přístupu a jednopřípadových studií, postupuje metodou rozboru procesu. Teorii testuje **nejpravděpodobnějším případem** – způsobem vyjednávání ohledně direktivy evropského občanství na půdě **Výboru stálých zástupců při Radě EU (COREPER)**.

Operacionalizace konceptu

Základním konceptem v celé případové studii je fenomén socializace. Ten Lewis definuje jako „proces uvádění aktérů do norem a pravidel dané komunity“. Výsledkem socializace je „zniternění a osvojení skupinových standardů“ jednotlivými aktéry (Lewis, 2005, s. 939). Autor velice pečlivě uznává omezení plynoucí z povahy jednopřípadové studie, a proto se nepokouší určit příčinnou váhu proměnných, jeho cílem je zjemnit a vylepšit identifikaci rozsahu podmínek platnosti a ukázat, jakým způsobem (nikoli do jaké míry) předpokládaný mechanismus působí. Především se pokusil překonat „tezi o kontaktech“, podle které se socializace rovná počtu kontaktů, a nahradit ji kvalitativnějšími podmínkami intenzity a hustoty kontaktů.

Výběr případu a stanovení výzkumné otázky

Na základě již existujících socializačních teorií Lewis identifikoval předpokládaný rozsah podmínek socializačního procesu, tedy podmínek, za nichž socializační proces nastává. Za tyto podmínky určil intenzitu a hustotu vzájemných kontaktů a izolace od ostatních aktérů. Pokud tedy intenzita a hustota kontaktů v rámci sledovaného tělesa, stejně jako jeho izolace nedosahují dostatečných či nezbytných hodnot, nelze očekávat, že proces socializace nastane. Na základě těchto podmínek pak vybral COREPER, kde intenzita a hustota vzájemných kontaktů a izolace od vnitřní politiky vykazuje vysoké

hodnoty. Hodnoty intenzity a hustoty kontaktů autor měřil tak, že si všímal počtu probíraných otázek každý týden a rozsah, které tyto otázky pokrývaly. Porovnáním zjistil, že agenda a setkání COREPER je kvalitativně na daleko vyšší úrovni (tzn. že intenzita setkání a hustota kontaktů byla vyšší) než například u pracovních skupin Rady. Stálí zástupci se navíc zúčastňují jednání „svých“ ministrů, což dále přispívá ke sdílení zkušeností s dlouhými vyjednáváním ve společném sociálním prostoru. Co se týká izolace od vnitřní politiky zastupovaných států, její vysoká hodnota je zajištěna například tím, že jednání COREPER nejsou veřejná, což stálým zástupcům dodává vysokou míru autonomie vedoucí ke kvazirozhodovacím pravomocím nezávislým na domácí politice.

Autor využil dvojího vymezení případu – COREPER byl vymezen jako **pole** pro sledování procesu socializace, ovšem za **konkrétní případ** zvolil vyjednávání ohledně kontroverzní direktivy evropského občanství umožňující pasivní i aktivní účast na místních volbách kdekoli v místě rezidence v EU bez ohledu na státní příslušnost. Takto vymezený případ splňuje obě definiční kritéria z úvodu a nabízí téměř laboratorní podmínky pro „testování, zda se národní zástupci socializují do bruselské kolektivní kultury“ (Lewis, 2005, s. 938).

Identifikace rozsahu podmínek platnosti

Lewis podrobně popisuje způsob práce v rámci COREPER a dochází k názoru, že hustota a intenzita kontaktů mezi diplomaty jednotlivých států je v rámci institucionální struktury EU naprosto ojedinělá. Autor se dále věnuje izolaci národních diplomatů v rámci COREPER od vlivů vysílajících států. Podle Lewise umožňuje COREPER aktérům relativní autonomii od národních vlád, dokonce s možností jakési neformální rozhodovací kapacity. COREPER tedy naplňuje nutné i dostačující podmínky pro to, aby mechanismus socializace mohl nastat.

Vlastní analýza

K odhalení předpokládaného mechanismu socializace zvolil autor strategii sledování procesu. Data pro sledování procesu byla získávána pomocí triangulace, autor se tedy nespolehal na jediný zdroj. Byly provedeny 1) polostrukturované rozhovory se 118 stálými zástupci; 2) analýza primárních dokumentů, například záznamů z vyjednávání o příslušné direktivě, tisková prohlášení; 3) analýza sekundárních zdrojů. Celkem Lewis uskutečnil 118 polostrukturovaných rozhovorů v průběhu sedmi let (Lewis, 2005,

s. 952). Toto značné časové rozmezí má ve studii své opodstatnění – autor tak byl schopen zmapovat proces socializace, rozhovory navíc prováděl jak s dlouholetými aktéry, tak s relativními „nováčky“.

Podrobná analýza průběhu vyjednávání pak potvrzuje, že aktéři si skutečně osvojili a zinternili skupinově sdílené normy a standardy a že toto osvojení norem (socializace) ovlivnilo průběh vyjednávání. Jinými slovy – spíše než racionální kalkulací (logika výhodnosti), se zástupci v COREPER řídili standardy sociálně akceptovanými v tomto tělesu (logika vhodnosti). Jedním z klasických příkladů, kdy se zástupci řídí logikou vhodnosti, a ne výhodnosti, je časté zříkání se argumentů, v jejichž prospěch nenaleznou v komunitě dostatečnou podporu, popř. zřeknutí se hrozby veta, která je na jiných úrovních instrumentálně často využívána. Průvodním jevem socializace je navíc změna v postoji vůči svým kolegům – zatímco zpočátku svého působení většina pohlížela na své kolegy v COREPER jako na protihráče a oponenty, postupně se ve vnímání proměnili ve členy jednoho týmu.

Platnost závěrů

Pro dosažení větší validity těchto tvrzení Lewis provedl ještě rozhovory s relativními „nováčky“ v COREPER. Drtivá většina z nich v semistrukturovaných rozhovorech potvrdila změnu vnímání zástupců ostatních zemí z rivalů na kolegy, což rovněž ukazuje na uskutečněný socializační mechanismus.

Lewis, vědom si podmínek ekvifinality a multikauzality, rovněž testoval **alternativní vysvětlení**, především pak dvouúrovňovou hru či teorii vyjednávání, které jsou naopak založeny na předpokladu racionálního aktéra. Ukazuje ovšem, že klíčová rozhodnutí v rámci vyjednávání byla dosažena normativním konsenzem založeným na společných neformálních standardech „férovosti“. Naopak instrumentální kalkulace a racionální ospravedlnění předpokládané teoriemi dvouúrovňové hry a teorií vyjednávání většinou selhávaly (například žádný ze zástupců nepoužil hrozby vetem).

Výsledky výzkumu

Lewis ukázal, že v rámci podmínek platnosti socializačního mechanismu, tedy za podmínek dostatečné intenzity a hustoty kontaktů a izolace od domácí politiky, skutečně v COREPER k socializačnímu mechanismu dochází. Na druhé straně však netvrdí, vědom si omezení případových studií, že proběhla kompletní socializace, která by vedla k celkové proměně identit stálých zástupců. Spíše u nich dochází k postupnému mizení hranice

mezi „národním“ a „evropským“ či k získávání mnohonásobné identity. V každém případě také upozorňuje na to, že proces internalizace nových způsobů chování sdílených v komunitě COREPER je postupný, částečný a není nezvratitelný.

2.6 Závěr

Případová studie představuje stále svébytnější, metodologicky zakotvený a uznávaný přístup ke studiu (mezinárodní) politiky. Oproti dřívějšímu vývoji se případová studie již explicitně nevymezuje vůči kvantitativním přístupům, spíše se snaží o jejich doplnění. Ve srovnání s kvantitativními metodologiemi nabízí případová studie jedinečné expertní porozumění danému případu i jeho instrumentální využití pro další, teoretické účely.

Pro úspěšné vytvoření případové studie je zapotřebí klást bezpodmínečný důraz na pečlivost při **výběru případů** a **operacionalizaci proměnných**. Tyto kroky rozhodují o kvalitě celého výzkumu.

Jak z praktických ukázek aplikace případových studií, tak z textu samotného vyplývá, že autor případové studie by si měl být vědom inherentních omezení, vyplývajících z povahy této metodologie. Jedná se především o malou míru schopnosti určit **příčinnou váhu** předpokládaného příčinného mechanismu. Tato skutečnost je následkem neexistující kontroly hodnot proměnných v rámci analýzy jediného případu. Pokud je však toto a další omezení, mající kořeny v mnohotvárné povaze sociální reality, přijato a zohledněno, případové studie mohou poskytnout vysoce platné výpovědi o zkoumaných jevech.

Doporučená četba

Světově uznávaný a přitom velice ilustrativní a přehledný úvod do problematiky případových studií nabízí Yin (2003a), méně instrumentální chápání případové studie pak lze nalézt u Stake (1995). Pro čtenáře, kteří usilují o hlubší proniknutí do problematiky tvorby případových studií lze doporučit práci Feagin, Orum a Sjoberg (eds., 1991) a jako velice konkrétní návod pro zpracování případové studie s množstvím ilustrací a příkladů Yin (2003b). Ti čtenáři, kteří se nespokojí se spíše prakticky orientovanými texty, ale usilují o navázání problematiky případových studií na obecnější diskuse ve filozofii společenských věd, jistě uvítají klasickou práci King, Keohane

a Verba (1994). Dosud nepřekonaným textem v oblasti případových studií, která propojuje praktickou, teoretickou a filozofickou část této metodologie v oblasti studia politiky a mezinárodních vztahů je George a Bennett (2004). Tato práce nabízí nejen dostatečné filozoficko-vědní zázemí, ale také pestrou paletu příkladů a užitečný seznam aplikací případových studií. Praktické využití má rovněž sborník Sprinz a Wolinsky-Nahmias (eds., 2004), který ukazuje na možnosti aplikace případových studií pro různá odvětví politických věd a studia mezinárodních vztahů, stejně jako srovnání s metodologiemi kvantitativními. Zajímavou ukázkou praktické aplikace případové studie podle Bennetta a George je pak práce Checkel (2007).

Otázky

- Na co se zaměřovala hlavní kritika případových studií ze strany kvantitativních přístupů?
- Čím se od sebe liší „instrumentální“ a „jedinečná/vnitřní“ případová studie?
- Vysvětlete pojem „příčinný mechanismus“ a uveďte jeho druhy.
- Charakterizujte pojem „podmínky rozsahu platnosti“ a uveďte jejich význam pro práci na případové studii.
- Jaké jsou rozdíly mezi testováním „nejpravděpodobnějším“ a „nejméně pravděpodobným“ případem?
- Jaké jsou výhody a nevýhody užití „metody shody“?

Komparativní případová studie

Jan Karlas

Stejně jako případová studie obecně, také komparativní případová studie (dále pouze komparativní studie) se zabývá soustředěným studiem případů, tedy příkladů určitého jevu (Eckstein, 1975, s. 79; George a Bennett, 2005, s. 17–19; King, Keohane a Verba, 1994, s. 52; Van Evera, 1997, s. 27–30). Na rozdíl od jednopřípadové studie však **zkoumá dva nebo několik případů a provádí jejich srovnávací analýzu** (*across-case analysis*) (zejm. George a Bennett, 2005, s. 18–19). Tato analýza se přitom odlišuje od **srovnávání** jako obecnějšího postupu. Ke srovnávání většího počtu pozorování může docházet například i v jednopřípadové studii (viz George a Bennett, 2005; King, Keohane a Verba, 1994). Komparativní studie ale srovnává pozorování existující alespoň ve dvou různých případech.

Ke komparaci omezeného počtu případů docházelo v podstatě **od počátku zkoumání politické reality i sociální reality jako takové**. Touto metodologickou cestou šla již řada zakládajících postav politologie i dalších sociálních věd jako Adam Smith, Alexis de Tocqueville nebo Karl Marx (Mahoney a Rueschmeyer, 2003, s. 3). Určitý ústup zaznamenává tento typ výzkumu spolu s dalšími kvalitativními přístupy až v polovině 20. století. V této době totiž dochází v sociálních vědách k mohutnému uplatnění kvantitativních metod, jejichž používání v této oblasti načas převládne (viz též George a Bennett, 2005, s. 3). V druhé polovině šedesátých let však sociálněvědní badatelé začínají o komparaci omezeného počtu případů opět projevovat zájem. V této době také dochází k propracování postupů komparativní studie a k jejímu ustanovení jako samostatné metodologie (Collier, 1991, s. 8).

Od sedmdesátých let 20. století až do současnosti si komparativní studie udržuje místo jedné z hlavních kvalitativních metod politologie a mezinárodních vztahů. Současně však v daném období prošla i podstatným vývojem. Asi hlavní kladná změna, kterou prodělala, spočívala v rozvoji jejích metod. Ke klasickým metodám vypracovaným Johnem S. Millem, o které se tato

metodologie tradičně opírala, přibýly nové metody, zejména tzv. boolovská algebra (*Boolean algebra*) a tzv. metoda „mlhavé množiny“ (*fuzzy-set*) předložené Charlesem Raginem (k metodám komparativní studie podrobněji viz třetí část této kapitoly).

První část kapitoly ukáže, že komparativní studii lze spojovat s různými epistemologickými a ontologickými předpoklady. Jádro kapitoly vytvářejí její druhá a třetí část, které vymezují výzkumný rámec a metody komparativní studie. Nabízejí tak praktický návod k tomu, jak tuto metodologii využít. Ve **druhé části** se konkrétně setkáváme se třemi možnými základními cíli komparativní studie, tedy se „souběžným výkladem teorie“, „makrokauzální analýzou“ a „kontrastem kontextů“. Mezi další důležité aspekty výzkumného rámce komparativní studie patří zejména postupy pro výběr případů. Jako nejpoužívanější z nich zmíníme maximální možné navýšení počtu případů a zaměření na tzv. srovnatelné případy. **Třetí část** kapitoly se věnuje metodám komparativní studie. Soustředí se na Millovy „klasické“ metody a Raginovy „moderní“ metody.

Čtvrtá část rozebírá dvě aplikace komparativní studie a prohlubuje tak výklad hlavních znaků a postupů této metodologie. První z těchto aplikací představuje práce Thedy Skocpolové *States and Social Revolutions* z roku 1979, jež patří mezi přední díla politické či historické sociologie. Druhou z rozebíraných aplikací se stala stať Mathiase König-Archibugiho „Explaining Government Preferences for Institutional Change in EU Foreign and Security Policy“ vydaná v roce 2004 v časopise *International Organization*. **Poslední část** uzavírá obě kapitoly věnované případové studii, neboť se zamýšlí nad silnými a slabými stránkami případové studie jako takové i jejích obou variant.

3.1 Epistemologické a ontologické předpoklady

Z epistemologického hlediska lze komparativní studii skloubit jak s **vysvětlujícím, tak s interpretativním přístupem**. Přes tuto otevřenost **využíval komparativní studii zejména vysvětlující výzkum**. Viděl v ní totiž jednu z **alternativ k experimentu** jako metodologickému ideálu vysvětlujícímu pojetí vědy (Collier, 1991, s. 106–108; George a Bennett, 2005, s. 25; Lijphart, 1971, s. 683–684; Van Evera, 1997, s. 51). Úvod této knihy již objasnil, že experiment nabízí maximální kontrolu kauzálního vlivu nezá-

vislých proměnných. Zároveň se ale vyznačuje velmi nízkou proveditelností v oblasti sociální reality.

Značná část sociálněvědních badatelů přistupovala ke komparativní studii jako k metodologii, která umožňuje tento problém řešit. Podobně jako statistická analýza – i když v menší míře – totiž umožňuje **alespoň omezeným způsobem kontrolovat kauzální vliv nezávislých proměnných** a současně se hodí pro studium sociální reality (viz např. Lijphart, 1971; Mackie a Marsh, 1995, s. 173–174; částečně též King, Keohane a Verba, 1994, s. 219–223). Tuto schopnost získává právě díky sledování odlišností v hodnotách proměnných napříč různými případy. Tento postup totiž umožňuje najít takové případy, které se vyznačují odlišnými hodnotami závislé proměnné a přitom v nich existují nezávislé proměnné, které nabývají stejných hodnot (jsou konstantní). Nemohou tedy být příčinami pozorovaných odlišností. Tato strategie, úzce spojená s Millovými metodami, po dlouhou dobu představovala specifický rys značné části komparativních studií. Nutno však podotknout, že kontrolu nezávislých proměnných umožňuje i jednopřípadová studie (viz např. Van Evera, 1997, s. 50–53; viz též závěrečná část této kapitoly).

Přesto však najdeme i značnou část výzkumníků, kteří vytvářeli komparativní studie a přitom vycházeli z **interpretativního pojetí výzkumu**. Komparativní studie totiž nabízí určité výhody nejen badatelům orientovaným na vysvětlení, ale i na interpretaci. Interpretativnímu výzkumu pomáhá především odhalit prostřednictvím srovnávání specifické rysy jednotlivých případů. K upevnění pozice komparativní studie tak mimo jiné přispěl i příklon části sociálněvědního výzkumu k interpretativnímu přístupu od sedmdesátých a osmdesátých let 20. století (Collier, 1991, s. 8, 24).

Z hlediska ontologie **mohou komparativní studii obecně vzato využít jak stoupenci individualistického, tak holistického přístupu**. Dobře to ukazuje komparativní historie (*comparative history*), se kterou se komparativní studie pojí více než s jinými teoretickými přístupy (Collier, 1991; Skocpol a Sommers, 1980). Tento přístup se používá v sociologii, politologii, ale i v historii a mezi jeho nejvýznamnější představitele patří Perry Anderson, Reinhard Bendix, S. N. Eisenstadt, Seymour Martin Lipset, Stein Rokkan, Barrington Moore, Charles Tilly nebo Immanuel Wallerstein. Právě pro komparativní historii nepředstavuje komparativní studie pouze metodologickou pomůcku, ale vytváří jednu ze základních součástí teoretického jádra tohoto přístupu. Komparativní historie přitom vykazuje nepochybné holistické zaměření, jelikož zdůrazňuje roli systémových struktur makrosociálních jevů. Současně však přihlíží i ke specifickému jednání aktérů v konkrétních případech.

3.2 Výzkumný rámec

Výzkumný rámec komparativní studie svou strukturou v zásadě odpovídá obecnému výzkumnému rámci případových studií. Ten již velmi podrobně představila druhá kapitola věnovaná jednopřípadové studii. V následujícím výkladu výzkumného rámce komparativní studie se proto soustředíme pouze na jeho specifické znaky.

Cíle

V zásadě všechny hlavní výzkumné cíle, které si klade případová studie jako taková, mohou vystupovat i jako cíle komparativních studií. Můžeme tedy vytvářet komparativní studie, které usilují o vysvětlení určitého empirického případu. Současně lze ovšem provádět i teoreticky zaměřená srovnání omezeného počtu případů. Stejně jako případové studie mohou teoreticky zaměřené komparativní studie teorie předběžně empiricky ilustrovat, testovat nebo i vytvářet (viz např. Eckstein, 1975, s. 94; George a Bennett, 2005, s. 74–79; Lijphart, 1971, s. 691–693; Van Evera, 1997, s. 55).

V minulosti docházelo k využívání komparativní studie především pro tři následující specifické cíle: 1) „souběžný výklad teorie“ (*parallel demonstration of theory*), 2) „makrokauzální analýzu“ (*macro-causal analysis*) a 3) „kontrast kontextů“ (*contrast of contexts*) (Skocpol a Sommers, 1980; viz též Collier, 1991, s. 11–13; Mahoney a Rueschmeyer, 2003, s. 11–12). Přehled těchto druhů komparativní studie nám blíže ukáže, jak praktické využití této metodologie sahá od empiricky zaměřené analýzy přes testování teorií až po jejich vytváření. Zároveň nám však také může napovědět, k jakým konkrétním cílům lze komparativní studii využít.

„Souběžný výklad teorie“ (dále „souběžný výklad“) prostřednictvím analýzy několika případů ukazuje, že o nich určitá teorie říká něco podstatného. Do značné míry tedy usiluje především o prověření empirické platnosti vybrané teorie. Může se jednat o testování teorie ve striktním slova smyslu, ale častěji jde o ilustrování její hodnoty. Studie tohoto typu totiž většinou vědomě vybírají takové případy, které doloží hodnotu teorie. „Souběžný výklad“ se tímto způsobem snaží dokázat, že vybraná teorie se ukazuje jako přesvědčivá při aplikaci na hned několik případů, zpravidla procesů historického vývoje. Tento typ výzkumu zpravidla nejprve podrobně specifikuje použité teoretické modely a hypotézy a teprve poté je konfrontuje s empirickou realitou. „Souběžný výklad“ však někdy slouží i k vytváření teoretických hypotéz.

Názorný příklad „souběžného výkladu“ představuje práce Jefferyho Paige *Agrarian Revolution* (Paige, 1975). Paige se v této práci zabývá konfliktem mezi vyšší (nepěstitelé závisující na příjmech ze zemědělské činnosti) a nižší (pěstitelé přímo vykonávající zemědělskou činnost) společenskou třídou venkovské populace. Snaží se přitom dokázat platnost ekonomicko-deterministické teorie vztahů mezi oběma třídami. Podle této teorie se typ konfliktu mezi oběma třídami odvíjí od konkrétního typu závislosti jejich příjmů na půdě. V první části knihy autor dokazuje relevanci této teze prostřednictvím statistické analýzy 135 exportních sektorů v 70 rozvojových zemích. Tuto analýzu však podstatným způsobem doplňuje právě komparativní studie, prostřednictvím které Paige na srovnání tří vybraných zemí (Peru, Angoly a Vietnamu) uvedenou souvislost mezi vztahem příjmů obou tříd k půdě a povahou politického konfliktu mezi nimi dále potvrzuje. Kromě ilustrace platnosti uvedeného modelu navíc Paigeova studie nabízí i identifikaci různých obecných forem sociálně-politického konfliktu.

„Makrokauzální analýza“ zkoumá závislost mezi proměnnými napříč různými případy a snaží se tak vytvářet a také testovat nové teorie a teoretické hypotézy. Soustředí se na makroúrovňové struktury a procesy jako revoluce, vývoj náboženství, politický vývoj nebo ekonomickou modernizaci. Její logika vychází z předpokladu, že uplatnění srovnávací perspektivy při studiu jednoho konkrétního jevu může vést k odhalení zcela nových otázek a následných generalizací. Ve srovnání se „souběžným výkladem“ klade „makrokauzální analýza“ větší důraz na specifické skutečnosti vyplývající ze srovnání zkoumaných případů. Tento rozdíl vyplývá z toho, že zatímco „souběžný výklad“ přistupuje k případům pouze jako k prostředku pro testování, „makrokauzální analýza“ jejich prostřednictvím nové teorie a teoretická vysvětlení vytváří.

Podstatu „makrokauzální analýzy“ ztělesňuje například práce Barringtona Moore *Social Origins of Dictatorship and Democracy* (Moore, 1966). V této práci Moore nejprve na příkladu šesti zemí ukazuje tři různé revoluční cesty vedoucí ke třem typům moderních politických systémů: 1) „buržoazní revoluci“ vedoucí k demokracii (Anglie, Francie a USA), 2) „revoluci seshora“ ústící ve fašismus (Japonsko) a 3) „rolnickou revoluci“, která vede k socialismu (Čína). Indie jako šestá zkoumaná země představuje specifický případ. Těžiště práce spočívá v identifikaci faktorů, v důsledku kterých docházelo v různých zemích k odlišným typům revolucí a nastolení odlišných politických systémů. Mezi zdůrazňované faktory patří pozice městských středních tříd ve vztahu k vlastníkům půdy, způsob obchodu se zemědělskými produkty a typ rolnických komunit a vztahu mezi rolníky a vlastníky půdy.

„**Kontrast kontextů**“ jako poslední z druhů komparativní studie rozlišovaných podle výzkumných cílů představuje empiricky zaměřený typ výzkumu. Usiluje spíše o analýzu zkoumaného souboru případů jako takových než o vyvozování teoretických závěrů. Smysl srovnání více případů zde spočívá v tom, že napomáhá odhalení specifických rysů jednotlivých případů. „Kontrast kontextů“ přitom vychází spíše z obecných témat, otázek a ideálních typů než ze skutečně teoretických modelů. Na základě empirické reality se navíc vyjadřuje pouze k platnosti obecných konceptů a tezí a nevytváří nová zobecnění. Právě „kontrast kontextů“ představuje typ komparativní studie vycházející nikoli z vysvětlení, ale z porozumění.

Na „kontrastu kontextů“ například staví ve svých knihách *Nation-Building and Citizenship a Kings or People* Reinhard Bendix (Bendix, 1977; Bendix, 1978). V obou pracích se Bendix zabývá společenským vývojem politické autority. V obou také začíná svou analýzu odkazem na určité obecné otázky a témata, ale nikoli na teorie v pravém slova smyslu. Srovnání, které provádí, pak klade důraz na svébytné rysy každého z případů. Například v práci *Kings or People* Bendix ukazuje, že ačkoli několik vybraných zemí prodělalo zásadní transformaci politické legitimacy, výsledné formy této legitimacy se ve zkoumaných zemích velmi lišily. Zmíněná Bendixova práce tedy přináší podstatné poznatky o klíčových případech politické modernizace v západní Evropě.

Specifikace proměnných

Stejně jako v případových studiích obecně i v komparativních studiích musíme vymezovat zkoumané teoretické koncepty v podobě konkrétních proměnných. Literatura zabývající se komparativní studií klade v této souvislosti nebývale silný důraz na **úsporný přístup při vymezování nezávislých proměnných**. Tuto úspornost (*parsimony*) totiž chápe jako jedno z řešení tradičně zdůrazňovaného problému komparativní studie, který pojmenovává jako **problém „hodně proměnných, málo případů“** (*many variables, small N*) (viz např. Collier, 1991; Lijphart, 1971).

Podstata uvedeného problému spočívá v tom, že sociální realita kvůli své komplexní povaze obsahuje poměrně velké množství důležitých faktorů. V důsledku toho stojíme obvykle před větším počtem proměnných, které musíme vzít v úvahu. Abychom přitom mohli určitou nezávislou proměnnou nebo proměnné označit za skutečnou příčinu zkoumaného jevu, musíme mimo jiné vyloučit působení kontrolních proměnných. Průkazného vyloučení vlivu kontrolních proměnných se však dosahuje velmi obtížně. Komparativní

studie se navíc zabývá pouze malým množstvím zkoumaných případů. Na rozdíl od statistické analýzy tedy nemůže kontrolovat proměnné zkoumáním jejich korelací ve větším počtu případů.

Jednu z cest, kterou se komparativní studie může vyrovnat s problémem „hodně proměnných, málo případů“, nabízí právě úspornost ohledně nezávislých proměnných, a tedy **redukce jejich počtu**. Existují přitom dvě varianty tohoto postupu. První z nich sází na sdružení všech relevantních nezávislých proměnných do několika proměnných klíčového významu. Druhá varianta se snaží omezit na analýzu několika klíčových proměnných a ostatní proměnné vypustit (tedy nikoli agregovat jako u předchozí varianty).

Výběr případů

V souvislosti s výběrem případů nelze hovořit o žádném komplexním souboru kritérií platných pro komparativní studii. Do určité míry se na ni vztahují **kritéria, která se týkají případové studie jako takové**. Výběr případů pro určitou komparativní studii se dále podstatným způsobem odvíjí od metody dané studie. Různé existující strategie pro výběr případů v komparativní studii přitom spojuje snaha zmírnovat již popsany problém „hodně proměnných, málo případů“.

Jestliže se zabýváme pouhými korelacemi závislých a nezávislých proměnných bez použití určité specifické metody komparativní studie, nabízí se jako vhodný postup volba **většího počtu případů** (viz Collier, 1991, s. 15–19; Lijphart, 1971). Tato strategie sice přímo nesnižuje množství relevantních nezávislých proměnných, ale nepřímým způsobem vede k rozlišení jejich různé váhy. Při podstatném navýšení počtu případů se totiž v řadě z nich ukážou některé proměnné jako méně relevantní.

Jiný postup budeme volit, pokud použijeme Millovu „metodu souladu“ (*method of agreement*) nebo „metodu rozdílu“ (*method of difference*) (podrobněji viz níže). Tyto metody se zaměřují na v zásadě odlišné, nebo v zásadě shodné případy. Při jejich využití tedy musíme hledat případy, **kteří mají srovnatelný charakter**. Srovnatelnost v tomto kontextu znamená, že podobná hodnota převážného množství nezávislých proměnných daných případů nám umožňuje k těmto proměnným přistupovat jako ke konstantním. Tyto proměnné pak můžeme považovat pouze za kontrolní. Vymezení většího počtu proměnných jako kontrolních dává možnost účinné kontroly kauzálního vlivu nezávislých proměnných. Srovnatelnost případů lze identifikovat jak geograficky (zaměření na více jednotek spojených stejnou geografickou oblastí), tak diachronicky (zaměření na jednu jednotku v různých časových obdobích její

existence). Tímto způsobem můžeme porovnávat například určitou odlišnost v zahraniční politice dvou států nacházejících se ve stejné politicko-geografické oblasti nebo změnu v zahraniční politice jednoho státu mezi dvěma různými časovými obdobími.

Při výběru srovnatelných případů je ovšem třeba se obzvláště vyvarovat **problému zaujatého výběru případů** (*case selection bias*) (George a Bennett, 2005, s. 22–25). Se zaujatým výběrem se setkáme v situaci, kdy výzkumník nechtěně, nebo dokonce záměrně volí takové případy, které zkreslují analýzu zkoumaných jevů. Výběr srovnatelných případů se v každém případě nevyhnutelně dostává do rozporu s první zmíněnou strategií, tedy s navyšováním počtu případů. S nárůstem případů totiž zpravidla klesá jejich srovnatelnost.

Operacionalizace proměnných a výběr dat

I při operacionalizaci proměnných a výběru dat postupuje komparativní studie v celku obdobně jako případová studie obecně. I komparativní studie se proto musí zabývat operacionalizací proměnných, tedy určením hodnot, které tyto proměnné nabývají, a kritérii pro určování těchto hodnot. Výzkumný rámec také musí předem formulovat kritéria pro výběr empirických dat.

Komparativní studie se přesto musí vážněji než jednopřípadová studie zabývat hledáním **rovnováhy mezi propracovaností a aplikovatelností konceptů**. Do určité míry se totiž potýká s problémem, který Giovanni Sartori označil jako problém „přetěžování konceptů“ (*conceptual stretching*) (Sartori, 1984, podle Collier, 1991, s. 14). K „přetěžování konceptů“ dochází při aplikaci konceptů zformovaných s přihlédnutím k určitým případům na větší počet dalších případů, které se mohou podstatně lišit od původních. Tato aplikace totiž často vede k tomu, že se původní význam konceptů dostává do rozporu s podstatou zkoumaných případů. Naopak koncepty vyznačující se použitelností ve větším počtu případů mají z výzkumného hlediska často méně zajímavou a příliš abstraktní povahu.

Před dilematem mezi propracovaností a aplikovatelností konceptu se do určité míry ocitá i komparativní studie, neboť se soustředí na několik různých případů. Vytváří se zde tedy riziko, že čím vyšší bude propracovanost konceptu, tím menší bude možnost jeho smysluplné aplikace na všechny zkoumané případy. I v případě komparativní studie však „přetěžování konceptů“ nepředstavuje tak výrazný problém jako u statistické analýzy, která pracuje se značným množstvím případů.

3.3 Metody

Komparativní studie zahrnuje hned několik **metod pro identifikaci kauzálních vazeb** (viz George a Bennett, 2005, s. 152–179; Mahoney, 2003). Zakládající, klasické metody komparativní studie představují Millovy „vylučovací metody“ (*methods of elimination*). Jejich nejčastěji zmiňovanou alternativu dnes vytvářejí metody vypracované Raginem. Konkrétně se jedná o boolovskou algebru a o metodu „mlhavé množiny“.

Klasické metody – J. S. Mill

Millovy **vylučovací metody** obsahují již zmíněné **metodu souladu** a **metodu rozdílu** a také **metodu souvisejících rozdílů** (*method of concomitant variations*). „Metoda souladu“ i „metoda rozdílu“ se soustředí na vyloučení faktorů (nezávislých proměnných), které nelze v daných případech považovat za příčiny (Mill, 1888, podle Etzioni a Dubow, 1970, s. 207–208). V rámci **metody souladu** srovnáváme dva nebo několik případů, které se shodují v hodnotě závislé proměnné a zároveň v hodnotě pouze jedné nezávislé proměnné. Každá nezávislá proměnná, kterou můžeme při uplatnění „metody souladu“ vyloučit jako proměnnou, ve které se dané případy liší, zároveň nemůže představovat proměnnou kauzální. Jestliže se totiž určité případy shodují v hodnotě závislé proměnné a zároveň v hodnotě pouze jedné proměnné nezávislé, musí být tato nezávislá proměnná i proměnnou kauzální.

Z „metody souladu“ by například vycházela případová studie, která by se věnovala vysvětlení neutrální politiky dvou jinak v zásadě odlišných států. Při rozboru zvolených případů bychom mohli vycházet z realismu, liberalismu a konstruktivismu jako tří základních teoretických přístupů k mezinárodním vztahům. Pokud by se vybrané státy lišily v hodnotách nezávislých proměnných zdůrazňovaných dvěma z těchto přístupů a shodovaly by se pouze v hodnotě nezávislé proměnné vyzdvihované třetím přístupem, posledně jmenovanou nezávislou proměnnou bychom v souladu s „metodou shody“ mohli označit za kauzální. Pokud by se například oba státy zásadně odlišovaly ve svém mocenském postavení (realismus) a stupni vzájemné závislosti ve vztahu k vnějšímu světu (liberalismus) a zároveň se shodovaly v proneutrálním sklonu svých identit, mohli bychom povahu jejich identit označit za faktor ovlivňující shodu jejich základních zahraničněpolitických strategií.

Naopak případy zkoumané v rámci **metody rozdílu** se liší v hodnotě závislé proměnné a současně v hodnotě pouze jedné nezávislé proměnné. Při

použití „metody rozdílů“ lze za kauzální označit každou proměnnou, kterou nelze vyloučit jako proměnnou, v jejíž hodnotě se příslušné případy shodují. Tato metoda tedy předpokládá, že jestliže se určité případy liší v hodnotě závislé proměnné a současně v hodnotě pouze jedné nezávislé proměnné, představuje tato proměnná kauzální proměnnou.

Jeden z příkladů využití „metody rozdílů“ najdeme v práci Pauline Jonesové-Luongové (Luong, 2002). Tato práce se zabývá odlišnostmi volebních systémů v Kazachstánu, Kyrgyzstánu a Uzbekistánu. V duchu „metody rozdílů“ tedy staví na několika případech, které se navzdory základní podobnosti vyznačují výraznou odlišností (závislá proměnná). Prostřednictvím vyloučení těch nezávislých proměnných, které ve všech třech případech nabývají podobných hodnot, se pak Luongová snaží eliminovat faktory, které rozdíl mezi uvedenými zeměmi nevysvětlují. Konkrétně poukazuje na to, že míra otevřenosti zkoumaných volebních systémů nezávisí na socioekonomickém rozvoji. Tento rozvoj totiž dosahuje ve všech třech zemích podobné úrovně. Jako kauzální proměnnou naopak autorka pomocí „metody rozdílů“ vymezuje percepce politických elit týkající se jejich politického postavení. Právě tento faktor nabývá v rámci tří analyzovaných středoasijských republik odlišné podoby.

Při uplatnění „**metody souvisejících rozdílů**“ hledáme kauzální proměnnou prostřednictvím srovnávání hodnot závislých a nezávislých proměnných. Všechny zkoumané proměnné tedy například můžeme na základě jejich měření kategorizovat jako vysoké, střední a nízké. Následné porovnání hodnot závislých a nezávislých proměnných potom odhaluje, zda nezávislé proměnné nabývají v jednotlivých případech stejných hodnot jako proměnné závislé. Nezávislou proměnnou, která tuto podmínku splňuje, lze označit za kauzální.

„Metodu souvisejících rozdílů“ používají ve své analýze posilování odborů v Latinské Americe například Ruth Berins Collierová a David Collier (Collier a Collier, 1991). Ve svém rozboru vývoje v osmi latinskoamerických zemích autoři operacionalizují posilování odborů jako svou závislou proměnnou prostřednictvím rozlišování mezi čtyřmi různými hodnotami „mobilizace“ odborů. Současně provádějí měření několika nezávislých proměnných, mezi které patří například moc odborů nebo politická moc oligarchie. Autoři tímto způsobem identifikují jako klíčovou kauzální proměnnou politickou moc oligarchie. Z jejich výzkumu vyplývá, že „mobilizace“ odborů klesá v závislosti na politické moci oligarchie. Aktivita odborů tedy může dosáhnout vyššího stupně pouze tehdy, pokud politické postavení oligarchie klesne pod určitou úroveň. Jako kauzální proměnnou naopak autoři vylučují moc odborů.

Moderní metody – Ch. Ragin

Ragin jako nejvýraznější postava moderních metod komparativní studie k jejich rozvoji přispěl nejprve metodou nazvanou **boolovská algebra**. V tomto oddílu se soustředíme na pozdější Raginovu metodu komparativní studie, tedy na **metodu „mlhavé množiny“** (Ragin, 2000). Tato metoda vychází ze **specifického klasifikačního systému**, který připisuje jednotlivým zkoumaným případům hodnoty příslušnosti k „mlhavé množině“ (*fuzzy set membership*). Tyto hodnoty se pohybují od 0 do 1 podle toho, jakých hodnot v těchto případech dosahují závislé a nezávislé proměnné (Ragin, 2000, s. 149–180). Při uplatnění uvedeného systému na závislé proměnné získávají případy, jejichž závislé proměnné se vyznačují maximální hodnotou, v rámci „mlhavé množiny“ hodnotu 1 (z hlediska závislé proměnné). Naopak případům, ve kterých má daná proměnná nulovou hodnotu, přiřepšeme hodnotu 0. Ostatní případy se budou pohybovat mezi hodnotami 0 a 1 v závislosti na tom, jaké hodnoty dosahují jejich závislé proměnné. Tak například případ, jehož závislá proměnná se svou hodnotou výrazně přibližuje maximální nalezené hodnotě, získá hodnotu o něco menší než 1 (např. 0,83). Hodnota proměnných přitom vychází z nashromážděných empirických poznatků týkajících se dané problematiky. Obdobně přidělujeme jednotlivým případům hodnoty příslušnosti k „mlhavé množině“ i na základě hodnot jejich nezávislých proměnných.

Pokud budeme chtít například testovat tezi, že existence demokratického systému závisí na vytvoření tržní ekonomiky, ohodnotíme soubor vybraných zemí nejprve z hlediska míry jejich demokratičnosti (závislá proměnná). Zatímco hodnota 1 připadne několika nejdemokratičtějším zemím zkoumaného vzorku, země postrádající jakékoli demokratické rysy získají hodnotu 0. Ostatní země se budou pohybovat na škále mezi 0 a 1 podle toho, do jaké míry se přibližují maximální zjištěné úrovni demokracie představované skupinou nejdemokratičtějších zemí. Podobně ohodnotíme zkoumané země i z hlediska nezávislé proměnné, tedy přítomnosti tržní ekonomiky.

Po provedení takovéto klasifikace případů následuje analýza vztahů mezi proměnnými. Zde musíme nejprve objasnit rozdíl mezi nezávislou proměnnou jako tzv. nutnou a postačující příčinou, neboť procedury testování „mlhavé množiny“ se pro oba typy příčin liší (Ragin, 2000, s. 90–92). Jestliže nezávislá proměnná představuje **nutnou příčinu**, poté existence závislé proměnné nutně vyžaduje existenci nezávislé proměnné. Přítomnost nezávislé proměnné však nutně nepovede k přítomnosti závislé proměnné. Pokud naopak nezávislá proměnná vytváří **postačující příčinu**, existence nezávislé proměnné

nutně vyžaduje existenci závislé proměnné. Přítomnost závislé proměnné však není podmíněna přítomností nezávislé proměnné (jelikož závislou proměnnou může vyvolávat jiná nezávislá proměnná).

Dále platí, že určitá nezávislá proměnná představuje nutnou příčinu tehdy, pokud se hodnota závislé proměnné **v každém ze zkoumaných případů** bude rovnat nebo bude menší než hodnota nezávislé proměnné (Ragin, 2000, s. 210–218). Takový výsledek totiž znamená, že závislá proměnná nemůže přesáhnout určitou hodnotu, pokud ji nedoprovází odpovídající hodnota nezávislé proměnné. Z toho můžeme vyvodit, že nezávislá proměnná představuje nutnou podmínku pro proměnnou závislou. Pokud budeme například pozorovat, že úroveň demokracie nepřesahuje v žádné zemi úroveň rozvoje tržního hospodářství, můžeme tržní hospodářství považovat za nutnou podmínku demokracie. Náš výzkum totiž ukazuje, že v žádné zemi neexistuje vysoký stupeň demokracie a přitom nízký stupeň rozvoje tržní ekonomiky.

Dostačující příčinou se stává nezávislá proměnná tehdy, když se její hodnoty **ve všech případech** rovnají hodnotám závislé proměnné nebo jsou menší (Ragin, 2000, s. 230–238). Z takového zjištění totiž vyplývá, že závislá proměnná nemůže poklesnout pod určitou hodnotu, jestliže zároveň této hodnoty dosahuje nezávislá proměnná. Existence nezávislé proměnné si tedy vynucuje existenci proměnné závislé a vytváří tak její postačující podmínku. Jestliže například demokracie nedosahuje v žádné zemi nižšího stupně než rozvoj tržního hospodářství, představuje tržní hospodářství postačující podmínku pro přítomnost demokracie. Je tomu tak proto, že v žádné zemi neexistuje vysoký stupeň rozvoje tržní ekonomiky a přitom malá míra demokracie.

3.4 Sociální revoluce

Postup pro vytváření komparativní studie si dále přiblížíme na práci Skocpolové *States and Social Revolutions* a na stati König-Archibugiho „Explaining Government Preferences for Institutional Change in EU Foreign and Security Policy“ vydané v roce 2004 v časopise *International Organization*. Tyto dvě práce nabízejí vhodnou volbu hned z několika důvodů. Za prvé, jejich výběrem získáváme jak politologickou aplikaci komparativní studie, tak její aplikaci v oboru mezinárodní vztahy. Dílo Skocpolové představuje jednu ze stěžejních prací politické sociologie a stať König-Archibugiho spadá od

oblasti výzkumu mezinárodních institucí a evropské integrace. Za druhé, obě práce zachycují metodickou různost komparativní studie. Zatímco dílo *States and Social Revolutions* staví na klasických Millových metodách, stať o institucionální změně využívá Raginovu metodu „mlhavé množiny“. Za třetí, zvolené práce pokrývají také více hlavních cílů komparativní studie. Jestliže první z nich usiluje o „makrokauzální analýzu“, druhá se věnuje „souběžnému výkladu teorie“. Za čtvrté, zatímco Skocpolová se soustředí na srovnatelné případy, König-Archibugi vybírá větší množství případů. Obě práce rovněž představují užitečnou ukázkou toho, jak redukovat nezávislé proměnné.

Jak upozorňuje James Mahoney (Mahoney, 1999, s. 1156), žádná komparativní studie dosud nevyvolala z metodologického hlediska tolik diskusí jako dílo *States and Social Revolutions* (Skocpol, 1979). Skocpolová ve své práci vytvořené na konci sedmdesátých let předložila nové vysvětlení sociálních revolucí, které se kriticky vymezovalo vůči existujícím vysvětlením uvedeného jevu. Podle ní patří mezi jeden ze dvou hlavních zdrojů sociální revoluce krize státu. Ta pramení ze střetu, ke kterému dochází mezi státní byrokracií usilující o reformy reagující na vnější hrozbu a vládoucí třídou, která dané reformy odmítá. Neméně důležitý zdroj sociálních revolucí však představují i rolnická povstání využívající zmíněného rozkolu mezi státní byrokracií a vládoucí třídou. K tomuto vysvětlení došla Skocpolová právě na základě komparativní studie srovnávající několik historicky významných případů uskutečněných sociálních revolucí (i pouze v zárodku).

Některé z metodologických diskusí k dílu *States and Social Revolutions* se zaměřovaly spíše na toto dílo samo o sobě (viz Nichols, 1986; Skocpol, 1986). Další z nich se však na jeho pozadí zabývaly i obecnými metodologickými otázkami komparativní studie. Patřily mezi ně zejména výběr případů (např. Collier a Mahoney, 1996; Geddes, 1990) a metody kauzálních vazeb (viz např. Goldstone, 1997; Lieberson, 1991, 1994; Mahoney, 1999; Mahoney, 2003; Savolainen, 1994).

Cíle

Z hlediska obvyklých cílů komparativní studie náleží dílo *States and Social Revolutions* do kategorie **makrokauzální analýzy**. Stejně jako pracím náležejícím do této kategorie jde i jemu o vytváření nových teoretických vysvětlení prostřednictvím empirické analýzy. Skocpolová konkrétně hledá vysvětlení pro sociální revoluce, přičemž za hlavní motiv svého úsilí označuje nedostatečnost již existujících vysvětlení tohoto fenoménu (Skocpol, 1979,

s. 5–14; srov. též Nichols, 1986, s. 165–167). Konkrétně odmítá následující teoretické perspektivy vztahující se k sociálním revolucím: 1) marxistickou perspektivu, 2) „agregovanou psychologickou“ perspektivu, 3) perspektivu „systémového/hodnotového konsenzu“ a 4) perspektivu „politického konfliktu“. Od všech těchto perspektiv se podle Skocpolové její vysvětlení odlišuje v následujících třech ohledech (Skocpol, 1979, s. 14). Za prvé má nevoluntaristickou, strukturální povahu. Za druhé, vedle domácích struktur a procesů přisuzuje význam také mezinárodním strukturám a procesům. Za třetí, stát chápe jako aktéra, který jedná do značné míry autonomně na zájmech socioekonomických aktérů.

Ačkoli Skocpolová usiluje o vytvoření teoretického vysvětlení sociální revoluce, neusiluje o předložení obecné teorie uvedeného jevu (Skocpol, 1979, s. 5–6). Jak vysvětluje, obecné teorie sociálních revolucí formulují širší konceptuální vzorce a hypotézy, které lze aplikovat napříč velkým počtem historických případů. Naproti tomu teorie, se kterou přichází Skocpolová, se vztahuje především k těm historickým případům sociální revoluce, na jejichž pozadí vzniká. Stejně jako obecné teorie sociální revoluce se nicméně i její vysvětlení soustředí hlavně na nalezení obecných kauzálních sil daných případy, a nikoli na jejich popis.

Specifikace proměnných

Závislou proměnnou práce *States and Social Revolutions* tedy představují **sociální revoluce**. Ty Skocpolová definuje jako „rychlé, základní transformace společnosti státu a třídních struktur; [sociální revoluce] jsou doprovázeny a částečně i vedeny třídně založenými revoltami zesponu“ (Skocpol, 1979, s. 4–5). Současně můžeme v práci *States and Social Revolutions* rozlišit dva druhy nezávislých proměnných: komplexní nezávislé proměnné a dílčí nezávislé proměnné (viz též Mahoney, 1999, s. 1160–1164; Mahoney, 2003, s. 358–359; Nichols, 1986, s. 178).

V nejobecnější rovině se Skocpolová zabývá dvěma **základními nezávislými proměnnými**, jimiž jsou „**podmínky pro kolaps státu**“ (*conditions for state breakdown*) a „**podmínky pro rolnickou revoluci**“ (*conditions for peasant revolution*). Tyto komplexní proměnné však dále rozkládá na pět **dílčích nezávislých proměnných**. První proměnná tak v sobě zahrnuje 1) mezinárodní tlak, 2) omezení autonomie státu a 3) zemědělskou zaostalost. „Podmínky pro rolnickou revoluci“ vycházejí ze dvou následujících dílčích proměnných: 1) rolnické autonomie a solidarity a 2) zranitelnosti vlastníků půdy. Práce Skocpolové se tedy řídí jedním z postupů komparativní studie

pro vymezení proměnných, který nabádá k redukcí nezávislých proměnných. Jak vyplývá z předchozího výkladu, Skocpolová redukuje větší počet nezávislých proměnných na dvě klíčové proměnné („podmínky pro kolaps státu“ a „podmínky pro rolnickou revoluci“). V neposlední řadě věnuje Skocpolová pozornost i **kontrolním proměnným** vycházejícím ze čtyř výše zmíněných alternativních vysvětlení sociální revoluce. Patří k nim především relativní nedostatek (*relative deprivation*) a povstání městských dělníků.

Operacionalizace proměnných a výběr dat

V práci *States and Social Revolutions* bohužel nenajdeme zřetelnou operacionalizaci zkoumaných proměnných. Skocpolová však přesto s hodnotami proměnných určitým způsobem pracuje. Proto lze jistou operacionalizaci, ke které v práci dochází, zachytit (viz též Mahoney, 1999). K **závislé proměnné** (sociální revoluce), k **oběma základním nezávislým proměnným** („podmínky pro kolaps státu“ a „podmínky pro rolnickou revoluci“) i ke **kontrolním proměnným** (relativní nedostatek a povstání městských dělníků) přistupuje Skocpolová v zásadě jako k proměnným **binárním**. Jde tedy o proměnné, které nabývají dvou možných hodnot. Skocpolová konkrétně rozlišuje, zda uvedené jevy existují, nebo nikoli.

Za kritérium svědčící o existenci sociální revoluce považuje přítomnost dvou následujících souborných procesů: 1) souběh sociální změny s třídním povstáním a 2) souběh politické a sociální transformace. Jako projev existence obou základních nezávislých proměnných autorka chápe přítomnost vysokých hodnot **dílčích nezávislých proměnných**, z kterých se obě proměnné skládají. K dílčím nezávislým proměnným přistupuje jako k **multinominálním**. Tyto proměnné tedy v jejím pojetí nabývají několika možných hodnot.

Dílo *States and Social Revolutions* nenabízí ani obecné **vymezení dat**, která slouží pro zjištění hodnot zkoumaných proměnných. Přesto však můžeme alespoň výčtem uvést hlavní faktory, kterým při určování úrovně proměnných věnuje pozornost. Při zjišťování existence sociálních revolucí (závislá proměnná) vychází Skocpolová z jejich vymezení jako rychlých a základních proměn společnosti, státu a třídních struktur doprovázených a částečně vedených „zespodu“ vznikajícími třídně založenými povstáními. Při posuzování konkrétních revolucí se tedy soustředí na rychlost, hloubku a povahu politických a sociálních změn.

Při posuzování mezinárodního tlaku jako první z pěti dílčích nezávislých proměnných se Skocpolová zabývá možnou existencí mezinárodních ozbro-

jených konfliktů, které se daného státu bezprostředně dotýkaly. Za ukazatel omezené autonomie státu (druhá dílčí nezávislá proměnná) považuje přítomnost vyšší společenské třídy vlastníků půdy a její institucionalizované politické pravomoci. Jako hlavní ukazatel zemědělské zaostalosti (třetí dílčí nezávislá proměnná) zase v práci *States and Social Revolutions* vystupuje úroveň produktivity a růstu zemědělského sektoru. Rolnickou autonomii (čtvrtá dílčí nezávislá proměnná) vyhodnocuje Skocpolová především podle toho, jakou část z celkového množství půdy v dané zemi rolníci vlastnili. Zranitelnost vlastníků půdy (jako pátá a poslední dílčí nezávislá proměnná) se v jejím pojetí odvíjí především od míry nezávislosti vlastníků půdy na státu.

Výběr případů

Skocpolová ve své práci využívá **zaměření na srovnatelné případy**. Tato volba úzce souvisí s tím, že ve své práci využívá „metodu souladu“ a „metodu rozdílu“ (viz níže). Rozlišuje tak mezi tzv. pozitivními a negativními případy sociální revoluce (Skocpol, 1979, s. 36–42). Pozitivní případy se vyznačují tím, že v jejich rámci došlo k sociální revoluci. Skocpolová se konkrétně zaměřuje na tři případy sociální revoluce – Francii (Velkou francouzskou revoluci v 18. století), Rusko (revoluce v roce 1917) a Čínu (revoluce v roce 1911). Takzvané negativní případy, tedy případy, kdy ke skutečné sociální revoluci odpovídající autorčině definici nedošlo, zastupují v práci Skocpolové zejména Anglie (parlamentní revoluce v 17. století), Prusko (reformní hnutí v 19. století), Německo (revoluce v letech 1848–1850) a Japonsko (reformy Meiji v 19. století). Srovnatelnost těchto případů tak spočívá ve vzájemné srovnatelnosti pozitivních případů (podle „metody souladu“) a také ve vzájemné srovnatelnosti pozitivních a negativních případů jako celku (podle „metody rozdílu“).

Metody

Dílo *States and Social Revolutions* používá hned tři základní metody komparativní studie, konkrétně „metodu souladu“, „metodu rozdílu“ a „metodu souvisejících rozdílu“. Jak vyplývá z vlastního pojetí Skocpolové, sází především na **metodu souladu** a „metodu rozdílu“. V první řadě vychází z „metody souladu“. S její pomocí se snaží odhalit kauzální příčiny, které existovaly v pozitivních případech sociální revoluce, tedy ve francouzském, ruském a čínském, navzdory jejich obecné odlišnosti (Skocpol, 1979; viz

těž Mahoney, 1999, 2003). Pomocí této metody vylučuje jako vysvětlující nezávislou proměnnou povstání městských dělníků, jelikož k přítomnosti tohoto faktoru nedochází ve všech třech pozitivních případech revoluce. Zatímco francouzskou i ruskou revoluci povstání městských dělníků provázelo, v čínském případě tento typ povstání neproběhl. Z toho autorka dovozuje, že povstání městských dělníků nepředstavuje nutnou podmínku sociální revoluce.

Současně však Skocpolová využívá i „**metody rozdílů**“. Na jejím základě přistupuje ke všem vybraným případům revoluce, tedy k pozitivním i negativním případům, jako k případům v zásadě shodným. Snaží se tak odhalit faktory, v jejichž důsledku v některých z případů k revolucím nedošlo. „Metoda rozdílů“ umožňuje autorce vyloučit jako kauzální nezávislou proměnnou relativní nedostatek, který existoval v pozitivních i negativních případech revolucí.

S využitím „**metody souvisejících rozdílů**“ navíc Skocpolová seřazuje všechny zkoumané případy podle hodnot, jakých v nich nabývá pět dílčích nezávislých proměnných. Tímto způsobem opět vylučuje proměnné, které nemohly stát za revolucemi v pozitivních případech. Například rozbor míry rolnické autonomie/solidarity ukazuje, že ve všech pozitivních případech revolucí dosahuje tento faktor vyšší hodnoty než v případech negativních. Ukazuje se tedy, že revoluce může proběhnout pouze tehdy, pokud uvedená proměnná dosáhne určité klíčové hodnoty.

Rozdíly v míře rolnické autonomie/solidarity navíc podle Skocpolové vysvětlují i odlišný průběh jednotlivých revolucí. V Číně, která se vyznačovala malou úrovní rolnické autonomie/solidarity, zprvu došlo spíše ke vzniku chaosu než k přímé revoluci vůči vlastníkům půdy. Revoluce vypukla až v důsledku působení komunistické strany. Naproti tomu v Rusku vysoká hodnota rolnické autonomie/solidarity vedla již od počátku revolučního dění k masivním rolnickým povstáním proti vlastníkům půdy.

Kromě zmíněných metod komparativní studie se v práci *States and Social Revolutions* setkáme i s aplikací metody **rozboru procesu**, která se jinak používá především v jednopřípadových studiích. Prostřednictvím této metody lze studovat kauzalitu na bázi vnitřního rozboru jednotlivých případů (viz druhá kapitola věnovaná jednopřípadové studii). Z hlediska komparativní studie spočívá její smysl v tom, že dává možnost posoudit závěry vycházející z komparativního srovnání na konkrétnější úrovni jednotlivých procesů.

Skocpolová zjevně chápe revoluce nejen jako důsledek obecných příčin, ale současně i jako projev specifických a postupných dějů odvíjejících se v jednotlivých případech. Tuto rovinu její analýzy dobře ilustruje napří-

klad její přístup ke „zhroutilí států“ jako jedné z nezávislých proměnných a k rozboru této proměnné ve francouzském případě. Na základě metod komparativní studie přistupuje Skocpolová ke „zhroutilí států“ nejprve jako k proměnné, která buď existuje, nebo nikoli („metoda souladu“ a „metoda rozdílu“). V rámci rozboru procesu však „zhroutilí států“ sleduje i jako postupný proces skládající se z většího počtu dílčích kroků.

3.5 Zájmy členských států v EU

Cíle

Z hlediska typických cílů komparativní studie odpovídá práce König-Archibugiho **souběžnému výkladu teorie**. Autor se prostřednictvím srovnání několika případů snaží empiricky zhodnotit několik možných vysvětlení nadnárodní politické integrace. Konkrétně se zabývá otázkou, proč se státy v některých situacích rozhodnou ke sdílení suverenity nebo jejímu přenosu na mezinárodní instituce (König-Archibugi, 2004, s. 137–138). Vychází přitom ze čtyř vysvětlení, která nabízejí tři různé teoretické přístupy k mezinárodním vztahům. Jedná se o racionální institucionalismus, neorealismus a konstruktivismus (z posledně jmenovaného přístupu odvozuje autor dvě vysvětlení nadnárodní integrace).

Výběr případů

Nadnárodní integraci zkoumá König-Archibugi na základě případové studie srovnávající zájmy členských států Evropské unie (EU) v oblasti společné zahraniční a bezpečnostní politiky (SZBP) EU v okamžiku mezivládní konference (MVK) v letech 1996–1997. Tato případová studie využívá navyšování počtu případů jako jeden z postupů pro řešení problému „hodně proměnných, málo případů“. Analýza zájmů členských států EU totiž umožňuje autorovi získat vyšší počet alespoň v základě srovnatelných případů. Navzdory odlišným charakteristikám totiž zkoumané jednotky sdílejí několik základních, srovnatelných atributů. Ty vyplývají z toho, že se ve všech případech jedná o členy EU. Autor tímto způsobem získává 15 srovnatelných případů (v roce 1997 měla EU 15 členských států).

Specifikace proměnných

Závislou proměnnou případové studie König-Archibugiho představují **zájmy (preference) vlád členských států EU, přesněji zájmy týkající se míry nadnárodního charakteru spolupráce v oblasti SZBP** (König-Archibugi, 2004, s. 152). S využitím již zmíněných tří teoretických přístupů dále autor vymezuje **čtyři následující nezávislé proměnné**: „politický soulad“ (*policy conformity*), mocenské zdroje, národní identity a národní ústavní tradice (*constitutional culture*) (König-Archibugi, 2004, s. 142–149).

Na „**politický soulad**“ se autor soustředí na základě racionálního institucionalismu. Tato proměnná vyjadřuje míru, do jaké se zájmy jednoho konkrétního státu přibližují zájmům většiny států dané skupiny. V duchu racionálně institucionalistického přístupu práce formuluje následující hypotézu: Vlády, jejichž zájmy se výrazněji odchyľují od zájmů většiny ostatních vlád, budou podporovat nadnárodní integraci v menší míře. Podle autorovy neorealistické hypotézy budou zase integraci podporovat v menší míře vlády s vyššími **mocenskými zdroji**.

Podle první ze dvou konstruktivistických hypotéz budou integraci výrazněji podporovat vlády zemí se silněji evropeizovanými **identitami politických elit i veřejnosti**. Naopak podle druhé konstruktivistické hypotézy získává nadnárodní integrace výraznější podporu od vlád zemí, ve kterých převládá tzv. pluricentrická **ústavní tradice**. Toto pojetí ústavní tradice podporuje dělbu politických pravomocí mezi více teritoriálních úrovní. Vlády zemí, ve kterých převládá monocentrická koncepce ústavní tradice (tj. koncepce odmítající dělbu pravomocí mezi více úrovní), budou v duchu tohoto pojetí podporovat nadnárodní integraci slabším způsobem.

König-Archibugi přitom záměrně volí takové proměnné, které mu umožňují snížení jinak velkého počtu proměnných, které by mohly nadnárodní integraci ovlivňovat (König-Archibugi, 2004, s. 149). Každé ze čtyř popsaných proměnných lze totiž podřadit několik dalších proměnných. Například vliv tradičních zahraničněpolitických rolí zkoumaných zemí do značné míry postihuje „politický soulad“. Historickou zkušenost a „národní“ paměť zase odráží identita politických elit a veřejnosti.

Operacionalizace proměnných a výběr dat

Operacionalizaci proměnných v tomto případě do značné míry určuje použitá metoda, tedy metoda „mlhavé množiny“ (podrobněji viz níže). Z výše předloženého výkladu této metody plyne, že staví na svébytném klasifikačním

systému, který přisuzuje jednotlivým zkoumaným případům hodnoty od 0 do 1. Tato metoda tedy Königa-Archibugiho vede ke **kvantitativnímu** pojetí hodnot, tedy k jejich číselnému vyjádření. **Hodnoty proměnných určuje standardní rozpětí metody „mlhavé množiny“, tedy rozpětí 0–1.** V duchu použité metody autor připisuje každému případu hodnotu podle toho, do jaké míry se v něm příslušná proměnná přibližuje případům dosahujícím maximální hodnoty (tedy hodnoty 1).

Při určování hodnot závislé proměnné (zájmy vlád členských států EU týkající se míry nadnárodního charakteru spolupráce v oblasti SZBP) König-Archibugi vychází z veřejných prohlášení příslušných vlád vztahujících se k MVK v letech 1996–1997 (König-Archibugi, 2004, s. 152–156). Když měří „politický soulad“ jako první nezávislou proměnnou, řídí se hlasováním jednotlivých členských států ve Valném shromáždění OSN v politických a bezpečnostních otázkách. Zaměřuje se přitom na rozhodnutí, při kterých členské státy EU nehlasovaly jednomyslně, a na to, do jaké míry v těchto případech ten který členský stát patřil k dané většinové pozici uvnitř EU. Při kalkulaci mocenských zdrojů, tedy druhé nezávislé proměnné, se studie opírá o standardně používaný „Index materiálních kapacit“ (*Index of Material Capacities, CIMC*) vytvořený v rámci projektu „Koreláty války“ (*Correlates of War Project, COW*). Tento index syntetizuje několik mocenských indikátorů vztahujících se k demografické, průmyslové a vojenské síle jednotlivých zemí.

Národní identity (třetí nezávislá proměnná) König-Archibugi zkoumá pomocí výsledků průzkumů veřejného mínění. V této souvislosti ho zajímá především to, do jaké míry se obyvatelé jednotlivých členských států identifikují jako příslušníci národních států a jako Evropané. Národní ústavní tradici jako poslední nezávislou proměnnou nakonec autor měří podle stávající podoby institucionální struktury daného státu.

Metody

K testování různých vysvětlení nadnárodní integrace používá König-Archibugi dvě metody. Kromě již zmíněné **metody „mlhavé množiny“** využívá i **regresní analýzy jako jedné z kvantitativních metod.** V následujícím výkladu však vzhledem k předmětu našeho zájmu a omezenému prostoru vyložíme pouze to, jakým způsobem pracuje s metodou „mlhavé množiny“.

Metoda „mlhavé množiny“ si kromě „standardní“ operacionalizace hodnot proměnných a vztahů mezi nimi vyžaduje i **další operacionalizaci, která proměnným přiřazuje tzv. hodnoty „mlhavé množiny“.** König-Archibugi

proto připisuje jednotlivým zkoumaným případům (členským státům EU) hodnoty „mlhavé množiny“ vztahující se jak k závislé proměnné, tak ke čtyřem proměnným nezávislým (König-Archibugi, 2004, s. 156–158). V tomto směru postupuje obvyklým způsobem metody „mlhavé množiny“. Například v souvislosti se zájmy vlád členských států jako závislou proměnnou připisuje hodnotu 1 těm členským státům, jejichž vlády podporovaly všechny úpravy Smlouvy o EU posilující nadnárodní charakter SZBP (konkrétně jde o Belgii a Nizozemsko). Naopak členské státy, jejichž vlády odmítaly všechny uvedené úpravy, získávají hodnotu 0 (jedná se pouze o Velkou Británii). Ostatní členské státy pak získávají hodnotu mezi 1 a 0 v závislosti na tom, kolik úprav posilujících nadnárodní povahu SZBP podpořily. Stejně postupuje König-Archibugi i při operacionalizaci čtyř nezávislých proměnných.

Připomeňme si, že podle metody „mlhavé množiny“ se určitá příčina jeví jako nutná tehdy, pokud se hodnoty závislé proměnné rovnají hodnotám zkoumané příčiny nebo jsou menší než hodnoty zkoumané příčiny. Toto připomenutí nám umožní pochopit, proč König-Archibugi dospívá k závěru, že **žádná ze zkoumaných příčin není pro nadnárodní integraci nutná**. V souvislosti ani z jednou ze čtyř nezávislých proměnných totiž nedosáhla závislá proměnná ve všech případech stejné nebo nižší hodnoty než hodnota nezávislé proměnné (König-Archibugi, 2004, s. 161).

Tab. 3.1 – Hodnoty mlhavé množiny členských států EU

	Nadnárodní vláda	Evropézované identity (široká veřejnost)	Evropézované identity („názorová vůdčí“)	Vysoký politický soulad	Silné regionální vládnutí	Silné materiální kapacity
Rakousko	0,92	0,18	0,00	0,70	0,80	0,09
Belgie	1,00	0,63	0,69	0,97	0,80	0,14
Dánsko	0,25	0,21	0,05	0,96	0,00	0,05
Finsko	0,25	0,19	0,12	0,80	0,00	0,09
Francie	0,33	0,84	0,93	0,26	0,40	0,68
Německo	0,92	0,47	0,37	0,88	1,00	1,00
Řecko	0,75	0,36	0,21	0,49	0,10	0,14
Itálie	0,92	0,95	1,00	0,99	0,60	0,64
Lucembursko	0,92	1,00	0,98	1,00	0,00	0,00
Nizozemsko	1,00	0,53	0,54	0,94	0,30	0,18
Portugalsko	0,67	0,42	0,19	0,98	0,10	0,05
Španělsko	0,83	0,55	0,28	0,59	0,60	0,41
Velká Británie	0,00	0,00	0,01	0,00	0,10	0,86

Zdroj: König-Archibugi, 2004, s. 156.

Současně již víme i to, že pro postačující příčinu musí platit, že její hodnoty se budou ve všech případech rovnat hodnotám závislých proměnných nebo budou menší než tyto hodnoty. Jak vyplývá z příložené tabulky, **žádná ze zkoumaných nezávislých proměnných sama o sobě nepředstavuje postačující příčinu**. Hodnoty žádné nezávislé proměnné totiž nejsou ve všech případech stejné nebo nižší než hodnoty zájmů členských států EU týkající se nadnárodní integrace. Kombinacemi hodnot různých nezávislých proměnných nicméně König-Archibugi dochází k závěru, že **postačující příčinu nadnárodní integrace představuje kombinace „politického souladu“ a pluricentrické koncepce ústavní tradice** (König-Archibugi, 2004, s. 161–163). Do svých celkových závěrů ohledně platnosti jednotlivých vysvětlení nadnárodní integrace však promítá König-Archibugi také zjištění vycházející z regresní analýzy (od těch jsme zde z vysvětlených důvodů odhlédli).

3.6 Zhodnocení

Literatura zabývající se případovou studií zmiňuje celou řadu silných a slabých stránek této metodologie. Často tak činí na základě srovnání **relativních výhod a nevýhod případové studie se statistickou analýzou**, kterou většina autorů považuje za hlavní metodologickou alternativu případové studie. I následující hodnocení bude proto případovou studii převážně posuzovat z hlediska kvalit, kterými disponuje ve srovnání se statistickou analýzou. Ta se stejně jako případová studie zaměřuje na pozorování empirické reality namísto manipulace s proměnnými, na které staví metodologie experimentu (Van Evera, 1997, s. 27–30). Na rozdíl od statistické analýzy však případová studie pracuje pouze s omezeným množstvím případů. Obdobně jako statistická analýza i případová studie usiluje o kontrolu kauzálního působení nezávislých proměnných, ale snaží se přitom vyhnout velkému počtu případů.

Zastavíme se však i u toho, **jakými relativními výhodami a nevýhodami se případová studie vyznačuje ve srovnání s hlavními kvalitativními metodologiemi**, tedy s metodologiemi rozebíranými v této knize (analýza metafor, etnografie, biografie, diskurzivní analýza a zakotvená teorie). Toto srovnání nás do určité míry odvede od rozšířeného způsobu hodnocení případové studie, tedy od jejího poměrování se statistickou analýzou. Umožní

nám nicméně podívat se na přednosti a slabiny případové studie i z jiného úhlu pohledu.

Případová studie jako obecná metodologie

Přednosti

Ve srovnání se statistickou analýzou patří mezi hlavní kvality případové studie konstrukční platnost. Případová studie nám pomáhá řešit to, že většina sociálněvědních konceptů (jako demokracie, moc či politická kultura) se vyznačuje obtížnou měřitelností (viz např. George a Bennett, 2005, s. 17–18; Van Evera, 1997, s. 54). Před obtížným úkolem budeme stát například tehdy, když budeme usilovat o obecné vymezení toho, jaký politický systém lze označit za demokratický. Případová studie tento úkol usnadňuje, neboť nám dává možnost hlubšího studia konceptů prostřednictvím jednoho nebo několika případů. Takto můžeme následně upřesňovat povahu obecných konceptů a vymezovat kritéria pro jejich klasifikaci. To přitom není příliš možné ve statistické analýze, která se zaměřuje na zběžnější analýzu velkého počtu případů.

Ve srovnání se statistickou analýzou vyniká případová studie i výraznou **teoretickou výtěžností**. Ta vychází ze schopnosti případové studie odkrývat nové teoretické hypotézy na základě podrobnější analýzy jednoho nebo několika případů (George a Bennett, 2005, s. 20–21). Jeden ze způsobů vytváření nových teorií prostřednictvím případových studií spočívá v analýze případů, které nelze vysvětlit stávajícími teoriemi (tzv. deviantních případů, *deviant cases*). Takto totiž můžeme odhalit dosud teoreticky nepodchycené příčiny, které budou daný případ, a s tím případně i další případy, vysvětlovat. Další možný postup nabízí studium případů, které se vyznačují neobvykle silnou hodnotou proměnných. Jestliže se setkáme například s nadměrnou hodnotou určité závislé proměnné, lze předpokládat, že se v daném případě musí vyskytovat i obdobně „silná“ nezávislá proměnná. Tato proměnná se pak může stát základem nového teoretického vysvětlení. Případová studie nám dále dává možnost zkoumat jevy, které se dějí málo (jako revoluce, modernizace, vznik moderního státu), a proto se pro ně nehodí kvantitativní přístup. I tato skutečnost posiluje teoretickou výtěžnost této metodologie.

Naopak **ve srovnání s hlavními kvalitativními metodologiemi** patří k silným stránkám případové studie její **vnitřní platnost**, tedy schopnost prokázat kauzální vztah mezi závislou a nezávislou proměnnou. Více než ostatní kvalitativní metodologie nabízí případové studie také v souvislosti s **vnější platností**, tedy možností zobecnit závěry plynoucí z jednoho případu

na další případy. Na jednu stranu jde spíše o určité zvláštní hodnoty případové studie než o nedostatek dalších kvalitativních metod, neboť řada z nich o vnitřní a vnější platnost ani neusiluje. Případová studie má přesto v podstatě jako jediná z kvalitativních metodologií k dispozici **konkrétní metody** pro zkoumání kauzality. Kauzálními vztahy se do určité míry zabývá i zakotvená teorie. Tato metodologie však pouze odhaluje kauzální vazby a nedisponuje již – na rozdíl od případové studie – nástroji k jejich ověřování, zejména k analýze kontrolních proměnných. Další kvalitativní metodologie předčí případová studie i svou vnější platností. Většina kvalitativních metodologií jako etnografie, biografie a diskurzivní analýza se totiž primárně soustředí na analýzu zkoumaných jevů v jejich jedinečnosti, a nikoli na zobecňování získaných poznatků.

Rizika

Mezi hlavní nevýhody případových studií **ve srovnání se statistickou analýzou** patří riziko omezené vnitřní a vnější platnosti. Zmíněné omezení ovšem představuje **pouze možné riziko** případových studií, jemuž se můžeme více či méně vyhnout. K tomu nám pomáhají metody případové studie, mezi jejichž hlavní účely patří právě zvyšování vnitřní a vnější platnosti získávaných zjištění.

Riziko snížené **vnitřní platnosti** případové studie vyvěrá zejména z **omezené možnosti kontroly kauzálního vlivu nezávislých proměnných**. Ve srovnání s experimentem má případová studie pro tuto kontrolu pouze omezené možnosti (Collier, 1991, s. 106–108; George a Bennett, 2005, s. 25; Lijphart, 1971, s. 683–684; Van Evera, 1997, s. 51). Stejně jako statistická analýza totiž nemůže měnit hodnoty nezávislé proměnné a přitom udržovat neměnné hodnoty všech kontrolních proměnných. Namísto toho se tedy rovněž soustředí na pozorování empirické reality (Van Evera, 1997, s. 27–30). Případová studie však navíc kvůli malému množství případů nemůže na rozdíl od statistické analýzy hodnotit vliv proměnných prostřednictvím analýzy jejich korelace ve vysokém počtu případů (Lijphart, 1971, s. 684).

Obdobné riziko představuje i tzv. **problém „stupňů volnosti“** (*degrees of freedom*) (Campbell, 1975; viz též Collier, 1991; George a Bennett, 2005, s. 28–30). Termín „stupně volnosti“ vychází ze statistické analýzy a jeho hodnota vyplývá z rozdílu mezi počtem případů a počtem nezávislých proměnných. Analýza může vést k určitým závěrům pouze tehdy, pokud budou mít „stupně volnosti“ v dané analýze kladnou hodnotu. Případové studie, které mají sklon obsahovat pouze jeden nebo omezené množství případů,

tak čelí riziku nulové, nebo dokonce negativní hodnoty „stupňů volnosti“ (počet nezávislých proměnných může být stejný, nebo dokonce vyšší než počet případů).

Kromě sklonu k omezené vnitřní platnosti čelí případová studie i riziku slabé **vnější platnosti** (Bennett a George, 2005, s. 30–32; Collier, 1991, s. 113; Van Evera, 1997, s. 53–54). V případě jednoho nebo malého počtu případů nelze totiž často přesně zjistit obecné podmínky, za kterých bude určitá teorie platit, neboť několik zkoumaných případů se často může vyznačovat velmi podobnými charakteristikami. Jeden nebo několik případů, na které se zaměříme v naší analýze, se přitom svými charakteristikami mohou odlišovat od značného počtu případů daného jevu.

Připomeňme však, že všechny uvedené problémy případových studií předstávají spíše jejich možná rizika, a nikoli nevyhnutelné slabiny. **Výzkum zabývající se případovou studií naopak postupně dospěl k celé řadě poznatků, které umožňují popsaná rizika snižovat nebo vyvažovat.** Řadou postupů například můžeme v rámci případové studie dosáhnout určité míry kontroly kauzálního působení nezávislých proměnných. Většina z těchto postupů se zakládá na **navyšování množství pozorovaných událostí či procesů** (viz Bennett a George, 2005, s. 28–30; King, Keohane a Verba, 1994; Van Evera, 1997, s. 51–53). Určitá nezávislá proměnná za takových podmínek čelí náročnějšímu testu, neboť je vyhodnocena jako kauzální pouze tehdy, jestliže vykazuje soulad s poměrně značným množstvím pozorování.

Omezenou vnější platnost případové studie pak vyvažuje její již zmíněná teoretická výtěžnost (Bennett a George, 2005, s. 30–32). Jak již bylo zmíněno, případová studie má ve srovnání se statistickou analýzou relativně horší předpoklady pro přesné zjištění obecných podmínek, za kterých určitá teorie platí. Statistická analýza však zase postrádá schopnost odkrývat nové teoretické hypotézy, kterou disponuje právě případová studie.

Ve srovnání s dalšími kvalitativními metodologiemi spočívá možný nedostatek případové studie v **omezené konstrukční platnosti a teoretické výtěžnosti při výzkumu určitých svébytných oblastí společenské reality.** Jde právě o oblasti, na které se soustředí další kvalitativní metodologie, tedy například skupinová kultura (etnografie), jednotlivec jako politický aktér (biografie) nebo diskurz (diskurzivní analýza a analýza metafor). K výzkumu těchto oblastí společenské reality lze bez pochyby využít i případovou studii. Ta však zjevně postrádá zvláštní nástroje, které si pro výzkum uvedených oblastí vybudovaly metodologie, které se na ně přímo soustředí.

Jednopřípadová studie

Přednosti

Jestliže přednosti a rizika případové studie jako obecné metodologie jsme hodnotili především ve srovnání se statistickou analýzou, hodnotu jednopřípadové studie budeme posuzovat i na základě jejího srovnání s komparativní studií (a naopak). Jedna z hlavních výhod jednopřípadové studie spočívá v její **teoretické výtečnosti**. Jednopřípadová studie nám totiž dává mimořádně dobrou příležitost **pro podrobné zkoumání kauzálního procesu** odehrávajícího se v rámci zvoleného případu (Bennett a George, 2005; Van Evera, 1997, s. 54–55). Jeho zkoumáním přitom můžeme odhalit, jakým způsobem počáteční podmínky existující v daném případě postupně vyúsťují ve specifické projevy případu. Jednopřípadová studie tak zodpovídá nejen zda určitá teorie platí, ale také proč.

Mezi přednosti jednopřípadové studie současně patří i její relativně vysoká **konstrukční platnost** (Eckstein, 1975, s. 122–123). Jestliže případová studie vede k vyšší propracovanosti konceptů díky soustředěnému rozboru omezeného počtu případů, pak se tato výhoda projevuje zvláště u jednopřípadové studie. V důsledku zaměření na jediný případ vyniká jednopřípadová studie také **nízkou náročností na zdroje potřebné k výzkumu**, jako jsou peníze, personální zajištění, čas a úsilí (Collier, 1991, s. 10; Eckstein, 1975, s. 121; Lijphart, 1971, s. 691).

Rizika

Stejně jako případová studie obecně, také jednopřípadová studie se z popsaných důvodů musí vyrovnávat se svým sklonem k omezené vnitřní platnosti. Tento problém však můžeme řešit navyšováním počtu pozorování, která umožňují potvrdit či vyloučit kauzální působení nezávislých proměnných (Campbell, 1975; George a Bennett, 2005; King, Keohane a Verba, 1994; Van Evera, 1997, s. 51–53). Jednu konkrétní cestu tohoto řešení nabízí například metoda rozboru procesu (George, 1979; George a McKeown, 1985; George a Bennett, 2005) popsaná v druhé kapitole. Vnitřní platnosti jednopřípadových studií lze dosáhnout i metodou analýzy klíčových případů (Eckstein, 1975) a metodou shody (George a Bennett, 2005) představenými rovněž ve zmíněné kapitole. Vnější platnost zase může jednopřípadová studie získat pomocí strategie nejpravděpodobnějšího a nejméně pravděpodobného případu (Eckstein, 1975; viz druhá kapitola M. Kořana v této knize).

Komparativní studie

Přednosti

Komparativní studie nabízí do značné míry svébytné možnosti pro posilování **konstrukční platnosti a teoretické výtěžnosti**. Tyto možnosti se zakládají na relativně soustředěné analýze několika případů. Právě tento postup může vést ke konceptuálním a teoretickým poznatkům, které vystoupí do popředí až tehdy, když přestaneme konkrétní případy zkoumat odděleně a začneme je srovnávat.

Rizika

Vzhledem k omezenému počtu zkoumaných případů má i komparativní studie sklon k omezené vnitřní a vnější platnosti. Mezi její další slabiny patří také relativní **náročnost na zdroje** (ve srovnání s jednopřípadovou studií) a možné překážky **konstrukční platnosti**. Posledně uvedená slabina vychází z toho, že v důsledku odlišností různých případů může být obtížné tyto případy konceptuálně uchopit jednotným způsobem.

Dílčí problém komparativní studie spočívá v určitých slabinách jejích klasických, tedy Millových metod. Diskuse Millových metod tvoří vpravdě svébytnou a stále se rozvíjející linii v rámci rozborů případové studie jako metodologie (základní příspěvky viz zejména Goldstone, 1997; Lieberman, 1991, 1994; Mahoney, 1999; Nichols, 1986; Savolainen, 1994; Skocpol, 1986). Značná odborná náročnost a nedostatek prostoru nám neumožňují přiblížit zde hlavní argumenty, které se v této diskusi objevily. Uvedeme tedy pouze nejčastěji zmiňovaný problém Millových metod, který spočívá v jejich zaměření na téměř naprosto podobné nebo téměř naprosto odlišné případy. I sám Mill se totiž domníval, že sociální realita v zásadě neobsahuje případy tohoto typu, a že jeho metody lze tedy jen obtížně použít ve společenských vědách (viz Bennett a George, 2005, s. 152–162; Lijphart, 1971, s. 688; Skocpol a Somers, 1980, s. 194; Van Evera, 1997, s. 57–58).

Slabiny komparativní studie, stejně jako slabiny případové studie, bychom však měli chápat **spíše jako možná rizika než jako nevyhnutelné překážky**. Některé svébytné rysy komparativní studie dávají této metodologii relativně dobrý potenciál pro zvyšování **vnitřní a vnější platnosti**. Zahrnutím několika případů totiž získává komparativní studie automaticky větší počet možných pozorování a s tím i možnost kontroly kauzálního vlivu nezávislých proměnných. V souvislosti s náročností na zdroje a konstrukční platností uvedme, že tyto problémy představují v komparativních studiích

stále podstatně menší úskalí než ve statistické analýze. Určité řešení možných problémů Millových metod mohou nabídnout moderní metody komparativní studie (tedy Raginovy metody). Kritické posuzování a používání těchto metod probíhá zatím příliš krátce na to, aby bylo možné je zásadněji hodnotit. Jejich existence však vytváří určitý příslib pro řešení problémů vyplývajících z Millových metod.

3.7 Závěr

Komparativní případová studie patří v politologii a v mezinárodních vztazích k nejčastěji využívaným metodologiím. Za tento stav do značné míry vděčí své epistemologické a ontologické otevřenosti. Z epistemologického hlediska se tato metodologie těšila zvláštní pozornosti hlavně ze strany vysvětlujících badatelů, kteří v ní viděli jednu z možností pro nahrazení experimentu. Zároveň však došla využití i v interpretativním výzkumu. Ontologickou otevřenost komparativní studie dokazuje komparativní historie jako přístup, který z této metodologie těžil nejvíce.

Výzkumný rámec komparativní studie sdílí řadu základních znaků a postupů s výzkumným rámcem případové studie. Proto jsme se v této kapitole soustředili pouze na zdůraznění zvláštních rysů komparativní studie v této oblasti. V souvislosti s výzkumnými cíli jsme tak představili tři typické druhy komparativní studie, kterými jsou „souběžný výklad teorie“, „makrokauzální analýza“ a „kontrast kontextů“. Další důležitá zvláštnost komparativní studie pak spočívá v problému „hodně proměnných, málo případů“. Tento problém uživatelům komparativní studie velí, aby usilovali o snižování počtu nezávislých proměnných a aby volili takové případy, které mají srovnatelné charakteristiky, nebo větší množství případů.

Jako každá metodologie i komparativní studie stojí především na svých metodách. V jejím případě to navíc platí dvojnásob, neboť její klasické, tedy Millovy metody, vytvořily do značné míry základ, ze kterého se celá komparativní studie zrodila. To však neznamená, že silná kritika uvedených metod měla za následek zásadní ohrožení celé komparativní studie. Tato metodologie dnes totiž nestojí pouze na Millových metodách. Kromě nich může využít i nových metod, jako jsou **boolovské algebry a metody „mlhavé množiny“**.

Závěrečné kritické zhodnocení případové studie jako obecné metodologie nám nakonec ukázalo, že ve srovnání se svou nejčastěji zdůrazňovanou alternativou, tedy statistickou analýzou, vyniká tato metodologie konstrukční platností a teoretickou výtěžností. K těmto kvalitám případovou studii předurčuje soustředěné zkoumání malého množství případů. Právě malé množství případů však vytváří i možné riziko pro vnitřní platnost, neboť snižuje možnost kontroly kauzálního vlivu nezávislých proměnných. S tímto rizikem se však případová studie může vypořádat, zejména prostřednictvím navyšování množství pozorovaných událostí a procesů.

Naopak ve srovnání s hlavními kvalitativními metodologiemi patří vnitřní a vnější platnost případové studie k jejím silným stránkám. Ostatní kvalitativní metodologie totiž nemají vůbec žádné nebo pouze nedostatečné nástroje k dosahování vnitřní a vnější platnosti. Často o tyto kvality ani neusilují. Případová studie má naopak slabší předpoklady k výzkumu zvláštních oblastí společenské reality jako skupinové kultury, jednotlivce jako politického aktéra nebo diskurzu.

Zároveň nelze říct, že by jedna z variant případové studie byla slibnější než druhá. Jednopřípadová i komparativní studie mají co nabídnout po stránce konstrukční platnosti a teoretické výtěžnosti. Obě musí počítat i s určitými riziky ohledně vnitřní a vnější platnosti. Zároveň však jednopřípadová i komparativní studie disponují svébytnými výhodami a postupy, díky kterým mohou uvedeným rizikům čelit a navíc dosahovat z hlediska zmíněných kritérií také výrazných kvalit. Volba mezi oběma druhy případové studie by se tedy spíše než nějakými obecnými předpoklady a cíli měla řídit naprosto konkrétní povahou a potřebami zkoumaných jevů a témat.

Doporučená četba

Základní otázky spojené s komparativní studií rozebírají práce Colliera (Collier, 1991) a Mackieho a Marshe (Mackie a Marsh, 1995). Klasický rozbor komparativní metody pochází od Lijpharta (1971). Při vytváření výzkumného rámce komparativní studie lze vycházet z práce George a Bennetta (2005). Millovy metody představuje přetisk vybrané části Millovy původní práce ve sborníku vydaném Etzionim a Dubowem (Etzioni a Dubow, 1970) a metodu „mlhavé množiny“ předkládá Raginova práce (Ragin, 2000). Rozborem a hodnocením metod komparativní studie se v kontextu komparativní historie zabývá Mahoney (1999, 2003). Mezi nejvýznamnější aplikace komparativní studie v politologii patří kromě práce Skocpolové, rozebírané v této kapitole (Skocpol, 1979), další základní práce komparativně-histo-

rického přístupu (např. Bendix, 1978; Moore, 1966). Mezi kvalitní aplikace komparativní studie v mezinárodních vztazích patří vedle práce König-Archibugiho, kterou jsme v této kapitole rozebírali (König-Archibugi, 2004), také práce Legra (1997). Kvalitní hodnocení případové studie jako obecné metodologie obsahují práce George a Bennetta (George a Bennett, 2005) a Van Every (Van Evera, 1997).

Otázky

- Jaké základní podobnosti a odlišnosti existují mezi jednopřípadovou a komparativní studií?
- S jakými epistemologickými a ontologickými předpoklady se komparativní studie pojí?
- K jakým cílům lze využít komparativní studii?
- Jakým způsobem byste řešili problém „hodně proměnných, málo případů“?
- Pokuste se navrhnout konkrétní případy, které by se hodily pro aplikaci „metody souladu“ a „metody rozdílu“.
- Jakým způsobem byste zvýšili vnitřní platnost případové studie?

Vít Beneš

Diskurzivní analýza bývá tradičně definována jako sada metod a teorií pro zkoumání běžně používaného jazyka v sociálním kontextu. Jakkoli jazyk v jeho psané či mluvené podobě představuje klíčový objekt zájmu diskurzivní analýzy, záběr diskurzivní analýzy je poněkud širší. Vhodnější je tedy chápat diskurzivní analýzu jako studium lidských významotvorných praktik (Wetherell, 2001c, s. 3), mezi které lze kromě verbální komunikace zařadit obrazová média (film, plakáty, reklamní billboardy) či jakoukoli jinou lidskou aktivitu spadající do široké kategorie neverbální komunikace. Diskurzivní analýza jako poměrně inovativní přístup k textu jakožto užitému jazyku se opírá o předpoklad, že „jazyk je nedílnou součástí společenského života, dialekticky propojený s ostatními elementy společenského života tak, že společenská věda a výzkum musí vždy brát v úvahu jazyk“ (Fairclough, 2003, s. 2).

Definovat diskurzivní analýzu jako analýzu psaného a mluveného projevu může být zavádějící ještě z jednoho důvodu. V mezinárodních vztazích a do určité míry i v politologii platí, že vědec má pouze velmi omezenou možnost bezprostředního pozorování zkoumaného objektu, a je tedy do značné míry odkázán na analýzu textů či projevů. Pouze velmi zřídka se mu poštěstí být přítomen při (zahraničně)politickém rozhodovacím procesu či na místě sledovat jednání států (např. v mezinárodních organizacích nebo na místě mezistátních konfliktů). V konečném důsledku všechny metodologie představené v této publikaci analyzují texty či mluvené projevy: zahraničněpolitické dokumenty, analýzy, záznamy z jednání na nejrůznějších úrovních, agenturní zprávy, projevy politiků a mnohé další. Například poznatek, že USA budují protiraketovou obranu, nevyplývá z přímého pozorování (terénního výzkumu), ale je výsledkem zkoumání zahraničněpolitických dokumentů USA, novinových a televizních zpráv, projevů apod.

V čem tedy spočívá specifičnost diskurzivní analýzy textu? Tradiční metodologie považují mluvený a psaný projev za pouhého (často nespolehlivého) zprostředkovatele informací o světě „za“ textem. Vědci se do textových dokumentů noří pouze za účelem zjištění „faktů o mimotextovém světě“, o kon-

krétních fenoménech sociálního světa (chování jeho aktérů, struktury, která toto chování umožňuje) nebo o vnitřní zkušenosti původců daného textu. Sám text či projev je chápán jako efemérní a úskočný fenomén bez vlastní hodnoty (vědeckou hodnotu má pouze přenášená informace), jako příliš nespolehlivý objekt pro vědecké zkoumání (Silverman, 2001, s. 119).

Naopak diskurzivní analýza nepovažuje jazyk za pouhé médium, ale za svébytný fenomén hodný pozornosti vědce. Nepřístupuje k textu jako ke znázornění „reality“, u kterého bychom mohli hodnotit jeho „objektivitu“ a „pravdivost“. Neexistuje „pravý význam“ za jazykovým znázorněním, na který by bylo možné se odkázat (viz Hansen, 2006, s. 18). Text (jazyk) sám je nedílnou součástí politicko-sociální reality (dokonce jednou z jejích základních konstitutivních složek), nikoli pouze nástrojem k popsání reality. Diskurzivní analýza si proto neklade otázku po „pravdivosti“ dokumentu (skutečností a významů, které sděluje), nezkoumá, zda dokument odpovídá nějaké mimo text existující „realitě“. Diskurzivní analýza zkoumá, jakým způsobem lidé skrze text či soubor textů konstruují smysl a význam objektů a aktivit sociálního světa.

V první části kapitoly věnované diskurzivní analýze se pokusíme zachytit význam pojmu s důrazem na pestrost variant diskurzivní analýzy, s nimiž se můžeme ve společenských vědách setkat. Následuje část zkoumající epistemologické a ontologické předpoklady spojené s diskurzivní analýzou. Jádrem kapitoly je potom představení jednotlivých variant diskurzivní analýzy využívané či využitelné v politologii a mezinárodních vztazích a praktická ukázka dvou aplikací diskurzivní analýzy. Na závěr shrnu výhody a nevýhody diskurzivní analýzy a úskalí, která jsou spojena s její aplikací.

4.1 Diskurzivní analýza v sociálních vědách

Diskurzivní analýza je v sociálních vědách poněkud neustálený pojem, který může nabývat různých podob v závislosti na disciplíně, ve které se pohybujeme. Využití nachází především v lingvistice, sociologii, sociální psychologii, filozofii, komunikačních studiích, literární teorii a kulturních studiích (Potter, 2004, s. 607). Přestože diskurzivní analýza pronikla i do disciplíny politických věd, nedá se ještě v tuto chvíli hovořit o tom, že by existovala o metodě diskurzivní analýzy v politických vědách ustálená představa. Je proto nezbytné pokusit se odhalit společný základ diskurzivní analýzy jako

specifické metodologie společenských věd a identifikovat konkrétní varianty diskurzivní analýzy, které jsou nebo by mohly být využívány v politologii a mezinárodních vztazích.

Diskurzivní analýza je součástí širší skupiny přístupů, které můžeme souhrnně označit jako *analýza textu*. Jedná se o poměrně širokou kategorii všech přístupů, které kladou důraz na funkci jazyka nebo zkoumají jazyk mimo omezené kategorie gramatiky, fonetiky a fonémiky. Do takto široce pojaté množiny přístupů analyzujících běžně používaný jazyk (*language-in-use* v psané i mluvené podobě) jakožto svébytný fenomén s jistou funkcí ve společnosti zahrnujeme kromě různých variant diskurzivní analýzy především teorii řečových aktů a konverzační analýzu (Hammersley, 2002; Potter, 1997, s. 145). Dále sem bývá řazena i analýza narativních struktur (Potter, 2004, s. 607), obsahová analýza, etnografie a etnometodologie (Silverman, 2001; další členění viz např. Wetherell, 2001c, s. 6).

Je tedy zřejmé, že neexistuje jedna autoritativní varianta diskurzivní analýzy. Nebudeme se tedy snažit definovat diskurzivní analýzu jako specifickou metodologii, ale zachytit společné rysy několika odlišných variant diskurzivní analýzy. V této kapitole představíme sociálněpsychologickou diskurzivní analýzu, kritickou diskurzivní analýzu a foucaultovskou historickou diskurzivní analýzu (poslední dvě i včetně aplikace v politických vědách). Analýza metafor je tématem následující kapitoly. Pro dokreslení plurality přístupů k analýze diskurzu se krátce zmíníme o členské kategorizační analýze a o predikátové analýze (Milliken, 1999).

Zastřešující pojem diskurzivní analýza zachycuje poměrně širokou a pestrou škálu přístupů, je tedy obtížné hovořit o jednotlivých variantách diskurzivní analýzy jako o metodách jedné metodologie. Z hlediska úvodního vymezení pojmů metodologie a metoda odpovídají tyto varianty diskurzivní analýzy spíše skupinám metod než metodám.

4.2 Epistemologické a ontologické předpoklady

Již z úvodní definice diskurzivní analýzy jako metodologie zaměřené na studium významotvorných praktik (viz např. Laffey a Weldes, 2004, s. 28) vyplývá, že diskurzivní analýza vykazuje silnou tendenci směrem k interpretativnímu stylu vědecké práce. Přesto se mezi variantami diskurzivní analýzy najdou takové, které poskytují určitý prostor i pro vysvětlující přístup.

Vzhledem k významu dichotomie mezi kauzálním vysvětlením a interpretací (porozuměním) budeme této otázce věnovat zvýšenou pozornost.

Diskurzivní analýza ve všech svých formách pojmá realitu jako sociálně konstruovanou (Hardy, Harley a Phillips, 2004) – jedním z cílů diskurzivní analýzy je uchopit způsob, jakým je realita sociálně konstruovaná skrze jazyk a významotvorné praktiky. V rámci takto pojatého konstruktivismu lze nalézt jak přístupy zkoumající sociální realitu z pohledu jednání aktérů, tak i z pohledu struktury. Ke zkoumání diskurzu jako promluvy, tj. jednání konkrétních aktérů, má nejbližše sociálněpsychologická diskurzivní analýza, naopak ve foucaultovské historické diskurzivní analýze se subjekt (původce projevu) ztrácí. Jednotlivé varianty diskurzivní analýzy se neshodnou, zda může věda dospět k univerzálně platnému poznání.

Kritická diskurzivní analýza

Omezený prostor pro kauzální vysvětlení poskytuje kritická diskurzivní analýza. Přestože se nejedná o kauzalitu v tradičním smyslu, textům a projevům je přisuzován určitý efekt. Jednak na úrovni individua (texty způsobují posuny v našich znalostech, postojích a názorech), jednak na úrovni společenských celků, kde mohou vyvolat války či posuny ve výrobně-produkčních vztazích i v materiální podobě světa (např. skrze urbanistické plánování) (Fairclough, 2003). Jak zdůrazňuje Fairclough (2003; viz též, 1992, s. 66), nejedná se o mechanickou kauzalitu, ale o efekty zprostředkované: Texty samy totiž vytvářejí význam, který je médiem společenských účinků textu. To, jaký bude mít text účinek, závisí na jeho významu, nicméně význam textu je spoluutvářen textem samým. Vzhledem k tomu, že nemůžeme tvrdit, že by konkrétní charakteristiky textu automaticky vyvolávaly určité změny ve znalostech či chování lidí, nemůžeme chápat tento typ kauzality jako výskyt pravidelných souvislostí mezi příčinou a účinkem.

Toto chápání efektů je inspirováno kritickým realismem, jenž uznává, že existují odlišitelné (a tedy zkoumatelné) mechanismy, jež produkují specifické výsledky. Na druhou stranu tyto mechanismy odrážející omezení sociální struktury a praktik existují pouze jako potenciality, které mohou, ale nemusí být „aktivovány“ (realizovány) ve skutečném světě. Jestliže mechanismy nemusí být aktivovány nebo mohou být vyváženy protichůdnými mechanismy, skutečný (realizovaný) svět není předpověditelný. Kritický realismus se tak dostává do konfliktu s klasickým humeovským pojetím kauzality jakožto pravidelné posloupnosti mezi dvěma vyskytujícími se jevy.

V rámci diskurzivní analýzy postavené na kritickém realismu lze hovořit o odkrývání univerzálně platných pravd, o budování teoretického poznání, například co se týče způsobu konstrukce národní identity (Wodak et al., 1999). Protože efekty textů nemají povahu kauzálního působení, odmítá kritická diskurzivní analýza hodnotit vědecký výzkum podle předpovědní platnosti.

Sociálněpsychologická diskurzivní analýza

Sociálněpsychologická diskurzivní analýza zaujímá ke kauzalitě podobný postoj jako kritická diskurzivní analýza. Přestože analyzuje to, co lidé dělají pomocí textu, neuvažuje v kategoriích diskrétních proměnných a diskrétních efektech, ale spíše zkoumá různé „konstrukce a verze [světa], které mohou být přijaty, zpochybněny či podkopány“ (Potter, 1997, s. 148). Sociálněpsychologická diskurzivní analýza z povahy reality (sociálně konstruovaná) přímo vyvozuje způsob jejího zkoumání (interpretativní, a ne vysvětlující): „Důraz na jednání, rétoriku a konstrukci je v rozporu s logikou faktorů a účinků, která leží v pozadí mnoha oblastí sociální vědy“ (Potter, 2004, s. 610).

Foucaultovská historická diskurzivní analýza

Odmítání kauzality (vysvětlujícího modelu kvalitativní vědy) je nejsilnější u foucaultovské historické diskurzivní analýzy. Hlásí se k „logice interpretace uznávající nepravděpodobnost katalogizování, kalkulace a specifikace ‚skutečných příčin‘, jež se zabývá spíše manifestací politických důsledků přijetí jednoho způsobu vypodobnění před jiným“ (Campbell, 1998, s. 4).

Podobně jako tomu bylo v předchozím případě, interpretivismus foucaultovské historické diskurzivní analýzy je výrazem představ o povaze reality jako sociálně konstruované. Hansenová (2006) ukazuje nevhodnost kauzálního vysvětlení na příkladu vztahu mezi identitou a zahraniční politikou. Identita, která dává význam a smysl zahraniční politice, je totiž sama konstituována zahraniční politikou. Ve chvíli, kdy přijmeme ontologický status diskurzivních praktik, nelze uvažovat o „diskurzivní kauzalitě“. Foucaultovská diskurzivní analýza jde dál, než je pouhá nepředpověditelnost vlivu diskurzu (textu) na společnost, jak tomu bylo u Fairclougha. Odmítá i rozlišování mezi ontologickým idealismem a (kritickým) realismem, a tedy i zařazení foucaultovské diskurzivní analýzy do idealistické ontologie (Campbell, 1998, s. 6; Hansen, 2006, s. 17–23). Foucaultovská

historická diskurzivní analýza nepopírá, že objekty a jevy (např. „zemětřesení“) existují mimo lidskou vůli. Tvrdí však, že způsob jejich vytvoření (či spíše vynoření) jakožto specifických objektů našich úvah (např. zemětřesení jako „výraz Božího hněvu“ nebo jen „přírodní fenomén“) závisí na struktuře diskurzivního pole (Laclau a Mouffe, 2001, s. 108 /1. vydání – 1985/; viz též Barša a Císař, 2004, s. 51–55).

V neposlední řadě chápání reality jakožto konstruované skrze společenské jednání (viz diskuse o vztahu mezi identitou státu a zahraniční politikou) vede u foucaultovské historické diskurzivní analýzy k odmítnutí představy, že by sociální věda (v jakékoli svojí podobě) odhalovala univerzálně platnou transcendentální pravdu. Věda sama je považována za sociální aktivitu, za diskurzivní činnost a „představa, že diskurz konstruuje svět, spíše než že by jej popisoval, byla rozšířena i na vědu samu“ (Hammersley, 2002, s. 4; srov. Campbell, 1998, s. 17).

4.3 Co není diskurzivní analýza

Dříve než přistoupíme k představení nejdůležitějších variant diskurzivní analýzy, zmíníme dva přístupy k textu, vůči kterým bývá velmi často vymezována: konverzační analýza a obsahovou analýzu.

Konverzační analýza

Konverzační analýza (*conversation analysis*) je definována jako metoda zkoumající strukturu a proces sociální interakce mezi lidmi. Jedná se o kvalitativní zkoumání pravidel, vzorů a struktur společenské interakce (konverzace) tak, jak byla doslovně zaznamenána ve svém původním sekvenčním řazení (Peräkylä, 2005, s. 875; Clayman a Gill, 2004). Konverzační analýza předpokládá, že lidská řeč je strukturována pravidly a jejím hlavním úkolem je odhalovat vazby mezi jednotlivými sekvenčně řazenými kroky (řečovými akty) tvořícími širší celek (Hammersley, 2003, s. 762) (např. vazby mezi otázkou a odpovědí, požadavkem a jeho přijetím/odmítnutím). Datovou základnu tvoří speciální detailní zápis konverzace (mnohem podrobnější než je tomu u textově orientovaných variant diskurzivní analýzy) zaznamenávající kromě verbálního sdělení i intonaci, zabarvení hlasu, tok řeči a další její charakteristiky. Typickým příkladem konverzační analýzy je práce zkouma-

jící schopnost různých rétorických stylů využívaných v politických projevech vyvolat aplaus obecnosti (Heritage a Greatbatch, 1986).

Na rozdíl od diskurzivní analýzy se konverzační analýza nezabývá konvenčními sociálněvědními otázkami a problémy. Její záběr je v zásadě omezen na formální lingvistické atributy řeči a pravidla sekvenčního řazení konverzace: promluva a reakce na ni. Nezajímá se o širší kontext projevu, pouze o to, co bylo skutečně vyřčeno.

Obsahová analýza

Obsahová analýza (*content analysis*) zkoumá obsah sdělení pomocí počítání výskytu klíčových slov odpovídajících určité kategorii v textu. Jednotlivým slovům či širším jednotkám (výrazům, větám) nalezeným v textu je přisouzen význam (kategorie) pomocí předem definovaného kódovacího schématu (Neuendorf, 2004). Obsahová analýza předpokládá stabilní významovou strukturu, pracuje s předem danou sadou kategorií, jež tvoří pevný konceptuální rámec (Silverman, 2001, s. 123). Naopak diskurzivní analýza ve svých nejruznějších variantách zkoumá proces, kterým se významy a jednotlivé kategorie sociálního světa utváří, jakým způsobem člověk svět kategorizuje. Diskurzivní analýza předpokládá, že text dává význam jiným textům a zároveň je jeho význam utvářen jinými texty.

Dobrym příkladem je analýza ekonomické (levice-pravice) a sociální (liberální-konzervativní) pozice britských a irských politických stran pomocí obsahové analýzy volebních programů (Laver a Garry, 2000). Tato studie nezkoumala ani způsob utváření významů jednotlivých kategorií (např. „levice“ a „pravice“) ani proces formování identity aktérů (např. politických stran) skrze samotné texty, jako tomu bývá u diskurzivní analýzy. V práci Lavera a Garryho (2000) jsou dobře zřetelné všechny klíčové charakteristiky obsahové analýzy: fixní kategorie, propracovaná metoda kódování a užití kvantitativních technik (softwarové zpracování textu doplněné o statistické zpracování dat). Tyto prvky zajišťují spolehlivost (replikovatelnost) výzkumu provedeného obsahovou analýzou.

Kvantitativní techniky typické pro obsahovou analýzu je možné využít i v diskurzivní analýze a analýze metafor, ovšem pouze jako doplněk kvantitativních (hermeneutických) metod, jež zohlední proměnlivost významu (kategorií).

4.4 Typy diskurzivní analýzy

Sociálněpsychologická diskurzivní analýza

V souvislosti s tím, jak se liší chápání pojmu diskurzivní analýza, liší se i chápání pojmu diskurz. V zásadě lze rozlišovat dva přístupy: diskurz jako promluva (společenská aktivita) a diskurz jako významová struktura. Pojetí diskurzu v sociálněpsychologické diskurzivní analýze je na rozdíl od historické diskurzivní analýzy (a od převládajícího pojetí diskurzu v politických vědách) poměrně úzké, ztotožňuje jej (v duchu austiniánské tradice řečových aktů) s promluvou, se společenskou aktivitou a jednáním, s „texty a řečí ve společenské praxi“ (Potter, 1997, s. 149; Potter a Wetherell, 1994, s. 48–49).

Tato varianta diskurzivní analýzy se vyvinula v sociální psychologii, odkud se postupně šíří i do dalších disciplín (Potter, 1997, s. 145). V sociální psychologii je dnes samozřejmě možné najít nejenom Potterovo pojetí diskurzu jako promluvy, ale i foucaultovské chápání diskurzu jako významové struktury. Adjektivum „sociálněpsychologická“ jsem zvolil úmyslně pro účely snadnější identifikace. Její vznik je spojen se jmény Margaret Wetherellové a Jonnathana Pottera (Potter a Wetherell, 1994). Metoda se na rozdíl od konverzační analýzy explicitně zaměřuje na zkoumání témat přesahujících do ostatních disciplín. Může zkoumat nejenom způsob konstrukce, objektivizace a legitimizace nerovností v řeči, ale i způsob strategického využívání různých zdrojů (interpretačních repertoárů, kulturních zdrojů, identit, kategorií) za účelem vytvoření koherentních a přesvědčivých ospravedlnění těchto nerovností (Potter, 1997, s. 148) (např. genderových nerovností skrze odkazy na přirozenost mužských a ženských rolí). Přestože v politologii a mezinárodních vztazích se toto relativně detailní zkoumání (především mluvených) projevů příliš neobjevuje (jednou z výjimek je Triga, 2007), považujeme za vhodné je zmínit. Sociálněpsychologická analýza je totiž prototypem „lingvistické“ diskurzivní analýzy, jež se v protikladu k foucaultovské historické diskurzivní analýze zaměřuje na zkoumání lingvistické, rétorické a argumentační (spíše než významové) struktury jednotlivých projevů a textů. Hraje nezastupitelné místo v metodologických textech pro sociální vědy obecně a její prvky nalézáme i v jiných přístupech (především kritické diskurzivní analýze).

Sociálněpsychologická diskurzivní analýza se zajímá o společenské praktiky, o rétorickou a argumentační organizaci řeči a textu (Potter a Wetherell, 1994, s. 59–63). Naplno se v ní projevil vliv teorie řečových aktů, která

zahájila ústup od představy jazyka jakožto nástroje popisujícího realitu. Naopak, funkcí jazyka je vykonání určité akce či činnosti, výrok má dopady v sociálním světě. Jazyk je prostředkem (inter)akce a „analýza diskurzu se potom stává analýzou toho, co lidé dělají“ (Potter, 1997, s. 146), často skrze zdánlivě faktický a popisný jazyk, a jakým způsobem text dociluje určitých efektů (Silverman, 2001, s. 122). Od teorie řečových aktů se Potterova diskurzivní analýza odlišuje svým spíše interpretativním přístupem a určitým epistemologickým skepticismem typickým pro kritičtější teorie (Potter, 1997, s. 148). Dalším důležitým znakem Potterovy diskurzivní analýzy je chápání diskurzu jako konstrukce. Tento aspekt diskurzu je zkoumán na dvou úrovních. První se zabývá způsobem, jakým je diskurz konstruován pomocí slov, ustálených spojení či rétorických prostředků. Druhá rovina se zabývá konstrukcí a stabilizací určité verze světa pomocí diskurzu (Potter, 2004, s. 610).

Sociálněpsychologická verze diskurzivní analýzy se ve svém zkoumání textu a řeči jakožto jednání a konstrukce soustřeďuje na stylistickou a argumentační strukturu projevu (Potter, 2004). Jestliže chápeme projev jako lidskou aktivitu s určitým efektem, dopadem na realitu, pak k odhalení této „performativnosti“ projevu slouží identifikace **variace** v projevu jedné osoby, mezi projevy různých osob nebo mezi tím, co bylo řečeno, a tím, co mohlo být řečeno. Příkladem mohou být rozdíly ve výpovědi rozvádějících se manželů, které mají za cíl svalit vinu za krach manželství na druhého partnera. Důležitým faktorem ovlivňujícím efekt a dopad projevu je i jeho tok (váhání, pauzy, poopravení se), analýza diskurzu se tedy musí věnovat i těmto detailům zaznamenaným v přepisu konverzace. Dalším prvkem je zkoumání **rétorické struktury** promluvy, která může mít za cíl podkopání alternativních argumentů (Billig, 1996; citováno v Potter, 2004, s. 617) a která může zdůraznit odpovědnost mluvčího tím, že znázorní jeho vlastní jednání jako racionální, uvážlivé či ospravedlnitelné. Například mluvčí může ospravedlnit svoje minulé chování tím, že je prezentuje jako vynucené vnějšími okolnostmi. Sociálněpsychologická diskurzivní analýza věnuje velkou pozornost i způsobu, jakým mluvčí ve svém projevu vykresluje svoji vlastní pozici vůči jednání jiných i svým vlastním činům (vnější pozorovatel, nezaujatý aktér apod.) (Potter, 2004, s. 616–617; viz též Silverman, 2001, s. 179–188). V neposlední řadě sociálněpsychologická diskurzivní analýza zkoumá **interpretační repertoáry**. Jedná se o do určité míry flexibilní kulturní zdroje významů (soubory termínů, symbolů), které mluvčí v daném institucionálním prostředí využívají k definici a hodnocení svých společen-

ských identit a morálního statusu či jiných událostí a jevů (Silverman, 2001, s. 179–182).

Kritická diskurzivní analýza

Kritická diskurzivní analýza (*critical discourse analysis – CDA*) se jako svébytný pojem objevuje teprve nedávno (k historickému vývoji kritické diskurzivní analýzy viz též Wodak, 2001a). U jeho zrodu stála poměrně úzká skupina badatelů, mezi jinými Norman Fairclough, Ruth Wodaková a Teun van Dijk. Ti na počátku devadesátých let 20. století vytvářejí síť výzkumníků, kteří sdílejí určité předpoklady a vědecké postupy, komunikují spolu a spolupracují na výzkumných projektech (Vávra, 2006, s. 54).

Kritická diskurzivní analýza využívá poznatků některých dalších přístupů, se kterými by však neměla být zaměňována. Se sociálněpsychologickou diskurzivní analýzou ji spojuje lingvistický přístup k diskurzu (systematické zkoumání jazykových jevů), v této rovině byla kritická diskurzivní analýza ovlivněna především systémovou funkční lingvistikou Michaela Hallidaye. Druhou inspirací je poststrukturalismus Foucaulta a jeho pojetí diskurzu jako systému omezení a pravidel pro formování výpovědi. Jeho dílo je vyzdvihoáno jako výborná společenská teorie diskurzu, jež mimo jiné osvětluje vztahy mezi diskurzem a mocí a diskurzivní konstrukci subjektu a vědění. Zároveň je však kritizováno za přílišnou abstraktnost a přehlížení lingvistických aspektů diskurzu (Fairclough, 1992, s. 37–61, k rozdílům mezi Faircloughem a Foucaultem viz též Nekvapil, 2006; Vávra, 2006). Za adjektivem „kritická“ je potom možné vidět vliv postmarxistických teorií (např. Laclau a Mouffe, 2001 /1. vydání – 1985/) a frankfurtské školy.

Podle kritické diskurzivní analýzy nelze jazyk redukovat na jiné (např. materialistické) prvky společnosti, zároveň je nutné vyvarovat se i druhého extrému, který tvrdí, že „vše (celý společenský život) je diskurz“. Na rozdíl od Foucaulta, kritická diskurzivní analýza nepřistupuje k diskurzu jako k autonomnímu faktu (Vávra, 2006, s. 56). Předpokládá, že jazyk je neredukovatelnou součástí společenského života, dialekticky propojenou s jeho ostatními prvky (Foucault, 2003, s. 2). Kritická diskurzivní analýza rozlišuje mezi diskurzivními (významotvornými, jazykovými) a nediskurzivními (společenské identity, kulturní hodnoty, výrobní aktivita atp.) prvky a aspekty společenského života. Toto vydělení umožňuje na analytické úrovni zkoumat vztah a působení mezi diskurzem a ostatními prvky společenských aktivit (Fairclough, 2001, s. 122–123), jinými slovy sociální efekty textů (Wetherell, 2001a, s. 390–392; viz též Wodak et al., 1999, s. 9).

Pojem diskurz má u Fairclougha dva významy. Především je chápán abstraktně jako výše zmíněný jazykový prvek sociálního života (jazyk, neverbální komunikace, obrazová komunikace). V této souvislosti potom hovoří o „řádu diskurzu“ – pravidlech toho, co bude řečeno, případně jakým způsobem. Diskurz však může znamenat i konkrétní způsob zobrazení určité oblasti sociálního světa (např. neoliberální pojetí globální ekonomiky) – v tuto chvíli můžeme mluvit o soupeření nebo propojování více diskurzů (Fairclough, 2003, s. 26).

Text a jeho kontext

Kritická diskurzivní analýza podobně jako sociálněpsychologická diskurzivní analýza využívá detailní analýzu textu (někdy se hovoří o textově orientované diskurzivní analýze) (Fairclough, 2003, s. 2). Zároveň přidává dvě další dimenze analýzy. Lingvistická a rétorická analýza textu je doplněna o analýzu diskurzivní (významotvorné) praxe v jejím širším společenském a historickém kontextu. Druhá dimenze tedy přidává zkoumání „pravidel diskurzu“. Posunujeme se tak k abstraktnější strukturální úrovni. Třetí dimenze přechází od zkoumání diskurzivní praxe k analýze praxe společenské. Zaměřuje se na vztahy mezi diskurzem jakožto významovou strukturou, ideologií a mocí (blíže viz Fairclough, 1992, s. 62–100).

V rámci první, lingvistické dimenze jsou zkoumány **vnitřní vztahy (struktura) textu** (sémantické vztahy, gramatické struktury, kolokace, fonologické vztahy). Druhá dimenze se snaží uchopit text jako diskurzivní (významotvornou) aktivitu realizovanou v určitých vnějších vztazích – kontextu tvořeném společenskou praxí. V rámci druhé dimenze je třeba věnovat pozornost **vnějším vztahům textu** (vazba na kontext, na netextové vnější společenské praktiky a struktury) a **mezidiskurzivním vztahům** (kombinace a vztahy mezi odlišnými žánry, diskurzy a styly) (Fairclough, 2003, s. 36–38). Analýza mezidiskurzivních vztahů se zaměřuje na jev, který bývá označován jako rekontextualizace: využití určitého diskurzu v odlišném kontextu. Příkladem může být „kolonizace“ neekonomických oblastí společenského života (vzdělávání, politika, vládní sféra) ekonomickým jazykem „nové globální ekonomiky“, jenž je typický pro organizace, jako je Světová banka.

Za kontext v rámci druhé dimenze nelze považovat pouze netextové společenské praktiky a struktury, ale též ostatní texty. Ve chvíli, kdy chápeme konkrétní texty jakožto kontext pro zkoumaný text, hovoříme o **intertextualitě**. Ta se projevuje ve formě citací: prvky staršího textu jsou využity v jiném, námi zkoumaném textu (Fairclough, 2003, s. 39; viz též Wodak, 2001b).

V některých variantách kritické diskurzivní analýzy zaujímá klíčovou roli analýza historického kontextu (např. v analýze konstrukce národní identity – viz Wodak et al., 1999). Význam analýzy sociálního a historického kontextu posunuje kritickou diskurzivní analýzu směrem k interdisciplinaritě, která se projevuje jednak ve využívání teoretických poznatků jiných disciplín (sociologie, politologie a další), ale i v rozšíření spektra využívaných technik (např. využití etnografie a terénního výzkumu). Tato triangulace pak zvyšuje kvalitu prováděného interpretativního výzkumu (Wodak, 2001b).

Ideologie a moc

Ideologie a moc, ke kterým se Fairclough dostává v rámci třetí dimenze analýzy (Fairclough, 1992, s. 86–96), hrají ve výzkumném rámci kritické diskurzivní analýzy klíčovou roli. Třetí dimenze navazuje na druhou, konkrétně na zkoumání pravidel ovlivňujících produkci (a konzumaci) textů. Tato „pravidla diskurzu“ formující naše jazykové projevy jsou pojímána jako součást relativně stabilní struktury utvářející a propojující společenské jednání (Fairclough, 2003, s. 3). Podobně jako u Foucaulta pravidla diskurzu utváří společenskou praxi v tom smyslu, že formují postoje a názory lidí, ovlivňují volbu pojmů a způsob jednání v určitých společenských situacích. Pravidla diskurzu zároveň propojují: dávají význam lidskému jednání a sociální realitě a tím umožňují porozumění mezi lidmi i přes zjevnou pluralitu názorů. Regulují (v pozitivistické terminologii) a manipulují (v kritické terminologii) lidi a jejich aktivity, a proto jsou zárukou homogenity a soudržnosti společnosti.

Kritická diskurzivní analýza pravidel diskurzu vychází ze dvou předpokladů. Za prvé, pravidla diskurzu ovlivňují mocenské vztahy mezi lidmi (skupinami lidí) tím, že ovlivňují způsob, jakým spolu lidé jednají a komunikují, jakým způsobem přistupují ke světu a k ostatním lidem. Zároveň platí, že diskurz je ovlivňován lidmi – mocenská asymetrie se tedy projevuje i v tom, že na utváření pravidel diskurzu se lidé nepodílejí stejnou měrou.

Za druhé, kritická diskurzivní analýza nepředpokládá totalitu jedné významové struktury, jedné pravidel diskurzu. Na jednu stranu je dominantní interpretace světa všudypřítomná, proniká do mnoha oblastí společenského života. Na druhou stranu vždy existuje odpor vůči dominantní interpretaci světa, dominantním způsobům jednání a dominantním „formám života“ (viz např. Fairclough, 2001, s. 128). Podle Fairclougha by proto kritická diskurzivní analýza neměla analyzovat pouze dominantní vyobrazení světa. Naopak by měla brát v úvahu diverzitu a analyzovat i alternativní pojetí světa.

Z obou těchto předpokladů vyplývá, že diskurzivní významotvorná aktivita je chápána jako klíčový nástroj v realizaci určitého ideologického projektu (např. neoliberálního projektu), který často ústí v mocenskou nerovnováhu mezi lidmi. Diskurzivní významotvorná aktivita je částečně vědomou strategií určitých aktérů, což umožňuje kritické analýze hledat konkrétní „viníky“ zodpovědné za sociální, rasové, genderové a jiné nerovnosti v současném světě (normativním aspektem kritické diskurzivní analýzy se zabývám níže). Aktéři však nejsou „svobodní“. Mohou formovat podobu textu, nicméně diskurzivní (jazykové a významotvorné) aktivity jsou svázány a utvářeny širším institucionálním a společenským kontextem (Wodak, 2001b, s. 66; k otázce strukturalismu a individualismu viz též Fairclough, 1992, s. 62–73; Fairclough, 2003, s. 22–23).

Projekt kritické společenské vědy

Na kritickou diskurzivní analýzu lze pohlížet dvojí optikou. Lze ji považovat buď za svébytný přístup využitelný v rámci tradičního („nekritického“) kvalitativního výzkumu, nebo jako součást širšího kritického projektu. Oba pohledy jsou možné a podle Fairclougha lze (kritickou) diskurzivní analýzu využít i v rámci výzkumu, který usiluje pouze o transcendentální, univerzální poznání a neklade si normativní (emancipační) cíle. Někdy dokonce dochází ke kombinaci obou cílů – například v pracích Ruth Wodakové. Přestože jsou její cíle normativní, svoji diskurzivní analýzu (Wodak, 2001b, s. 93; Wodak et al., 1999) chápe jako příspěvek k univerzálnímu teoretickému poznání způsobu formování národní identity (srov. s foucaultovskou historickou diskurzivní analýzou v Campbell, 1998).

V pozadí kritického stanoviska leží přesvědčení, že neexistuje „neutrální a objektivní“ věda, že vědec vždy nevyhnutelně přispívá k naplnění nějakého ideologického cíle. Kritik za jediné řešení považuje deklaraci politických a normativních cílů, kterým jeho výzkum slouží a k jejichž realizaci přispívá. Hlavním cílem projektu kritického výzkumu je porozumět způsobu fungování společnosti a způsobu, jakým dociluje pozitivních a škodlivých efektů (např. nerovnost, vyloučení). V návaznosti na analýzu mocenských vztahů potom kritická diskurzivní analýza hledá cestu ke zmírnění či eliminaci těchto škodlivých efektů, k emancipaci utlačovaných a vyloučených. Jaké nástroje má kritická diskurzivní analýza k dispozici? Dalo by se říct, že kritický projekt se opírá o osvíceneckou představu o osvobozující moci vědění, o představu, že (v konkrétním případě národní identity) „...odhalení manipulativních manévřů politiky a médií... rétorických strategií... [a] nahodilého a fiktiv-

ního charakteru národa...“ (Wodak et al., 1999, s. 9) přispěje k emancipaci člověka a lidstva. Ve stručnosti řečeno, cílem kritické diskurzivní analýzy je „produkovat vědění, které může vést k osvobozujícím změnám“ (Fairclough, 2003, s. 209). Co se týče témat, zaměřuje se kritická diskurzivní analýza např. na „nový kapitalismus“ (Fairclough), rasismus (van Dijk), národní identitu (Wodak).

Takto pojatá „aktivistická“ kritická diskurzivní analýza snažící se nabídnout výzvu sociopolitickému statu quo (na jehož reprodukci se často podílí i „objektivní“ věda) bývá někdy kritizována za naivní představu, že svět se dá jednoduše změnit tím, že se „napíše jinak“. Závažnější výtka se pak týká vzájemného rozporu mezi normativismem kritické diskurzivní analýzy a relativismem, se kterým je spojena představa světa konstruovaného diskurzem. Ten může být totiž využit nejenom ke zpochybnění „utlačujících“ konzervativních hodnot, ale i „osvobozujících“ radikálních hodnot (Hammersley, 2002, s. 5), které hájí kritická diskurzivní analýza: emancipace, rovnoprávnost, sociální spravedlnost, demokracie a další (Fairclough, 2003, s. 203; Wodak et al., 1999, s. 8–9).

Na závěr je třeba poznamenat, že pojem kritická diskurzivní analýza označuje specifický (lingvisticky orientovaný) postup při analýze diskurzu. Nezahrnuje všechny analýzy diskurzu, které v důsledku inspirace poststrukturalismem nebo postmarxismem formulují kritické a aktivistické výzkumné programy. Nelze například ztotožňovat diskurzivní analýzu v (kritických) kulturních studiích (viz např. McRobbie, 2006) s kritickou diskurzivní analýzou (Threadgold, 2003, s. 6), naopak je vhodné diskutovat o vztahu mezi nimi či o využití CDA v kulturních studiích (Barker a Galasiński, 2001; Threadgold, 2003).

Foucaultovská historická diskurzivní analýza

Práce Michela Foucaulta (např. Foucault, 1994, 2002) představují jednu z důležitých inspirací pro autory analyzující diskurz a jak poznamenává Nekvapil (2006), pojem diskurz bývá často spojován právě s Foucaultem. Jak bylo vidět u kritické diskurzivní analýzy, z Foucaulta větší či menší měrou čerpají i ostatní varianty diskurzivní analýzy (Nekvapil, 2006).

Přesto můžeme v rámci metodologie diskurzivní analýzy vyčlenit svébytnou foucaultovskou historickou diskurzivní analýzu (*foucaultian/historical discourse analysis*). Někdy se můžeme setkat i s pojmy kontinentální diskurzivní analýza či poststrukturalistická diskurzivní analýza. Formulovat společný základ foucaultovské historické diskurzivní analýzy je poměrně

obtížné. Foucault sám nepředložil definitivní metodu analýzy historických textů a způsob interpretace textů autory, kteří se Foucaultem inspirovali, se liší (Peräkylä, 2005, s. 871). Přesto je možné najít některé odlišující znaky, které spočívají ve specifickém chápání diskurzu, jeho funkce a nakonec i cíle analýzy. Foucaultovská historická diskurzivní analýza se nezaměřuje na diskurz jako specifickou společenskou interakci (**diskurz jako promluva**), jak je tomu například u lingvisticky laděné sociálněpsychologické diskurzivní analýzy (Potter, 1997, s. 145). Foucaultovo „makropojetí“ diskurzu je abstraktnější. Diskurz chápe jako systém pravidel, který vymezuje prostor pro tvorbu aktuálních výpovědí (**diskurz jako významová struktura**). Foucaultovská historická diskurzivní analýza se zajímá právě o tento „prostor“, nikoliv o tvorbu a o podobu jednotlivých výpovědí či o jejich jazykovou formu (Vávra, 2006, s. 52).

Diskurz je chápán jako systém diferencí, ve kterém je význam utvářen nikoli skrze esenci věci samé, ale skrze řadu srovnávání, kladení věcí vedle sebe, během kterého bývá jeden prvek hodnotově nadřazen druhému. Objekty světa (např. stát) mohou být identifikovány pouze skrze vykreslení jiného objektu, od čeho se odlišují (Hansen, 2006, s. 19). Diskurz jako významová struktura tvoří dynamický systém, který zajišťuje relativní řád světa. Foucaultovská historická diskurzivní analýza zaměřuje svoji pozornost na zkoumání způsobu, jakým byl svět (relativně stabilní řád světa) historicky umožněn a realizován (Campbell, 1998, s. 5). Častým tématem foucaultovské historické diskurzivní analýzy v mezinárodních vztazích je vztah mezi identitou a zahraniční politikou – její cíl lze potom reformulovat jako zkoumání relativní stability diskurzu zajišťujícího vazbu mezi identitou a zahraniční politikou (Hansen, 2006, s. 29).

Každý diskurz (např. medicínský nebo mezinárodně-politický) vytváří odlišitelné a v souladu s konstruktivistickou ontologií reálně existující objekty sociálního světa (např. šílenství nebo hrozba) a současně i jeho aktéry (např. doktor nebo terorista).

Objekty a subjekty, tak jak jim rozumíme, neexistovaly dříve, než byly zkonstruovány textovými a jinými praktikami (Peräkylä, 2005, s. 871). Peräkylä jako příklad dává „dětskou úmrtnost“, která jako samostatný sociální objekt začala existovat až někdy kolem roku 1875, přestože lidé odnepaměti umírali ve velmi mladém věku. Podobným způsobem přistupuje Campbell k fenoménu „hrozba“, který se jako sociální objekt objevuje bez existence nějaké jednoznačné vazby k „materiálnímu substrátu“ – v tomto případě „reálného“ rizika pro lidské přežití. Aniž by popíral existenci těchto rizik, tvrdí, že vnímání „hrozby“ (a její existence jako sociálního fenoménu)

a míra její věrohodnosti nezávisí na výskytu „objektivních“ faktorů, jako je rizikovitost (Campbell, 1998, s. 2). Jakýkoli text či význam je utvářen a existuje pouze ve vztahu k ostatním textům, je lapený v síti významů (Hansen, 2006).

Foucaultovská historická diskurzivní analýza se od některých dalších přístupů k diskurzivní analýze liší v jednom důležitém ohledu: zajímá se spíše o obsah výroků než o formální vlastnosti textu. Zajímají ji skryté strukturální předpoklady v pozadí toho, co v textu bylo (či naopak nebylo) řečeno (Peräkylä, 2005), způsob (trans)formování subjektů a objektů společenského života. Ve smyslu tohoto cíle musíme chápat i další velké téma foucaultovské analýzy – moc. Jak poukazuje Peräkylä, moc je v kritické diskurzivní analýze vnímána jako „produktivní síla – jako něco, co vytváří fakta, spíše než něco, co by je potlačovalo“ (tamtéž, s. 880).

Autoři foucaultovské diskurzivní analýzy se velmi často staví do pozice disentu, ze které obhajují pluralitu a rozdílnost přístupů k politickým problémům a odmítají sevření do jednoho vědeckého kánonu. To se promítá nejenom do jejich odmítání existence jedné (identity) vědy, ale i do výběru témat pro foucaultovskou historickou diskurzivní analýzu, které se velmi často dotýkají otázky tvorby identity (Campbell, 1998).

Foucaultovská historická diskurzivní analýza přichází s nejméně propracovanou metodou vědecké práce. Jako základní vodítko pro formulaci výzkumného rámce diskurzivní analýzy identity politických subjektů mohou posloužit tyto čtyři otázky (Hansen, 2006):

- Omezuje se výzkum na studium oficiálního zahraničněpolitického diskurzu, nebo zahrnuje i opozici a média, či se naopak zaměřuje na analýzu textů okrajových diskurzů (tzv. otázka intertextuálního modelu)? (Hansen, 2006, s. 59–64)
- Na zahraniční politiku kolika subjektů („self“) se studie zaměří? Bude zkoumat utváření identity jednoho nebo více subjektů, například v situaci „diskurzivního setkání“ subjektu a „toho druhého“?
- Zkoumá historickou událost (události) sevřené v kratším časovém úseku (či jediném okamžiku), nebo vývoj diskurzu a identity ve sledu více událostí rozprostřených během delšího časového období?
- S tím souvisí i otázka, kolik událostí budeme analyzovat: jednu, nebo více událostí propojených v časovém sledu či tématem? (Hansen, 2006, s. 73–83)

Je ovšem třeba mít na paměti, že i v situaci, kdy analyzujeme vztah mezi identitou státu a texty zahraniční politiky týkající se jedné události (jako v případě analýzy diskurzu v bosenské válce z pera Hansenové), je třeba věnovat pozornost historickému pozadí a vývoji dominantních vyobrazení (např. „Balkán“).

Členská kategorizační analýza a predikátová analýza

Škála variant diskurzivní analýzy je široká a tato kapitola se zaměřila na tři nejvýznamnější: sociálněpsychologickou, kritickou a foucaultovskou historickou diskurzivní analýzu. Z dalších variant diskurzivní analýzy, se kterými se můžeme setkat v různých sociálněvědních disciplínách, se ještě stručně zmíníme o dvou: o členské kategorizační analýze a o predikátové analýze. Cílem **členské kategorizační analýzy** (*membership categorisation analysis*) je „hledat aparát, kterým je vhodně produkován popis členů [společnosti]“ (Silverman, 2001, s. 139). Výchozím bodem této analýzy je skutečnost, že jakákoli lidská činnost či osoba může být uchopena použitím vícero alternativních kategorií (žena, matka, vědkyně). V souvislosti s variabilitou alternativních kategorií použitelných pro popis aktéra či jeho jednání nám potom vyvstává hlavní úkol členské kategorizační analýzy: „...zjistit, jak [členové] postupují při výběru ze sady možných kategorií pro uchopení daného případu“ (Sacks, 1992; citováno v Silverman, 2001, s. 147). Jednotlivé kategorie, které lze využít při popisu aktérů, jsou úzce navázány na určité aktivity, které členové dané kultury považují za typické a vhodné pro danou kategorii. Ve chvíli, kdy je aktérovi „přisouzena“ určitá kategorie, vymezuje se mu tím i pole aktivit, ve kterých se angažuje (ve kterých se může legitimně angažovat). S tím souvisí i další důležitá otázka, se kterou pracuje členská kategorizační analýza. S jakými důsledky je vybírána daná kategorie? Kategorie nejsou neutrálním nástrojem popisu. Každá z nich je spojena s určitým normativním hodnocením a především pak s určitou aktivitou, která je pro ni typická a vhodná. Produkci a přiřazováním kategorií aktérům vymezujeme sféru aktivit, ve kterých se aktér může angažovat. Dobrým příkladem je „etnické zakategorizování“ kriminálních aktivit v českých médiích. V nich bývá ke kategoriálně vázané aktivitě „kriminální činnost“ nalezena sociální kategorie: „rusky mluvící cizinec“ (Kaderka, 2002). „Na první pohled nadbytečná informace o etnicitě pachatele nabývá funkce vysvětlení“ (Kaderka, 2002, s. 248).

Predikátová analýza (*predicate analysis*) se zajímá o způsob definice a popisu aktérů, která vymezuje možné aktivity, do nichž se aktér může zapo-

jovat. Predikátová analýza nabízí poměrně detailní metodu odhalující způsob konstrukce aktérů skrze jejich popis. Analyzuje tzv. predikaci – spojování substantiv (kategorií) se slovesy, příslovci a přídavnými jmény, které formují kvalitu substantiva (Milliken, 1999, s. 232). Záběr predikátové analýzy je poněkud širší než u členské kategorizační analýzy. Nezaměřuje se pouze na konstruktivní funkci personálních kategorií použitých při popisu osob členů společnosti, ale to, jak jsou konstruovány jakékoli „pojmenovatelné objekty“ (např. prostor). Zároveň přebírá a dále rozvíjí důležitý poznatek členské kategorizační analýzy o existenci úzké vazby mezi kategorií (použitou při popisu aktéra) a aktivitami, které jsou s danou kategorií asociovány, a ve kterých se tedy může takto „kategorizovaný a popsáný“ aktér angažovat. K subjektům jsou přiřazeny kapacity pro určité typy jednání a interakcí (Milliken, 1999, s. 232). Millikenová například ukazuje, jak predikátové fráze typu „Japonsko touží po neutralitě“, „ztrácí morálku“ v amerických zahraničněpolitických dokumentech během korejské války konstruuji Japonsko jako nezávislý, ale podřízený stát. Jako objekt jednání jiných (přesvědčování ze strany USA) spíše než aktéra, který sám racionálně jedná.

Predikátová analýza byla využita i v konstruktivistické analýze korejské války (Milliken, 2001). Zde Millikenová mimo jiné ukazuje, jak státníci dávali význam jednání států tím, že je zařazovali do sociálních kategorií (imperialistická velmoc, satelity, klientské státy). Millikenová zkoumá, na základě jakých předpokladů byla tato kategorizace učiněna a jaké kvality a charakteristiky byly touto kategorizací jednotlivým státům přisouzeny (Milliken, 2001, s. 237).

4.5 Diskurzivní konstrukce národní identity

Následující část představí aplikaci kritické diskurzivní analýzy z pera Ruth Wodakové a jejích kolegů, která se zaměřuje na diskurzivní konstrukci rakouské národní identity (Wodak et al., 1999). Téma studie je typické pro kritickou diskurzivní analýzu, která se programově zaměřuje na analýzu nacionalismu, rasismu a globalizace, na odhalování skrytých struktur moci a politické kontroly, stejně tak diskriminačních strategií inkluze a exkluze na úrovni jazyka (Wodak et al., 1999, s. 8). Hlavním cílem textu je „konceptualizace a identifikace různých makrostrategií využívaných ke konstrukci národních identit a jejich popis s použitím hermeneuticko-abduktivního při-

stupu“ (Wodak et al., 1999, s. 3). Autoři se snaží obohatit naše teoretické znalosti o konstrukci národní identity obecně (Wodak et al., 1999, s. 186–189) i rakouského národa konkrétně (Wodak et al., 1999, s. 190–199), což v zásadě odpovídá Faircloughově (kriticko)realistické epistemologické pozici.

Analyzovaná práce je příkladem **kritické** diskurzivní analýzy, autoři tedy nepředstírají, že by zaujímali objektivní a neutrální postoj. Naopak se přiznávají k normativní motivaci k sepsání této práce, a k ideálům, k jejichž naplnění má přispět. Kromě vědeckého přínosu je cílem práce i změna současné společenské a politické praxe a emancipace těch, kdo trpí politickou a sociální nespravedlností. Cestou k emancipaci je vědění samo: odhalení nahodilosti a imaginárnosti konstrukce národa, odkrytí manipulativních diskurzivních strategií politiků a médií. Tyto strategie vedou na jedné straně k homogenizaci a vnucení určitých politických cílů, idejí a zájmů a na druhé straně k diskriminaci a vyloučení některých lidských bytostí (Wodak et al., 1999, s. 9). V pozadí kritické diskurzivní analýzy tak vidíme klasickou osvíceneckou víru v emancipaci člověka skrze poznání.

Empirický materiál

V analyzované práci jsou zřetelné všechny tři dimenze analýzy, které identifikoval Fairclough: dimenze vnitřní struktury textu (sémantické vztahy, gramatické struktury, kolokace), dimenze kontextu v podobě vnějších vztahů (vazba na kontext, na ostatní vnější společenské praktiky a struktury, vazby mezi diskurzí a mezi texty). V neposlední řadě je přítomna i třetí dimenze: společenské dopady významotvorných aktivit v podobě nerovnosti (vyloučení či začlenění do kolektivu apod.). Snaha analyzovat mezidiskurzivní vztahy a kontext se jednoznačně projevila v širší empirického materiálu, který zahrnuje širokou škálu žánrů od politických projevů přes novinové články, plakáty a brožury až po rozhovory a skupinové diskuse s „běžnými“ Rakušany. Potřeba analyzovat širší kontext jednotlivých textů se odrazila i v interdisciplinárně jejich přístupu, který kombinuje historickou, sociopolitickou a lingvistickou perspektivu. Využití skupinových diskusí a rozhovorů umožnilo autorům přejít na další úroveň a analyzovat vliv bezprostředního vnějšího textového prostředí (např. výroků dříve pronesených v rámci diskuse) na příslušný text (výrok). Individuální rozhovory a skupinové diskuse posloužily i k zachycení vlivu vnějšího netextového prostředí (jako např. místa a doby rozhovoru/diskuse, sociologických faktorů, příslušnosti k sociální, rasové či jiné skupině, politických názorů) na daný projev.

V celém textu zaujímá důležitou pozici analýza mezidiskurzivních vztahů. Za účelem zachycení mezidiskurzivních vztahů byly do analýzy zahrnuty nejenom důležité oficiální projevy a deklaráce politiků („veřejný a mediální diskurz“), ale také skupinové diskuse („poloveřejný diskurz“) a cílené individuální rozhovory („kvazisoukromý diskurz“) s běžnými občany – příslušníky rakouského národa i menšin žijících v Rakousku. Autoři se otevřeně vymezují vůči těm přístupům, které analyzují pouze jazyk politických elit (Wodak et al., 1999, s. 3), a zaměřují svoji pozornost na vztah mezi různými žánry a diskurzy, konkrétně na způsob, „jakým jsou stereotypní formulace nebo argumenty z politického a mediálního diskurzu přejímány v poloveřejném nebo kvazisoukromém diskurzu“ (Wodak et al., 1999, s. 10).

Snaze uchopit diskurzivní konstrukci rakouského národa na různých úrovních diskurzu a analyzovat vztahy mezi nimi odpovídá i členění celé práce. Její jádro tvoří tyto tři kapitoly: kapitola věnovaná veřejnému a mediálnímu diskurzu, kapitola věnovaná poloveřejnému diskurzu a kapitola analyzující kvazisoukromý diskurz. Analýze diskurzu na těchto třech úrovních předchází reflexe aktuálního stavu vědecké debaty na téma rakouská identita. Empirický materiál pro analýzu veřejného a mediálního diskurzu tvoří především 22 klíčových projevů či deklarácí od vládních činitelů, ale i z prostředí parlamentu a politických stran. Analýza těchto projevů byla v závěru doplněna o výsledky bližší nespecifikované analýzy mediálního diskurzu, která zkoumala plakáty, slogany a další reklamní prostředky využitě v kampani před referendem o vstupu Rakouska do EU a novinové články diskutující rakouskou neutralitu a evropskou bezpečnostní politiku krátce před tímto referendem (De Cillia, Reisigl a Wodak, 1999, s. 152).

Analýza poloveřejného diskurzu se opírala o výstupy sedmi skupinových diskusí s Rakušany i příslušníky nerakouských menšin. Jak poznamenávají autoři, jedná se o techniku běžnou spíše pro marketingový výzkum než pro společenskovední výzkum. Přesto nachází uplatnění i v diskurzivní analýze: umožňuje totiž sledovat, jakým způsobem jsou na úrovni diskurzu běžné populace přejímány koncepty typické pro diskurz elit, jakým způsobem je ve společné diskusi utvářen význam pojmu „národ“. Řízená diskuse se vede na předem zvolené téma, účastní se jí v ideálním případě 5–12 osob (v případě této studie se velikost skupiny pohybovala mezi 8 a 10 osobami) a moderátor (autoři studie za tímto účelem najali profesionálního moderátora). Ten nejenom citlivě udržuje diskusi v předem daném tematickém rámci, ale především se snaží povzbuzováním zajistit rovnoměrnou participaci všech členů skupiny (Wodak et al., 1999, s. 106). Přestože se moderátor snaží odbourat nežádoucí skupinový nátlak a negativní vliv hierarchických vztahů ve sku-

pině, při interpretaci výsledků je nutné počítat se zkresením způsobeným těmito jevy. Základní empirický materiál tvořily přepisy audio- či videozáznamů těchto diskusí, na které byl aplikován stejný analytický rámec jako na materiály politického a soukromého diskurzu. Účastníci diskusí na téma rakouská národní identita nebyli vybíráni tak, aby tvořili reprezentativní vzorek rakouské populace, autoři však nechali účastníky vyplnit krátký dotazník zachycující věk, profesní a sociální status, politickou orientaci a další „kontextová“ data.

Pro zachycení „subjektivní“ recepce diskurzivní konstrukce rakouského národa byla zvolena technika kvalitativních rozhovorů. Celkem bylo provedeno 24 rozhovorů, které sice pokrývaly poměrně širokou škálu profesí, věkových a národnostních skupin, nelze však hovořit o reprezentativním vzorku rakouské populace. Rozhovory byly koncipovány jako otevřené: tematicky byly strukturovány do deseti oblastí (skupin otázek), v rámci kterých byl respondentovi ponechán poměrně široký prostor. Stejně jako v případě skupinových diskusí byly za vstupní materiály pro další analýzu považovány kompletní doslovné přepisy rozhovorů zachycující kromě obsahu rozhovorů i všechny pauzy, citoslovce či opakování slov. K těmto rozhovorům bylo přistupováno jako ke svěbytné formě interakce a autoři věnovali prvořadou pozornost obsahu diskurzu (co bylo řečeno). Autoři studie se snažili dostat ideálu „přirozené interakce“ tím, že vedli rozhovory jako otevřené, zároveň kladli velký důraz na neformálnost atmosféry a prostředí, ve kterém se rozhovory vedly (naprostá většina probíhala doma u respondentů). Respondenti byli dokonce povzbuzováni k rozvinutí svých odpovědí do celistvých vyprávění či k ilustraci svých tvrzení pomocí „příběhů ze života“. Podobně jako u skupinových diskusí následoval i po rozhovoru krátký dotazník zachycující demografické, sociální, profesní, etnické či jiné pozadí dotazovaného, který umožnil interpretovat rozhovor v širším kontextu, v němž se dotazovaný nachází.

Analýza způsobu konstrukce národní identity

Na všechny tři výše zmíněné oblasti zdrojových dat (politický, poloveřejný a polosoukromý diskurz) byl s menšími obměnami aplikován jednotný analytický rámec. Tento rámec se skládá ze tří vzájemně propojených dimenzí analýzy: obsah, strategie, prostředky a formy realizace (viz též Wodak, 2001b, s. 72–73).

Představu o jednotlivých krocích a procedurách, které vedou k této „trojdimenzionální analýze“ získáme při pohledu do textu Wodakové (Wodak,

2001b): V prvé řadě je třeba shromáždit dostatek informací o historickém, sociálním, politickém či psychologickém kontextu zkoumaného textu. Následuje identifikace žánru a témat, která je doprovázena sběrem etnografických dat a zkoumáním mezidiskurzivních a mezitextuálních vazeb na jiné texty na podobné téma, na texty využívající podobné argumenty atp. V třetím kroku navrhuje Wodaková vyhledat využitelné teorie, kterými se nejrůznější sociálněvědní disciplíny snaží zachytit zkoumaný fenomén (např. konstrukci národní identity) a formulovat výzkumné otázky (viz pět tematických oblastí níže). Význam odpovědí na výzkumné otázky je interpretován s pomocí výše zmíněných teoretických přístupů, přičemž Wodaková obhájí hermeneutický přístup ke vztahu mezi teoriemi a empirickým materiálem. Posledním krokem je shrnutí výsledků do diagramu zachycujícího kontext specifických textů a do široké interpretace odpovídající na výzkumné otázky (Wodak et al., 1999, s. 93).

Obsah

Na základě studia teoretické literatury na téma konstrukce národní identity a s pomocí několika pilotních studií (dva pilotní rozhovory a jedna pilotní skupinová diskuse) bylo formulováno pět tematických oblastí, které jsou úzce svázány s konstrukcí rakouské národní identity (Wodak et al., 1999, s. 30):

- jazyková konstrukce *homo austriacus*;
- příběhy a vyprávění o společné politické minulosti;
- jazyková konstrukce společné kultury;
- jazyková konstrukce společné politické přítomnosti a budoucnosti;
- jazyková konstrukce „národního kolektivu“.

Autoři zjišťovali jaký obsah je vkládán do těchto pěti tematických oblastí konstrukce rakouské národní identity. Například v rámci tematické oblasti „konstrukce společné minulosti“ bylo zkoumáno, v jaké podobě se v diskurzu objevují zakládající mýty, mytické postavy, obrazy politického úspěchu, časů prosperity a stability, či naopak porážky a krize. Zvláštní pozornost byla věnována interpretaci nacistické minulosti („Rakušané jako pachatelé“, nebo „oběti národního socialismu“).

Strategie

Wodaková se spolupracovníky se hlásí k „umírněnému“ determinismu, který na jednu stranu bere v úvahu skutečnost, že jednání aktérů je podmíněno socializací do nadindividuálních společenských struktur, na druhou stranu poskytuje prostor pro individuální rozhodování jednotlivce. Jednání tak osciluje mezi automatickou reprodukcí zvyklostí a pravidel a svobodným volným aktem. V případě, že bychom přijali strukturálně-deterministickou pozici, zbavili bychom jednotlivce jakékoliv odpovědnosti a **kritická** diskurzivní analýza by ztratila smysl. Autoři zároveň předpokládali, že strategické chování („manipulace diskurzem“) bude nejvyšší na úrovni politického diskurzu a nejnižší v případě polosoukromých rozhovorů.

Diskurz je tedy chápán jako společenská aktivita, která má dopad na ostatní elementy společenské reality. Podle vztahu ke stávající sociopolitické realitě (stávajícímu vnímanému statu quo v konstrukci národní identity) lze rozlišit přinejmenším pět základních skupin strategií využívaných v konstrukci národní identity: konstruktivní strategie, relativizační či ospravedlňující strategie, reprodukcující (zvěčňující) strategie, transformační strategie a destruktivní (rozrušující, bagatelizující) strategie (Wodak et al., 1999, s. 199–200; tyto skupiny strategií jsou spíše orientační a v textech od Wodakové a jejich spolupracovníků se lze setkat i s jiným členěním: viz De Cillia, Reisigl a Wodak, 1999, s. 160; Wodak, 2001b, s. 73). V rámci těchto skupin lze identifikovat jednotlivé dílčí strategie. Například k destrukci a demytologizaci stávající národní identity či jejích elementů lze využít asimilaci (zdůraznění mezinárodní stejnosti, podobnosti), heteronomizaci (demytizace zakládajícího mýtu tím, že je prezentován jako produkt vnějších okolností: „rakouská neutralita je důsledek rozhodnutí SSSR“, podobně třeba „Československo je produktem versailleského míru“), negativní prezentaci (zdůrazňování negativních národních specifik) a další strategie (Wodak et al., 1999, s. 42).

Prostředky a formy realizace

Poslední dimenzí diskurzivní analýzy Wodakové a jejích spolupracovníků jsou lingvistické prostředky využívané k realizaci výše zmíněných strategií. Autoři hledali lexikální jednotky a syntaktické prostředky, které slouží ke konstrukci sloučení, jednoty, stejnosti, rozdílu, specifčnosti, původu, kontinuity, změny apod. Tato dimenze má nejbližší k tradičnímu lingvistickému pojetí diskurzivní analýzy, jak je známe ze sociální psychologie. Analýza se zaměřuje na způsob zobrazení osob, prostoru a času na úrovni syntaktické struktury věty (např. využití větných členů), všimá si i takových prvků řeči,

jako je zaváhání, přerušení toku řeči, přechytnutí, narážky, využití přímé či nepřímé řeči apod. V této dimenzi analýzy je využita argumentační teorie, konkrétně koncept *topoi*, který můžeme definovat jako části argumentace, pravidla, která ospravedlňují a zajišťují přechod od tvrzení a argumentu k závěrečnému úsudku (Wodak, 2001b, s. 74–77).

Jazykové znázornění společenských aktérů (individuálních či skupinových) je důležitým tématem (kritické) diskurzivní analýzy (viz též Fairclough, 2003, s. 145–150) a ani zde představená práce není výjimkou. Autoři si všímají především jazykového znázornění osob, které jsou vnímány jako členové národního společenství, a také jazykových prostředků, pomocí kterých jsou vytvářeni antropomorfní kolektivní sociální aktéři (národ a stát jako lidská bytost). Například v rámci konstruktivní strategie, které se vyskytují poměrně často na všech úrovních diskurzu, lze rozlišit následující jazykové prostředky: **metonymii** (přenos označení na jiný objekt na základě souvislosti), **synekdochu** (použití významově podobného, avšak sémanticky užšího, či naopak širšího označení – „Rakousko se stalo mistrem světa“) nebo **personifikaci** (použití metafory lidské bytosti k uchopení cílové oblasti, což vede k její antropomorfizaci – „vůle rakouského národa“). V rámci jazykových prostředků hraje důležitou roli deiktický výraz „my“, který lze využít doslova k „jazykovému imperialismu“, k verbálnímu připojení jednotlivých lidí (včetně mluvčího) k celistvé komunitě (blíže viz Wodak et al., 1999, s. 43–47). Největší přesvědčovací (sjednocovací) sílu mají výrazy jako „musíme se sjednotit proti...“. Jiné výrazy využívající plurálu první osoby („historie, kterou jsme prošli“, „dvě války, které jsme prohráli“) zase ke kolektivu (národu) připojují i nežijící osoby, takže kolektivní identita dostává podobu „historicky rozšířeného my“ (De Cillia, Reisigl a Wodak, 1999, s. 164).

Závěr studie

Studie ukázala, že rozsah významů asociovaných s konceptem národa je poměrně široký, mnohé z nich jsou odvozeny od definice občanství a jiných právních a demokratických institucí (*Staatsnation*), jiné čerpají z tradičního etnického a kulturního pojetí (*Kulturnation*). Modely operující s oběma pojetími jako navzájem se vylučujícími ideálními typy jsou tedy chybné. Centrálním tématem konstrukce rakouského národa byl oslavný diskurz „vyznávající se z víry v Rakousko“, jehož přítomnost na všech úrovních (veřejný, poloveřejný i kvazisoukromý diskurz) potvrzuje úspěšné vštěpování národního cítění skrze stát, školství, média a socializaci v rodině.

4.6 Zahraniční politika USA a politika identity

Analyzovaná práce Davida Campbella (1998) je typickým příkladem foucaultovské historické diskurzivní analýzy v mezinárodních vztazích. Cílem celé práce je na příkladu americké zahraniční politiky a americké identity ukázat potřebu nového pohledu na zahraniční politiku. Takového, který by bral v potaz základní tezi celé práce: „Hranice identity státu jsou udržovány znázorňováním nebezpečí, které je nedílnou součástí zahraniční politiky“ (Campbell, 1998, s. 3). Přestože Campbell nehledá univerzálně platnou teorii, snaží se určitým způsobem obhájit platnost své teze, že artikulace nebezpečí je nutnou podmínkou existence identity státu. Tato teze je následně využita ke konstrukci alternativních interpretací některých fenoménů mezinárodních vztahů (studená válka, Pouštní štít/bouře). Campbell se snaží porozumět způsobu, jakým zahraniční politika USA znázorňovala nebezpečí a zabezpečovala tak etické hranice identity, ve jménu které jednala. Jde tedy o zkoumání historického procesu „sebekonstituce“ aktéra skrze jeho vlastní politické činy. K zahraniční politice USA nepřistupuje jako k úmyslnému aktu předem daného subjektu, ale jako k politické praxi, která vytváří, produkuje a udržuje americkou identitu (Campbell, 1998, s. 8), jež teprve dává smysl (a úmysl) americké zahraniční politice. Tyto praktiky, které zavádějí hranice (mezi subjektem a těmi druhými) a ustavují smysl, je nutné chápat spíše jako „strategie bez [sebe sama si] vědomého stratéga“ (Campbell, 1998, s. 62).

Empirický materiál

Empirický materiál pro Campbellovu analýzu tvoří především oficiální „zahraničněpolitické“ texty, které napomáhaly utvářet diskurzivní hranice americké identity. Za „zahraniční politiku“ ovšem považuje jakékoli jednání ve vztahu k „foreign“ v nejširším slova smyslu – k jinakosti. Ve své analýze proto využívá úctyhodný objem historických dokumentů „zahraniční politiky“ – většinou oficiálních dokumentů, které se nějakým způsobem podílejí na tvorbě významu americké identity, na diskurzivní tvorbě etické hranice mezi subjektem (americkým vnitřkem) a jinakostí (těmi druhými, hrozbou, nebezpečným vnějším světem). Jejich škála je poměrně široká, jen pro ilustraci uvedme, že sem lze zařadit deníky objevitelů kontinentu, dokumenty španělských a anglických kolonizátorů (soukromé deníky i veřejné regulativy), otrokářské zákony, vojenské přísahy, veřejné texty (projevy, novinové články a smlouvy) z revoluční doby, dotazníky Imigrační a naturalizační

služby, z pozdějšího období samozřejmě i přísně tajné dokumenty Národní bezpečnostní strategie produkované Národní bezpečnostní radou během studené války. Přestože většina analyzovaných textů byla vytvořena politickými a společenskými elitami, nejedná se o analýzu politického (ve smyslu veřejného) diskurzu, jako tomu bylo u Wodakové a jejích spolupracovníků. Mnohé z analyzovaných dokumentů nebyly určeny veřejnosti. Campbell například ukazuje způsob konstrukce hrozeb v interních tajných dokumentech (ať již Kolumbových zprávách, nebo analýzách Národní bezpečnostní rady), u kterých bychom spíše než sáhodlouhé emotivní odkazy na kolektivní hodnoty hledali suchý technický jazyk expertů.

Za vstupy do Campbellovy foucaultovské historické diskurzivní analýzy je nutné považovat i teoretické a politicko-filozofické texty, které jsou běžně chápány jako neutrální nástroj k zachycení nějaké „vnější“ reality. Dominantní vědecký diskurz v podobě realismem inspirovaných vysvětlení zahraniční politiky není chápán jen jako protihráč, kterého Campbell vyzývá (a vůči kterému vymezuje svoje „alternativní interpretace“ některých událostí), ale i jako objekt jeho diskurzivní analýzy. Konkrétně ve chvíli, kdy přechází od analýzy diskurzivní konstrukce amerického státu ke kořenům státostředného pojetí politiky, provádí detailní čtení kanonických textů duchovních otců realistického přístupu: Hobbese, Machiavelliho či Clausewitze. Podobně jako v „empirických“ textech Národní bezpečnostní rady nachází i v Hobbesovi diskurz strachu a strategii diferenciací (mezi racionálním, dobrým a uspořádaným vnitřkem na jedné a šíleným, zlým a neuspořádaným na straně druhé), která formuje identitu státu obecně a tradiční chápání zahraniční politiky (Campbell, 1998, s. 54–67).

Analýza diskurzu hrozeb

Podívejme se nejdříve na Campbellovu analýzu optikou čtyř výše zmíněných otázek týkajících se výzkumného rámce historické diskurzivní analýzy. Campbell ve své analýze zkoumá jediný subjekt (identitu USA), k čemuž využívá především oficiální diskurz týkající se většího množství událostí rozprostřených přes velmi dlouhý časový úsek (Hansen, 2006, s. 80–81).

Shrňme nyní hlavní rysy Campbellovy analýzy. V prvé řadě se soustřeďuje na klíčové momenty historie, kdy se americké „my“ či jeho evropský předobraz intenzivně setkává s jinakostí: objevení Nového světa, kolonizace Irska, puritánské osídlení Ameriky, kolonizace severoamerického kontinentu, dělnické bouře a bolševismus 19. a 20. století. V těchto vypjatých chvílích je artikulace dichotomie mezi „my“ (vnitřek) a „oni“ (vnější hrozba) nejintenzivnější.

Za druhé, na rozdíl od lingvistických přístupů se Campbell zaměřuje na obsah diskurzu – tedy na to, co bylo v „zahraničněpolitických“ dokumentech řečeno, a ne jakou (lingvistickou či rétorickou) formou to bylo řečeno. Tomu odpovídají hlavní výzkumné otázky: Jak je znázorněna hrozba? Čím jsou naplněny obrazy nebezpečí, hrozby a jinakosti (segregace, odlišnosti)?

Za třetí, jeho práce není analýzou v pravém slova smyslu, jež by systematicky (pomocí předem definovaného způsobu zpracování dat) analyzovala empirický materiál, například kategorizovala zdroje hrozeb, či dokonce poměřovala jejich význam. Způsob, jakým Campbell dospěl k interpretaci dat, zůstává čtenáři do značné míry skrytý. Campbell využívá rozsáhlý empirický materiál instrumentálně k dokumentaci svých tezí, k vyzdvihnutí užitečnosti svébytné interpretace formování americké identity. Věrohodnost jeho práce nespočívá v propracované a reprodukovatelné metodě, ale spíše ve srozumitelnosti jeho interpretace a v množství dokumentů, pomocí kterých ilustruje platnost svých tezí (viz část věnovaná empirickému materiálu).

Za čtvrté, Campbellův přístup k interpretaci americké identity je spíše nepřímý: umožňuje porozumět obsahu současného amerického „my“ tím, že předkládá historický pohled na to, čeho se „my“ bálo/bojí (co považuje za hrozbu) a co si „my“ představovalo/představuje pod pojmem „oni“. Zaměřuje svoji pozornost na „geografii zla“, která vymezuje hranice mezi vnitřkem a vnějškem a negativně tak vymezuje obsah americké identity. Campbell čas od času čtenáři připomíná, že tématem jeho textu je vznik a přetváření (vnitřek homogenizující) americké identity, že texty regulující „ty druhé“ (otroky v 18. století, imigranty, komunistickou hrozbu) v prvé řadě slouží k regulaci chápání pojmu „my“.

Výsledek analýzy

Campbell na příkladu vývoje americké identity ukazuje, že diskurzivní konstrukce jinakosti jako hrozby vychází z představ zformovaných v minulosti. Jak poznamenává, „dlouho před tím, než někdo snil o objevení nového světa, existovala v Evropě představa o tom, co bude nalezeno“ (1998, s. 92). Campbell zároveň zdůrazňuje strnulost diskurzu – ne každá představa či tvrzení má stejnou váhu, a svět se tedy nedá jednoduše změnit tím, že se jinak napíše, že si jej jinak „představíme“. „Diskurz (zobrazení a tvorba ‚reality‘) je organizovaný prostor, ve kterém některá tvrzení mají větší hodnotu než jiná“ (Campbell, 1998, s. 7). Hodnotu (váhu) alternativních tvrzení (znázornění hrozeb) nelze poměřovat podle korespondence k nějaké „vnější realitě“ (např. k vojenským kapacitám toho druhého), protože sama představa vnější

reality je součástí diskurzu. Hodnotu a věrohodnost alternativních znázornění hrozeb určuje spíše jejich „mohutnost“, objem na ně vynaložených investic, míra jejich usazenosti.

Jak tyto obecné teze zapadají do Campbellovy interpretace vývoje identity USA? Campbell dokumentuje vliv zažitých („dobře zainvestovaných“) historických představ, obrazů a mýtů v pozdějších interpretacích jinakosti a hrozeb v amerických „zahraníčněpolitických aktech“. Příkladem může být dopad zažitých představ středověkého křesťanství o geografii a o lidstvu na interpretaci jinakosti v podobě obyvatel nově objeveného kontinentu. Role, kterou hrálo pohanství a barbarství v evropském myšlení v době objevení Ameriky, výrazně přispěla k uchopení jinakosti přicházející z Nového světa (indiáni). Rozpory v přístupu k jinakosti indiánů (neznabožští pohané čekající na pokřesťanstění či zvrhlí barbari vyznávající ďábla?) pramenily z konfrontace mezi dvěma sebezpojetími tehdejší Evropy. První z nich bylo postaveno na dichotomii křesťan/pohan, zatímco druhé na dichotomii civilizovaný/barbarský (Campbell, 1998, s. 102–103). Jiným příkladem vlivu historických obrazů nepřátel je prosakování zažitého obrazu „posunující se hranice“ a válek proti indiánům do diskurzu hrozeb o několik století později. Například hrozba spojená s dělnickým hnutím v 19. století a následně i bolševismem byla artikulována skrze rétoriku přenášející zažité představy o indiánech („anarchičtí“, „barbarští“) na novodobé „rudochy“ z řad protestující dělnické třídy a bolševiků. Podobným způsobem byla mytologie hranice a válek proti indiánům využita jako všem srozumitelný „popis“ hrozeb přicházejících z Vietnamu („indiánská země“).

Campbell dochází k závěru, že strategie, jakými byla utvářena americká identita skrze diskurz hrozeb a jinakosti v různých historických momentech, se podobají. V klíčových okamžicích americké historie si můžeme všimnout pocitu ohrožení ze strany aktivit toho druhého, strachu z vnitřní hrozby a podvrtné činnosti. Zároveň je patrná tendence odpovídat vojenskými prostředky a v neposlední řadě i snaha vytvářet hranice mezi „my“ a „oni“ skrze nadřazenost/podřazenost (Campbell, 1998, s. 195–196). Přestože škála individuů, skupin, idejí a způsobů chování, které v konstrukci americké identity „zaujímaly pozici Antikrista“ (Campbell, 1998, s. 133), je poměrně široká, nelze si nevšimnout přetrvávání určitých obrazů, výše zmíněných způsobů a technik vyloučení jinakosti a konstrukce hrozeb. Žádná hrozba tedy není „nová“. Vybaven touto „propozicí“ o podobnosti v logice, ale i obsahu historických znázornění hrozeb v diskurzu, Campbell postuluje alternativní interpretaci (či dokonce vysvětlení) studené války (viz zejména Campbell, 1998, s. 133–154), a dokonce odhad, jak může vypadat budoucí diskurz

hrozeb (Campbell, 1998, s. 169–189). Studenou válku prezentuje jako politický střet související s produkcí a reprodukcí identity, ve kterém samotná existence materiálních (vojenských) kapacit SSSR hrála zanedbatelnou roli v procesu formování interpretace SSSR jako hrozby pro USA (Campbell, 1998, s. 31).

4.7 Zhodnocení

Hodnocení jednotlivých metodologií do značné míry závisí na ontologickém či epistemologickém stanovisku vědce. Kritický postoj vůči diskurzivní analýze lze očekávat ze strany výzkumníků, kteří nesdílejí ontologická a epistemologická východiska představená v úvodu této kapitoly. Kritikou vedenou z odlišných ontologických a epistemologických pozic může být výtka týkající se zanedbání vlivu fyzických, materiálních faktorů ovlivňujících politickou sféru. Nástroje diskurzivní analýzy nejsou příliš vhodné pro hledání kauzálních vazeb mezi jevy a kritiku lze očekávat i ze strany těch, kteří posuzují kvalitu, přímou a užitečnost metodologických přístupů z pozice kauzální epistemologie (King, Keohane a Verba, 1994, s. 15).

I některé další charakteristiky diskurzivní analýzy či jejích konkrétních forem lze označit buď za výhody, nebo nevýhody v závislosti na úhlu pohledu. Například kritická diskurzivní analýza bývá pro svoji explicitní normativnost kritizována za zaujatost. Ta nevyhnutelně zpochybňuje přínos kritické diskurzivní analýzy k akumulaci univerzálně platného poznání. Avšak ve chvíli, kdy nepředpokládáme autonomii vědy na společenské a politické realitě a kdy chápeme každou vědeckou činnost jako svébytnou diskurzivní aktivitu, můžeme explicitní normativnost uvítat jako snahu o sebereflexi.

Přes všechny obtíže spojené s hodnocením metodologií se pokusím formulovat obecně platné přínosy, přísliby, nevýhody a úskalí diskurzivní analýzy jako celku či některých jejích variant.

Mezi kladné stránky diskurzivní analýzy patří:

- Široká škála metod, které mohou být využity ve výzkumu vycházejícím z různých ontologických a epistemologických pozic. Na druhé straně se (meta)teoretická flexibilita snižuje ve chvíli, kdy se posunujeme od diskurzivní analýzy jako metodologie směrem ke konkrétním metodám či skupinám metod. Jak bylo naznačeno v části věnované epistemologickým

a ontologickým předpokladům, jednotlivé varianty diskurzivní analýzy se staví odlišně například k možnosti hledání specifických mechanismů podobných kauzálním vztahům mezi textem a společenskými jevy.

- Detailní nástroje vhodné k analýze mnoha společenských fenoménů, jež stojí v popředí zájmu různých společenskovědních oborů: utváření identity subjektů, regulace společnosti, formování kolektivních identit a kultury, společenské vztahy a moc v těchto vztazích. Mnohé z nástrojů diskurzivní analýzy byly detailně rozpracovány v jiných společenskovědních oborech, přesto však nabízejí výsledky interpretovatelné v rámci disciplín politologie a mezinárodní vztahy. Využití metod diskurzivní analýzy z jiných společenskovědních oborů může být cestou k formalizaci diskurzivní analýzy v rámci našich disciplín. Výjimku v tomto ohledu představuje foucaultovská historická diskurzivní analýza, která nenabízí propracovanou metodu zpracování dat.
- Orientace na prvky společenské praxe opomíjené jinými metodologiemi – na významotvorné aktivity. Metody diskurzivní analýzy byly rozvíjeny s cílem pochopit způsob, jakým lidé utvářejí význam světa kolem sebe. Vysvětlující metodologie pracují s pevně danými kategoriemi a mají tedy tendenci opomíjet dynamiku významové struktury. Naopak diskurzivní analýza jako příklad spíše interpretativně orientované metodologie zkoumá význam, který jednotlivci a kolektivy přisuzují realitě, a proces utváření tohoto významu.

Diskurzivní analýza v současné podobě vykazuje i určité slabé stránky, mezi které je možné zařadit:

- Neukotvenost klíčového pojmu „diskurz“. Na jednu stranu jednotlivé varianty diskurzivní analýzy více či méně precizně vymezují základní pojmy (včetně pojmu diskurz) v rámci dané metody. Na druhou stranu neexistuje jednotné chápání pojmu diskurz napříč různými variantami diskurzivní analýzy. Jak je zřejmé z této kapitoly, chápání diskurzu může oscilovat od diskurzu jako společenské aktivity (promluvy) k diskurzu jako významové struktuře. Pojetí diskurzu se mění v závislosti na epistemologické a ontologické pozici dané metody a na tématech, která se snaží analyzovat (konverzace, společenské jednání, aktéři a jejich identity, společenské vztahy a moc...). Určité pozitivum lze spatřovat v tom, že nám definice diskurzu v rámci dané metody (jestliže je tedy diskurz vůbec definován) může sloužit jako dobrý orientační bod – při pohledu na definici diskurzu poměrně snadno zjistíme, zda daná varianta diskurzivní analýzy vyhovuje

naším epistemologickým a ontologickým východiskům a tematickému zaměření našeho výzkumu.

- Nejasnost hranic diskurzu a široké spektrum analyzovaných materiálů. I v případě relativně restriktivního vymezení diskurzu jako významové struktury narazíme na problém vymezení „významotvorných“ lidských aktivit (Wetherell, 2001b, s. 27). Významová struktura není (re)produkována jen texty nebo mluveným projevem, ale i obrazovými médii (filmem, plakáty...) a neverbální komunikací ve všech myslitelných formách. Mnohé verze diskurzivní analýzy (např. kritická diskurzivní analýza) se proto nespokojí s analýzou textů a přechází k analýze vizuálních obrazů a dalších médií. Rozšiřuje se tak množství a spektrum požadovaného empirického materiálu a stoupají i nároky na propracovanost metody a na výzkumníka samého.
- Náročnost na zdroje. Diskurzivní analýza vyžaduje velké množství empirického materiálu i v případě, že se spokojí s analýzou psaných textů a mluvených projevů. Typickým příkladem je foucaultovská historická diskurzivní analýza, která je často závislá na dokumentech sahajících do hluboké minulosti. Podobně i další varianty diskurzivní analýzy jsou často postaveny na rozsáhlých souborech dat.

4.8 Závěr

Diskurzivní analýza představuje poměrně širokou rodinu přístupů zkoumajících jazyk v jeho sociální dimenzi a významotvorné aktivity lidí. Jejich společným východiskem je chápání textu, mluveného projevu a jiných forem komunikace jako svébytného objektu vědecké analýzy.

V kapitole byly představeny některé z těchto přístupů (především sociálně-psychologická, kritická a foucaultovská historická diskurzivní analýza). Výběr variant diskurzivní analýzy byl motivován snahou reflektovat pluralitu diskurzivní analýzy v mezinárodních vztazích či politologii. Mým záměrem bylo také nastínit podoby diskurzivní analýzy ve společenských vědách jako celku, jež mohou sloužit jako inspirace a obohacení pro diskurzivní analýzu v našich disciplínách.

Nechybí ani dvě ukázky aplikace diskurzivní analýzy v její kritické a foucaultovské podobě, které by spolu se srovnáním jednotlivých přístupů

v obecné části měli napomoci čtenáři s výběrem nejhodnější metody. Zatímco práce od Wodakové a jejích spolupracovníků je příkladem metodologicky propracované analýzy, Campbell předkládá zajímavý vhled do formování americké identity, nicméně bez jasně specifikované metody zpracování dat. Přestože se objevují první metodologické texty k foucaultovské historické diskurzivní analýze (Hansen, 2006), je i nadále zájemce o tento přístup odkázán na náročné vyvozování vhodného postupu z jednotlivých aplikací této varianty diskurzivní analýzy. I o ostatních, metodicky propracovanějších variantách diskurzivní analýzy však můžeme prohlásit, že vyžadují určitou dávku „řemeslné zručnosti“, kterou je obtížné popsat či vyučovat (Potter, 1997, s. 147–148).

Doporučená četba

Pro rychlý vhled do různých variant diskurzivní analýzy v sociálních vědách lze využít příspěvek od Peräkyläho (2005), komplexní pohled na celou škálu variant diskurzivní analýzy a témat, jimž se může diskurzivní analýza v sociálních vědách věnovat, nabízí Wetherellová, Taylor a Yates (2001).

Stav diskurzivní analýzy a jejích metod v rámci mezinárodních vztahů mapuje Millikenovou (1999). Dobrý úvod do konkrétních metod kritické diskurzivní analýzy využitelných v politologii a mezinárodních vztazích nabízí publikace editovaná Ruth Wodakovou a Michaelem Meyerem (Wodak a Meyer, 2001), především pak kapitoly od Fairclougha (2001) a Wodakové (2001b). Pro pokročilé zájemce je k dispozici detailnější rozpracování Faircloughovy metody (Fairclough, 2003). Základní rysy výzkumného rámce foucaultovské historické diskurzivní analýzy (poststrukturalistické diskurzivní analýzy) v mezinárodních vztazích jsou nastíněny v práci Hansenové (2006). Mezi zdařilé aplikace různých variant diskurzivní analýzy lze kromě textů představených v této kapitole (Wodak et al., 1999; Campbell, 1998) zařadit i některé další práce (Hansen, 2006; Hall, 2003; Milliken, 2001; Doty, 1993; Ó'Tuathail, 2001).

Otázky

- Jaký je rozdíl mezi pojetím diskurzu jako sociální aktivity a významovou strukturou?
- Ke studiu jakých témat lze využít diskurzivní analýzu?
- Je diskurzivní analýza vhodná ke studiu kauzality? Proč?

- Ve vhodném politickém projevu (novoroční projev, projev k 28. říjnu...) se pokuste najít jazykové prostředky a formy realizace (personifikaci, synekdochu, metaforu či metonymii...), pomocí kterých je znázorněno „my“ – tedy český národ.
- Navrhněte konkrétní identitu jako předmět foucaultovské historické diskurzivní analýzy a pokuste se identifikovat událost(i) (či „zahraničně-politické“ akty), v nichž lze formování této identity sledovat.

Petr Drulák

Analýza metafor nepředstavuje samostatnou **metodologii**, rovněž ji však nelze ztotožnit s jednou konkrétní **metodou**. Z hlediska našeho úvodního vymezení těchto pojmů označuje soubor několika metod využívaných především metodologií analýzy diskurzu, již se věnuje předchozí kapitola. Výzkum metafor nachází své využití nejen v tradičních sociálněvědních oblastech diskurzivních analýz, k nimž patří například politologie, sociologie či kulturní antropologie, nýbrž také v lingvistice (z níž pochází), literární vědě, psychologii a v kognitivních vědách. Tato kapitola se věnuje analýze metafor politického diskurzu. To, co bylo v předchozí kapitole řečeno o diskurzivní analýze, se proto z větší části vztahuje i na analýzu metafor a nebude znovu rozebíráno.

Metaforu můžeme předběžně vymezit jako jazykový jev, který propojuje dvě odlišné oblasti naší zkušenosti. Toto vymezení odpovídá všeobecně přijímané definici metafory jako rétorického nástroje, který nám umožňuje „vidět něco jako něco úplně jiného“ (Burke, 1945, s. 503, citováno v Cameron, 1999a, s. 13). Když například o někom řekneme, že „zářil radostí“, nemyslíme tím, že by z něho skutečně vycházelo světlo. Metaforicky však popisujeme něčí náladu prostřednictvím pozitivních pojmů světla a tepla. Když se politici navzájem „napadají“, obvykle to neznamená, že mezi nimi dochází k fyzickým potyčkám. Jedná se o důsledek metafory, která zobrazuje politickou diskusi jako fyzický zápas. Metafory jsou v jazyce důležité právě tím, že propojováním dvou odlišných oblastí prohlubují, či naopak zastírají naše porozumění světu. Pokud rozeznáme metafory, o něž aktéři opírají své myšlení a jednání, jsme schopni stanovit hranice, v nichž se tyto aktéři budou pohybovat.

Možnosti použití metafor při zkoumání politického diskurzu budou naznačeny následujícím způsobem. Nejprve ukážu, že analýza metafor je slučitelná s řadou ontologických a epistemologických pozic. Následně se budu věnovat důkladnějšímu metodologickému rozpracování pojmu metafory a souvisejících pojmů pro potřeby operacionalizace. V praktické části rozeberu tři studie využívající analýzy metafor ke studiu politické reality: monografii z oboru

mezinárodních vztahů věnovanou americkým metaforám bezpečnosti, článek z oboru evropských studií o metaforách evropské integrace a politologickou monografií zabývající se metaforami na americké domácí scéně.

5.1 Ontologická a epistemologická flexibilita

Analýza metafor je na pomezí mezi politologickými přístupy zkoumání diskurzu, které se většinou tážou, **co** se v daném diskurzu říká či píše, a přístupy lingvistickými, které se zaměřují na otázku, **jak** jsou zkoumané věci diskurzem vyjadřovány. Metafory se týkají jak obsahu, tak i formy sdělení. Většina výzkumů metafor v našem oboru spočívá v odhalování metafor, které vědomě či nevědomě používají účastníci diskurzu ve zkoumané oblasti (Lakoff, 1992, 1996; Chilton, Ilyin, 1993; Chilton, Lakoff, 1995; Schäffner, 1995; Musolff, 1995; Chilton, 1996; Milliken, 1996; Hülsse, 2003; Luomaaho, 2004; Drulák, 2006a). Další analýza takto nalezených metafor následně vede k závěrům buď o představách jednotlivých aktérů o zkoumaném předmětu, nebo o všeobecně sdílených představách, jimiž je zkoumaný předmět diskurzivně konstruován. Výzkum metafor není podmíněn ontologickou volbou mezi strukturou a jednáním (či holismem a individualismem). Metaforami můžeme zkoumat jak úmysly a jednání individuálních aktérů, tak i sdílené diskurzivní a politické struktury, v nichž se aktéři pohybují.

První typ studií se zabývá metaforami vybraného politika či skupiny k jejich charakteristice nebo srovnává metafory několika jednotlivců či skupin. Z nalezených shod a rozdílů potom vysvětluje rozdíly v jejich jednání. Máme například studie srovnávající **metafory zahraničí**, používané prezidentem, ministrem zahraničí a poradcem pro otázky národní bezpečnosti v Carterově administrativě (Rosati a Campbell, 2004), či **metafory otcovství** u amerických republikánů a demokratů (Lakoff, 1996).

Druhý typ studií se zaměřuje na hledání všeobecně sdílených metafor, které ovládají zkoumaný diskurz a které všem jeho účastníkům vytyčují hranice srozumitelnosti, poznání a přijatelnosti. Některé z těchto studií například ukazují, že veškeré západní myšlení o státu vychází z metafory státu jako **NÁDOBY** (Lakoff a Chilton, 1995), jiné zase poukazují na to, jak jsou naše představy o bezpečí a stabilitě závislé na metafoře **ROVNOVÁHY** (Schäffner, 1995).

Výzkum metafor rovněž neimplikuje epistemologickou volbu mezi interpretací a vysvětlením. Metafory se obvykle zkoumají především kvalitativně

a interpretativně, když chceme „zevnitř“ pochopit jednání určitého aktéra či rekonstruovat sdílené představy aktérů. Jedná se například o studie, které odhalují převládající metaforu státu a její důsledky pro praktickou politiku (Milliken, 1996), či práce, které ukazují, jak jsou určité politické či ideologické skupiny myšlenkově uvězněny v určitých metaforách zahraniční politiky. Lze je však vyhodnocovat také kvantitativně a jako součást kauzálních mechanismů, ať už mají roli závislých, nezávislých, či zprostředkujících proměnných. Například De Landtsheerová s De Vrijovou vytvářejí kvantitativní index, jímž hodnotí frekvenci, sílu a obvyklost zkoumaných metafor a podle vývoje tohoto indexu v časové řadě činí závěry o nepřipravenosti nizozemské politické scény na krizové situace (De Landtsheer a De Vrij, 2004). Anderson ukazuje, že v průběhu přestavby dochází v sovětském oficiálním diskurzu k poklesu výskytu metafor velikosti a nadřazenosti a naopak nárůstu metafor vyjednávání, společnosti a stranictví, přičemž tuto změnu v použití metafor chápe jako jednu z příčin sovětského reformního procesu (Anderson, 2004).

Přes tuto ontologickou a epistemologickou pružnost analýzy platí, že naprostá většina badatelů vychází z pozice, která je holistická (strukturně orientovaná) a interpretativní. Tato orientace souvisí s vlivem průkopnické práce Lakoffa a Johnsona *Metafory, kterými žijeme* (Lakoff a Johnson, 2002/1980), která se stala nejdůležitějším inspiračním zdrojem současné analýzy metafor v řadě vědních oborů.

5.2 Základní pojmy empirické analýzy metafor

Zatím jsme se opírali pouze o předběžné vymezení pojmu metafory. K jejímu použití v empirickém výzkumu je však třeba tento pojem podrobněji rozpracovat. Za tímto účelem budeme rozlišovat mezi **metaforickým pojmem** a **metaforickým výrazem**, odlišíme metafory **konvenční** od **nekonvenčních** či **usazených** a zavedeme pojmy **řečového společenství** a **korpusu**. Při rozpracování budeme vycházet jednak ze zmíněné práce Lakoffa a Johnsona a také z některých dalších lingvistických a sociolingvistických prací (Gumperz, 1968, 1972/1968; Cameron a Low, 1999).

Lakoff a Johnson odhalují metaforičnost běžného jazyka a ukazují, že metafory nejsou pouhou jazykovou ozdobou, nýbrž že se jedná o naprosto nepostradatelné nástroje našeho myšlení i vyjadřování. Zásadní roli hraje

jejich rozlišení mezi **metaforickým pojmem** a **metaforickým výrazem**. Metaforický pojem, jako například STÁTÝ JSOU LIDÉ (odlišujeme je VELKÝMI PÍSMENY), je definován jako zobrazení spojující dvě odlišné pojmové oblasti naší zkušenosti (Lakoff, 1993, s. 208): **zdrojovou oblast**, v našem případě LIDÉ, a **cílovou oblast**, v našem případě STÁTÝ. Toto zobrazení nám umožňuje použít pro porozumění cílové oblasti to, co víme o zdrojové oblasti. V našem případě nás metaforický pojem povede k tomu, že tím, co víme o lidech, si usnadníme naše chápání států. Metaforický pojem je abstraktním jevem, který je identifikován na úrovni myšlení či na úrovni abstraktní struktury jazyka. Rozhodně však neplatí, že by musel být součástí používané řeči.

Naopak na úrovni řeči nalezneme metaforické výrazy. Jedná se o konkrétní výrazy, které vyjadřují určitý metaforický pojem. Například věty „Německo se rozhodlo“ či „USA usilují o odvetu“ jsou dva konkrétní a odlišné výrazy, které se však vážou k témuž pojmu STÁTÝ JSOU LIDÉ (o lidech víme, že se rozhodují nebo že usilují o odvetu, o abstraktních entitách typu států to nevíme, dokud si je k lidem nepřipodobíme). Zatímco pojmy přemostují celé oblasti naší zkušenosti, výrazy spojují konkrétní prvky těchto oblastí.

Tyto příklady naznačují širší našeho pojetí metafory, která je dále umocněna tím, že do pojmu metafory řadíme i analogie a připodobnění, které sice nejsou metaforami v pravém slova smyslu, nicméně spadají do naší definice nástrojů propojujících dvě odlišné oblasti naší zkušenosti. Ve větě „Německo se rozhodlo“ bychom obvykle žádnou metaforu nehledali. Většinou bude považována za naprosto normální tvrzení, které lze brát zcela doslovně. O to je však cennější, když si uvědomíme logickou závislost tohoto tvrzení na metaforickém pojmu STÁTÝ JSOU LIDÉ, bez něhož by jakékoliv úvahy o „rozhodování států“ neměly smysl. Analytické využití takto široce zavedeného konceptu metafory nám potom umožňuje odhalit metaforičnost, a tudíž i kognitivní a jazykové meze jazyka, který se na první pohled jeví jako čistě neutrální a popisný.

Důležitou charakteristikou metafor je jejich jazyková viditelnost. Metafory bývají často spojovány s jazykovými anomáliemi, pojmovými nesourodostmi či napětím (Cameron, 1999a, s. 20), které signalizují neobvyklost doprovázející její použití v jazyce. To odpovídá obecným představám o metafoře jako rétorickém nástroji obrazného jazyka, který nemůže být brán doslovně, pokud má mít nějaký smysl. Nicméně naše pojetí nespojuje metaforu s jazykovou neobvyklostí, naopak ukazuje, že metaforou je i řada zdánlivě doslovných sdělení, které v obecných představách za metafory nepovažujeme.

Jak je možné, že některé metafory bez problémů jako metafory určíme, poněvadž u nich budeme vnímat ony jazykové neobvyklosti, na něž se odvolávají některé definice, zatímco jiné se budou jevit jako doslovná tvrzení? Metafory se vyskytují v několika vrstvách a tyto vrstvy jsou výsledkem jazykového usazování. Toto usazování závisí na řadě jazykových i nejazykových faktorů. Pokud se však ostatní podmínky nemění, však platí, že čím déle a intenzivněji je určitá metafora používána, tím je pravděpodobnější, že se promění na výraz, který bude brán jako doslovný (Hülse, 2003; Lambourn, 2001, s. 9739; Strong, 1976/1984, s. 99). V této souvislosti rozlišíme tři vrstvy metafor – *usazené*, *konvenční* a *nekonvenční*.

Usazené metafory, jako například „Německo se rozhodlo“, nejsou jako metafory vnímány, neobsahují žádné jazykové neobvyklosti a slouží jako neutrální nástroje doslovné komunikace. Definují normalitu a jsou brány jako něco samozřejmého. Jejich metaforická neviditelnost jim propůjčuje mimořádnou moc, neboť v jejím důsledku obvykle nejsou jako metafory reflektovány. Někdy jsou označovány jako „mrtvé“ metafory (Black, 1993, s. 25), čímž se odkazuje na jejich skrytou metaforičnost. Konvenční metafory, jako například „tři pilíře Evropské unie“, jsou v důsledku své určité neobvyklosti považovány za metafory, ale rovněž jsou vzhledem ke své snadné srozumitelnosti zavedeny jako komunikační nástroje, které nevyžadují další vysvětlení.

Naopak nekonvenční metafory nefungují v běžné komunikaci a jsou těžko srozumitelné, neboť porušují pravidla běžné komunikace a běžného uvažování. Na druhou stranu tím, že spojují dvě oblasti naší zkušenosti neobvyklým způsobem, poskytují netradiční pohled na věc a vytvářejí nové poznatky. Občas se v této souvislosti mluví o „silných“ metaforách (Cameron, 1999b, s. 131). Jsou jedním z nástrojů lidské kreativity (Black, 1993; Schön, 1993; Lakoff, 1993; Petrie a Oshlag, 1993; Sticht, 1993). Nekonvenční metaforou bylo například koncem osmdesátých let vyjádření „pilíře Evropské unie“, které se objevilo jako jedna z možností další cesty evropské integrace a které se intenzivním užíváním postupně přeměnilo na konvenční metaforu (Luoma-aho, 2004).

Hranice mezi těmito třemi vrstvami nemusí být vždy úplně zřejmá, záleží na tom, jak jsou dané metafory vnímány a používány účastníky diskurzu. Metafory jsou rozvrstveny jako usazené, konvenční a nekonvenční vždy ve vztahu k určitému **řečovému společenství**. Například výraz „pilíře Evropské unie“ je usazen v diskurzu odborníků na evropskou integraci, nicméně v rámci obecného použití jazyka se bude patrně jednat o nekonvenční výraz. Obecně můžeme „řečové společenství“ (*speech community*, *linguistic community*)

vymezit jako skupinu lidí, kteří jednak vstupují pravidelně a často do vzájemných kontaktů uskutečňovaných prostřednictvím „sdíleného systému slovních znaků“ a jednak se odlišují od jiných podobných skupin významnými rozdíly v použití jazyka (Gumperz, 1968/1972, s. 219).

Příslušníci řečového společenství sdílejí jazyk, zkušenosti a základní představy a toto sdílené udržují a utvářejí vzájemnou komunikaci.

Řečová společenství proto mívají jasnou sociální dimenzi a odpovídají takovým specifickým sociálním jednotkám, jakými jsou například státy, kmeny či náboženská společenství (Gumperz, 1972, s. 16). Ačkoli řečové společenství obvykle používá pouze jeden jazyk, existují i **transnacionální řečová společenství**. Příkladem takového společenství může být mezinárodní síť diplomatů, v níž se původně mluvilo diplomatickou latinou, později diplomatickou francouzštinou a dnes převládá diplomatická angličtina. Ačkoli diplomaté tradičně hájili zájmy svých panovníků, přesto vytvořili společenství, které stíralo národnostní či jazykové rozdíly a které bylo postavené na vzájemné solidaritě a na nepsaných, leč všeobecně uznávaných normách (Nicholson, 1969, s. 40). Toto společenství vytvořilo svůj jazyk, který byl sice jen těžko srozumitelný nezasevěným, ale který měl nezastupitelnou úlohu v mezinárodním jednání (Nicholson, 1969, s. 122–123).

Podobně vznikl i zvláštní jazyk v rámci evropské integrace v souvislosti, s nímž bylo pozorováno, že „zatímco se aktéři přou o konkrétních otázkách, nárůst jedinečné slovní zásoby, která zachycuje stále více sdílených poznatků, přispívá k jejich provázanosti a napomáhá vytváření evropské politické třídy“ (Christiansen et al., 1999, s. 541). Ačkoli velkou část tohoto jazyka představují administrativní zkratky, které jsou vlastní každé velké organizaci, jazyk evropské integrace obsahuje rovněž metaforické výrazy, které spoluutvářejí povědomí o EU. Jejich původ obvykle příliš nesouvisí s pravidly a zvláštnostmi konkrétního národního jazyka, nýbrž je dán funkčně zkušeností evropské integrace. Například při analýze takových pojmů jako „sdílená suverenita“, „komunitární metoda“ či „acquis communautaire“ nebude tou nejdůležitější informací to, jak daný pojem zapadá do angličtiny či francouzštiny, nýbrž to, jak je zakotven v různých perspektivách reflektujících evropskou integraci.

Důležitým pojmem analýzy metafor a diskurzivní analýzy obecně je **korpus**, tedy soubor dokumentů, o jejichž systematické vyhodnocení se opírá empirická analýza daného diskurzu.

5.3 Metafory bezpečnosti

Práce Paula Chiltona *Security Metaphors* nabízí zatím nejdůkladnější a nejrozsáhlejší aplikaci analýzy metafor ve výzkumu mezinárodních vztahů (Chilton, 1996). Kniha si klade otázku po metaforách, o které se opíraly americké představy o bezpečnosti v době studené války a po ní. Nejdůležitějším řečovým společenstvím, které zkoumá, jsou tvůrci americké zahraniční politiky v letech 1945–1950. Tato práce, která se hlásí k přístupu Lakoffa a Johnsona, je důležitá nejen svým rozsahem a analytickou hloubkou, ale také tím, že zásadně teoreticky i metodologicky ovlivnila výzkum metafor v mezinárodní politice. Sama analýza metafor se opírá o důkladnou reflexi příslušné teoretické a historické literatury, čímž začleňuje výsledky diskurzivní analýzy do politického kontextu. Náš výklad se zaměří pouze na tu část Chiltonovy práce, která nám umožní dokumentovat jeho metodologický postup, nutně proto pomůžeme řadu dalších empiricky důležitých závěrů jeho výzkumu.

Zdroje a východiska

Z hlediska textové analýzy se jeho postup opírá o tři druhy empirických zdrojů, v nichž hledá a analyzuje metafory bezpečnosti:

- klíčové texty teoretické reflexe mezinárodních vztahů;
- politické dokumenty zkoumaného období;
- způsoby jazykového použití v běžné angličtině.

Tento postup však vyžaduje rovněž pečlivý rozbor politického kontextu. Chilton totiž nevytváří žádný větší korpus textů, ani při analýze tradice mezinárodního myšlení, ani při rozboru politického diskurzu zkoumaného období. Naopak se selektivně soustředí pouze na několik dokumentů, které považuje ve zkoumaném diskurzu za rozhodující. Aby takový úzký výběr obhájil, musí vysvětlit, proč se zabývá právě těmi několika vybranými texty, a nikoli jinými.

Činí tak na základě studia sekundární literatury. Z literatury o teoretické reflexi mezinárodních vztahů přejímá závěr, že dominantní tradici myšlení o mezinárodní politice představuje v americkém kontextu realismus, jehož předchůdcem je Thomas Hobbes a klasiky 20. století jsou Hans Morgenthau a Kenneth Waltz. Tímto způsobem identifikuje tři texty těchto autorů, jejichž

metafory bezpečnosti může považovat za směrodatné pro obecné porozumění tomuto pojmu v mezinárodních vztazích.

Při výběru politických dokumentů se opírá o rozsáhlou historickou literaturu zabývající se studenou válkou. Na jejím základě dochází k závěru, že pro studium amerických představ o bezpečnosti v období studené války jsou rozhodující léta, která následovala bezprostředně po druhé světové válce. Vybírá několik klíčových dokumentů z tohoto období, které odrážejí tehdejší americké představy. Na základě argumentů z historické literatury ukazuje, že metafory bezpečnosti použité v těchto dokumentech byly platné pro americkou zahraniční politiku v celém období studené války. Metafory těchto dokumentů jsou podrobně rozebrány, navíc je pro dokreslení poněkud zběžněji analyzováno několik dalších dokumentů identifikovaných stejným způsobem.

Informace o běžném jazykovém použití pojmu bezpečnosti jsou cenné proto, že odborný diskurz, který je jinak vlastním předmětem výzkumu, není nezávislý na diskurzu obecném, z něhož čerpá významy a souvislosti na té nejhlubší úrovni. Zdrojem těchto informací jsou Chiltonovi především znalosti rodilého mluvčího angličtiny. Nicméně nejedná se o jediný možný zdroj. Výzkumníci, kteří nejsou rodilými mluvčími jazyka, jehož metafory zkoumají, se mohou opřít o výkladové slovníky, etymologické analýzy či o korpusové rozborů použití daného pojmu v běžném jazyce.

Zavedení metafor bezpečnosti

Analýza běžného jazyka na jedné straně a rozbor teoretické literatury na straně druhé umožňují Chiltonovi metaforicky zavést a definovat bezpečnost na té nejobecnější úrovni. Ve své analýze každodenního jazykového použití podstatného jména „bezpečnost“ či „bezpečí“, přídavného jména „bezpečný“, příslovce „bezpečně“ a slovesa „zabezpečit“ si Chilton všímá, že v angličtině je pojem bezpečnosti spojen s metaforickými pojmy NÁDOBA (CONTAINER) a POUTO (LINK). Jeho vývody platí z velké části i pro češtinu, byť přímý překlad analyzovaných metafor často možný není.

Metaforický pojem NÁDOBY předpokládá jasné rozlišení vnitřku od vnějšku souvislou a neproniknutelnou hranicí. Bezpečnost je v běžném jazyce spojována s přítomností uvnitř jakési abstraktní NÁDOBY, která nás svými stěnami chrání před vnějším světem. Používají se slovní spojení „v bezpečí domovů“, do „zabezpečené budovy“ nelze proniknout, „ukrýváme se do bezpečí“ apod.

Metaforický pojem POUTO dává bezpečnost do souvislosti se znehyněním. Bezpečně je to, co je připoutáno a nemůže se hýbat. Je tomu tak u „bezpečnostních pásů“, „bezpečnostních svazků“ či „zabezpečeného nákladu“, ale například i pojem „sociálního zabezpečení“ s sebou nese znehynění ve smyslu fixace budoucích příjmů. Co není zabezpečené, potom padá a mluví se o zhroutení či bezpečnostním kolapsu.

Metaforickou souvislost mezi bezpečností a metaforickými pojmy NÁDOBA a POUTO odkrývá také četba Hobbese a dalších klasiků realismu. Na základě přímých citací Chilton ukazuje, že bezpečnost je převážně pojednávána v souvislosti se státem, přičemž stát je metaforicky chápán jako budova, což odpovídá pojmu NÁDOBY. V realistickém, a tedy převažujícím diskurzu je bezpečnost chápána jako zajištění státu pojímaném jako NÁDOBA. Chilton si všimá ještě dalších metaforických pojmů důležitých v převládajícím diskurzu o mezinárodních vztazích a v angličtině obecně. Jedná se o metafory, jejichž zdrojovými oblastmi jsou OSOBA, CESTA a SÍLA. Jejich rozbor však není nezbytný pro pochopení jeho metodologického postupu.

Tyto metaforické pojmy potom mají zásadní důsledky pro naše myšlení o státu a bezpečnosti. Například metafora NÁDOBY umožňuje odlišit vnitřní bezpečnost (to, co je uvnitř NÁDOBY) od vnější a obecně vnitřní záležitosti od zahraničních, v důsledku čehož se mimo jiné zahraniční politika vyděluje jako zvláštní typ politické praxe. Prostřednictvím metafory OSOBY lze státu přičíst účelové jednání, například hájení vlastního zájmu a odpovědnost za toto jednání.

Aplikace zavedených metafor

Po tomto vyjasnění zkoumaných pojmů přistupuje Chilton k vlastní analýze amerických představ o bezpečnosti v době studené války. Nejprve shrnuje historickou literaturu věnující se období bezprostředně po skončení druhé světové války. Na tomto základě charakterizuje toto období jako dobu hledání vodítka pro novou americkou zahraniční politiku. Dokládá, že zatímco předválečná politika byla v rozhodující míře ovlivněna metaforou „politika otevřených dveří“, v průběhu války se objevují nové koncepty, jako například pojem „národní bezpečnost“, které pak doprovázejí hledání nové poválečné strategie.

Chilton proto také shrnuje historické rekonstrukce rozhodovacích procesů a vlivového působení, které nakonec vedly k formulaci politiky zadržování, jež určovala americkou zahraniční politiku po celé období studené války. Tato rekonstrukce mu umožňuje určit několik rozhodujících dokumentů,

kteře odrážejí mezníky hledání nové americké strategie. Jsou to: Kennanův „dlouhý telegram“ z roku 1946, Trumanův projev v Kongresu z roku 1947 (Trumanova doktrína) a Kennanův článek ve *Foreign Affairs* z roku 1947.

Jako „dlouhý telegram“ vstoupila do dějin analýza sovětské zahraniční politiky, kterou v Moskvě vypracoval americký diplomat George Kennan. Chilton identifikuje metafory, které Kennan používá při charakteristice Sovětského svazu a sovětské zahraniční politiky, a ukazuje, že Kennanova doporučení pro americkou zahraniční politiku lze chápat jako rozvinutí těchto metafor.

Chilton si všímá, že nejdůležitější argumentační linie dlouhého telegramu se z metaforického hlediska opírají o dobře známé zdrojové oblasti OSOBA, NÁDOBA, CESTA a SÍLA. Právě tyto metafory se v telegramu objevují nejčastěji (jejich frekvenci však Chilton nijak neupřesňuje). Metafora OSOBY se projevuje jednak tím, že Sovětský svaz je často popisován skrze vládců „Stalin“, „vládci v Kremlu“ nebo skrze jeho poddané „Rusové“. Nechybí však ani přímé ztotožnění Sovětského svazu s jednajícím OSOBOU, například „Sovětský svaz je mentálně nemocný“. Ve všech případech je těmto OSOBÁM přisuzováno instinktivní jednání, neschopnost racionální dohody hraničící s mentální poruchou, například „neurotický pohled na svět“, „instinktivní strach“, „nepodajný a nerozumný jedinec“.

NÁDOBA je podle Chiltona další důležitou zdrojovou oblastí, kterou Kennan využívá při charakteristice Sovětského svazu. SSSR se podle Kennana izoluje od vnějšího světa a v upevnění hranice mezi sebou samým a ostatními spatřuje záruku své bezpečnosti. Kennan proto zdůrazňuje kontrast mezi vnitřkem („vnitřní ruská nutnost“, „skrytá sovětská moc“, „situace uvnitř“) a vnějškem („vnější svět“). Sovětský vnitřek je charakterizován jako problematický a vněšek jako bezproblémový.

Zdrojová oblast CESTY se uplatňuje zejména při označování Sovětského svazu jako „zpátečnického“ na cestě pokroku. Kennan rovněž líčí pohyb SSSR na CESTĚ k další expanzi. Zdrojová oblast SÍLY čerpá především z fyzikálního pojetí síly v mechanice a hydraulice. Například stoupající „tlak“ uvnitř sovětské NÁDOBY se projevuje stoupajícím „tlakem“, kterým tato NÁDOBA působí navenek. SÍLA vyžaduje protisílu, která by ji vyrovnala.

Chilton si všímá, že obrovská přesvědčovací síla dlouhého telegramu spočívá jednak ve využití usazených zdrojových oblastí (Kennan nepřichází s novými či neobvyklými metaforami) a jednak v tom, jak se jeho metafory překrývají a navzájem posilují. Ať už je SSSR líčen jako mentálně narušená OSOBA, či SÍLA tlačící navenek, nabízí se jednoznačné doporučení pro americkou zahraniční politiku, které se navíc jeví jako nevyhnutelný

a přirozený důsledek sovětského jednání. Tím doporučením je „zadržovat“ (*contain*) Sovětský svaz. Zadržování (*containment*) je v této souvislosti v souladu s oběma základními metaforami bezpečnosti NÁDOBA a POUTO. Souvislost s NÁDOBOU je v angličtině dána již etymologicky (*CONTAINER* a *containment*), nicméně působí i v řadě dalších jazyků v tom smyslu, že bezpečnost zajišťuje neproniknutelná hranice (stěna NÁDOBY), která chrání před nebezpečným vnějškem. Podobně POUTA mohou poskytnout bezpečí, pokud je zdrojem nebezpečí OSOBA.

Ač Kennan slovo „zadržování“ v tomto textu nepoužívá a od pozdější politiky zadržování se částečně distancuje, Chilton svou analýzou ukazuje, že základní rámec této politiky z metafor Kennanova textu jasně vyplývá. Chilton rovněž podobným způsobem analyzuje další dva dokumenty (Trumanovu doktrínu a Kennanův článek), aby ukázal další zpřesňování politiky zadržování.

Interpretace závěrů

Chilton vychází z toho, že metafory jsou nezbytnými nástroji promyšlení a formulace politických strategií. To platí především o usazených metaforách, na něž se zaměřuje jeho výzkum. Kennanův případ rovněž ukazuje, že použití určitých metaforických pojmů má diskurzivní i politické důsledky, které nemusejí být vždy předvídaný tím, kdo je používá (v druhé části knihy Chilton dokumentuje, jak Gorbačovova metafora „evropského domu“ začala žít svým vlastním životem s důsledky, které sovětský vůdce nepředpokládal).

To však neznamená, že by metafory politiku určovaly. Chilton si je plně vědom důležitosti nediskurzivního kontextu (např. institucionálního, sociálního, technologického, ekonomického, osobního), v němž se politika odehrává a který ji nutně ovlivňuje. Sama volba jím zkoumaného období, tedy konec druhé světové války, je podmíněna nediskurzivní událostí, která však vytvořila předpoklady pro diskurzivní změnu. Vztah mezi metaforami a politikou není podle Chiltona kauzální. Činí jasnou epistemologickou volbu, když vymezuje jako svůj cíl interpretativní porozumění americké zahraniční politiky, které má umožnit formulaci očekávání jejího možného vývoje a odmítá kauzální vysvětlování a s ním pokusy o předpovědi jejího dalšího vývoje.

Očekávání není předpovědí, i když v obou případech jde o výpověď o budoucnosti. Předpověď závisí na odhalení kauzálního mechanismu, kdy ze změn hodnot nezávislých proměnných usuzujeme na změny proměnných

závislých. Oproti tomu očekávání podle Chiltona vychází z toho, že zavedené metaforické pojmy, které jsou všeobecně sdílené, budou i v budoucnu ovlivňovat myšlení a jednání politických aktérů. Neznamená to, že by se prostřednictvím metafor dala politika předvídat, nicméně metafory jí stanovují určité hranice možného či myslitelného, například jednání konzistentní s modelem státu jako NÁDOBY. Očekávání je potom vymezením těchto hranic s tím, že v budoucnosti patrně nebudou překročeny.

Chilton v této souvislosti zpětně formuluje očekávání vývoje americké zahraniční politiky po druhé světové válce. Ukazuje, že klíčové dokumenty americké zahraniční politiky v letech 1946–1947 využívaly několika metaforických zdrojových oblastí, které patří k oblastem hojně frekventovaným jak v oblasti mezinárodní politiky, tak i v běžné angličtině (OSOBA, NÁDOBA, CESTA a SÍLA). Tím byla zajištěna přesvědčivost strategie zadržování. Postavením americké strategie na těchto metaforách byly rovněž vytyčeny hranice, v nichž se pohybovala americká zahraniční politika během studené války, a dokonce i v letech po ní.

5.4 Metafory evropské integrace

Moje práce zabývající se metaforami evropské integrace (Drulák, 2006a) je příspěvkem do oborů evropských studií a mezinárodních vztahů. Zakomponování této stati do textu nebylo motivováno jejím výjimečným postavením v oboru, jako tomu bylo v předchozím případě, nýbrž mojí snahou využít k výkladu metodologického postupu vlastní znalosti a nespolehat se pouze na vnější rekonstrukci výzkumných postupů jiných.

Práce se zabývá rozбором představ evropských politických elit o dalším vývoji evropské integrace. Metodologický postup můžeme zobecnit a rozdělit do následujících kroků: výběr cílové oblasti a řečového společenství, sestavení korpusu, dedukce metaforických pojmů, hledání metaforických výrazů a přehodnocení metaforických pojmů, stanovení frekvence metafor v korpusu, porovnávání segmentů diskurzu a vyhodnocení politických důsledků (Drulák, 2008).

Od Chiltonova postupu se tento metodologický postup liší v několika ohledech: věnuje menší pozornost nediskurzivnímu kontextu, explicitněji rozebírá identifikace metaforických pojmů, zkoumá projevy v několika jazycích a kombinuje kvalitativní metody s kvantitativními.

Výběr cílové oblasti a řečového společenství

Výzkumná otázka, kterou si klademe primárně a nezávisle na metodologii, nám na té nejobecnější úrovni vymezuje cílovou oblast, k níž hledáme v rámci metaforického spojení oblasti zdrojové. Cílovou oblastí může být cokoli – politická strategie určitého státu, bilaterální vztah dvou států, mezinárodní organizace, domácí instituce, konkrétní politik, volby, válka atd. Tato studie se táže po možnostech základního institucionálního uspořádání EU. Cílovou oblastí je tedy povaha EU a hledané metafory ji propojují se zdrojovými oblastmi, podle nichž je EU vykládána, hodnocena a chápána. Cíl výzkumu potom spočívá v doplnění výroku: „EU je (jako) ...“

Výběr řečového společenství závisí na tom, čím diskurz nás zajímá, čím metaforické představy chceme sledovat. Chceme rozebírat to, co říkají a píšou političtí aktéři, novináři, akademici, úředníci, bloggeři, občané? Zaměříme se na diskurz jednoho státu, nebo více států? Budeme pracovat s jedním jazykem, či více jazyky? Tato studie se zaměřuje na nejvyšší politické představitele členských a kandidátských států EU. Předpokládá, že tyto politické elity představují transnacionální řečové společenství. Rovněž předpokládá, že jejich metafory se vzhledem k jejich postavení bezprostředně promítají do politické práce.

Sestavení korpusu

Pokud máme stanovenou cílovou oblast a řečové společenství, můžeme začít sestavovat korpus, tedy soubor dokumentů, které budeme analyzovat. Kromě tématu a účastníků diskurzu je korpus dán také délkou časového období, v němž je diskurz sledován. Korpus musí být dostatečně velký, aby dobře refletoval diskurz zkoumaného řečového společenství k dané cílové oblasti, a zároveň ne tak rozsáhlý, aby přesahoval analytické možnosti výzkumníka či výzkumného týmu. Pokud výzkumník nepoužívá počítačové metody korpusové lingvistiky, což metoda této studie nepředpokládá, může se N pohybovat v řádu desítek či stovek, nikoli však v řádu tisíců.

Téma povaha evropské integrace podle evropské politické elity by bez dalších omezení vedlo k nezvládnutelně velkému korpusu. Po zavedení několika omezení však bylo možno vytvořit korpus nepřesahující stovku dokumentů ($N = 74$). První omezení bylo časové: výzkum se soustředil pouze na debatu o evropské budoucnosti probíhající v letech 2000–2003. Druhé omezení bylo funkční: studie se zabývala pouze projevy nejvyšších politických představitelů členského či kandidátského státu. Třetí omezení vyplynulo z potřeby repre-

zentativnosti korpusu: každý stát byl zastoupen nejméně dvěma a nanejvýše třemi projevy (cílem studie nebylo měřit aktivitu států v debatě, představitelé některých států přispěli desítkami projevů, zatímco jinde byly dva projevy maximem).

Dedukce metaforických pojmů

Metaforické pojmy jsou dedukovány, odvozeny od obecných vysvětlujících schémat, která se pro danou cílovou oblast používají. Tato schémata získáme především na základě studia literatury věnující se zkoumané cílové oblasti. Zejména literatura, která rozebírá a aplikuje na cílovou oblast různé modely, scénáře či ideální typy, umožňuje nalézt zdrojové oblasti, podle nichž je strukturována oblast cílová. Reflexe této literatury musí být dostatečně široká, aby bylo zahrnuto co nejvíce možných zdrojových oblastí. Důležitou roli hraje v této fázi výzkumu práce s teoretickou literaturou, která obvykle v kondenzované podobě shrnuje hlavní pokusy o analýzu cílové oblasti a rozpracovává důsledky používaných vysvětlujících schémat. Odhalením metaforických základů těchto analýz získáme metaforické pojmy, které by měly z větší části pokrývat diskurz o cílové oblasti.

Samo nalezení a identifikace metaforických pojmů vyžadují určitou intuici a nelze zde poskytnout jednoznačný návod. Musí však platit, že metaforické pojmy:

- vystihují podstatu modelů či ideálních typů, s nimiž jsou spojeny;
- jsou operacionalizovatelné, a to tak, že je možno rozpracovat významové implikace jejich zdrojových oblastí pro oblast cílovou;
- pokrývají co nejvíce možných úvah o zvolené cílové oblasti;
- se navzájem nepřekrývají, aby při následné analýze nevznikaly pochybnosti o tom, kam řadit jednotlivé metaforické výrazy.

Rozebíraná stať dedukuje metaforické pojmy používané pro EU na základě rozboru teorií evropské integrace. Vychází z členění těchto teorií na federalismus, neofunkcionalismus a mezivládní přístup, které je běžné v příslušné literatuře, a pro každou z nich volí jeden metaforický pojem. Tato dedukce je nejjednodušší v případě federalismu, který předpokládá vytváření státních prvků na úrovni EU. Pro federalismus je tudíž možné použít metaforu NÁDOBY, která je všeobecně používanou metaforou státu. Mezivládní přístup, který zdůrazňuje roli členských států hledajících vyvážený kompromis, lze vystihnout metaforou ROVNOVÁHY, která je v myšlení o mezinárodních

vztazích dobře zavedená. Neofunkcionalismus se zaměřuje na proces integrace a otázku jejího konečného stavu považuje za sekundární. Tuto jeho povahu vystihuje metafora POHYBU.

Tyto tři metafory vyhovují uvedeným kritériím. Za prvé, souvislost mezi metaforou a ideálním typem je zaručena tím, že metaforický pojem je odvozen z konkrétní teorie, a pokud je to možné, používá označení v běžné literatuře (NÁDOBA, ROVNOVÁHA). Za druhé, metafory jsou rovněž snadno operacionalizovatelné co do svých implikací. Zdrojová oblast NÁDOBA implikuje jasné hranice EU, oddělení vnějšku od vnitřku a státní atributy EU. Zdrojová oblast POHYB se projevuje v použití terminologie pohybu a změny. Zdrojová oblast ROVNOVÁHA předpokládá existenci rovnocenných a vzájemně závislých aktérů, z nichž každý sleduje svůj individuální zájem.

Za třetí, každá z metafor je slučitelná nejen s teorií, z níž byla dedukována, nýbrž také s dalšími teoriemi evropské integrace, v případě NÁDOBY je to komparativní politologie, u ROVNOVÁHY realismus a v případě POHYBU konstruktivismus a část institucionalismu. Je tím pokryto téměř celé spektrum přístupů k evropské integraci. Za čtvrté, metaforické pojmy jsou definovány a operacionalizovány tak, že se logicky vylučují. Nicméně toto kritérium je třeba mít na paměti i dále při práci s metaforickými výrazy, které jsou často dvojnásobné a mohou odkazovat k několika metaforickým pojmům.

Hledání metaforických výrazů a přehodnocení metaforických pojmů

Metaforické pojmy, které by byly dedukovány na základě literatury, je třeba konfrontovat se zkoumaným diskurzem zachyceným v korpusu. Zatímco rozpracování teoretických implikací metaforického pojmu zahajuje jeho operacionalizaci, spojení metaforického pojmu se všemi relevantními metaforickými výrazy, které se v korpusu vyskytují, ji završuje.

Tato fáze vyžaduje důkladné přečtení všech dokumentů korpusu. Má dva cíle. Na jedné straně hledá metaforické výrazy, které odpovídají dedukovaným zdrojovým oblastem tak, jak byly v předchozí fázi definovány. Tyto metaforické výrazy jsou jednoznačně přiřazovány ke „svým“ metaforickým pojmům (tentýž výraz může být přiřazen pouze k jednomu pojmu). Například v rozebíraném výzkumu byly výrazy „evropská budova“, „nutno stanovit hranice Evropy“ či „evropská vláda“ spojeny s pojmem NÁDOBY. Výrazy jako „rovnost členských států“ či „evropské aliance“ byly přiřazeny k ROVNOVÁZE. Pokud byla řeč o „nových integračních krocích“, o „motoru

integrace“ či o „dalším kurzu integrace“, šlo o pojem POHYBU. Dedukované metaforické pojmy tak byly propojeny se zkoumaným diskurzem.

Na druhé straně četbou dokumentů lze také nalézt metaforické výrazy, které neodpovídají žádné z dedukovaných metafor. Mohou odkazovat ke zdrojovým oblastem, jež se zatím dostatečně neodrážejí v sekundární literatuře, a proto nebyly identifikovány při dedukci metaforických pojmů. Rovněž se může ukázat, že některé z dedukovaných metafor se ve zkoumaném korpusu vůbec neobjevují a pro výsledky výzkumu jsou relevantní pouze svojí nepřítomností. Při výzkumu, který je předmětem našeho rozboru, se například ukázalo, že v korpusu se vyskytují takové metaforické výrazy jako „Evropa schopná dodávek“, „přidaná hodnota EU“ či „vlastníci EU“, které neodpovídaly žádné z dedukovaných zdrojových oblastí. Za společného jmenovatele těchto výrazů byla nalezena zdrojová oblast FIRMY.

Dokončením operacionalizace dosáhneme dvojího výsledku. Původní soubor metaforických pojmů, který vyplývá ze sekundární literatury k cílové oblasti, je přehodnocen a doplněn tak, aby odpovídal metaforám obsaženým ve zkoumaném korpusu. V našem případě získáváme konečný soubor NÁDOBA, POHYB, ROVNOVÁHA a FIRMA. Hlavním výsledkem operacionalizace je pak přiřazení všech metaforických výrazů, které se v korpusu týkají cílové oblasti, k metaforickým pojmům.

Stanovení frekvence metafor v korpusu

V této fázi je výskyt každého metaforického pojmu kvantifikován na základě frekvence výskytu metaforických výrazů, jež se k němu vážou. Tento krok se opírá o metodologický předpoklad, že vliv metafory na myšlení a jednání lze měřit frekvencí její přítomnosti v diskurzu.

Základní jednotkou pro tuto kvantifikaci je dokument, v rozebíraném výzkumu se jedná o politický projev. Ve vztahu ke každému dokumentu v korpusu je každý metaforický pojem ohodnocen jako „dominantní“, „důležitý“, „přítomný“, „nepřítomný“, „odmítnutý“ nebo „dvojnáčný“. Hodnocení bere v úvahu jak frekvenci výskytu (první čtyři kategorie), tak i postoj mluvčího k dané metafoře (poslední dvě kategorie předpokládají jiné než pozitivní použití).

Po vyhodnocení všech dokumentů lze výsledky agregovat na úrovni celého korpusu. Agregace dává odpověď na otázky, v kolika dokumentech korpusu se daný metaforický pojem (tj. v našem případě NÁDOBA, POHYB, ROVNOVÁHA a FIRMA) objevuje jako dominantní, důležitý, přítomný, nepřítomný, odmítnutý a dvojnáčný.

Rozebíraný výzkum metafor evropské integrace ukázal, že metaforou, která se v korpusu nejčastěji objevuje jako dominantní, je POHYB, zatímco NÁDOBA a ROVNOVÁHA za ní v této kategorii zaostávají téměř ve stejné míře. Nejdodnější metaforou je ROVNOVÁHA a metaforou s nejméně výraznější absencí je FIRMA.

Porovnávání segmentů diskurzu

Podobnou agregaci lze provést také na úrovni vybraných částí korpusu vymezených na základě politického kontextu, v němž je diskurz ukotven. Porovnání frekvencí, s nimiž se metafory objevují v různých částech korpusu, nám potom ukáže, do jaké míry se tyto segmenty korpusu shodují či odlišují v pojetí vybrané cílové oblasti.

Při výzkumu metafor Evropy byl korpus rozdělen do dvou částí – projevy představitelů 15 členských států EU a projevy představitelů 13 kandidátských států EU. Porovnání obou segmentů ukázalo zásadní shodu v distribuci frekvencí metafor. Přesto se objevilo několik rozdílů. Jednalo se především o relativně vyšší výskyt metafory ROVNOVÁHY a relativně nižší výskyt metafory NÁDOBY v diskurzu kandidátských států.

Vyhodnocení politických důsledků

V závěrečné fázi je třeba vztáhnout výsledky k politickému kontextu. Jak lze politicky interpretovat to, co bylo zjištěno o metaforách zkoumané cílové oblasti a jejich frekvenci ve zkoumaném diskurzu?

Výzkum metafor Evropy nabízí několik závěrů. Převládající metaforou v diskurzu o EU je POHYB. To lze interpretovat tak, že představitelé států EU očekávají, že základní způsob fungování EU se do budoucna příliš nezmění. Pro EU bude i nadále charakteristický proces vnitřních i vnějších přeměn, který nemá žádné jasně stanovené hranice. Také se ukazuje, že mezi novými a starými členy nejsou zásadní rozdíly. Nicméně noví členové jsou v menší míře než starší připraveni vnímat EU jako NÁDOBU implikující vznik státních struktur na evropské úrovni. Naopak mnohem smířlivější jsou s metaforou ROVNOVÁHY, která předpokládá zachování mezistátního charakteru EU.

5.5 Metafory americké politiky

George Lakoff není pouze spoluautorem teoretického díla, které zásadně ovlivnilo výzkum metafor v řadě oborů, ale sám k tomuto výzkumu přispěl řadou empirických studií. Z politologického hlediska je jeho hlavním příspěvkem monografie *Moral Politics* zkoumající hlavní proudy americké domácí politiky (Lakoff, 1996).

Lakoff se zaměřuje na dva hlavní proudy americké politiky – konzervativce představované stranou republikánů a liberály zastupované stranou demokratů (v evropském pojetí by bylo namísto mluvit spíše o sociálních demokratech než o liberálech). Ukazuje zde pomocí metafor RODINY, že každý z proudů je myšlenkově ukotven ve svém vlastním pohledu na svět. Nejen že tyto pohledy jsou vzájemně neslučitelné, ale navíc se jeden z pohledu druhého jeví jako rozporný a těžko pochopitelný. Analýza rozdílů v metaforických pojmech, o něž se konzervativci a liberálové při svých veřejných vystoupeních opírají, umožňuje pochopit rozdíly mezi liberální a konzervativní politikou a ukázat, že jak liberálové, tak konzervativci jsou každý z hlediska svého metaforického pojmu konzistentní.

Dva politické postoje

Lakoff se zaměřuje na hlavní proud amerického politického diskurzu konce osmdesátých a počátku devadesátých let. Nevytváří striktně stanovený korpus, zaměřuje se na hlavní příspěvky do politické debaty, ať už jsou jejich autoři významní politici, nebo politicky aktivní intelektuálové. Na základě studia těchto textů charakterizuje každý z obou proudů skupinou politických stanovisek, které jsou pro daný proud nejpříznačnější.

K hlavním rysům konzervativního programu patří kritika sociálních a zdravotních výdajů, potratů, regulace ekonomiky či progresivního zdanění, a naopak podpora tvrdých trestů včetně trestu smrti či výdajů na obranu a bezpečnost. Liberálové zase podporují progresivní zdanění, regulaci ekonomiky a vytváření sociální sítě, domnívají se, že žena má právo na potrat, zločinnost vidí jako sociální problém, který nelze řešit represí, a proto jsou také váhaví při výdajích na ozbrojené složky.

Lakoff si na základě těchto dokumentů všímá, že liberálové a konzervativci se v politické debatě navzájem vnímají jako vnitřně nekonzistentní. Například liberál těžko chápe, proč konzervativce hájí trest smrti a současně právo na ještě nenarozený život, přičemž odmítá program na péči o těhotné,

nebo proč je konzervativec ochoten chránit občany investicemi do věznic či do výzbroje a zároveň chce rušit agentury na ochranu zaměstnanců a spotřebitelů. Naopak konzervativec nerozumí tomu, jak může liberál mluvit o právech dítěte a zároveň bránit práva odsouzených pedofilů, jak chce podporovat postavení zaměstnanců, když dusí podnikání regulacemi a vysokými daněmi, nebo jak může pomáhat sociálně potřebným, když je činí závislými na státní podpoře.

Dvě metafory rodiny

Lakoff si klade za cíl nalézt takové metaforické pojmy, které dokážou vysvětlit jak vnitřní koherenci liberálního a konzervativního stanoviska, tak i jejich vzájemné nepochopení. Navíc se má jednat o takové pojmy, které objasní výběr ústředních témat na každé straně i rétorické prostředky použité k jejich obhajobě.

Při svém výzkumu vychází z postřehu, že jedním z nejzákladnějších metaforických pojmů v americké politice je metafora NÁROD JE RODINA, z níž vyplývají další dva metaforické pojmy VLÁDA JE RODIČ a OBČANÉ JSOU DĚTI. Existenci těchto metafor dokládá na příkladech z běžné angličtiny. Jedná se však o metafory všeobecně sdílené, které nemohou vysvětlit rozdíl mezi konzervativci a liberály. Tento rozdíl lze uchopit pomocí zcela odlišných představ o ideálním vztahu mezi RODIČEM (VLÁDOU) a DĚTMI (OBČANY). Lakoff v této souvislosti rozlišuje dva modely rodičů – přísný rodič a pečující rodič, které odpovídají tradiční dělbě rolí mezi otcem a matkou. Na tomto základě formuluje pro cílovou oblast VLÁDA dvě zdrojové oblasti: PŘÍSNÝ OTEC inspirující konzervativce a PEČUJÍCÍ RODIČ, k němuž se hlásí liberálové (Lakoff nepoužívá při vymezení liberální zdrojové oblasti slovo matka, které by odpovídalo konzervativnímu otcí patrně proto, aby signalizoval liberální odstup od tradiční dělby rolí).

Lakoff vychází ze stereotypních představ o výchově, poněvadž zdrojová oblast usazené metafory musí být snadno a všeobecně srozumitelná. Takové fenomény nalezneme právě v oblasti tradovaných pravd a stereotypů. Na tomto základě rozpracovává své dvě zdrojové oblasti. Zdrojovou oblast PŘÍSNÝ OTEC potom charakterizuje jako tradiční model rodiny, kde otec je ochráncem a živitelem, řídí rodinu a jeho autorita je nezpochybnitelná. Výchova se opírá o respekt k rodičovské autoritě podpořený systémem odměn a trestů. Děti jsou vedené k disciplíně a samostatnosti, což jim umožní úspěšně se prosadit v dospělosti, kdy rodiče do jejich životů již nijak nezasahují. Hlavními prioritami tohoto modelu jsou morální síla,

respekt k autoritě a dodržování pravidel. Zdrojová oblast PEČUJÍCÍ RODIČ se opírá především o vzájemnou lásku, komunikaci a empatii, na nichž je založen vzájemný respekt mezi rodiči a dětmi, který přetrvává i poté, co děti dosáhnou dospělosti. Hlavním cílem výchovy PEČUJÍCÍHO RODIČE je vychovat děti, které budou schopné se zapojit do sociálních svazků a nalézt v životě štěstí a naplnění. Hlavními prioritami tohoto modelu jsou empatie a pomoc ostatním.

Důsledky metafor

Důsledky těchto dvou metafor vlády nejsou pouze politické, nýbrž také morální. Každá z nich je základem radikálně odlišného morálního pojetí světa a politický střet mezi konzervativci a liberály je podle Lakoffa pouze důsledkem hlubšího střetu morálního.

Metafory nabízejí morální kompas těm, kdo se k nim (podle Lakoffa podvědomě) hlásí. V případě PŘÍSNÉHO OTCE jde o následující principy morálního jednání: jasné odlišení mezi dobrem a zlem, podpora samostatnosti, disciplíny a odpovědnosti, udržení systému odměn a trestů, podpora trestu jako nástroje udržení autority, ochrana morálního společenství před vnějšími zly a podpora legitimní autority.

Liberální principy PEČUJÍCÍHO RODIČE jsou odlišné, zahrnují: empatické jednání a podporu spravedlivosti, pomoc těm, kteří si sami nemohou pomoci, ochranu těch, kteří se sami nemohou chránit, podporu životního naplnění a konečně péči o sebe sama za účelem naplnění těchto principů.

Tyto principy pak Lakoff aplikuje při řešení politických otázek, které hýbaly USA ve sledovaném období a byly předmětem sporů mezi konzervativci a liberály. Jednalo se o sociální výdaje, daně, potírání zločinnosti, regulování ekonomiky, ochranu životního prostředí, podporu menšinám, potrat, roli náboženství a vztah k federální vládě. Ukazuje, že liberální a konzervativní pozice jsou v těchto sporech přímým důsledkem metafor vlády jako PEČUJÍCÍHO RODIČE a jako PŘÍSNÉHO OTCE.

Například progresivní zdanění je nepřijatelné z pohledu PŘÍSNÉHO OTCE, poněvadž trestá bohaté za to, že jsou samostatní, disciplinovaní a úspěšní. Naopak z pohledu PEČUJÍCÍHO RODIČE je nezbytné, neboť díky progresivnímu zdanění je možno získat zdroje na pomoc těm, kteří ji potřebují. Bohatí, kteří vyrostli v RODINĚ zvané USA, mají povinnost postarat se o méně šťastné členy této RODINY. Konzervativci podpoří trest smrti, poněvadž přísný trest je zárukou zachování morálního řádu, a odmítnou potrat (který se většinou týká mladistvých matek), poněvadž nechtěné těhotenství je

často výsledkem nezodpovědného chování a musí být potrestáno. Z pohledu PEČUJÍCÍHO RODIČE není přijatelné zbavit života své DÍTĚ trestem smrti, ale potrat má své opodstatnění, pokud žena není na mateřství připravena a v jeho důsledku by si zničila možnost životního naplnění.

Lakoff rovněž svým modelem vysvětluje určitou anomálii u amerických konzervativců. Konkrétně jde o odpor, který u důležitého křídla konzervativců vyvolává federální vláda, zatímco jinde ve světě se konzervativci k vládě obvykle hlásí už proto, že respektují autoritu implikovanou modelem PŘÍSNÉHO OTCE. Lakoff tento rozdíl vysvětluje americkým pojetím PŘÍSNÉHO OTCE, které se liší od ostatních (v Evropě či v Japonsku) tím, že emocionálně vzdálený OTEC nezasahuje do života dospělých potomků, jinak se totiž mění na nelegitimního tyрана, proti němuž je třeba vystoupit.

Lakoffovy metafory nabízejí kategorizační schéma, které umožňuje porozumět americkým politickým debatám. Pomáhají systematizovat zdánlivě nesouvisějící politické pozice do koherentních celků. Na základě této metaforické koherence je podle Lakoffa možno politické pozice dokonce předpovídat.

5.6 Zhodnocení

Analýza metafor je součástí diskurzivní analýzy, s níž sdílí své silné i slabé stránky. Její hlavní problém se proto týká vztahu diskurzivní a nediskurzivní reality. Analýza metafor se nutně soustředí na diskurzivní realitu, a proto bude vykazovat tendenci k systematickému podceňování nediskurzivních (materiálních) aspektů politické reality. Do jaké míry je tato skutečnost problémem, závisí na ontologickém stanovisku výzkumníka. Bez větších potíží se s tímto omezením smíří ti, kdo považují ideje za rozhodující pro pochopení politiky. Naopak zásadní překážkou bude pro badatele, kteří se soustředí na materiální aspekty, ať už politické, či mocenské. Nicméně jak ukazuje například Chiltonova práce, tento inherentní limit analýzy metafor lze částečně obejít, pokud je analýza včleněna do příslušného historického kontextu. Často se lze přitom spolehnout na příslušnou literaturu a není nutné podnikat vlastní historický výzkum.

Analýza metafor má však i své vlastní slabé a silné stránky, které se sice mohou překrývat s některými jinými přístupy k diskurzivní analýze, ale nevztahují se na tuto metodologii jako celek. K podstatným přednostem analýzy metafor patří zejména následující skutečnosti:

- **Zobecnitelnost výsledků a flexibilita abstraktních kategorií.** Přístup propojuje rovinu abstrakce (metaforický pojem) s rovinou konkrétních dat (metaforický výraz), přičemž nechává na vůli výzkumníka, jakým způsobem bude definovat abstraktní kategorie (metaforické pojmy) použité při sběru dat. To usnadňuje propojení výsledků výzkumu metafor s výsledky dosaženými prostřednictvím jiných metodologií. Tím se liší například od lingvisticky orientovaných přístupů, které přinášejí výsledky, jež jsou zajímavé z hlediska jazykového, nicméně těžko interpretovatelné politologicky.
- **Epistemologická flexibilita.** Analýzu metafor lze provádět jak ryze interpretativním přístupem (metafory se těšily pozornosti několika představitelů postmoderny), tak i podle racionalistického kánonu, kdy metafory jsou důsledně kvantifikovány (co do frekvence i co do obsahu) a vystupují jako závislé či nezávislé proměnné v kauzálních modelech.
- **Reflexe pravdivosti diskurzu.** Diskurzivní analýza si obvykle neklade otázku po pravdivosti zkoumaného textu, poněvadž za důležitý považuje fakt, že autor textu se svými výroky veřejně hlásí k určitým myšlenkám, jejichž rozbor vypovídá o politické realitě, a to bez ohledu na to, co si ve skutečnosti myslí. V této souvislosti se diskurzivní analýze občas vytýká, že nekriticky přebírá, co politici říkají, ač právě tento typ projevu je často vysoce manipulativní. Analýza metafor nabízí na tuto výtku částečnou odpověď. I metafory jsou nepochybně prostředkem politické manipulace, týká se to však především metafor konvenčních a nekonvenčních. Na druhou stranu usazené metafory nejsou ani jako metafory vnímány, a proto s nimi lze jen těžko manipulovat. Metafory tak mohou prozradit skutečné představy účastníků diskurzu bez ohledu na obsah jejich projevu.

Analýza metafor však s sebou rovněž nese svá specifická úskalí. K jejím rizikům patří zejména následující skutečnosti:

- **Úzký záběr.** Diskurzivní analýza redukuje zkoumanou realitu na diskurz a analýza metafor ji dále zužuje na použití jedné konkrétní skupiny jazykových jevů. Jakkoli vysoká je vypovídací schopnost metafor o zkoumaném dokumentu, jedná se pouze o jeden z mnoha diskurzně zkoumatelných prvků.
- **Chybí jednoznačný návod k nalezení a formulaci metaforických pojmů.** Jedná se o odvrácenou tvář zmíněné flexibility při definici abstraktních kategorií. Úspěšná formulace metaforických pojmů závisí na úsudku výzkumníka. Lze stanovit vnější kritéria, která by metaforické

pojmy měly splňovat, není však možné formalizovat a často ani zpětně vysvětlit jejich identifikaci.

- **Konzervativní tendence.** Jedná se o strukturálně orientovaný přístup, který má problémy s analýzou změny. Výzkum většinou spočívá v odhalení závislosti zkoumaného diskurzu na tradičních vzorcích myšlení představovaných usazenými metaforickými pojmy. Očekává se, že se tyto vzorce budou opakovat i do budoucna. Změna může přijít pouze zvnějšku, tedy z nediskurzí reality.

5.7 Závěr

Analýza metafor nabízí účinné nástroje pro rozbor diskurzu, ať už se jedná o diskurz odborný, politický, literární, či jiný. Ačkoli se analýza obvykle pojí s ontologickým holismem a epistemologickým porozuměním, nevylučuje se ani s dalšími pozicemi. Analýza obvykle spočívá v odhalení a rozboru zdrojových oblastí, na jejichž základě si účastníci diskurzu vytvářejí představy o zkoumané cílové oblasti. Kapitola se blíže věnovala aplikaci výzkumu metafor cílovým oblastem americké národní bezpečnosti během studené války, EU v období velkého rozšiřování a domácí politice amerických republikánů a demokratů.

Metaforou se struktura a logika zdrojové oblasti přenáší do oblasti cílové. Pokud tedy tuto logiku a strukturu poznáme, můžeme v cílové oblasti odhalit souvislosti, které nejsou bez identifikace metafory zřejmé. Můžeme však také formulovat očekávání budoucího vývoje cílové oblasti, které se opírá o předpoklad, že nalezené zdrojové oblasti budou na cílovou oblast nadále působit. Lze například očekávat, že úvahy o bezpečnosti státu budou i nadále utvářeny metaforou státu jako **NÁDOBY** nebo že morální a politický kompas konzervativního politika se bude řídit metaforou vlády jako **PŘÍSNÉHO OTCE**.

Teoretická otevřenost a kompatibilita s různými teoriemi patří k silným stránkám analýzy metafor, byť často klade vysoké nároky na úsudek či zkušenost výzkumníka. Umožňuje však triangulaci a zasazování výsledků do nediskurzího kontextu, čímž pomáhá překonávat vnitřní limity diskurzíne orientovaných přístupů.

Doporučená četba

Dobrým a všeobecně přístupným úvodem do analýzy metafor je práce Lakoffa a Johnsona (2002/1980), shrnutí přístupů a výsledků analýzy metafor nalezneme ve sborníku vydaném Ortonym (Ortony, 1993). Nad možnostmi analýzy metafor v oboru mezinárodních vztahů se zamýšlí sborník vydaný Beerem a De Landtsheerovou (2004), který obsahuje řadu zajímavých příspěvků, přičemž práce De Landtsheerové a De Vrijové a práce Andersonova (De Landtsheer a De Vrij, 2004; Anderson, 2004) se vymykají běžnému přístupu svým důrazem na kvantitativní a kauzální přístup. Kromě prací rozebíraných v této kapitole (Drulák, 2006a; Chilton, 1996; Lakoff, 1996) je k dispozici řada dalších zdařilých aplikací analýzy metafor v politických vědách (Chilton a Lakoff, 1995; Hülsse, 2003; Luoma-aho, 2004; Milliken, 1996; Musolff, 1995, 2000, 2001). V češtině nabízí základní informace o studiu metafor v mezinárodních vztazích Drulák (2005, 2006b).

Otázky

- Co je zdrojová oblast metafory?
- Lze metafory studovat kvantitativně? Jak?
- Navrhnete cílovou oblast vašeho výzkumu a pokuste se k ní dedukovat několik zdrojových oblastí.
- Jaká řečová společenství přicházejí v úvahu pro váš výzkum?
- Jak byste postupovali při sestavování korpusu?

Elsa Tulmets, Vít Střítecký

Cílem této kapitoly bude ukázat, jak je možné využít etnologickou a antropologickou metodologii ve sféře politické vědy. Kapitola se zaměří především na studium „organizační kultury“, což je téma blízké sociologii organizací a přístupům studujícím politické instituce a elity. Nejprve však bude nutné objasnit rozdíl mezi třemi termíny: etnografií, etnologií a antropologií. Odlišnost používání těchto termínů je třeba vnímat především v kontextu jednotlivých dominantních národních škol, tedy americké, britské a francouzské a částečně i německé, kde se tyto disciplíny rozvinuly především v průběhu 19. století. Etnografii lze označit za metodologii používanou v antropologii (termín užívaný v anglosaském světě) a etnologii (termín užívaný ve Francii) sloužící k analýze sociálních skupin a společností. Zatímco etnografie v sobě skrývá metody pro zkoumání empirické reality, etnologie a antropologie jsou chápány jako (komparativní) syntézy vědeckého studia tradičních společností založené na dlouhodobém a detailním zkoumání daného společenství (Laburthe-Tolra a Warnier, 1993, s. 50; Bonte a Izard, 1992, s. 470).

Chceme-li porozumět tomu, jak se etnografie rozvinula jako metodologie výzkumu v politické vědě, je třeba vrátit se k jejím počátkům. Původním cílem etnografie je popisovat etnické skupiny, které se vyznačují kulturou a způsobem života, které jsou odlišné od života charakteristického pro industriální společnosti. První etnografové často doprovázeli misionáře či nejrůznější cestovatele na jejich objevitelských cestách a všímali si odlišných a z jejich pohledu velmi často podivných nových kultur. Postupem času se hlavní směr bádání přesunul z pouhého popisu společností a společenství k porozumění a interpretaci sociálního chování. V těchto momentech se zrodila moderní antropologie a etnologie, což jsou synonyma odkazující pouze na národní vědecký kontext. Průkopnickými a dnes již klasickými antropologickými pracemi se pak staly například Evans-Pritchardova studie nuerské komunity v jižním Súdánu (Evans-Pritchard, 1940) nebo práce Lévi-Strausse zabývající se indiány kmene Nambiwara žijícími v brazilských deštných pralesích (Lévi-Strauss, 1955). Další výrazná vlna následovala v období dekolonizace, která v rámci hledání nových témat přinesla výrazný impulz

pro antropologické bádání především ve Velké Británii a Francii, o něco méně i ve Spojených státech.

Se vzrůstajícím vlivem industrializace přišli sociologové z americké chicagské školy s nápadem využít výzkumných nástrojů již etablované antropologie při studiu společenských nerovností a života v městských zónách. Klíčovými tématy byly otázky vzniku společenských problémů a možnosti společenských změn, které by vedly ke zlepšení situace částečně odcizených či diskriminovaných skupin obyvatelstva, jako jsou staří lidé, děti či nejhudší dělnické třídy (McNabb, 2004, s. 399). Celý proces akceleroval také fakt, že v rámci dekolonizace v druhé polovině 20. století mnozí antropologové ztratili přístup ke studovaným objektům a museli tak hledat nová témata, která by ospravedlnila existenci jejich vědecké disciplíny a zároveň přinesla nový přísun potřebných finančních prostředků. Výsledkem byly studie zabývající se novými elitami v postkoloniálním světě (Shore a Nugent, 2002) nebo přesunutí hlavního zájmu ze studia původního obyvatelstva na studium lidí žijících v „moderních“ společnostech. Tím se antropologové dostali do sféry, která tradičně náležela sociologickému zkoumání. Antropologové se tak začali zabývat například analýzou kultury obyvatelstva, ale také politickými institucemi ve Spojených státech i Evropě (Hymes, 1972; Boissevain a Friedl, 1975; Abélès a Jeudy, 1997; Vincent, 2002). Moderní antropologii tedy lze charakterizovat jako „studium lidstva, nejenom původního obyvatelstva“ (Boissevain a Friedl, 1975, s. 9).

Někteří antropologové postupně začali studovat také zvyky nejrůznějších komunit a etnických menšin v rámci národních států nebo při jejich hranicích (např. MacDonald, 1993). Pokud se navíc začali zabývat národními politickými, byrokratickými a administrativními institucemi, museli obhájit svůj přístup v tradičně politologické sféře zájmu. Jejich obhajoba byla založena právě na využití nových specifických metod a velmi často také na zdůraznění fenoménu politické „kultury“. Podle McNabba je etnografie „jedním z několika důležitých přístupů ke studiu ‚kultury‘ jako aktu vládnutí (*governance*), formování veřejných politik a administrace nejrůznějších vládních funkcí a agentur“ (McNabb, 2004, s. 401). Poté co se etnografové nejprve zaměřili na národní instituce, došlo také k rozšíření jejich zájmu na instituce mezinárodní (OSN, MMF či Světová banka) a supranacionální (EU). Přestože antropologové a sociologové v rámci této problematiky do značné míry sdílejí metodologii etnografického přístupu, nadále se liší objekty jejich výzkumu. Jak vysvětluje McNabb, mezi sociologickými a antropologickými etnografickými studii nadále existuje pomyslná dělicí linie. „Pravděpodobně nejsnazší cestou, jak oba přístupy rozdělit, je připomenout si, že sociologové

se primárně zabývají vlivem sociálních okolností a situací na lidské životy, zatímco antropology více zajímá role kultury či subkultury v chování lidí.“ (McNabb, 2004, s. 401) Podobná rozdělení jsou však spíše intuitivní a je zjevné, že oba přístupy zdůrazňující jednotlivé aspekty sociální reality se navzájem velmi ovlivňují a mají tak své místo ve studiu politické vědy.

Tato kapitola bude mít následující strukturu. V první části se bude zabývat ontologickými a epistemologickými debatami v rámci etnografického přístupu. Pokusí se ukázat, zda etnografie patří mezi strukturální přístupy, nebo se orientuje spíše na aktéry. Z epistemologického hlediska pak objasní, proč etnografie sociální jevy spíše interpretuje, než vysvětluje. V další části se bude zabývat úrovněmi a jednotkami analýzy, kde také zdůrazní důležitost konceptu organizační kultury. Poté se zaměří na etnografickou metodologii, její nástroje a její využití v politické vědě. Ještě než přejde k případovým studiím, pokusí se ukázat, že etnografie nabízí jen omezenou možnost zobecnování a neumožňuje tak vytvoření velké teorie. Závěrečné případové studie týkající se francouzského parlamentu (národní instituce) a Evropské komise (nadmárodní instituce) by pak měly poskytnout ještě přesnější představu o aplikaci této metodologie.

6.1 Epistemologické a ontologické předpoklady

V rámci etnografického přístupu se rozvinulo hned několik ontologických a epistemologických debat v závislosti na konkrétní disciplíně či epoše, ve kterých byl přístup používán.

Struktura, nebo aktér? Interpretace, či vysvětlení?

Ontologická debata na poli etnografické metodologie je blízce spojena se způsobem, jakým je tato metodologie užívána v disciplínách antropologie, sociologie či politické vědy. V zásadě můžeme rozlišovat mezi přístupy zdůrazňujícími strukturu a přístupy orientujícími se na aktéry (Coulon, 1995, s. 31–32). Klasické otázky „problému aktér–struktura“ vyústily v rámci etnografie ve dva pohledy na instituce. Instituce je tak možné chápat jako sociální formy nezávislé na aktérech, tedy jako soubory norem, které jsou aktérům bez jejich vlivu vnucovány. Druhou možností je nahlížet na instituce skrze vztahy, které s nimi aktéři mají. Z tohoto pohledu pak aktéři instituce vlastně permanentně vytvářejí. Jak již bylo naznačeno, tyto dva pohledy ne-

jsou nové a navazují na tradiční ontologické spory. Nejen v rámci etnografie však postupně zesílil třetí proud, podle kterého je třeba brát v úvahu aktéry i strukturu souběžně, neboť se vzájemně ovlivňují.

Z čistě strukturálních přístupů je možné zmínit **sociální a funkcionalistickou antropologii** (Durkheim, Malinowski či Radcliff-Brown), která se zabývá soudržností a integrativním charakterem institucí, jako jsou rodina či morální a náboženské instituce, a jejich vlivem na společenské vztahy. **Systémovou antropologii či antropologii komunikace** (Alto či Bateson), jež zkoumá procesy vzájemné interakce, které vytvářejí určité systémy výměny. Dále můžeme uvést **difuzionistickou antropologii, kulturní difuzionismus či evolucionismus** (Bastian, Ratzel, či Boas), které zajímá komparace „klíčových prvků“ nejrůznějších kultur. **Strukturální antropologii** (Lévi-Strauss), která nestuduje „slova“, ale spíše „jazyk“. Zároveň se nezabývá tím, co lidé vědomě dělají, ale spíše systémem, jenž jejich jednání ovlivňuje, který si však neuvědomují.

Výše uvedené strukturální přístupy se všechny nacházejí blízko strukturální sociologie, která je často považována za doplňkovou disciplínu antropologie. Přestože výrazná většina antropologických přístupů má alespoň částečně strukturální orientaci, některé marginální přístupy se dominantně zabývají rolí individuálních aktérů, a mají tak blízko k sociologii jednání. Hlavním příkladem by mohla být **etnometodologie** (Coulon či Garfinkel).

Mezi oběma krajními pozicemi však existuje třetí proud, který v rámci zkoumání strukturálních vlastností zohledňuje zároveň i roli jednotlivců. Pro zastánce tohoto přístupu je antropologie disciplínou, která je zcela nezávislá na sociologii. Mezi hlavní přístupy tohoto proudu patří především **kulturní antropologie** (Sapir, Mead či Benedict), podle které má každá kultura určité zvláštnosti. Kulturní antropologie se tak nesoustředí na fungování institucí, ale spíše na chování jednotlivců, které odráží konkrétní kulturu daného společenství. Za její součást je často považována **symbolická antropologie** (Geertz), která vnímá kulturu jako systém symbolů (interpretací významů), jež ovlivňují lidské jednání, dále **antropologie symbolických systémů** (Griaule), která spíše zkoumá roli tradičních příběhů, mýtů, hudby, tance, masek či jiných kulturních symbolů, jež vytvářejí a s nimiž „žijí“ sami aktéři. Jinými příklady tohoto proudu jsou **neoevolucionistická či dynamická antropologie** (White, Shallins, Gluckman, Balandier či Bastide), které vnímají aktéry i strukturu jako důležité faktory, jež je třeba vzít v úvahu při sledování společenských změn. Cílem je tedy vysvětlit společenské změny bez ohledu na to, jedná-li se o „moderní“ či „původní“ společnosti.

Výše uvedené rozdělení odráží ontologické debaty, které mají důležité epistemologické důsledky. Mimo jiné otevřely prostor pro vznik dalších epistemologicky zcela protichůdných přístupů, jako jsou etologie vyznačující se objektivním přístupem či etnometodologie, jež má naopak subjektivistické základy. Základní metodou etologie, která byla později aplikována také na lidská společenství, bylo pozorování zvířat. Je zjevné, že výzkumník v takových případech nijak neintervenoval do zkoumané látky. Takový přístup tedy zcela izoluje předmět výzkumu a striktně rozděluje pozice pozorovaného a pozorovatele, což má zaručit objektivitu výzkumu. Tradiční kritickou výtkou však zůstává, že i výběr předmětů studia či organizace a prezentace výsledků jsou závislé na víceméně subjektivní interpretaci sociálního chování ze strany pozorovatele. Etnometodologie chce naopak vědecky „analyzovat metody či procedury, které lidé využívají v rámci běžných procesů každodenního života. Etnometodologie je analýzou běžných způsobů, které běžní lidé využívají k realizaci jejich běžného jednání.“ (Coulon, 1995, s. 2) Podle etnometodologů jsou aktéři v rámci svých denních aktivit schopni porozumět a interpretovat svá jednání. Z tohoto důvodu nemůže existovat „přirozený rozdíl mezi metodami, které využívají členové jakéhokoli společenství k vzájemnému porozumění i k porozumění jejich sociálnímu světu, a metodami, jež používají profesionální sociologové k získání vědeckých poznatků o tom samém světě“ (Coulon, 1995, s. 32). Subjektivita výzkumu tak musí být zhodnocena a analyzována jako fenomén, který je součástí dané problematiky, tedy nachází se „uvnitř“. Jednou z tradičních kritických poznámek pak zůstává, že etnometodologové nemohou dělat výzkum v klasickém smyslu slova, neboť jsou vlastně zcela součástí fenoménu, který zkoumají.

Pro politology je však tento epistemologický rozpor spíše umělý. Klíčovou tendencí zůstává snaha najít střední cestu mezi oběma stranami sporu, která by umožnila, aby pozorovatel mohl být skutečným vnějším pozorovatelem, ale zároveň by reflektovala fakt, že je nevyhnutelnou součástí pozorovaného objektu (např. Bourdieu).

Z epistemologického hlediska je však v rámci etnografie významnější zmínit její čistě interpretativní charakter. Geertz připodobňuje člověka ke zvířeti zavěšenému do pavučiny významů, kterou si samo upředlo. Její analýzu tak podle Geertze nelze považovat „za experimentální vědu pátrající po zákonu, nýbrž za vědu interpretativní pátrající po významu“ (2000, s. 15). Jak ovšem pregnantně vyjádřil McNabb, celý etnografický výzkum je také neustálou opakovanou změnou mezi pozorováním a interpretací (1994, s. 407). Představení jednotlivých nástrojů etnografie a jejich aplikace v závěrečné části kapitoly ukáže, že etnografova práce spočívá v subjektivním vnitřním

popisu zkoumaného prostředí. V rámci svého pozorování si etnograf všímá nejrůznějších jevů, které mohou mít charakter rutinních procesů, či naopak mohou být v rámci daného prostředí nečekané a překvapivé. Stejně tak pečlivě zaznamenává všechny fenomény, ať už představují snadno pozorovatelné situace, nebo těžce postizitelné detaily. V klíčové fázi výzkumu se pak výzkumník snaží dané informace interpretovat a následně kategorizovat do typologií. Je tedy zřejmé, že etnograf nehledá kauzální vztahy, které by mohly vést k vysvětlení, ale s cílem porozumět daným jevům interpretuje jednotlivé významy, které odrážejí pozorovanou realitu.

Úrovně a jednotky analýzy

Prozkoumat problematiku úrovní či jednotek analýzy etnografických metod je důležité vzhledem k výše zmíněným proměnám objektů zkoumání v průběhu času. Jak už kapitola naznačila, v rámci této metodologie postupně došlo k posunu od „původních“ společenství k moderním společnostem, stejně jako k postupnému rozšiřování studia institucí až na úroveň mezinárodní a supranacionální. Obecně je možné říct, že badatelé užívající etnografickou metodologii se soustředí na kontextuální rámec objektu, což jim umožňuje zabývat se v důsledku všemi úrovněmi analýzy. Jak ovšem poznamenali Goddard, Llobera a Shore, „antropologové po generace bojují s problémem vztahování se k místní, národní či globální úrovni i s pokusem snadno podlehnout výhodám mikrostudií, které původně v antropologii převládaly“ (Goddard, Llobera a Shore, 1994, s. 29). Stejně tak důležité jako nabízet detailní mikroanalýzu nějakého předmětu je však pokoušet se objasňovat i širší kontext místních poměrů a zabývat se institucemi a praktikami, které definují a konstituují národní i supranacionální úrovně. Podobně je důležitá také historická dimenze, a to nejen k pochopení charakteru skupin a institucí, ale také pro celkové definování objektu studia (Goddard, Llobera a Shore, 1994, s. 29–30). Etnograf se velmi často k širším interpretacím a abstraktnějším analýzám dostává prostřednictvím stále lepší obeznámenosti s drobnými záležitostmi. V těchto mikrokontextech se v důsledku setkává s „velkými“ skutečnostmi, jako jsou třeba témata „moci“, „útlaku“ či „násilí“ (Geertz, 2000, s. 32).

Z pohledu politologů mohou etnografické metody pomoci k lepšímu pochopení politických institucí a vztahů mezi jednotlivci v rámci těchto institucí, které navíc implikují témata, jako jsou výměna informací, mocenské vztahy, osobní trajektorie, denní aktivity, rutina nebo socializace, a obecně to, co se skrývá pod termínem „politická kultura“ (Almond a Verba, 1963;

Badie, 1993; Cuche, 1996, s. 98–100). Pojetí „politické kultury“ lze odvodit od obecného etnografického chápání „kultury“ jako „systému zděděných koncepcí vyjádřených často v symbolických formách, prostřednictvím kterých lidé komunikují a zachovávají a rozvíjejí své životní postoje a znalosti“ (Geertz, 1973, s. 89). Pojem „politická kultura“ pak vznikl v kontextu dekolonizace. Vytvoření nových nezávislých států v této souvislosti zdůraznilo fakt, že export demokratických institucí nestačil k vytvoření fungujících demokracií a že každý národ má svůj vlastní systém hodnot a reprezentací, tedy svoji vlastní „národní kulturu“ (např. Almond a Verba, 1963).

Politici etnografové se však kromě zájmu o mezinárodní úroveň začali hlouběji zabývat také nižšími úrovněmi analýzy, než do které spadají národní státy. V tomto ohledu se důležitým pojmem stala „subkultura“. Analýza nejrůznějších subkulturních vzorů chování a hodnot, které jsou přítomny ve společnosti, umožňuje lépe uchopit také specifickou kulturu politických a sociálních institucí, jako jsou například politické strany či instituce státní správy. Klíčovým pojmem v této souvislosti je **organizační kultura**, kterou však je možné definovat několika způsoby. Podle Scheina (1985, s. 25) organizační kultura odpovídá „sdíleným a implicitním předpokladům, které existují v rámci určité skupiny a jež předurčují, jak budou členové této skupiny vnímat, přemýšlet a reagovat v různém prostředí“. Schwartzman (1993, s. 35) dále vysvětluje, že na kulturu lze hledět jako na formální či neformální organizaci. „Antropologové musí v rámci výzkumu pracovat uvnitř přirozených původních kulturních systémů, ale stejně tak se musí snažit hlouběji jim porozumět prostřednictvím srovnávací a kritické perspektivy“ (Schwartzman, 1993, s. 35). V závislosti na výběru jednotlivých případů je možné obhájit v zásadě tři ontologické přístupy. Kultura může být zkoumána 1) jako čistě strukturální fenomén, 2) jako průnik jednání a snah aktérů, nebo 3) jako výsledek stálých vzájemných interakcí mezi strukturou a aktéry (více o kultuře a různých ontologických přístupech lze najít v Cuche, 1996, a také níže po představení hlavních etnografických nástrojů).

6.2 Co je součástí etnografické metodologie?

Jelikož etnografie nabízí v podstatě „grafický“ popis společnosti či společenské skupiny, její základní metodou porozumění je **zhuštěný popis**. Ten je výsledkem etnografova dlouhodobého pobytu v rámci zkoumané skupiny,

jejího pozorování, popisu životních způsobů komunity a organizace vztahů mezi členy. Politologové tuto metodu nevyužívají pouze k popisu, ale pokoušejí se prostřednictvím této metody daným společenstvím také porozumět. K podobným výzkumům většinou přidávají také ústní poznámky a vysvětlení a v závěrečných zprávách se snaží objasnit specifické způsoby a pravidla, jejichž pomocí získávali empirické poznatky nebo prostřednictvím kterých zprostředkovávají kulturní události. Těmto metodám se souhrnně říká **práce v terénu** či **zúčastněné pozorování**.

Se vzrůstajícím zájmem o veřejné a politické instituce moderních společností ve druhé polovině 20. století byli antropologové nuceni poohlédnout se po vhodných metodologických nástrojích, které by odpovídaly jejich novému zájmu. Jednou z cest bylo upravení stávající etnografické metody, která byla původně vyvinuta ke zkoumání „neznámých společenství“ a nyní měla být aplikována na výzkum sféry „terra cognita“ moderních společností (Rogers, 1997). Z dnešního pohledu je možné říct, že „antropologický výzkum se zaměřuje na vybrané aspekty lokálního života, které jiné sociální vědy opomíjejí, neboť antropologové sledují a hledají rozdílné věci... Antropologická pozorování lokálního života tak mohou být velmi užitečná pro badatele, politické poradce či jiné společenské elity“ (O'Dowd a Wilson, 1996, s. 207). Z tohoto důvodu je zjevné, že etnografický výzkum může poskytovat velmi významné korektivy výsledků výzkumů jiných odvětví sociálních věd, a to především těch, které spoléhají na metody pracující s rozsáhlejšími datovými souhrny. Není proto divu, že etnografická metodologie přilákala také politické vědce.

Metodologie kombinující různé nástroje

Společným rysem většiny antropologických přístupů je jejich srovnávací tendence a metoda dlouhodobého terénního výzkumu mezi menšími komunitami lidí. Etnografický terénní výzkum zahrnuje mnoho rozličných technik, jako například pozorování jednotlivců či skupin, hloubkové rozhovory s klíčovými postavami, kontrolované techniky pozorování nebo sběr primárních dokumentů. V zásadě je možné terénní výzkum rozdělit do šesti procesů:

1. **Zúčastněné pozorování.** Výsledkem tohoto pozorování je materiál, který výzkumník získá přímo na základě vlastní účasti na dané události. Pozorovatel často také naváže osobní vztahy se subjekty pozorování, které se snaží zachovat na delší dobu. Právě v bližším vztahu a výrazně větší důležitosti přikládané vzájemné důvěře se tato metoda liší od jiných. Je

typické, že zúčastněné pozorování přinese rozsáhlejší data od menšího počtu subjektů, než je tomu u jiných metod (McNabb, 1994, s. 409).

2. **Sběr biografii.** Jak ukazuje jiná kapitola této knihy (Horký, Tomalová) biografie mohou být důležitým zdrojem při rekonstrukcích založených na konfrontaci různých zdrojů informací, stejně jako jsou významné třeba při přípravách rozhovorů.
3. **Požizování rozhovorů.** Spíše z praktického hlediska je však v této věci třeba připomenout, že daný kontext ne vždy umožňuje nahrávat diskusi, a proto bývá určitá opatrnost a umírněnost namístě.
4. **Zápisky z terénu.** Tyto poznámky zachycují události, incidenty nebo třeba denní rutinu, tedy v podstatě cokoli, co se v době dění zdá relevantní pro daný výzkum.
5. **Interpretace poznatků.** Poznatky jsou často interpretovány na základě klíčových slov, která odpovídají zaměření projektu. Takto připravený materiál pak může sloužit jako východisko pro lingvistickou či diskurzivní analýzu, srovnávání nebo k případovým studiím.
6. **Závěrečné zprávy.** Závěrečné zprávy pak shrnují poznatky z osobních pozorování, terénních poznámek a interpretací.

Abychom lépe porozuměli, jak byl tento přístup adaptován na studium organizační kultury a na širší sféru politické vědy vůbec, není bez zajímavosti podívat se na průkopnické studie na poli etnografie organizací tzv. Hawthornovy studie (detailnější analýzu nabízí Schwartzman, 1993). Tyto studie iniciovala v roce 1927 společnost Western Electric ve Spojených státech. Management společnosti tehdy zajímala případná spojitost mezi únavou a jednotvárností práce na jedné a spokojeností či nespokojeností v práci na straně druhé. Jednalo se o Hawthornovu továrnu, která zaměstnávala okolo 29 tisíc lidí v Chicagu a Ciceru ve státě Illinois. Jelikož první výzkumné pokusy nepřinesly kýžené výsledky, výzkumný tým přišel s nápadem nahradit tradiční metody metodou etnografickou. Součástí výzkumu se tak staly osobní rozhovory s dělníky a ostatními zaměstnanci či přímá pozorování, která vedli pozorovatelé přímo ve společnosti. Hawthornova studie především ukázala, „že je více než vhodné ponechat prostor pro možnou změnu a rozvinutí výzkumných otázek a metod v průběhu zkoumání“ (Schwartzman, 1993, s. 15).

Výzkumný projekt, který proběhl v Hawthornově továrně, také poukázal na zásadní důležitost „faktorů (mezi)lidských vztahů“ na pracovišti a připravil tak půdu pro další studie, které se vydaly tímto směrem (za všechny můžeme zmínit práce Eliota Chappla nebo W. Lloyda Warnera). Badatelé

zabývající se „(mezi)lidskými vztahy“ tak pokračovali a rozšiřovali teoretické a metodologické poselství Hawthornu. Jako první přinesli do slovníku organizační analýzy termín **kultura**, „který vznikl postupným rozvíjením způsobů kombinování rozhovorů a pozorování vzájemných interakcí ve specifických pracovních podmínkách, čímž v podstatě již o několik dekád dříve anticipovali studia organizační kultury, která se plně rozvinula až v osmdesátých letech 20. století“ (Schwartzman, 1993, s. 26). Zároveň také zdůraznili potenciál, který se skrývá ve studiu vzorců a pravidelností vzájemného působení a rutiny v kontextu zaměstnání, čímž do značné míry předvíдали tendence současné antropologie zabývat se právě těmito problémy a fenomény obecně stejně jako při studiu organizací a nejrůznějších komunit (Schwartzman, 1993, s. 26–27). Moderní studie z oblasti antropologie práce užívají stejné nebo velmi podobné metody (pozorování, rozhovory, analýzu diskurzu, sběr dokumentů či historickou analýzu) ke sledování vnitřních firemních a organizačních kultur. Jejich cílem je zachycení každodenního běžného chování, které obsahuje prvky rutiny či zvyku v rámci běžných pracovních úkonů, jako jsou pracovní schůzky, diskuse či neformální vnitřofiremní komunikace.

Obecně lze říct, že metoda zůstává stále stejná a může být shrnuta pod pojem terénní analýza. Nicméně proces terénní analýzy v konkrétní organizaci může obsahovat rozdílné kroky a výzkumník by si měl být vědom určitých možných metodologických komplikací (Schwartzman, 1993, s. 48–67):

1. Z hlediska pozdější analýzy je zásadní přípravná fáze, která předchází terénní analýze. Výzkumník by měl nashromáždit co nejvíce dostupných informací a předem vytipovat vhodné předměty zájmu či třeba osoby k rozhovoru.
2. Vstup do organizace nebo mezi členy skupiny je důležitý a vyžaduje pečlivou úvahu především nad vlastní prezentací. Klíčovým problémem může být rozdíl mezi sociálním prostředím, ze kterého pozorovatel přichází, a jež se naopak chystá zkoumat.
3. Jak už se tato kapitola pokusila zdůraznit, není pouhou banalitou uvědomit si, že výzkumník sám hraje důležitou roli v celém výzkumu a může ho výrazně ovlivnit, například zvoleným způsobem sběru dat a informací.
4. Je důležité analyzovat pravidelné i nepravidelné události, které mohou být zdrojem cenných informací.
5. Je třeba identifikovat možné komplikace na nejrůznějších úrovních. Příkladem mohou být rozdíly mezi kulturou badatele a kulturou zkoumaného prostředí, mezi zjevnou a skrytou kulturou nebo třeba mezi rétorikou a skutečnými činy.

Správné ošetření těchto problémů může otevírat cestu k novým a originálním informacím o zkoumaném objektu. Jelikož etnografický výzkum vlastních a dobře známých kulturních fenoménů je spíše obtížný, neboť je těžší vytvořit si potřebný odstup od těchto událostí a aktivit, můžeme říct, že určitá záhada či nevysvětlitelný nebo nepochopený jev jsou dobrá východiska pro tento typ výzkumu. Antropologie ráda otvírá „černé skříňky“ organizací, prostřednictvím kterých je možné zjistit více o jejich vnitřním fungování. Tato orientace ovšem také dává etnografii jistě nezanedbatelnou možnost prezentovat potenciálně „banální“ či „nudné“ závěry zajímavým způsobem, tak aby přilákaly čtenářovu pozornost.

Předměty studia politologie jsou však poměrně specifické. Výzkumník často nemůže strávit delší čas v terénu, některé objekty jsou navíc jen obtížně dosažitelné a také přístup k důležitým informacím může být často problematický. Pro potřeby politologie je tedy třeba etnografické metody získávání a analýzy dat poněkud upravit:

1. **Terénní výzkum.** Z hlediska politologického výzkumu většinou není klíčová délka terénního pobytu, tedy čas fyzicky strávený v rámci zkoumané skupiny. Obvykle stačí několik, či dokonce pouze jeden kratší pobyt, v průběhu kterého badatel položí předem stanovené otázky a zapíše si výsledky svých pozorování. Nejčastější metodou užívanou v těchto případech je rozhovor, velmi užitečné však mohou být i participace na profesních setkáních a konferencích či stáže a krátkodobé pracovní poměry.
2. **Pozice výzkumníka.** Jak už jsme zmínili, etnografická metoda je po metodologické stránce velmi citlivá na způsob, kterým se výzkumník prezentuje jednotlivci nebo skupině, jakým způsobem formuluje otázky či participuje na chodu organizace v době pozorování. Přestože etnografie je především metodou, pomocí které je možné studovat „zvláštní“ a neznámé stránky různých společenství, neměli bychom zapomínat, že pouhá příslušnost výzkumníka k určité společnosti ještě neznamená, že plně rozumí všem jejím pravidlům a zvykům. Politické a veřejné instituce mohou mít specifické kódy oblékání či vyjadřování, mají často nastaveno vlastní chápání pracovní hierarchie či kolegiality, ale může v nich existovat i větší citlivost vůči nahrávání rozhovorů. I badatel ze stejného kulturního prostoru, který přichází na stáž třeba z univerzitního či výzkumného prostředí, musí podobné problémy předvídat. Stejně tak si ovšem musí být vědom výše zmíněného epistemologického problému, tedy že působí jako pozorovatel a současně spoluvytváří fenomény, které pozoruje. V neposlední řadě je také třeba přizpůsobit i klasické techniky

(např. rozhovor) kontextu využití (Cohen, 1999). Rozhovor připravovaný s členem politické strany či výše postaveným člověkem v hierarchii veřejných úřadů je samozřejmě rozdílný od rozhovoru s náhodnými chodci na ulici. Už z podstaty svých funkcí a tomu odpovídajících zkušeností jsou politici či vysokí státní úředníci a priori zvyklí hovořit s novináři či mluvit před publikem. V rámci rozhovoru je tak třeba mít na paměti, že tito lidé do značné míry umí přímo poskytovat jen ty informace, které chtějí, mají schopnost formulovat své myšlenky spíše mnohoznačně, aby si vždy zachovávali případné únikové cesty, stejně jako umí „vynechat“ některé informace, či naopak věnovat „nadměrnou“ pozornost jiným, které však nemusí být z hlediska výzkumu relevantní. Právě schopnost neprezentovat se jako novinář může být z hlediska výzkumu klíčová. Důležité také je správně formulovat vhodné otázky, aby se z rozhovorů či dotazníků nestaly pouze sbírky banalit. Výhodou etnografického výzkumu jistě je poměrně úzké zaměření, které umožňuje vytvářet a rozvíjet důvěrnější, či dokonce přátelské vztahy s osobami, které pracují ve zkoumaných institucích. Celý výzkum je také třeba chápat jako postupný proces, neboť poznatky získané z první a většinou formální konverzace se mohou radikálně lišit od těch, které jsou již výsledkem rozhovorů založených na větší důvěře.

3. **Biografie, analýza diskurzu.** S omezenou možností dlouhodobějšího kontaktu s objektem studia přirozeně zásadně vzrůstá i důležitost přípravy. Předběžné prozkoumání osobní i organizační biografie je v takovém případě velmi vhodné, neboť výzkumník získá přehled o minulosti předmětu studia a organizací, ve kterých se v minulosti pohyboval. Podobný průzkum také může badateli nabídnout inspiraci a představu o tématech a problémech, které by bylo vhodné v rámci výzkumu nadnést či prodiskutovat. Události či biografie jsou také často rekonstruované skrze novinové články, encyklopedie typu „Kdo je kdo?“ nebo internetové stránky, stejně jako prostřednictvím nepřímých rozhovorů (Georgakakis, 2002; více Horký, Tomalová v této knize). Někteří etnografové se také velmi detailně zabývají nahranými a neformálními rozhovory, které analyzují pomocí diskurzivní analýzy, či dokonce psychologie (více v příslušné kapitole této knihy).
4. **Triangulace.** Kontrastování informací je metodou kontroly, při které jsou fakta ověřována z různých na sobě nezávislých zdrojů, jako například z publikovaných a psaných dokumentů, osobních diskusí či rozhovorů s různými osobami (viz úvod).
5. **Srovnávání.** Srovnání mezi dvěma či více objekty často pomůže získat potřebný odstup od specifického mikrokontextu, který je analyzován.

Vytvořit teorii, nebo nikoli?

Etnografická metodologie nijak neimplikuje povinnost zobecňovat závěry a aplikovat je na jiné případy. Můžeme tedy říct, že v rámci tohoto přístupu neexistuje zásadní tendence vytvářet ze zobecnění teorii. Jelikož hlavní metodou jsou především jednoduchá pozorování a detailní popis založený na poznámkách z terénního výzkumu, v počátcích výzkumu často není třeba formulovat hypotézy. Cílem tedy není generovat teorii, ale zdůraznit kontextuální bohatost objektu výzkumu. Tento způsob práce vyústil v obrovské množství článků, knih, životopisů, novinových textů, monografií, ale i rozhovorů a projevů. Mnoho etnografických výzkumů má takový charakter, že je třeba opakovat klíčové úkony, jako jsou kladení stejných otázek, pořizování nahrávek či analyzování dat v delším časovém horizontu. Protože etnografický přístup kombinuje induktivní a deduktivní kroky, původní hypotéza se může rozvíjet či měnit v průběhu výzkumného procesu.

Detailní popis zahrnuje v podstatě dva procesy, které se neustále opakují. V rámci prvního dochází k zapisování všech výsledků pozorování, tedy událostí, chování, okolností apod., ve druhém pak přichází na řadu výzkumníkova vlastní interpretace sesbíraných informací. Z této perspektivy je zřejmé, že určité zobecnění na abstraktnější, a tedy teorii se blížící rovinu je možné, nicméně etnografie ze své podstaty neumožňuje pokus o „velkou teorii“. Také etnografové působící na poli politologie velmi často neformulují žádné teoretické hypotézy a jejich případné hypotézy jsou spíše empiricky orientované, týkají se detailního popisu a vycházejí nejčastěji z předcházejícího dlouhodobějšího pozorování.

Z výše uvedeného je zjevné, že politologie převzala etnografickou metodologii bez zásadnějších změn. Je však třeba podotknout, že tato metodologie je se svými nástroji v podobě pozorování a popisu trochu vzdálená od tradičních teoretických debat v rámci politologie. Etnografické studie zabývající se Evropou a EU jsou toho dobrým příkladem. Jak poznamenal Guiraudon, „z teoretické perspektivy se sociologie EU¹ snaží především přemostit rozdíl mezi standardními manichejskými dichotomiemi, které jsou běžné pro evropská studia, tedy například mezi intergovernmentalismem a neofunkcionalismem, racionalismem a konstruktivismem, či ??vysvětlením založených na idejích nebo zájmech... Empirická sociologie... je vhodná pro studium aktérů *in situ*, jejich běžných praxí a zvyků tak, aby porozuměla

¹ Politologové často raději mluví o „sociologii EU“, aby předešli směšování a zaměňování s tradičními etnology, kteří se zabývají především folklorními tradicemi.

emocionálním bojům a institucionální dynamice.“ (Guiraudon, 2006, s. 3) Političtí etnografové předpokládají, že aktéři se snaží prosazovat své zájmy, které mohou být organizační či materiální povahy (např. udržet nebo vylepšit si svoji pozici) nebo naopak mít spíše idealistickou povahu (mohou se tak týkat třeba prosazování určitého světonázoru). Politologové tak používají etnografické metody ke studiu „společenské reprezentace“, „společenských rámců“, „kulturních repertoárů“ a „kolektivních“ nebo „institucionálních šablon“, které aktérům pomáhají interpretovat svět, v němž žijí, a jež také do značné míry formují jejich zájmy (Guiraudon, 2006, s. 3; dále také Swidler, 1986; Medrano, 2003). V této sféře tak neexistuje ambice vybudovat velkou teorii či vstupovat do klasických teoretických debat. Můžeme tedy říct, že etnografická metodologie si v politologii uchovává interdisciplinární charakter. Politologové se ovšem častěji než antropologové snaží v rámci etnografické metody formulovat hypotézy, které poté v rámci výzkumu podléhají testování a následné verifikaci nebo falzifikaci. Za těchto podmínek politologický přístup vytváří určitý prostor k možným generalizacím.

S problémem možné generalizace je však také úzce spjat problém reprezentativnosti vzorku. Možnost zobecnění si vždy žádá naplnění určitých parametrů, jako jsou třeba velikost skupiny či přístup k jednotlivým členům skupiny. V politologických etnografických studiích tak velmi často najdeme ospravedlnění zobecnění v úvodu či dodatku, kde autor popíše rekonstruované biografie a zmíní počty lidí, se kterými dělal interview, a jejich reprezentativnost ve vztahu k celé skupině či organizaci.

6.3 Aplikace etnografie v politické vědě

Využití etnografické metodologie ve sférách veřejné politiky, administrativy, evropských studií či mezinárodních vztahů se v poslední době stalo populární především ve Francii, Velké Británii a Německu a do určité míry také ve Spojených státech. První kroky v rámci politologického etnografického výzkumu byly učiněny na úrovni národního státu. Američtí etnografové se v průkopnických studiích zaměřili na komunity indiánů a černošského obyvatelstva žijící v některých velkých amerických městech (např. Benedict, 1934; Borneman, 1998). Také u jejich evropských kolegů vzbuzovaly zájem zvláštní způsoby některých komunit či etnických menšin uvnitř nebo při hranicích národních států (např. MacDonald, 1993). V poslední době však

došlo k výraznému rozvoji studia politických organizací a jejich institucí, pro které se ujal název politická antropologie (Abélès, 1995). Francouzští etnografové tak například začali zkoumat vládní instituce (Abélès a Jeudy, 1997) nebo veřejné instituce se specifickou organizační kulturou, jako je třeba Ecole nationale d'administration (ENA), která vychovává francouzskou politickou a ekonomickou elitu (Bellier, 1993).

Další kroky evropských etnografů pak vedly k Evropské unii. Etnografická literatura zabývající se Evropou a její integrací má dnes tři hlavní centra zájmu: 1) evropské elity a administrativní a politickou kulturu evropských institucí (např. Abélès, 1992; Abélès, Bellier a MacDonald, 1993; Schnabel, 1998; Bach, 1999; Bellier a Wilson, 2000; Hooghes, 2002; Georgakakis, 2002; Joana a Smith, 2002, 2004; Smith, 2004; Georgakakis a de Lassalle, 2004); 2) národní symboly a každodenní zkušenosti s interakcí s EU (např. Tarrow, 1994; Borneman a Nick, 1997; Favell, 1998; Guiraudon, 2000; Kauppi, 2003; Delhey, 2005; Heidenrich, 2006; Hettlage a Müller, 2006; Bach, Lahusen a Vobruba, 2006); 3) sféry interakcí, kde dochází k přímým kontaktům Evropanů a které jsou často spojeny s otázkou evropské identity uvnitř a na hranicích EU (Boissevain a Friedl, 1975; MacDonald, 1993; Wilson a Smith, 1993; Goddard, Llobera a Shore, 1994; O'Dowd a Wilson, 1996; Andreson, O'Dowd a Wilson, 2003; Hermann, Risse a Brewer, 2006).

Tato kapitola se ve své empirické části zaměří především na studium elit a administrativní a politické organizační kultury. První studie evropských elit a organizací se začaly objevovat koncem osmdesátých let a počátkem devadesátých let 20. století. Průkopnická díla francouzských etnografů Abélèse a Belliera, stejně jako jejich britských kolegů Wilsona, Rosse či Hooghese, která se zabývala evropskými institucemi, patří dnes již mezi klasické texty politické antropologie v Evropě i za oceánem (Ross, 1995; Bellier a Wilson, 2000; Hooghes, 2002). Rossova studie (1995), která je výsledkem šestiměsíčního pozorování, se detailně zabývá denním počínáním Delorsovy Komise v kritickém období evropské integrace na počátku devadesátých let 20. století. Následné studie se pak velmi často soustředily na kariéry, postoje, strategická rozhodnutí či denní rutinu evropských komisařů, členů evropského parlamentu nebo ředitelů jednotlivých sekretariátů Komise. Hooghes (2002) provedl 137 rozhovorů v úřadech Evropské komise s cílem prokázat, že není možné příliš zobecňovat supranacionální či prointegrační ideje jejich členů. Klíčovým faktorem pro porozumění postojům a názorům členů Komise je podle Hooghese jejich národní příslušnost a charakter jejich profesní socializace.

Na osobních trajektoriích významných etnografů lze také zpětně pozorovat vývoj disciplíny. Abélès a Bellier například začali své výzkumné kariéry pozorováním „původních“ či „netradičních“ etnických komunit. Abélès pracoval hlavně v Etiopii, Bellier v Jižní Africe. Počátkem devadesátých let 20. století se pak začali zabývat evropskými institucemi, tedy Evropským parlamentem (Abélès) a Evropskou komisí (Abélès, Bellier, a také Wilson). Tomuto výzkumu však ještě předcházelo pozorování na úrovni národních politických, administrativních či vzdělávacích institucí (Abélès, 2000, viz níže) či ENA (Bellier, 1993). Abélès, Bellier i Wilson vždy zakládali svoji práci na přímých pozorováních denní práce a rutiny vybraných, většinou vedoucích představitelů daných institucí a na rozhovorech, které pořídili s ostatními, třeba i bývalými zaměstnanci. Tato kombinace terénního výzkumu a zúčastněného pozorování pak trvala většinou zhruba jeden kalendářní rok. Výsledné studie se staly důležitým východiskem a inspirací pro další vlnu sociopolitického výzkumu evropských institucí (Georgakakis, 2002; Georgakakis a de Lassalle, 2004; Joana a Smith, 2002, 2004; Smith, 2004; Guiraudon, 2006). Georgakakis a de Lassalle se například pokoušeli objevit nejvýhodnější kvalifikaci a schopnosti, které vedou k úspěšné kariéře v Evropské komisi. V rámci tohoto výzkumu prozkoumali profesní kariéry a socioekonomické profily všech generálních ředitelů a jejich zástupců od roku 1960. Jejich výzkum tak obsahoval profilové informace o celkem 191 osobách. Autoři došli k závěru, že základní profilové charakteristiky nejvyšších úředníků v Komisi, jako jsou absolvované vzdělávací instituce či genderový poměr, se příliš neliší od těch, které jsou typické pro národní úrovně. Na druhou stranu však objevili existenci mezinárodního profilu a specifické zkušenosti, která vychází z práce uvnitř Komise. Určité dělení pak zůstalo patrné mezi technickými a sektorovými posty, pro které byla národní kvalifikace a zkušenost dostatečná, a politickými nadnárodními posty, které přirozeně vyžadovaly hlubší specifické znalosti evropské byrokratické mašinerie.

Pozdější vlna výzkumu se pak orientovala na mezinárodní aktéry a organizace. Ve Spojených státech, Velké Británii, ale především pak ve Francii sílí na některých vlivných katedrách mezinárodních vztahů přesvědčení, že především etnografické nástroje jsou zvláště vhodné ke studiu role transnacionálních aktérů, jako jsou nevládní organizace, nadnárodní společnosti, emigrantské skupiny či třeba teroristické organizace a sítě. Klíčová díla americké provenience (Keohane a Nye, 1970; Rosenau a Czempiel, 1992; Keck a Sikkink, 1998) či francouzských teoretiků mezinárodních vztahů (Badie a Smouts, 1999) ovlivnila mnoho myslitelů v oblasti mezinárodních vztahů. V posledních letech však rychle narůstá i počet autorů, kteří využívají etno-

grafických metod ke studiu neformálních struktur, jako jsou právě emigranti či teroristické skupiny. Jiní badatelé se pak zaměřili na globální organizace (OSN) nebo se často v návaznosti na kritiku jejich působení zabývali mezinárodními ekonomickými institucemi, jako jsou MMF či Světová banka (Goldman, 2005).

6.4 Etnograf ve francouzském parlamentu

Následující dvě případové studie budou ukázkou výzkumu založeného na etnografických metodách, přičemž jedna byla vypracována antropologem, který se postupně dopracoval až do tradiční sféry politické vědy (Abélès), a druhá bude naopak dílem politických vědců, kteří si vypůjčili tradiční antropologické nástroje (Joana a Smith). Studie se také pohybují na rozdílných úrovních analýzy. První zkoumá národní instituci, zatímco druhá se zabývá institucí v rámci supranacionální EU. Níže uvedené studie tak představí aplikaci etnografické metody na prozkoumání organizační kultury ve francouzském parlamentu a Evropské komisi.

Marc Abélès ve své studii *Un Ethnologue à l'Assemblée* (2000) prezentuje průběh a výsledky svého ročního výzkumu uvnitř francouzského parlamentu. Francouzský etnograf strávil v této instituci celou parlamentní sezonu 1998–1999 a zaměřil se na každodenní fungování, praxi a zvyklosti uvnitř této instituce. Cílem Abélèsovy studie bylo proniknout za zjevnou homogenitu poslanců, která vychází z jejich parlamentního statusu, a ukázat odlišnosti různých kariér a životních příběhů, které se později sešly na půdě nejvýznamnější francouzské legislativní instituce.

Hlavní výzkumné otázky formulované v úvodní pasáži tak jsou: Co poslanci dělají? Jaká je jejich funkce? Abélès se však nesnaží posuzovat a hodnotit, zda jsou jejich zvyky a rituály dobré či špatné, ale spíše chce porozumět, jaké jsou jejich světonázory a jaké hodnotové systémy se skrývají za jejich mobilizací. Následným cílem pak je z těchto informací učinit určité závěry o vnitřním fungování tohoto spíše uzavřeného společenství.

Abélès vstupoval do francouzského parlamentu už jako velmi respektovaný antropolog, který měl za sebou několik výrazných studií, navíc v zemi, která je tradičně antropologii, a to i té politické, velmi nakloněna. Nejen z těchto důvodů získal pro svůj záměr sledovat v průběhu jedné parlamentní sezony poslance souhlas tehdejšího předsedy Laurenta Fabiuse. Abélès dostal

vlastní kancelář v útrokách parlamentu, měl přístup do zasedacího sálu, tzv. hémicyclu, i do většiny prostor, které obvykle nejsou veřejnosti přístupné. Z hlediska získávání neformálních informací a pořizování neformálních záznamů byl jistě významný i přístup do parlamentní restaurace.

Jeho studie byla po dokončení vydána jako monografie určená širšímu publiku se zájmem o politické dění z trochu odlišného pohledu. Abélès tomuto účelu přizpůsobil i výsledný, ne příliš akademický jazyk a celkový charakter knihy vůbec. Poněkud přístupnější forma však nikterak nena-bourala práci s metodologickými nástroji, jejichž využití lze nalézt na různých místech v jednotlivých kapitolách, ani formulaci konečných zjištění. V prologu své knihy se Abélès pokouší obhájit relevanci etnografické metody pro studium instituce, která je sice velmi dobře známá, ale na druhou stranu uzavřená a v některých ohledech poněkud „záhadná“. Záměrem této části knihy je také snaha ukázat, že parlament se nemusí příliš lišit od klasických objektů antropologického studia. Abélès v obhajobě záměrně bohatě využívá metaforickou terminologii, která je pro etnografii typická (více o metaforách v páté kapitole). Národní shromáždění tak přirovnává k „džungli“, která má svá vlastní „pravidla“, „rituály“ či třeba „kmeny“. Jde dokonce tak daleko, že se pokouší ukázat, jak lze do určité míry využít znalosti a zkušenosti pocházející ze studií zabývajících se některými uzavřenými komunitami ve vzdálených zemích, jako jsou Maroko či Etiopie, a zobecnit je tak, aby odpovídaly charakteristikám politických institucí.

Základními metodami, které Abélès užívá, jsou terénní výzkum a zúčastněné pozorování, které se uskutečňuje denně, jsou pořizovány terénní zápisky a detailní rozhovory s více než stovkou poslanců a mnoha dalšími zaměstnanci parlamentu. Seznam kromě jmen uvádí i politickou příslušnost, aby prokázal patřičnou reprezentativnost celého vzorku. Rozhovory jsou velmi pečlivě připravené na základě nejrůznějších informačních zdrojů, jako je „Trombinoscope“², který poskytuje první profilové informace o každém poslanci (fotografii, informace o vzdělání, diplomech, kariéře, politické příslušnosti apod.), novinových článků či informací z vnitřních archivů, které obohatily základní životopisné informace o další vycházející z regionu nebo týkající se preferovaných politických témat. Pozorování parlamentních zasedání a schůzí jednotlivých politických frakcí poté nabídla další informace o politických a osobních odlišnostech, o existenci politických podskupin nebo o tématech, která jsou preferovaná, či naopak spíše nepopulární. Vzhledem ke stálé přítomnosti v parlamentu a při zasedáních Abélès i na sobě pozorov-

² Francouzská verze *Kdo je kdo* ve francouzské politice.

val, jak si zvyká na způsob života ve sněmovně, na specifické vystupování, gesta či na neobvyklé verbální a komunikační kódy, a sám se tak stává součástí prostředí, do kterého přišel jako „cizí“ pozorovatel.

Ve své monografii Abélès nejprve analyzuje, jak se jednotliví poslanci dostali do politiky, jaká cesta vedla k jejich současným pozicím a funkcím. Hned první otevřená otázka jeho rozhovorů s nimi se týkala toho, jak se dostali k politice a zájmu o politiku vůbec. Abélès zajímalo, zda spíše „zdědili“ své politické funkce a postoje, nebo pocházejí z původně apolitického prostředí. Zjistil, že poslanci, jejichž rodiče byli v minulosti zvoleni do parlamentu nebo alespoň jinak aktivně působili v politice (např. v rámci politické strany či odborů), se obecně lépe orientují v politické praxi a většinou mají menší potíže dostat se na volitelná místa kandidátek než ti, kteří nedisponují sítěmi osobních kontaktů. Podle autora je takový příklad „dědictví“ jedním z vysvětlení toho, proč pro někoho může být složitější úspěšně vstoupit do politiky. Jeho zjištění také potvrzují, že ani poslanci si nejsou tak rovni, jak by se na první pohled mohlo zdát. Ze studie také vyplývá, že klíčovou roli hrály detailní rozhovory v rámci zúčastněného pozorování, které byly založeny na vzájemné důvěře a jimž předcházelo důkladné studium veškerých dostupných informací o daném politikovi. Mnohé rozhovory tak vyjevily velmi rozdílné profily osobností, které se sešly v centru francouzské politiky, a ukázaly tak, že pro lepší porozumění francouzské politice je nutné dostat se trochu hlouběji pod obvyklé nálepky „poslanec“ a jeho politické příslušnosti.

V druhé části se Abélès více soustředí na budovu, ve které parlamentní společenství sídlí. Zajímá ho její pozice ve městě, její historie, význam či důležitost každého sálu či kanceláře, symbolika dekorativních předmětů, jako jsou sochy, obrazy, malby nebo nábytek, a v neposlední řadě i proměny a adaptace budovy v průběhu času. Abélès například ukazuje, že mladí poslanci mají často velmi malé pracovny, které se nacházejí mimo hlavní parlamentní budovu, a jejich spolupracovníky jsou nejčastěji studenti, zatímco jejich starší kolegové se těší z větších pracoven v blízkosti „srdce“ nejvyššího francouzského legislativního orgánu a ve své práci se mohou spolehnout na zkušené a profesionální týmy. Jak už se tato kapitola pokusila několikrát zdůraznit, etnografický přístup často vyžaduje smysl pro detail i potřebu pokusit se analyzovat z obecného pohledu relativně marginální jevy.

V rámci stále ještě „prostorové“ analýzy se Abélès pokoušel co nejlépe porozumět vnitřnímu životu uvnitř parlamentních budov. Detailně sledoval způsoby, jak se poslanci chovají k sobě navzájem, jak se zdraví, jak komunikují (nemusí být třeba bez zajímavosti, že si jako správní kolegové v práci tykají), ale zajímaly ho také rozdíly v platech, způsoby odvozování finančních

náhrad a nakládání s nimi apod. Etnografická metoda tak odhalila některé tradice a zvyky uvnitř parlamentu, které jsou obvykle veřejnosti utajené a jež by politologové užívající tradiční nezúčastněné přístupy ani nezaznamenali. Abélèsův výzkum tak ukázal, že i mezi poslanci existují nerovnosti vycházející z rozdílných přístupů ke zdrojům nebo z menší znalosti vnitřní formální či neformální kultury instituce.

Ve třetí části knihy se Abélès dopodrobna zabýval legislativním procesem a tím, „jak ve skutečnosti vznikají zákony“. V této části knihy detailně popisuje nejrůznější funkce a pozice, jež v rámci tohoto procesu jednotliví poslanci zastávají, a snaží se zjistit, ve kterých se skrývá potřebný vliv a moc či jak dochází k mobilizaci jednotlivých názorových skupin. Čtvrtá kapitola nabízí případovou studii týkající se klíčového francouzského politického tématu v sezoně 1998–1999, kterým byla diskuse nad přijetím zákona „PACS“, tedy normy, jež by umožnila nemanželským párům a homosexuálům získat podobné finanční a právní výhody, jako mají páry manželské. V závěrečné kapitole se pak Abélès věnuje některým tajemstvím či tabu, která se týkají nejvyššího francouzského shromáždění. Jako příklad je možné uvést otázku skutečné politické role parlamentu u některých důležitých témat, jako je třeba rozpočet. Abélès ovšem také uvádí některé vnitroparlamentní historky či příběhy, ke kterým se nedostali ani dlouhodobě nejlépe informovaní francouzští parlamentní novináři, nebo odkrývá způsob přípravy protokolů či nakládání s parlamentním rozpočtem. Na každém z těchto příkladů se Abélès snaží ukázat, jaká skupina či typ poslanců může danou problematiku nejlépe ovlivnit, které politické a osobní kontakty jsou v tomto procesu zapojovány a jaké procedury využívány, případně obcházeny. Výsledný obraz opět naznačuje, že mezi poslanci existují významné rozdíly a že bariéra mezi vnitřním světem Shromáždění a okolním světem je méně prodyšná, než by se mohlo zdát.

Jeví se, že etnografický výzkum do značné míry souzní s prací investigativního žurnalisty. Klíčový rozdíl je však v účelu obou aktivit. Zatímco cílem novináře je nejčastěji iniciace debaty nad určitým tématem nebo zveřejnění skandálu, etnograf přicházející do francouzského parlamentu se pokouší analyzovat a následně pochopit fungování uzavřené a z venku značně neprůhledné instituce, která je však denně na očích. Významným rozdílem je také teoretické a metodologické ukotvení v etnografických konceptech (kmeny, dědictví) a použití analytických kategorií a nástrojů (pozorování a analýza běžného rutinního fungování, zvyků nebo třeba každodenní konverzace, pořizování terénních zápisů či pravidelné rozhovory), což jsou pro novináře v zásadě nepotřebné věci.

6.5 Etnografie Evropské komise

Autoři Jean Joana a Andy Smith se ve své knize *Les commissaires européens* zajímají o roli nejrůznějších aktérů, kteří ovlivňují každodenní práci Evropské komise, především pak samotných komisařů (Joana a Smith, 2004). Jejich hlavním cílem je zaměřit se na srovnání rolí, které komisaři mají ve vztahu ke svému funkčnímu portfoliu, dále rolí vycházejících z jejich hlasovací pozice v rámci Komise a konečně z rolí, které odrážejí jejich národní minulost, ale i budoucnost. Základní inspirací a motivací je pro oba autory přesvědčení, že přestože počet odborných publikací zabývajících se Komisí neustále narůstá, politologie prozatím dokázala nabídnout pouze fragmentovaný a neúplný obrázek celé instituce a jejího vnitřního fungování. Jako jednu ze základních příčin vidí určitou nedostatečnost „klasických“ nástrojů politologie při zkoumání evropských institucí.

Dosavadní výzkum zaměřený na evropské komisaře dosud nabídl tři základní hypotézy: 1) komisaři nominovaní velkými zeměmi jsou silnější a mají větší vliv než ti, kteří přicházejí z menších zemí (např. Moravcsik); 2) komisaři, jejichž mandát je pouze pětiletý, mají velmi často zásadní problémy zorientovat se v obrovském byrokratickém aparátu, který čítá zhruba 20 generálních direktoriátů (např. Pierson, Bulmer); 3) pouze komisaři, jejichž agenda se týká z velké míry komunitarizovaných oblastí, mají určitou šanci ovlivnit daná témata na úrovni celé Evropské unie, a to paralelně s vlivem národních vlád, což do značné míry může vysvětlovat vnitřní fragmentaci Komise (např. Cram, Cini). Podle Joany a Smithe jsou tyto hypotézy formulovány na základě tradičních přístupů, které nemohou nabídnout jiná alternativní vysvětlení týkající se vnitřního a vnějšího fungování Komise (Joana a Smith, 2002, s. 14–15). Etnografická metoda pak dovoluje lépe uchopit nejistotu, která často charakterizuje vztah komisařů k jejich funkcím a vzájemným interakcím mezi nejrůznějšími aktéry v rámci Komise, jdoucí mnohem dále než za zjevná interní štěpení Komise a její propojení s národními úrovněmi.

V rámci svého výzkumu autoři v letech 1998–2001 sbírali informace třemi hlavními metodami.

1. Sociografickou analýzou kariér všech 104 komisařů zastávajících své funkce mezi roky 1967 (od sloučení exekutivních orgánů společenství) a 1999 (konec Santerovy Komise). Základními zdroji informací byly ročenky Komise, bulletiny a samozřejmě také webová stránka Komise.

Tato analýza byla doplněna detailnějšími charakteristikami některých členů Delorovy Komise, která byla v úřadě v letech 1989–1992, a také Komise Santerovy, úřadující v letech 1995–1999. I tento omezený vzorek autoři vybrali tak, aby co nejlépe reprezentoval kritéria obecně využívaná k nominaci komisařů: země původu, politická příslušnost, pohlaví a typ portfolia. Ve vybraném vzorku se tak objevují komisaři z pěti „velkých“ zemí a tří „malých“, dva socialisté, tři centristé a tři konzervativci – šest mužů oproti dvěma ženám. Z pohledu komunitarizace problematiky byl poměr vyrovnaný a ve vzorku se tak ocitli čtyři komisaři s agendou, ve které převládala nadnárodní úroveň, a naopak jiní čtyři komisaři, jejichž agenda se stále řešila spíše na mezivládní úrovni.

2. Analýza složení Komise založená v detailech na výše uvedeném vzorku byla doplněna několika rozhovory s jinými bývalými komisaři, členy výkonného aparátu Komise a vysokými představiteli generálních direktoriátů.
3. Komunikační strategie vybraných komisařů pak byla zkoumána na základě veřejných výstupů a projevů či zpráv zaznamenaných médií. Velmi detailně byly prozkoumány především veřejné projevy všech osmi vybraných komisařů. Kvantitativní analýza těchto projevů se nejprve zaměřila na srovnání jejich frekvence, míst, kde byly proneseny, a také publika, které jim naslouchalo. Kvalitativní analýza poté zjišťovala pozici řečníků v rámci veřejných aktivit a jejich místo v politické komunikaci celé Komise.

Autoři došli k několika empirickým pozorováním a hypotézám, které si kladly za cíl odpovědět na tři hlavní výzkumné otázky a které zároveň odpovídají třem hlavním částem knihy: Co jsou evropští komisaři? Co dělají? Koho či co reprezentují?

V první části knihy se autoři chtějí dozvědět „co jsou evropští Komisaři“, nikoli „kdo jsou“. Tato část výzkumu má za úkol identifikovat hlavní rámec určující jejich funkce a zároveň ukázat i určitý prostor pro vlastní úředně nelimitované jednání. Tento cíl naplnila jednak analýza všech komisařů, kteří byli v úřadě mezi roky 1960 a 1999, a především pak detailnější analýza osmi z nich. Klíčovou otázkou bylo, zda se liší profily komisařů od profilů národních politických a administrativních elit zemí, ze kterých komisaři pocházeli, a co nám tato zjištění vlastně mohou říct o fungování a charakteru úřadu, jako je Komise. Autoři nejprve sesbírali dostupné informace z encyklopedií „kdo je kdo“, novinových archivů a provedli osobní rozhovory s cílem vytvořit klasifikaci profilů komisařů a podmínek, za kterých vstoupili do Komise. Tento výzkum byl založen na následující sadě otázek: Jaké mají komisaři vzdělání? Jaká je jejich původní profese? Byli aktivní v politice před

jejich vstupem do Komise, a pokud ano, jakým způsobem a na jaké úrovni? Kolik z nich před vstupem do Komise zastávalo ministerský úřad? V kolika letech dosáhli postu komisaře? Výsledky jsou pak prezentovány kvantitativně v tabulkách a poté komentovány v textu. Podobným způsobem se autoři také dívají na složení úřadů jednotlivých komisařů. Otázky zjišťovaly národnostní a institucionální původ spolupracovníků s cílem zjistit, jsou-li v evropských záležitostech za kompetentní považováni spíše národní experti, nebo evropští kariérní úředníci.

Informace o životních a kariérních drahách jednotlivých komisařů byly v této fázi doplněny informacemi o některých poradcích komisařů. Výsledkem této analýzy bylo konstatování, že v rámci Komise existuje poměrně značná heterogenita funkcí jednotlivých komisařů, jejíž příčinou není pouze vnitřní fragmentace Komise vycházející z rozdílnosti agend, ale jejíž příčinou lze nalézt i v osobních charakteristikách, světonázorech či sociologických profilech komisařů. Navíc je třeba zdůraznit, že pro komisaře je přirozeně nemožné uniknout ze sítě permanentních vztahů a interakcí s ostatními institucemi Evropské unie, stejně jako s jejich národními institucemi a aktéry. Evropský komisař se tak opravdu, jak zmiňuje podtitul knihy, stává v jedné chvíli technokratickým úředníkem, politikem i diplomatem.

V druhé části knihy, stejně jako v jejích dalším textu *The politics of collegiality: the non-portfolio dimension* (Joana a Smith, 2004), autoři sledují spojitosti mezi portfoliem a agendou náležejícím určitému komisaři a charakteristikou jeho chování v praxi. Joana a Smith se pokouší kriticky podívat na tři teze, které jsou pro tuto problematiku typické: 1) Komisař, který je zodpovědný za oblast, jež jsou již značně komunitarizované (např. zemědělství, hospodářská soutěž či vnější obchod), spíše zaujme „politickou“ pozici, zatímco jeho kolegové, kteří mají na starost problematiku, jež stále podléhá především mezivládnímu rozhodování (např. kultura, výzkum, vzdělání), pojmu svoji práci více „technokraticky“. 2) Komise má obecnou tendenci vše centralizovat a sami komisaři k tomuto procesu přispívají. 3) Státní příslušnost komisaře je důležitým faktorem, který může vysvětlit komisařovo chování a vystupování buď prostřednictvím jeho socializační tendence, nebo skrze strategické uvažování reflektující velikost země a její možnosti v jiných oblastech v rámci Evropské unie.

Joana a Smith však dochází k závěru, že tyto tři hypotézy nestojí na příliš pevném základě, protože jako předpoklady neodpovídají empirické realitě, ale také proto, že sama definice „politického“ postoje implicitně obsahuje vliv jednotlivých komisařů na celou Komisi a zároveň postavení celé Komise v rámci rozhodovacího procesu uvnitř Evropské unie. Přestože otázka vlivu

na rozhodovací proces a fungování je samozřejmě důležitá, Joana a Smith se pokusili ukázat, že sama o sobě nám neřekne mnoho o fungování Komise a logice, kterou většina komisařů a jejich týmů používá. Přílišné zaměření se na otázku vlivu pomíjí důležité téma politicko-technokratického štěpení, ke kterému v rámci Komise dochází. Jako alternativní přístup z etnografické perspektivy nabízejí otázku, „jak jednotliví komisaři chápou a reprezentují svoji vlastní roli a také roli celé Komise“ (Joana a Smith, 2002, s. 31) a jak jsou tyto roviny vzájemně propojeny. Klíčovým závěrem jejich práce je tedy potvrzená hypotéza, že dané portfolio sice poskytuje každému komisaři určitý potenciál, ale zásadním problémem případné komisařovy aktivity je rozvinutí jeho role a funkce, které jsou založené na konkrétním porozumění a interpretaci.

Především na základě rozhovorů s komisaři a jejich spolupracovníky autoři došli k závěru, že způsob, jak jednotliví komisaři portfolia využívají, se liší případ od případu. Někteří komisaři využívají své portfolio „vzestupným“ způsobem, tedy od mobilizace svých technických možností k diskusi na širší úrovni. Jiní naopak postupují obráceně, tedy z roviny obecných diskusí „sestupně“ k technickým záležitostem vlastního portfolia. Autoři v textu také nabízejí mnoho empirických případů (určitých „minipřípadových studií“), aby prokázali, že jejich klasifikace je vhodná, a potvrdili tak svou hypotézu, že pnutí mezi technickým a politickým portfoliem je relevantní a může pomoci k vysvětlení způsobu, jakým komisaři svá portfolia využívají. K tomuto závěru autorům dopomohla metoda, která je podobná metodě triangulace. Autoři nejprve kladli stejné otázky velkému množství subjektů. Následně byly odpovědi analyzovány, přičemž ty, které byly stejné či velmi podobné byly použity pro potřebná zobecnění a vytvoření nových kategorií.

Ve třetí části knihy se autoři zabývají otázkou, koho a co komisaři vlastně reprezentují. Na národní úrovni politicko-administrativní elity v zásadě reprezentují určitý sektor nebo část společnosti. Na evropské úrovni však v tomto ohledu vyvstávají nejméně tři otázky: 1) Reprezentují komisaři určitou část společnosti, Komisi, nebo EU? 2) Jakým způsobem komunikují bez toho, aby byli označováni za propagandisty? 3) Jak mohou symbolizovat stále se rozvíjející politický prostor, který nemá definované hranice? Autoři se pokoušejí zodpovědět tyto otázky prostřednictvím institucionálních omezení a tlaků, které jsou pro EU specifické a nemohou být srovnávány s podmínkami, v nichž působí reprezentace na národní úrovni. V této fázi výzkumu se Joana a Smith přibližují technice diskurzivní analýzy, když zkoumají, jak komisaři komunikují s veřejností, a to především prostřednictvím médií.

Klíčová slova z jednotlivých projevů pak naznačují, zda komisaři reprezentují v dané věci určitý společenský sektor, Komisi, či EU.

Joana a Smith se tak snažili podívat na fungování politiky v rámci Evropské unie skrze problémy, chování a fungování vybrané skupiny komisařů, jejich spolupracovníků a podřízených v rámci Santerovy a Delorovy Komise. Soustředili se na složení úřadu z hlediska zkušeností a schopností jednotlivých členů, stejně jako na jejich vztah k vlastnímu národnímu prostředí. Zajímala je však také organizace a agenda komisařů a analýze podrobili i jejich komunikační strategie, veřejné výstupy a projevy. Výsledkem snahy Joany a Smithe je identifikace heterogenity nejrůznějších funkcí, které s sebou post komisaře nese. Zásadním poznatkem však také je, že tato heterogenita neodráží pouze všeobecně známá politická či geografická štěpení, ale jde mnohem hlouběji k osobnostním charakteristikám jednotlivých komisařů. Komisař nemůže být plně pochopen a interpretován v rámci jednoduchých nálepek jako technokrat, diplomat či politik, jak se obvykle snaží političtí badatelé dokazovat. Zahrnuje v sobě totiž všechny tři polohy.

6.6 Zhodnocení

Etnografie v mnoha směrech obohacuje tradiční politologickou analýzu. Pro etnografy je tato analýza příliš statická a je vhodné doplňovat její pozorování detailnější terénní analýzou, která může lépe pojmut a sledovat vzájemné interakce mezi jednotlivými aktéry, kteří působí ve složitých institucích nebo jsou na ně určitým způsobem napojeni. Jednoduchá kategorizace či mobilizace pouze jednoho typu nástrojů se podle etnografů zdá pro analýzu politických institucí a fenoménů nedostatečná. Složitost a komplexnost reality zahrnující i neformální vztahy mezi aktéry může být uchopena pouze kombinací metod, jako jsou studium biografí, rozhovory, diskurzivní analýza, triangulace či reprezentativní případové studie. Případové studie použité v této kapitole ukázaly, že především v první fázi výzkumu velmi důležitou roli hraje často studium biografí a s ní spojených okolností, které předcházely současnému postavení subjektu výzkumu. Stejně tak etnografie jako jeden z nástrojů nezřídka využije analýzu diskurzu. V této souvislosti je třeba mít na paměti, že při využívání těchto nástrojů výzkumník musí počítat i s jejich slabinami.

Z pohledu etnografické metodologie je možné zmínit zejména její následující silné stránky.

- **Rozmanitá orientace.** Etnografická metodologie umožňuje uchopit velmi složitou realitu či fenomény, ze kterých jiné metodologie zkoumají pouze určité výseky. Například Abélèsova studie francouzského parlamentu jasně ukázala, že v rámci pozorování se etnograf zabývá v zásadě vším, co ho v daném prostředí obklopuje, tedy naprosto rozličnými jevy a detaily.
- **Primárnost a originalita zdrojů a informací.** Etnografické nástroje umožňují získávání informací z první ruky, stejně jako napomáhají objevovat některé originální informace.
- **Analýza interakcí.** V rámci etnografické metodologie je možné formulovat hypotézy, které se týkají roviny vzájemných interakcí daných subjektů.

Vedle výše popsaného epistemologického dilematu, který je však součástí většiny kvalitativních metod, jsou hlavní úskalí spojená s užíváním etnografie spíše praktického rázu.

- **Přístup k subjektu zkoumání.** Zúčastněné pozorování může být nezdídka velmi komplikované, neboť často vyžaduje nejen souhlas subjektu s pobytem v jeho blízkosti, ale také značnou ochotu spolupracovat s výzkumníkem na jeho práci.
- **Analýza velkého množství rozličných dat.** Etnografická analýza vyžaduje sběr značného množství dat z nejrůznějších zdrojů a za použití nejrůznějších nástrojů. Jednou z nejobtížnějších věcí pro etnografa je potřeba nepřetržitého kontinuálního pozorování a zaznamenávání komunity, jejíž součástí se načas stal. Je zřejmé, že vzhledem k mnoha procedurám výzkum vyžaduje značnou systematičnost a relevance jeho výsledků je do značné míry závislá na úplném prozkoumání dané problematiky. Etnografický výzkum je tak časově a často i technicky velmi náročný, vyžaduje dokonalé plánování, organizaci i schopnosti uchovávat relevantní data tak, aby byla později snadno dosažitelná.
- **Zpracování a kategorizace dat.** S posledním bodem souvisí i potřeba vhodně kategorizovat sebraná data a správně vyhodnocovat získané informace, což jsou klíčové operace, které mohou výrazně proměnit výsledky výzkumu.
- **Ómezená možnost zobecňování.** Etnografický výzkum je neustálým opakováním procesů pozorování a interpretace velmi rozličných a detailních informací, což komplikuje zobecňování na abstraktnější rovinu teorií a v podstatě vylučuje vytvoření „velké“ teorie. Etnografové také zpravidla nevstupují do větších oborových teoretických debat.

6.7 Závěr

Etnografická metodologie představuje originální přístup ke zkoumání tradičních i nových objektů výzkumu v rámci politologie a mezinárodních vztahů. Prozatím se dá konstatovat, že ji využívají především antropologové a sociologové, kteří v důsledku svých zkoumaných témat zavítají na pole politologie. Etnografie si však postupně buduje významnější pozici i u politologů, kterým nabízí nový a netradiční pohled na problematiku, která je často již z valné části prozkoumána prostřednictvím tradičních přístupů. Jak jsme se pokusili ukázat, etnografický metodologický přístup nenabízí možnost formulování nějaké „velké teorie“. Nabízí však mnohé nástroje, které mohou sloužit k detailní analýze, a poskytuje možnost hlubšího porozumění vzájemným vztahům mezi jednotlivci a sociálními strukturami. Tato kapitola si kládla za cíl po zasazení dané metodologie do historického kontextu a objasnění některých teoretických problémů představit etnografii jako metodu, která může nabídnout zajímavé perspektivy také politologům, a to na nejružnějších úrovních analýzy. Smyslem obou případových studií bylo ukázat, jak postupoval antropolog při studiu politických fenoménů v rámci národního parlamentu a jak naopak etnografickou metodologií využili dva politologové, kteří se zaměřili na jeden z orgánů sjednocené Evropy. Vzhledem k neustálému rozvoji na poli sociálních věd, neutuchající potřebě přezkoumávat sociální fenomény i z jiných perspektiv a přinášet stále nové a často detailnější informace, se můžeme domnívat, že se etnografické nástroje v budoucnosti stanou vítanou pomůckou mnoha politologů.

Doporučená četba

Nejvhodnější začátek pro zorientování se ve vývoji etnografie a její poněkud komplikovanější terminologii nabízí příslušná kapitola v knize McNabba (2004). Více o politické antropologii a studiu kultury se lze dočíst například v práci Abélèse a Jeudyho (1997), v Bornemanově knize (1998) či ve Vincentově práci (2002). Z čistě metodologického hlediska jsou velmi přínosné texty od Coulona (1995) a Schwartzmanové (1993). Z velkého množství aplikací na evropskou problematiku je kromě výše rozebíraných prací možné doporučit ostatní Abélèsovy práce (1992; Abélès, Bellier a MacDonald, 1993), knihu editovanou Goddardem, Lloberou a Shorem (1994), Smithovu knihu (2004) či sborník Wilsona a Smithe (1993). Z mnohem méně častých aplikací

na neevropské instituce je možné zmínit Goldmanovu studii Světové banky (Goldman, 2005).

Otázky

- Jaký je rozdíl mezi etnografií, etnologií a antropologií?
- Jaké jsou hlavní ontologické a epistemologické problémy spojené s etnografickou metodologií?
- Jaké jsou hlavní nástroje etnografické metodologie?
- Proč neexistuje v rámci etnografie tendence vytvořit „velkou“ teorii?
- Ve kterých disciplínách sociálních věd je etnografická metodologie využívána?
- Proč a jak je třeba některé tradiční nástroje etnografie upravit pro potřebu politické vědy?

Ondřej Horký, Eliška Tomalová

Biografický přístup ve společenských vědách se zaměřuje na život člověka, jeho zkušenosti a způsob, jak o nich vypovídá. Základním předpokladem zájmu o jedince je přesvědčení, že výzkum jeho života nám umožní pochopit společnost. **Biografie** čili životopisy nalezneme mezi nejstaršími literárními památkami civilizací. V evropském středověku se tento literární žánr prosadil zejména v rámci hagiografie, vyprávění ze života svatých, v období renesance se zájem čtenářů obrátil ke světským osobnostem, zvláště pak z oblasti umění a literatury. Již tehdy životopisy sledovaly cíl obecně platného poučení vycházejícího z životního příkladu konkrétní osoby. V dalším textu vyhradíme český výraz **životopis** literární formě a původním řeckým termínem biografie budeme nadále označovat metodologii i její výstupy.

V oblasti společenských věd se biografický přístup objevuje poprvé na konci 19. století v klasické antropologii, která se prostřednictvím životních příběhů příslušníků „primitivních“ kultur snažila celistvě popsat mimoevropské společnosti. Pokud se však zaměříme na použití biografie ve studiu společenských vztahů západního světa, můžeme za její průkopníky označit představitele tzv. chicagské sociologické školy Williama I. Thomase a Floriana Znanieckého. Ti se na konci desátých let 20. století proslavili vydáním knihy *The Polish Peasant in Europe and in America (Polský rolník v Evropě a v Americe)*. Ve svém výzkumu se opřeli o několik stovek dopisů mezi polskými přistěhovalci do Spojených států amerických a jejich rodinami, které zůstaly v Evropě. Jeden ze svazků dokonce tvoří autobiografie mladého přistěhovalce Wladka Wisniewského. Oběma sociologům se tak podařilo charakterizovat polskou společnost v amerických městech i na polském venkově především díky biografickému přístupu (Pineau a Le Grand, 1993, s. 42).

V období po druhé světové válce došlo k útlumu využití biografii ve prospěch kvantitativních metod. Za určitý přelom můžeme označit výzkum *The American Soldier (Americký voják)*, který pro armádu Spojených států amerických provedly desítky sociologů na vzorku více než půl milionu mobilizovaných vojáků (Fontana a Frey, 2000, s. 648). Dotazníkové kvantitativní výzkumy se rychle rozšířily a získaly silnou institucionální podporu.

K dalšímu pozapomenutí biografie přispěly silné proudy marxismu a strukturalismu, které upozadovaly osobní zkušenost společenských aktérů ve prospěch neosobních struktur.

Až na konci sedmdesátých let přispěl k obnovenému zájmu o využití biografie technický vývoj. Masové rozšíření magnetofonu usnadnilo záznam biografických rozhovorů, jejich přepis a následnou analýzu. Rozhodujícím činitelem úspěchu se však stal zvyšující se zájem o každodenní život v sociologii i historii. V roce 1986 uvítal Pierre Bourdieu životní příběhy jako „jeden z pojmů selského rozumu, který se vpašoval do světa učenců: nejprve bez fanfár k etnologům, později k sociologům, avšak tentokrát s pořádným rámusem“ (Bourdieu, 1994, s. 81). Martin Rustin a jeho kolegové dokonce označili obnovený zájem o jedince za **biografický obrat** ve společenských vědách (Rustin, 2000).

Za posledních třicet let se biografie ve společenských a humanitních vědách etablovala natolik, že dnes vycházejí dva anglofonní recenzované časopisy: *Biography: An Interdisciplinary Quarterly* a *Auto/Biography*. V Česku vychází recenzovaný *Biograf*. Většina odborných textů věnovaných biografii však pochází z pera antropologů, pedagogů a sociologů. K nim se zejména v anglosaském světě přidávají autoři kulturních a genderových studií, dále pak interdisciplinárních oborů blízkých lékařství a sociální péči. Texty z oblasti politologie a mezinárodních vztahů bychom však našly jen obtížně. Mnozí totiž biografie považují za nedostatečně vědecké a vhodné nanejvýš při psaní politických životopisů nebo při četbě pamětí státníků jako doplňkového zdroje vědecké práce. Klasická definice politických věd jako pole výzkumu politických systémů a chování nenechává zájmu o jedince mnoho místa a pokud ano, jedná se nejčastěji o nejvyšší politické představitele. Mezinárodní vztahy jako větev politických věd své zkoumání často ještě zužují na mezinárodní kolektivní aktéry, tedy národní státy, v menší míře pak na vládní a nevládní mezinárodní organizace a transnacionální korporace, nebo na neosobní struktury, ve kterých se polybují.

Už v roce 1950 si Lester G. Seligman, který se zajímal o fenomén vůdcovství v americké politice, postěžoval, že „politická biografie je obdařena schopností proniknout k podstatě, ale trpí nedostatkem kritérií a konceptualizace. Buď si neklade otázky žádné, nebo není jasné, na jaký typ otázek by mělo plnohodnotné zkoumání politických představitelů odpovědět“ (Seligman, 1950, s. 911). Zdá se, jako by mezi politickými biografiemi a analytickými pracemi stála těžko překonatelná bariéra, natolik jsou jejich přístupy odlišné. Druhá polovina 20. století v této oblasti nepřinesla významný pokrok a moderní politologové většinou biografii stále opomíjejí. My jsme však přesvědčeni, že

rozvoj biografické metody skrývá potenciál pochopit skrze studium jedince společenské mechanismy i v oblasti domácí a mezinárodní politiky, jež by nám při použití jiných metodologií zůstaly skryté.

V rámci této kapitoly nejdříve vysvětlíme pojmy epistemologický zlom a biografická iluze. Rozdílná pojetí biografie představíme z hlediska tří epistemologických přístupů: pozitivistického, konstruktivistického a kritického, a několik poznámek vyhradíme ontologické pluralitě biografie. Ve druhé části se zaměříme na formy a metody biografie se zvláštním důrazem na rozhovor a jeho interpretaci. Následně uvedeme dva příklady uplatnění biografie v oblasti politologie a mezinárodních vztahů: výzkum vůdcovství a vliv osobnosti na utváření zahraniční politiky. V poslední čtvrté části zhodnotíme nástrahy a výhody metodologie. Budeme při tom vycházet především z anglosaské a frankofonní tradice biografického výzkumu.

7.1 Epistemologické a ontologické předpoklady

Epistemologický zlom a biografická iluze

Problematiku života člověka jako předmětu biografické metodologie můžeme otevřít etymologickým rozbohem slova biografie. Obě jeho řecké součásti *bios* (život) a *grafein* (psát) vyvolávají mnoho otázek: Co znamená život pro společenské vědy? Jak jej můžeme vědecky poznat? Jaký je vztah mezi vědcem zaznamenaným a skutečně žitým životem? Jakým způsobem můžeme číst život zapsaný někým jiným? Biografie klade na vědeckou komunitu zvláštní nároky. Vzhledem k tomu, že jejím předmětem je život jedinců, je obtížné vytvořit si k tomuto předmětu studia dostatečný odstup. A to platí tím spíše, že mimo vědeckou komunitu jsou biografie všudypřítomné. Ať se jedná o tzv. vysokou nebo masovou kulturu, ve veřejném prostoru nalezneme nespočetné množství biografii a autobiografií v knihách, časopisech, novinách, rozhlasu a televizi, ve filmech a na internetu; v soukromém prostoru pak ve formě deníků nebo v každodenních rozhovorech s bližními. Svůj život nebo jeho části nevyprávíme nebo nezapisujeme pouze rodině a přátelům, ale i zaměstnavatelům, úředníkům, lékařům a psychologům, policii a soudům. V moderní době život člověka opustil oblast biologie a vstoupil do „pole kontroly vědění a zasahování moci“ (Foucault, 1976, s. 187). Na jednu stranu tedy intuitivně rozumíme vlastnímu životu i životu ostatních, na stranu druhou je

naše sdělování i přijímání životopisných informací ovlivňováno současnými společenskými strukturami, v nichž se pohybujeme a kterých si nejsme většinou vědomi.

Úkolem společenských věd je tento postoj překonat **epistemologickým zlomem**. Pojem, který do filozofie vědy přinesl Gaston Bachelard, spočívá ve schopnosti oddělit vědeckou interpretaci společenských pochodů od naivního přístupu k životu. Musíme jej zpochybnit kladením vhodných otázek: „Pro vědeckého ducha je každé vědění odpovědí na otázku. Pokud není otázky, není ani vědeckého vědění. Nic není samo o sobě. Nic není dáno. Vše je vytvořeno.“ (Bachelard, 1970, s. 14) Toto uvědomění nám zároveň umožňuje využít životní historie druhých a sebe samého k pochopení společnosti. Překonání epistemologických překážek v případě biografii patří mezi nejobtížnější. Používáme zde totiž jazyk každodennosti a jak konstatoval sociolog Pierre Bourdieu, „pojmy selského rozumu se nás zmocňují tak silně, že je třeba zapojit všechny způsoby objektivizace, abychom dosáhli skutečného zlomu, kterého se častěji dovoláváme, než abychom ho dosáhli“ (Bourdieu et al., 1983, s. 28). Platí totiž, že pokud jazyk každodennosti, jehož prostřednictvím rozumíme světu, nepodrobíme kritice, „vystavujeme se tomu, abychom zaměnili skutečnost za předkonstruované objekty, existující v běžném jazyce a jeho prostřednictvím“ (Bourdieu et al., 1983, s. 37). Úzké propojení mezi vědcem a subjektem, tedy mezi vyprávějícím a vyprávěným, znesnadňuje provedení epistemologického zlomu a stojí na počátku zdrženlivosti, kterou si vůči biografii a jejich užití přirozeného jazyka vědecká komunita zachovává.

S problematikou epistemologického zlomu úzce souvisí pojem **biografické iluze**. Můžeme ji definovat jako víru, že lidský život můžeme zachytit ve své plnosti. Život nevytváří souvislý a orientovaný celek, protože existence nemá žádný objektivně daný smysl. Ale člověk, který vypráví svůj život nebo ho zapisuje, podobně jako vědec, který ho interpretuje, těžko unikne pasti smyslu: vždy bude zdůrazňovat pouze ty události, které z hlediska kauzality získaly *ex post* nějaký smysl, akceptuje „umělé vytváření smyslu“, propadá „rétorické iluzi“ vlastní klasickému románu. Život jedince, který se v průběhu času biologicky i psychicky proměňuje, v podstatě udržuje pouze jeho jméno. Život lze spíše označit za dráhu (trajektorii), určitou posloupnost okamžiků, která však sama o sobě nedává smysl, jak se ukazuje i v moderním románu. Životní události lze definovat jako přesuny z místa na místo ve společenském prostoru. A podobně jako dráha cestujícího metrem není pochopitelná bez znalosti struktury sítě hromadné dopravy, život lze pochopit pouze tehdy, pokud „předběžně představíme postupné stavy pole,

ve kterém se trajektorie odvíjí, tedy soubor objektivních vztahů spojujících jedince [...] se souborem ostatních jedinců, kteří byli vtaženi do stejného pole a potýkali se se stejným obzorem možností“ (Bourdieu, 1994, s. 88). To, že lidský život nelze studovat podobně jako život zvířat nebo přírodní jevy, má tedy z epistemologického hlediska dalekosáhlé důsledky.

Pro zjednodušení zde rozlišíme tři základní epistemologické postoje: pozitivistický, konstruktivistický a kritický. Zdůrazňujeme, že se jedná o ideální typy a jen těžko nalezneme autory, kteří by soustavně zastávali jediný názor, jak poznávat skutečnost. Obdobně je biografický výzkum slučitelný s různými názory na ontologickou povahu života. Pro současný společensko-vědní výzkum je spíše charakteristická metodologická pluralita, která v praxi výzkumu postoje kombinuje. Tím spíše je však z hlediska kvality výzkumu důležité, abychom si byli vědomi, která ze stanovisek zastáváme.

Pozitivistická biografie

Pozitivisté jsou toho názoru, že prostřednictvím vědeckých metod je možné dojít k objektivnímu poznání skutečnosti. Přestože jsme ukázali, že lidský život není předmětem výzkumu hmatatelného světa, někteří zastánci biografie se zaměřují na životní fakta a obhajují nárok biografické metody na všeobecnou platnost. Řadíme mezi ně například průkopníka biografické metody ve frankofonním světě Daniela Bertauxe. Ten na jednu stranu uznává „slepou uličku maximalistické koncepce“ biografie, na stranu druhou jí však přiznává právo odhalovat skutečnost ve smyslu realistické tradice, která připouští existenci objektivní reality nezávislé na pozorovateli (Bertaux, 2005, s. 31). V praxi to znamená, že vědec-biograf se může zajímat pouze o určitý aspekt života, který je blízký tématu jeho výzkumu. V tomto případě je celistvost zkoumaného života vědomě porušena a riziko biografické iluze poněkud oslabeno. Zprostředkování mezi společensko-historickými fenomény a vyprávěním totiž nezasahuje „diachronickou strukturu situací, událostí a činů“: posloupnost a kresba uplynulého života je zřetelná, změněno je pouze její zbarvení (Bertaux, 2005, s. 40). Pravdivost získaných skutečností je navíc částečně zaručena nepsanou smlouvou mezi výzkumníkem a „informátorem“. I přesto však Bertaux doporučuje využít triangulaci s dalšími kvalitativními a kvantitativními metodami. Obecně platí, že účastníci kvalitativních výzkumů více zkrslují informace zapsané v úzce vymezených dotaznících než podané v osobním kontaktu s vědci. Biografie tak stále může reprezentovat důležitý zdroj poznání společenských fenoménů i přesto, že do ní vždy vstupuje subjektivita vědce.

Proud pozitivistické či realistické biografie bychom tedy mohli charakterizovat tím, že se snaží získat především **fakta** ze života zkoumaných jedinců skrze jejich vyprávění. Připouští, že mezi skutečně žitým a vyprávěným životem existuje rozdíl, tím pravým cílem výzkumu však zůstávají žité zkušenosti. Vědec proto při jejich sbírání neusiluje o přílišné zásahy svými interpretacemi, nechává fakta mluvit sama za sebe a přitom se snaží co nejvíce odhalovat a omezovat působení „filtru“ mezi životem a jeho vyprávěnou formou (Bertaux, 2005, s. 34). Mohlo by se zdát, že tyto životopisné údaje bychom mohli získat i prostřednictvím jiných metodologií. Je pravda, že i etnometodologie sdílí přesvědčení biografie, že prostřednictvím pochopení pravidel společenského mikrokosmu dokážeme pochopit i pravidla, která určují chod společenského mezokosmu. Biografie je však diachronní, což znamená, že se zajímá o proměnu v čase, a ne pouze o určitý historický okamžik jako metody synchronní, které se snaží postihnout fungování společnosti v jeden daný okamžik.

Pokud Daniel Bertaux považuje za nosné dělení biografii na realistickou a textuální tradici, z hlediska pojetí Normana K. Denzina můžeme pozitivistickou biografii spojit s **klasičtým** neboli objektivistickým přístupem (Denzin, 1989a). Vždy však platí, že pozitivistická biografie se zaměřuje více na analýzu životních faktů než na analýzu životního vyprávění a jedná se spíše o rozumějící metodologii. Vůči této tradici se vymezuje **interpretativní** či subjektivistická biografie, kterou můžeme z hlediska naší typologie epistemologických přístupů spojit s konstruktivistickou tradicí a zařadit mezi interpretativní metodologie.

Konstruktivistická biografie

Jak jsme již zmínili v historickém přehledu, biografický obrat je reakcí na dlouhotrvající vliv pozitivismu a determinismu ve společenských vědách, které se podle mínění mnohých příliš vzdálily žité zkušenosti. Na rozdíl od pozitivistů přisuzují konstruktivisté zásadní význam pohledu aktéra, interakci mezi vědcem a předmětem jeho studia, připouštějí napětí mezi individuálním a obecným, mezi subjektivním a objektivním, které se samo stává předmětem zájmu vědy. V neposlední řadě přestávají život zkoumaného jedince považovat za pouhý předmět jejich studia, ale přiznávají mu subjektivitu: život člověka nemá stejný ontologický status jako kámen nebo pohyb planet.

Konstruktivistická biografie proto odpovídá na výtky, které vycházejí z biografické iluze. Biografie nikdy nemůže obsáhnout celou lidskou existenci

a zároveň neexistují žádná objektivní kritéria, která by určovala důležitost jednotlivých životních období nebo událostí. I samo jejich řazení zkoumanými subjekty je zpochybnitelné, protože je ovlivněno jejich vnímáním. Fakta, ke kterým podle pozitivistů skrze biografii pronikáme, jsou zkrátka vždy zprostředkovaná. Podle některých konstruktivistů „skutečný“ život existuje jako takový, nám je však dovoleno poznat pouze toto zprostředkování našimi vlastními strukturami myšlení. Komplexita života uniká totalizaci a byť bychom ho zaznamenali sebeobsažněji, „biografie je výsledkem projekcí, schematizací, stylizací nebo ideologických interpretací. Životní příběh muže nebo ženy je nutně roztržštěný a koneckonců i apokryfní“ (Ferry, 2005, s. 161). Ať se ten, kdo život vypráví, nebo autor autobiografie snaží sebevíce přiblížit pravdě, více či méně podvědomě podléhá „narcisistickému uspokojení sebeprezentace, sebeospravedlňování, doznání, obhajoby věci, potěšení z psaní, literární tvorby apod.“ (Ferry, 2005, s. 162).

Životní příběh tedy nelze chápat jako „více či méně věrné navrácení (*restitution*) minulosti jedince, ale jako fikci smyšlenou na základě faktů a činů, které předává paměť“ (Ferry, 2005, s. 164). Jinak řečeno, životní příběh lze chápat spíše jako **legendu**. Kromě osobních motivací je však ten, kdo sděluje svůj život, omezený dalšími podmínkami. Biografie je založena na paměti. Naše zkušenosti nejsou věcí minulosti, vždy jsou jejich výrazem, který probíhá v současnosti. Jakákoli pozdější zkušenost může naši paměť výrazně ovlivnit. Proto můžeme dokonce i příběhy, které jsme pouze slyšeli, považovat za příběhy, které jsme zažili. Může jít i o vědomé lhaní, v případě ztráty paměti však může být zkreslení nevědomé. Biografická metoda se stala paradoxně zbraní popíračů holocaustu: vzájemnou výměnou zkušeností mohou pamětníci zažitou zkušenost spojovat s vyprávěním ostatních přeživších a dopouštět se tak nesrovnalostí, kterými popírači zpochybňují existenci *šoa*. V jiných případech mohou svědci událostí upravovat nebo skrývat skutečnost, aby nepoškodili žijící osoby. A nakonec, schopnost vyprávět je spojena s naší identitou: neschopnost vyprávět pak znamená absenci identity. „Autobiografie je samozřejmě literární diskurz, diskurz faktů a diskurz fikce, ale v podstatě především diskurz identity“ (Eakin, 2001, s. 140). Proměna vlastní identity tak přetváří žitou zkušenost.

Tyto procesy považuje konstruktivistická či interpretativní biografie za nejdůležitější. Právě zde se projevují skutečné přímomy diachronního přístupu. Nemění se pouze zkušenost, ale i její vnímání. V klasifikaci Louise M. Smithe se toto chápání biografie blíží přístupu, který bychom mohli označit za umělecko-vědecký (*artistic scholarly*). Zde vědec „prezentuje detaily nejzajímavějším možným způsobem“, ale zaměřením na vyprávění mu unikají

širší společenské vztahy (Smith, 1994, s. 292). Podobně Smith označuje **narativní biografii**, která je ve své podstatě nejbližší historickému románu a dává nejvíce prostoru imaginaci a kreativité autora. Vyznačuje se vysokou mírou fikce a jako prameny využívá zejména dopisy a jiné dokumenty, které vyžadují až literární přístup k vyprávění událostí. V obou případech platí, že tvorba biografie je tvůrčím procesem daným rozdílnou zkušeností zkoumajícího a zkoumaného subjektu, tedy autora a „hlavní postavy biografie“, neboť první přetváří biografii druhého skrze svou vlastní autobiografii, svým pohledem na svět. Pokud se však ve výzkumu zaměřujeme pouze na jazykové hry a na způsoby, jak se biografie vytváří, podstupujeme riziko, že život zkoumaného subjektu se zcela vytratí z našeho zájmu – a naopak, předmětem výzkumu se stane vědec. To je problematické z hlediska etiky výzkumu, neboť tato sebezahleděnost vzbuzuje otázky, komu nebo čemu takový výzkum slouží.

Obecně jsou si však konstruktivističtí biografové tohoto rizika vědomi a společenskou realitu nevyřazují ze své analýzy. Roos (1994) proto poukazuje na určitou pomíjivost vlivu postmoderny na analýzu autobiografií, kdy mnoho autorů upouští od čisté analýzy textu jakožto textu, který neodpovídá žité skutečnosti, a vrací se zpět k životním událostem, jež popisuje: koneckonců vlastní život je pro každého jedince tou nejbližší skutečností. Ke konstruktivistické biografii a její problematice se ještě vrátíme v představení dvou interpretativních modelů.

Kritická biografie

Třetí epistemologický postoj, který zde označujeme jako kriticky konstruktivistický či zjednodušeně jako postoj kritický, se nezaměřuje pouze na odhalení pojmů a konstruktů, které se nám zdají samozřejmé, ale usiluje také o jejich proměnu jako prostředek změny společenských vztahů. Kritický postoj zároveň zpochybňuje kritéria vědeckosti v rámci těchto disciplín, protože sami vědci podléhají vědomě či nevědomě dominantním společenským hodnotám. Domníváme se, že tyto skryté předpoklady je třeba z konstruktivistického hlediska odhalit, protože z velké části vysvětlují nízký zájem politických věd o biografie.

Biografie je také často využívána v rámci **akčního výzkumu**. Ten označuje participativní proces, který vede k získání praktických znalostí a jenž popírá hranici mezi zkoumajícím vědcem a zkoumanou společenskou skupinou, mezi teorií a praxí. (Reason a Bradbury, 2001, s. 1). Akční výzkum

bývá někdy považovaný za samostatnou metodologii a v oblasti politologie a mezinárodních vztahů zůstává okrajovou záležitostí.

Není proto náhoda, že v případě rozšíření biografické metodologie hrála důležitou roli feministická metodologie. Ve svém manifestu metodologie ženských studií Maria Miesová (1979) odmítá předpoklad nezávislosti vědce, jehož kritéria vědecké platnosti a důležitosti jednotlivých témat jsou vždy nějak určeny. Feminističtí vědci upřednostňují pohled „zespodu“ společnosti oproti pohledu „shora“. Vyžadují, aby vědci byli osobně zapojeni do prostředí, ve kterém provádějí výzkum, a skutečnost poznali tím, že ji také budou měnit. Výzkumný proces by měl z jejich hlediska být participativní a vést ke zvyšování povědomí zkoumaných subjektů o své situaci. Požadavky tohoto přístupu se mohou dnes zdát přemrštěné a mnozí by odmítli přímou inspiraci spojením sil vědy a společnosti v pojetí Mao Ce-tunga a ideálu neformálního vzdělávání brazilského pedagoga Paola Freireho. Byla to však právě biografická metodologie, která se ukázala jako mocný nástroj pro změnu vnímání jedinců ze statusu předmětů výzkumu na jejich subjekty. Biografie dokáže dát hlas těm, kteří by jinak ve společnosti nedokázali představit své myšlenky o povaze skutečnosti. Méně radikální postoj k biografii než ženská studia nalezneme dnes v oblasti genderových studií, která přesunula svůj zájem z žen na **vztahy** mezi muži a ženami (Parpart et al., 2000).

První překážkou pro využití biografí je, jak jsme již zmínili, nejasná hranice mezi světem a jazykem každodennosti i vědy a nutnost epistemologického zlomu. Druhou, neméně důležitou překážkou pro využití biografie v politologii a mezinárodních vztazích, tedy disciplínách, které nás nejvíce zajímají, je genderové zkeslení. Genderová analýza politických věd, které kvůli jejich tradičnímu propojení s politickou mocí označuje za maskulinní, proto předjímá i genderově vyhraněnou pozici vědecké komunity mezinárodních vztahů vůči biografii: „Etnografický styl vyprávění příběhů zaměřených na jedince, který je typický pro antropologii, vyhovuje více ženám než mužům. Toto odlišení lze aplikovat také na vědeckou komunitu mezinárodních vztahů. Zvláště po svém zvědečtění ve Spojených státech v období po druhé světové válce se mezinárodní vztahy odklonily od jednoúrovňové analýzy a upřednostňují systemický přístup nebo zaměření na státní aktéry. Feministické přístupy vycházející ze zdrojů, které se zaměřují především na jedince a společenské vztahy a jež jsou explicitněji normativní, se oproti tomu projevují upřednostňováním humanističtějších metodologií.“ (Tickner, 1997, s. 613) Zatímco maskulinní hodnoty jako racionalita, suverenita nebo moc tvoří základní charakteristiky státu, středobodu politických studií, biografie často odhaluje emoce, slabost a podřízenost vůči vnějším okolnostem, boří

psychologickou iluzi autonomie vlastní metodologickému individualismu a odkrývá tak z hlediska mínění většiny společnosti méněcenné femininní hodnoty. Druhou překážkou pro větší užití biografie v mezinárodních vztazích a politických vědách je tedy genderová zaujatost disciplíny. Tu je možné překonat změnou teoretického přístupu, například systematickým používáním genderu jako významného kritéria analýzy. Biografie se ukazuje jako vhodný prostředek této kritiky.

Kritická genderová metodologie není jedinou oblastí, ve které jsou biografie využívány. Nalezli bychom je i v rámci postkoloniálních nebo afroamerických studií. **Testimonio** je zvláštní forma životní historie psané z hlediska morálního imperativu svědčit o prožitých utrpeních utlačovaných skupin potomků původních obyvatel Latinské Ameriky. Jeho nejznámějším příkladem je kniha *Já Rigoberta Menchúová (Me llamo Rigoberta Menchú y así me nació la conciencia)* z roku 1982. Kniha, kterou na základě vyprávění budoucí nositelky Nobelovy ceny míru napsala novinářka Elizabeth Burgosová, upoutala pozornost Západu a vyvolala vlnu solidarity s pronásledovanými původními obyvateli Guatemaly. Menchúová v knize působila jako hlas všech venkovanů, později se však ukázalo, že její vyprávění nebylo vždy pravdivé. Nelze proto říct, že by kritická biografie vždy vytvářela odpovídající prostor pro vyjádření diskriminovaných skupin. To by znamenalo, jak argumentují Bourdieu et al. (1983), identifikovat hlas společenských věd s hlasem jednotlivých společenských aktérů. Úkolem vědy je přitom podle něj odkrývat objektivní společenské vztahy, které nezměníme pouze změnou představ, které si o těchto vztazích lidé vytvářejí. Kritický až subverzivní přístup k biografii proto může mít své hranice.

Ontologická pluralita biografie

V rámci biografie tedy epistemologické přístupy k biografii kolísají mezi třemi krajními přístupy. Pozitivistický přístup si nevšímá v biografiích ničeho jiného než faktů, konstruktivistický přístup poukazuje na jejich zprostředkovanost ve vztahu zkoumajícího a zkoumaného subjektu, která se může dokonce sama stát předmětem vědeckého zájmu. Kritická biografie pak usiluje o posílení diskriminovaných skupin ve společenských a politických systémech a důrazem na roli jednice se snaží změnit i stávající zaměření jednotlivých disciplín.

V biografii tedy existuje pluralita epistemologických přístupů. Nyní se nabízí otázka, zda je slučitelná s pluralitou postojů ontologických. Vezmeme-li nejdříve v potaz rozdělení mezi individualistickým a holistickým viděním

světa, na první pohled by se mohlo zdát, že biografie bude vždy individualistická. Tak tomu však není, protože jedinec má v biografické metodologii přednost časovou, a ne ontologickou. To znamená, že jedinec vždy představuje výchozí bod našeho výzkumu, jinak záleží na tom, jaké výzkumné otázky si klademe. Individualista se může nad získanými daty ptát, jakým způsobem daný jedinec ovlivnil chod dějin, holista si může podobně jako Marie-Françoise Chanfraultová-Duchetová (1991), jejíž interpretativní pojetí ještě představíme, klást otázku, jak se v konkrétním životě projeví vnější sociální a genderové struktury. Ve výzkumu institucí budeme často kolísat mezi oběma pojetími, to by nás však nemělo vést k tomu, abychom jako mnozí biografové problematiku role aktérů a struktury přeskočili.

7.2 Biografie jako výsledek, metoda i zdroj výzkumu

Typy a formy biografie

Podle klasické Dollardovy definice z roku 1935 je biografie „pokusem uchopit vývoj osobnosti v kulturním prostředí a vyvodit z něj teoretické závěry“ (cit. podle Tierney, 2000, s. 539). Dnes bychom si však s touto definicí nevystačili. Současná biografie jako žánr je charakteristická svým polymorfismem. Jeho příčina historicky leží ve dvojím literárním a vědeckém zakotvení biografie. Humanitní obory postrádají přesná schematická pravidla, která můžeme nalézt v ostatních metodologických tradicích a neposkytují jednoznačné návody k použití. V rámci vnitřního členění forem biografie se tak setkáme s řadou pojmů, jejichž definice se často překrývají. Zatímco orální historie se „zakládá na paměti a svědectví za účelem získání celistvého nebo rozdílného chápání individuálně i kolektivně pojaté minulosti“, životní příběh „chápe život jednotlivce a jeho vyprávěnou historii za účelem porozumění společenským procesům určeným společenskou třídou, kulturou a genderem a zakládá se na dalších zdrojích dat z dotazníků, osobních a veřejných dokumentů jako zdrojů analýzy“ (Bornat, 2004, s. 35).

Existují mnohá další kritéria dělení. Uvádíme ta, která jsou zvláště významná pro využití v politologii a mezinárodních vztazích. K základní epistemologické dimenzi, které jsme se věnovali v předchozí části, přidávají Bertaux a Kohli (1984) také množství použitých příběhů: biografie tedy může

být **individuální** nebo **skupinová**. Skupinovou biografii také můžeme po vzoru historiků označit jako **prozopografii**. Ta usiluje o kolektivní výzkum životů, na jejichž základě je možné vysvětlit širší problémy sociální struktury a sociální mobility (Smith, 1994, s. 295). V případě, kdy v rámci skupinové biografie používáme metodu komparace, mluvíme o **komparativní biografii** (příklady biografického výzkumu zaměřeného na jedince i na skupinu jedinců uvádíme v části věnované aplikacím). Zde se opět biografie částečně překrývá s etnografií. Je vhodné si připomenout, že biografická metoda je kvalitativní, a proto nelze mluvit o statistické reprezentativnosti vzorku. Nezáleží na počtu osob zahrnutých do výzkumu a na tom, zda přesně reprezentují charakteristiky zkoumané populace, jak by se mohli vyjádřit stoupenci kvantitativních metod, ale na jeho hloubce a kvalitě. Velmi vhodným kritériem je tzv. pravidlo nasycenosti. Nové osoby do výzkumu nezahrnujeme, pokud se témata a myšlenky, které přinášejí, začínají opakovat.

Dalším měřítkem může být délka životního úseku, který zkoumáme. Biografii tak můžeme dělit na **epizodickou**, která se věnuje konkrétním obdobím nebo životním událostem, a **úplnou**, která pokrývá celý život jedince (Denzin, 1989b). Zatímco epizodická biografie je z praktických důvodů zvláště vhodná pro skupinovou či komparativní biografii, často je vhodné upřednostnit analýzu celého životního příběhu i v rámci úzkého výzkumného záměru zejména proto, aby neunikly důležité skutečnosti pro vysvětlení období, na které se zaměřujeme (Rosenthal, 2004, s. 50).

Nakonec z hlediska autorství můžeme biografie dělit na autobiografii a biografii vytvořenou či spoluvytvořenou vědcem. **Autobiografie**, ve které subjekt sám píše a zároveň v této reflexi přetváří svůj život, představuje jednu z nejkontroverznějších forem biografie, zvláště pak když je jejím autorem sám vědec. Souvisí s otázkou moci jedince v sociální a literární oblasti, dává maximum prostoru subjektivnímu vnímání světa a částečně tak stírá hranice mezi fikcí a realitou. Autobiografie jako forma představuje na jednu stranu výzvu pro pozitivismus v sociálních vědách, na druhou stranu může její autor podlehnout svodu zajištění své slávy pro budoucí generace (Smith, 1994, s. 288).

Metody získání biografických dat

Slovo biografie neoznačuje pouze konečný cíl a výsledek naší práce, jehož základní formy jsme právě představili. Můžeme se také zaměřit na způsob sběru biografického materiálu a jeho organizaci. V tomto případě pak biografii vnímáme jako výzkumný proces (Bonnet, 1996, s. 61). Získání biografie

nelze považovat za pouhý sběr informací ve smyslu vyhledávání literatury v knihovnách a databázích. Společně s jinými metodologiemi má biografie to, že při sběru materiálu vybírá pouze pro nás relevantní informace. Zde se však role badatelovy subjektivity projevuje nejvýrazněji.

Biografické zdroje jsou velice různorodé. Řadíme mezi ně rozhovory, telefonické hovory, soudní spisy, novinové články, dopisy apod. Výzkum spojený se získáním biografického materiálu můžeme rozdělit na **vnitřní výzkum**, založený zejména na využívání archivních materiálů, a **vnější výzkum**, ve kterém se vědec vypraví do terénu mimo knihovnu a archiv. Oba druhy výzkumu mohou v konečném důsledku sloužit k vytvoření vlastního archivu o zkoumaném jedinci nebo o skupině jedinců (Smith, 1994, s. 290). Ve vnějším výzkumu zůstává rozhovor nejčastěji používanou biografickou metodou, která nám umožňuje zjistit dostatek informací o osobě za účelem analýzy a interpretace. Jeho užití není opět vlastní pouze biografii, s rozhovory se setkáme i u ostatních metodologických tradic, zejména u etnografie. Pokládáme tedy za důležité představit několik důležitých etap této metody a úskalí, která obsahuje. Jak jsme již řekli, lidský život nelze studovat podobně jako přírodní jevy a vždy bude záležet na našich výzkumných otázkách. Stejně tak bude způsob, jakým rozhovor povedeme, záviset na našem epistemologickém a ontologickém přístupu. Pro zjednodušení můžeme načrtnout dva krajní případy odpovídající tomu, zda zastáváme objektivní či subjektivní vidění světa: standardizovaný a diskurzivní či konstruktivistický rozhovor (Henning et al., 2004).

V případě **standardizovaného rozhovoru** jsou pro nás důležitá především životní fakta a události, tedy obsah rozhovoru, který nám informátor sděluje. Cílem tazatele je zabezpečit takový průběh rozhovoru, aby tato fakta nebyla nijak „znečištěna“ subjektivními pohledy obou zúčastněných. Tomuto účelu nejlépe vyhovuje předem vyhotovený seznam otázek zaměřující se spíše na skutečnost než na názory či emoce tázaných. Tato forma rozhovoru je vysoce asymetrická, protože ho řídí tazatel. Blíží se dotazníkovému výzkumu, a proto je zvláště vhodná pro srovnávací výzkum za účelem stanovení obecných společenských jevů. V první části jsme poukázali na problémy objektivity, se kterými se pozitivistický přístup v biografii obecně potýká: zde se projevuje především tím, že velkou část obsahu určuje právě badatel. Jeho proklamovaná neutralita je iluzorní: stačí aby během rozhovoru pouze kývl souhlasně hlavou, což tázaný může považovat za vybídnutí k pokračování v načatém tématu. Naopak ticho výzkumníka může zkoumaný jedinec interpretovat tak, že téma, o kterém mluví, není zajímavé. Zkrátka platí, že „neutralita je mytologie, ne metodologie“ (Rapley, 2004, s. 21).

Diskurzivní rozhovor oproti tomu přiznává, že forma i obsah rozhovoru jsou spoluurčovány oběma protagonisty, rezignuje na ideál čistého přenosu informací jediným směrem, naopak sám proces interakce mezi oběma účastníky se stává předmětem výzkumu. Smysl rozhovoru je vytvářen interakcí obou subjektů, tazatel může vyjadřovat svůj názor, může dokonce odpovídat na otázky tázaných. V praxi se budeme většinou pohybovat mezi oběma krajnostmi: na jednu stranu se budeme snažit soustředit na některá vybraná témata, na druhou stranu dát rozhovoru volnější průběh, abychom co nejlépe pronikli do představ, které si tázaní vytvářejí sami o sobě a o společnosti. To však neznamená, že jeho průběh nebudeme kontrolovat. I vědomá absence předem dané struktury rozhovoru je výběrem, který vědec musí reflektovat a jenž ho zavazuje, protože bude mít své důsledky pro kvalitu výzkumu.

Jak uvádí Silverman, ať jsme laici, či odborníci, všichni jsme součástí „společnosti rozhovorů“, takže by se mohlo zdát, že se jedná o přirozenou, intuitivní metodu (cit. podle Rapley, 2004, s. 15). Ve skutečnosti je však velmi obtížné být „uvnitř“ rozhovoru, v neustálé interakci s tázanými a zároveň „zpozzdáli“ kontrolovat, zda nadměru neovlivňujeme průběh, témata nebo jazyk rozhovoru, nebo zda se naopak nenecháváme unášet směry, které nejsou relevantní pro náš výzkum. Pečlivá příprava a naplánování všech etap je proto nejdůležitější předpoklad kvalitního rozhovoru, abychom si mohli zachovat požadovanou pružnost (viz např. Bonnet, 1996; Raybaut, 1996).

Nesmíme zanedbat ani etické otázky, které jsou v biografickém výzkumu zvláště palčivé. V rozhovoru je nejdříve třeba vyřešit otázku informovaného souhlasu. Osobu informujeme o cíli našeho výzkumu, jakým způsobem jeho výsledků využijeme, zda a jakou formou rozhovor publikujeme a zda zachováme její anonymitu, pokud je to v rámci výzkumu vůbec možné. Odstranění všech indicií, které by mohly vést k její identifikaci, může totiž vést ke ztrátě významu i pro čtenáře. Nyní již víme, že naše neutralita je pouze zdánlivá, přesto dbáme na to, abychom v otázkách či doplňujících dotazech používali slovník a výrazy zkoumané osoby. Její koncepty nahlas neformulujeme vědeckým slovníkem, naopak budeme obezřetní v případech, kdy tázaný klade otázky na našem místě, sám si na ně odpovídá a interpretuje je. Dva vědečtí pracovníci nikdy nevytvoří stejný rozhovor, dokonce i rozhovor ve stejné sestavě konaný v jiný okamžik by získal odlišný průběh podle vnějších okolností i vnitřního rozpoložení zúčastněných.

Jak jsme již uvedli, samotný průběh rozhovoru jen obtížně sledujeme „v reálném čase“ a nevíme, zda získáváme odpovědi na naše výzkumné otázky. Při četbě přepisu nahrávky rozhovoru se můžeme poučit ze svých chyb a zkontrolovat, kdo určoval obsah rozhovoru, tak, že si přečteme pouze

odpovědi. Pokud odpovědi bez otázek nedávají smysl, znamená to, že jsme na tázanou osobu působili „symbolickým“ násilím a můžeme si být takřka jisti, že naše představa o jejím vnímání společenské reality je odlišná od té její (Bourdieu, 1993). Někdy se však podaří nastolit velmi vzácnou situaci, která by jinak nenastala. Rozhovor je privilegovaný okamžik, setkání osob uvnitř a vně vědecké komunity, při kterém tázaní mohou dostat prostor pro vyjádření svých představ a myšlenek. Je proto vhodné jim přepis rozhovoru zaslat a dát jim příležitost se k jeho obsahu vyjádřit. Jejich případné opravy, upřesnění, dodatky či popření nepřijímáme automaticky, ale bereme je v potaz jako další data pro naši analýzu.

Závěrem bychom ještě přidali důraz na reflexivitu a empatii badatele. Bez toho, aniž bychom si dokázali představit sebe sama na místě tázané osoby, si můžeme jen obtížně uvědomit mocenské vztahy mezi námi a tázanou osobou, které určují, o čem je možné mluvit a o čem se mlčí. Proto se pro aplikaci v politických vědách a mezinárodních vztazích zdá jednodušší provést rozhovor s řadovými zaměstnanci instituce než se členy vlády. Ve skutečnosti si však v prvním případě nemusíme být vědomi „symbolického“ násilí, které deformuje jinak velmi bohaté výsledky většiny rozhovorů.

Analýza a interpretace biografie

Do třetice se pak mohou biografie stát vstupním zdrojem analýzy, i když fázi sbírání dat a jejich rozboru nelze zcela oddělit. Převládajícím přístupem k biografii je dnes interpretativní biografie, kterou jsme již spojili s konstruktivistickou tradicí a s níž se zde seznámíme v pojetí Normana K. Denzina (1989a) a Marie-Françoise Chanfraultové-Duchetové (1991). Interpretativní biografie není motivována vytvářením teorie a nechápe život jako racionální konstrukci. V konstruktivistickém duchu přiznává, že vědci-biografové jsou do jisté míry ovlivněni i vlastní autobiografií a podílejí se tak výrazně na vytváření subjektu biografie. Jinak řečeno, biografie nutně odráží život jejího autora, protože je filtrována skrze osobní zkušenost (Creswell, 2002).

V Denzinově pojetí je důležité rozdělení života jedince na dvě úrovně: povrchovou a hlubinnou. Zatímco na povrchu se jedinec situuje skrze každodenní činnost, uvnitř se nachází jeho pocity, jeho „vnitřní já“, které zřídka kdy ukazuje druhým (Denzin, 1989b, s. 29). Užitím níže zmíněných biografických metod usiluje vědec o odhalení vnitřní roviny života jedince, která může být obsažena v autobiografických a biografických dokumentech. Na základě tohoto předpokladu navrhuje Denzin etapy, jak přistupovat k biografii, nejedná se však o příliš detailně vymezený postup. Vědec má nejprve

přistoupit ke sběru objektivního souboru zkušeností v životě subjektu, které jsou často vyjádřené v životních etapách podle chronologického rámce, například dětství, dospívání nebo zaměstnání.

V následující fázi přistoupí ke „kontextuálním biografickým materiálům“, kterých se dobere prostřednictvím rozhovoru ve formě příběhu. Cílem tohoto kroku je získat narativní segmenty, tedy hlavní témata tvořící strukturu příběhu v rámci jeho ucelených součástí, které nám pomohou odhalit základní vzorce tak, jak je vidí zkoumaný jedinec. Největší důraz pak Denzin připisuje zlomovým bodům v životě jednotlivce, které nazývá v inspiraci křesťanskou věroukou **epifanie** (Denzin, 1989a, s. 69). Chápe je jako problematickou zkušenost, jako okamžik prozření, zjevení. V takové situaci se nejlépe projeví charakter jedince a většinou zanechá stopy na jeho dalším životě. Jedinec ovšem připisuje význam těmto okamžikům až retrospektivně. Koncept epifanií, které mohou být i vnějšími impulzy, nachází využití v politologických aplikacích biografie, kdy se vědec zaměřuje na chování jedince ve zlomových situacích jeho kariéry nebo existence instituce. Oba příklady můžeme nalézt v námi citovaných aplikacích – například Dallek (1996) označuje za zlomový bod kariéry prezidenta Lyndona Johnsona amerikanizaci války ve Vietnamu. Musíme však dát pozor, zda důraz na epifanie není výsledkem biografické iluze a zda zdánlivě zlomové body náhodou neskrývají důležitější změny, které by naší pozornosti jinak unikly. Každopádně představují jeden z možných výchozích bodů interpretativní analýzy.

Vědec tedy nejprve znovuvytvoří biografii na základě strukturálně objektivních faktorů: sociální interakce v rámci širší skupiny, kulturního prostředí a historického kontextu, které ovlivnily život zkoumaného jedince. Na tomto základě pak vytváří interpretaci jeho životních zkušeností. Cílem tohoto typu interpretativní biografie je především hledat témata tak, jak jsou přítomna v kontextualizovaném biografickém příběhu, a zkoumat významy přítomné ve vyprávění jedince.

Zatímco Denzin klade ve svém pojetí biografie důraz na zlomové body existence, interpretativní model Chanfraultové-Duchetové se zaměřuje především na kontinuitu a základní struktury, které se v životě jedince opakují. Autorka zůstává věrná feministické metodologii, nepovažuje však vědce odpovědné pouze za to, aby ženy, se kterými vedou rozhovory, dosáhly většího vědomí o své situaci, nebo aby je ukázali jako důležité, ale dosud opomíjené aktéry minulosti. Za nejdůležitější považuje, aby biografie pomohly odhalit skryté struktury, které vedou ke společenské reprodukci jejich postavení a napomohly k jejich změně. (Chanfrault-Duchet, 1991, s. 90)

Chanfraultová-Duchetová (1988) také brání interpretativní model založený na rozhovoru před výtkami pozitivistů. Biografické metodologii bývá vyčítáno, že nedokáže udržet dostatečnou distanci od svého objektu, případně subjektu výzkumu. Tato distance je přitom považována za základ vědeckosti. Také bývá zpochybňováno zaměření biografie na jedince, a ne na společnost jako celek. Na první výtku odpovídá, že rozhovor je zvláštní jazykovou interakcí, která má svá jasná pravidla a jež podléhá kontrole ze strany obou zúčastněných. Na druhou výtku pak reaguje argumentem, že nelze zaměňovat soukromé já a společenské já, které se v biografickém rozhovoru projevuje. Jinak řečeno, „tím, že představuje narativní ‚odpověď‘ na otázky vycházející z určité instituce, tedy ze společenských věd, týká se životní příběh společenského, a ne soukromého já“ (Chanfrault-Duchet, 1991, s. 27).

V předchozí citaci záměrně nepřekládáme životní příběh jako biografii, neboť poukazuje na roli vyprávění a specifické požadavky, které toto pojetí vyžaduje v oblasti jazykové analýzy. Jedná se o „interpretativní model založený na narativní a textové analýze struktur na jedné straně a společensko-symbolických obsahů, které tyto struktury vnáší do hry, na straně druhé“ (Chanfrault-Duchet, 1991, s. 77). Jinými slovy, nejde pouze o to, jakým způsobem jsou uspořádána fakta, události a jaké kauzální vztahy odkazující ke zkušenosti vystupují do vyprávění, ale také o způsob, jakým jsou vyprávěny. Člověk dává vyprávění svého života jednotnou strukturu, skrze kterou ho chápe, i když ve skutečnosti propadá biografické iluzi. Už pouhý výběr událostí a pořadí, ve kterém jsou žité události vyprávěny, hraje důležitou roli. Mezi společenské já a společnost však vstupuje i neosobní představa role vypravěče. V případě ženy to budou společenské představy o ženské roli, kterou můžeme odhalit analýzou symbolů a narativních struktur.

Tímto způsobem můžeme identifikovat nejméně tři základní **narativní modely**: epický, ve kterém se vypravěč identifikuje se svou komunitou; romaneskní, ve kterém vypravěč brání autentické hodnoty ve zkaženém světě; a model pitoreskní, ve kterém ironicky kvituje hodnoty převládající ve společnosti (Chanfrault-Duchet, 1991, s. 80). Pro přiblížení bychom mohli tyto postoje spojit s archetypálními postavami oběti, hrdiny a pozorovatele. Na rozdíl od Denzinova pojetí se zde zaměřujeme na dlouhodobé postoje k životu jako takovému. Dvě podobné životní dráhy se přitom mohou projevovat v rozdílných narativních modelech. Podobně mohou zkoumané osoby využívat metafor, které zdánlivě nespádají do světa jejich zkušeností, ale potvrzují výsledky narativní analýzy. Z hlediska výzkumu v politických vědách je proto zvláště cenné, že nám umožňuje odhalit, zda se lidé cítí jako

aktivní aktéři politického systému, pasivní příjemci rozhodnutí nebo ironičtí pozorovatelé, a odhalují tak jejich osobní představu o společenských rolích a mocenských vztazích.

Kromě anglosaských a francouzských představitelů zde můžeme pro úplnost zmínit i německou biografickou tradici reprezentovanou Martinem Kohlim (Bertaux a Kohli, 1984), která vychází mimo jiné z proudu tzv. objektivní hermeneutiky. Jedná se o dost složitý přístup, i zde ovšem zůstává konečným cílem zkoumání života jednotlivce „rekonstrukce společenského fenoménu“ (Rosenthal, 2004, s. 50). V tomto přístupu zůstáváme otevření všem možným motivacím lidského jednání, avšak pokud je to možné, snažíme se vysvětlit jednání jedince přednostně společenskými faktory před psychologickými.

7.3 Britské úřednictvo a modely vůdcovství

Ačkoli v oblastech politologie a mezinárodních vztahů nalezneme především biografie jednotlivých politiků a státníků, politologická biografie se zaměřuje i na výzkum uzavřených skupin, nejčastěji politicko-administrativních. Vzhledem k tomu, že se biografie nezakládá na tak jasných metodologických pravidlech jako ostatní tradice, a nemůžeme ji proto vnímat jako přesně strukturovaný proces, nesledují následující příklady z obou disciplín stejné etapy výzkumné práce. Úvody obou vybraných článků také obsahují dlouhou obhajobu využití biografické metodologie, což u ostatních metodologií není tak běžné. Stojí za povšimnutí, že autoři obou článků cítí potřebu využití biografie (v těchto oborech vzácné) ospravedlňovat a propagovat.

Článek Kevina Theakstona (Theakston, 1997) využívá skupinovou biografii k aplikaci teorie vůdcovství na vyšší úředníky britské veřejné správy. Autor postupuje v několika krocích. Na základě vybraného vzorku vytváří osobnostní profily lídrů a přistupuje k vymezení kariérního modelu zkoumaných jedinců. V další fázi zobecňuje jejich charakteristiky na typy, které následně konfrontuje se stávajícími modely vůdcovství.

Prvním krokem je výběr vzorku. Theakston zvolil ke svému výzkumu devět vysokých britských státních úředníků, kteří působili ve Whitehallu, britském úřadu vlády, od roku 1840 do osmdesátých let 20. století. Vybral je na základě významu jejich příspěvku k fungování veřejné správy a také proto, že jejich životní příběhy jsou na jedné straně spojeny s širšími tématy vývoje

Whitehallu jako instituce a na straně druhé umožňují využít a zhodnotit teorii vůdcovství ve veřejné správě (Theakston, 1997, s. 654). Při výběru vzorku zhodnotil zejména následující faktory: historické hledisko (výběr úředníků z různých období umožňuje konfrontovat jedince s různými podmínkami), roli ve zlomových bodech života instituce (analýza jejich chování osvětluje roli jedince v rámci institucionální změny), rozmanitost vůdčích osobností (vyrovnal podíl novátorů a konzervativních lídrů) a nakonec schopnost jedinců ovlivňovat směřování britské veřejné správy jako celku (s důrazem na vliv v oblasti určování základních kulturních hodnot vyšší státní správy Spojeného království).

Zatímco v knižní verzi se autor věnuje biografím všech uvedených úředníků, my se omezíme na biografii, která je podrobně rozebírána v první části Theakstonova článku, na působení Evelyn Sharpové ve Whitehallu v letech 1955–1966. Její případ je zajímavý z toho důvodu, že podle dostupných materiálů patřila k prvním ženám na tak vysoké pozici, jako je stálý tajemník úřadu. Její pobyt ve Whitehallu také znamenal mezník v životě instituce. Úřednice, kterou ve své době nazývali „The Dame“, označil v roce 1961 deník *Daily Mail* za nejmocnější ženu Británie. Sharpová dosáhla ekvivalentu mužské mzdy na stejné pozici o deset let dříve než její kolegyně a na její přítomnost ve státní správě byla pyšná i britská administrativa, která tak mohla snadno reagovat na výtky vztahující se k nízké zaměstnanosti žen (Theakston, 1997, s. 658).

Theakston se ve svém článku zabývá zejména dvěma momenty. Snaží se postihnout osobnost Sharpové tak, jak se projevovala ve své funkci. Zároveň využívá biografický výzkum k postihnutí atmosféry v tehdejší Whitehallu, převážně mužském prostředí, ve kterém byla Sharpová nucena vystupovat jako silný lídr, aby si zajistila dostatečný respekt. Autor ji proto přirovnává k Margaret Thatcherové. Nezaměřuje se však pouze na její život pracovní, ale i osobní. Dochází k závěru, že skloubení kariéry a rodiny tehdy pro výkon vysoké funkce představovalo vysokou překážku – Evelyn Sharpová se nikdy neprovdala. Časový odstup nám umožňuje srovnání se současností. V tomto bodě lze konstatovat, že obdobné pozice začaly obsazovat ženy s rodinou a dětmi až v devadesátých letech 20. století. Profil Sharpové jako lídra pokazuje také na změny, které se udály v chápání její pozice ve státní správě. Jak jsme již naznačili, byla silným vůdcem, „nebála se přijmout rozhodnutí s politickými důsledky a navrhopvat vlastní doporučení“. Theakston ji popisuje jako „hnací sílu“ četných poválečných programů a jako úředníka schopného donutit ministry ke změně názoru. Jak ukazuje na pozdějších příkladech, od sedmdesátých let 20. století se úředníci stali méně aktivními a začali

se chovat více jako „manažeri než iniciátoři“ (Theakston, 1997, s. 659). Příklad Sharpové je tedy z vědeckého hlediska zajímavý ze dvou důvodů. Nejenže nám umožňuje pohled na konkrétní osobnost lídra, ale je hodnotný i z hlediska výzkumu instituce a administrativní kultury Whitehallu, která od působení Sharpové prošla mnoha změnami.

Vzhledem k tomu, že Sharpová působila ve Whitehallu v padesátých a šedesátých letech 20. století a Theakstonův výzkum proběhl až v devadesátých letech 20. století, nemohl se autor spolehnout na rozhovory s kolegy a se Sharpovou samotnou. Ačkoli se autor nevěnuje rozboru pramenů detailně, můžeme vyčíst, že se opřel především o dobové články z tisku, literární vzpomínky jejich tehdejších spolupracovníků a další odborné články zabývající se administrativní kulturou Whitehallu. Na základě těchto pramenů vytvořil kariérní i osobnostní portrét Evelyn Sharpové, který zasadil do historických souvislostí zkoumané instituce – Whitehallu.

Ve druhé části článku přistupuje Theakston k zobecnění. Domnívá se, že právě komparativní biografie je vhodná pro odvození vlastností, schopností a kariérních zkušeností spojených s efektivním vůdcovstvím ve státní správě (Theakston, 1997, s. 650). Na základě biografického výzkumu dochází paradoxně k závěru, že mezi jednotlivými zkoumanými biografiemi nalézáme velkou řadu rozdílů. Tvrdí zkrátka, že jediný osobnostní profil spojený s úspěšným vůdcovstvím ve Whitehallu neexistuje. Druhým poznatkem je rozdílná velikost prostoru pro psychologii jednotlivých úředníků. Ne u každého se osobní život výrazně projevuje ve veřejné roli. Třetím faktorem, který slouží k vysvětlení efektivity zkoumaných úředníků, je relevantní profesní zkušenost a vzdělání. Ve většině případů se jednalo o univerzálně zaměřené úředníky, a ne o experty na konkrétní oblast. Posledním bodem je dopad významných kariérních zkušeností uvnitř nebo vně Whitehallu na jejich činnost.

V závěrečné části svého článku dává Theakston do souvislosti biografický výzkum se stávajícími teoriemi vůdcovství. Jeho cílem není vytvoření nové teorie, snaží se pouze zjistit, zda jsou existující teorie aplikovatelné na konkrétní situaci vysokých státních úředníků Whitehallu. V rámci stávajících teorií považuje za nejprůhodnější rozlišení mezi transformativním a konzervativním modelem vůdcovství. První typ vychází z výzkumů zabývajících se soukromou sférou, která klade důraz na silného lídra jako nositele změny. Jeho role spočívá ve schopnosti inovovat a ovládat organizaci, kterou řídí. Podle Theakstona však není Whitehall prostředím, které by bylo příznivé podobnému typu lídra, i když některé osobnosti zde usilovaly o reformu základních principů veřejné správy. Je spíše prostorem pro lídry konzervativní, kteří ztělesňují *ethos*, kulturu a standardy své profese. Na rozdíl

od první skupiny manažerských teorií, které nevidí v úředníkovi lídra, ale manažera, se tak v závěru přiklání k názoru, že úspěšným lídrem může být i osoba, jejímž cílem je více stabilita a kontinuita než inovace a změna (Theakston, 1997, s. 653).

Na základě biografického výzkumu se tak Theakstonovi podařilo ukázat, jaké modely vůdcovství jsou použitelné ve studiu státní správy. K záporným stránkám Theakstonova článku patří bezpochyby nedostatek rozboru pramenů a jednotlivých kroků použité metodologie, který by pomohl ostatním vědcům, kteří se rozhodli biografii ve svém výzkumu použít. Příklady studia skupinové biografie blízké politickým vědám bychom mohli najít i v českém prostředí, např. ve skupinových biografiích normalizačních politiků, státních úředníků a disidentů (Andrle, 2000, 2002).

7.4 Americký prezident a válka ve Vietnamu

Robert Dallek ve svém článku využívá biografii jako základ pro vysvětlení vlivu chování státníka na formování zahraniční politiky (Dallek, 1996). Předmětem jeho studia je americký prezident Lyndon Johnson, jehož prezidentský mandát silně poznamenal vstup USA do vietnamské války. Pro pochopení jeho chování využívá biografické zdroje, jako například rozhovory prezidenta s kolegy nebo novinové články a další dobové materiály. Při rozboru Johnsonova jednání přistupuje na jedné straně k analýze jeho zahraničněpolitických kroků, na straně druhé k rozboru jeho povahových rysů.

V úvodu článku představuje autor dobový kontext s důrazem na stav amerického veřejného mínění v období vietnamské války, které nejdříve politiku prezidenta podporovalo. Tento postup mu umožňuje podpořit základní argument článku, že Johnson během vietnamské války podcenil komunikaci s veřejností a budování konsenzu na domácí politické scéně: „K základním rysům Johnsonova prezidentského mandátu patří fakt, že odmítl debatu v Kongresu, s tiskem a se zbytkem celé země o tom, co se bude dít ve Vietnamu“ (Dallek, 1996, s. 151). Podle Dalleka se dokonce rozhodl nešřit podrobnější informace o válce, důsledkem čehož se vytvořila propast nedůvěry mezi prezidentem Johnsonem a Američany.

Jeho neschopnost komunikovat s veřejností o Vietnamu nebyla dána nedostatkem příležitostí. Zejména po roce 1965, kdy vznikly požadavky na posí-

lení americké vojenské přítomnosti ve Vietnamu, měl podle autora článku prezident Johnson možnost zahájit širší veřejnou debatu o další strategii bojů. Ale namísto diskuse se rozhodl zakrývat skutečnosti a nevyužít tak příležitosti ke vtažení veřejnosti do debaty (Dallek, 1996, s. 152). Propásl tak nejen svou šanci, ale i šanci celé administrativy pojmout boje ve Vietnamu jako výsledek vůle Američanů (Dallek, 1996, s. 153).

Dallek nachází odpověď v politickém stylu a manipulativní povaze, kterou stopuje již v předešlých obdobích jeho politické kariéry, zejména v období prezidentské kampaně, kdy Johnson manipuloval tiskem (Dallek, 1996, s. 157). Jeho politický styl je možné vysledovat také v období, kdy předsedal senátní většině. Tehdy svou budoucí kariéru založil na rozhovorech za zavřenými dveřmi a osobních manipulacích. Jeho osobnost se hodila spíše k jednostrannému jednání než k otevřené debatě: „Johnson měl povahu, která ho předurčovala k dominanci nad jeho okolím“ (Dallek, 1996, s. 154).

Těmto povahovým rysům ovšem zároveň Dallek přisuzuje i podíl na jeho politickém úspěchu. K popisu prezidentova charakteru a chování v konkrétních situacích autor opět hojně využívá svědectví kolegů, kteří svědčili o zvyšující se intenzitě Johnsonových manipulativních a povyšeneckých sklonů během prezidentského mandátu. Pro dokreslení jsou v článku uvedeny i politické osobnosti, které prezident považoval za své vzory, mimo jiné i členy rodiny Kennedyů. Johnson za úspěšné politiky považoval právě ty, kteří ovládali schopnost manipulace. Podle Dalleka je tak možné považovat Johnsona jako pokračovatele jednoho ze směrů americké politické tradice (Dallek, 1996, s. 154).

V další části článku se autor vrací k popisu událostí vietnamské války. V době, kdy část americké společnosti začala silně protestovat vůči americkému angažmá ve Vietnamu, si všímá proměny Johnsonova chování. Z politika, který se v dosavadní politické kariéře zaměřil hlavně na domácí reformy a zejména projekt *Great Society*, se stal „válečníkem“, který k prosazování svých cílů neváhal manipulovat i s médii. Zároveň se však nechal manipulovat svými spolupracovníky, neboť média a mnozí politici podle něj podléhali spiknutí vedenému komunisty ze zahraničí. Kdo nesouhlasil s válkou, nemohl být podle něj loajální Spojeným státům. Tehdy Johnson svým oponentům a kritikům autoritativně vzkazoval: „Jsem jediný prezident, kterého máte“ (cit. podle Dallek, 1996, s. 156).

K dokreslení prezidentova vztahu k médiím a jeho názoru na ně cituje také řadu výroků pronesených v soukromí, které již výběrem slovníku svědčí o přezíravém pohledu na roli médií ve společnosti. Byl přesvědčen, že novináři jsou loutky a že nic jako objektivní novinářský příběh neexistuje, že za veřej-

ným příběhem se vždy skrývá soukromý příběh (Dallek, 1996, s. 157). Vždy prý dělal vše pro to, aby reportáže z Bílého domu přinesly jeho vlastní verzi událostí (Dallek, 1996, s. 160). V závěru se autor zamýšlí nad Johnsonovou povahou v kontextu dobových událostí, díky kterým je možné jej vidět jako špatného muže na špatném místě ve špatnou dobu. Z historického hlediska se mu nepodařilo dosáhnout toho, aby jej veřejnost vnímala jako úspěšného prezidenta (Dallek, 1996, s. 162).

Dallekův článek je zdařilým příkladem využití biografických materiálů za účelem hlubšího pochopení role státníka v konkrétní historické situaci. Přidanou hodnotou biografie je zde možnost zkoumat i vnitřní pohnutky a charakter aktéra, které by nám analýza běžných politických dokumentů neumožnila. Z tohoto důvodu je velký význam přisuzován hlavně dobovým svědectvím Johnsonových kolegů, kteří na rozdíl od vědců a novinářů měli přístup k jednáním za zavřenými dveřmi a mohli lépe popsat jeho manipulativní povahu. Z metodologického hlediska autor kombinuje prameny vztahující se k Johnsonově povaze a k jeho soukromému životu se zdroji věnujícími se historickému sledu událostí okolo vietnamské války.

7.5 Zhodnocení

Biografický výzkum má velkou řadu výhod, ale stejně tak může vědec při využití biografické metodologie narazit na četné překážky. Biografie stále zůstává podceňovanou metodologií a politologové ji často považují více za „přijatelné zábavné čtení“ než za „důležitý či hodnotný nástroj akademického výzkumu“ (Theakston, 1997, s. 651). Zaměříme se proto nejprve na možné překážky tvorby a analýzy biografie, abychom později mohli vyzdvihnout její nesporné výhody.

- **Nedostupnost zdrojů.** Zdroje pro biografický výzkum mohou být vzácné nebo špatně dostupné. Zejména osoby zastávající vysoké politické a administrativní funkce nejsou vždy ochotny z důvodu opatrnosti předat citlivé informace nebo sdělit svůj názor. Jejich neochotu umocňuje aktuálnost tématu, velikost státu či míra utajení. V řadě situací potřebují naše protějšky zvláštní svolení k poskytnutí údajů. Mnohá jednání a telefonické rozhovory navíc po sobě nezanechávají žádnou „papírovou stopu“ a zprostředkovaná zkušenost účastníků událostí může mezery zaplnit jen částečně (Theakston, 1997, s. 655).

- **Nedůvěra v existující zdroje.** Například výzkumníci v oboru diplomatické historie, kteří se zabývají minulostí americké zahraniční politiky, téměř nevyužívají rozsáhlé archivy orální historie, které se ve Spojených státech amerických začaly budovat po druhé světové válce (Soffer, 1995). Autoři životopisů často nepovažují zaznamenaná ústní vyprávění aktérů za důvěryhodná, a proto získaná fakta pracně ověřují z více pramenů.
- **Nekvalitní zdroje.** Tazatelé, kteří archivy vytvářejí, nemusí být dostatečně kvalifikováni nebo získávají odpovědi na špatné otázky.
- **Nedostatečný odstup.** Problémy mohou nastat i v důsledku nedostatečného odstupu od událostí na straně tazatele i tázaného. Zvláště pokud vědec k biografii zastává konstruktivistický postoj, hrozí riziko, že získaná data „přeinterpretuje“. Proto je tolik důležitá zpětná vazba ze strany zkoumané osoby, je-li to v rámci výzkumu možné.
- **Neznalost metodologie ze strany vědecké komunity.** Mezi slabé stránky biografie nepatří ani tak biografická metodologie sama, jako spíše všeobecná nedůvěra vědecké komunity v její využití. Musíme být tudíž připraveni na to, že budeme použít biografie obhajovat, zejména v oborech politologie a mezinárodní vztahy.

Tyto nevýhody biografie však vyvažuje řada výhod. Mezi její silné stránky patří především:

- **Dlouhodobá perspektiva.** Vzhledem k tomu, že se biografie zaměřuje na život jedince v jeho trvání, umožňuje nám dlouhodobější náhled na skutečnost než pouhé zkoumání *statu quo*, na které se zaměřuje například etnografická metodologie.
- **Hlubka výzkumu.** Důraz na jedince vlastní biografii nabízí cestu, jak se dostat k jemným nuancím problému a odhalit ho v jeho složitosti. Zkoumání jedinci jsou často rádi, že mohou sdělit své zkušenosti a představy o světě, a odhalí nám skutečnosti, které by si jinak nechali pro sebe.
- **Přístup k neoficiálním dokumentům.** Získáme-li důvěru zkoumaného, můžeme se dostat k veřejně nedostupným informacím a dokumentům, jež bychom jinak těžko dokázali do výzkumu zahrnout.
- **Nové archivy orální historie.** V Česku například občanské sdružení Post Bellum zpřístupnilo na internetové adrese www.hrdinove.cz výpovědi československých válečných veteránů, které shromáždilo v projektu *Hlasy hrdinů*.
- **Možnost komparace a diferenciací objektů výzkumu.** Biografický výzkum nemusí být v našich oborech omezen pouze na vysoké politické představitele,

ale má velký potenciál i pro studium administrativy. Zejména komparativní biografie nám může pomoci lépe pochopit proměnu institucí.

- **Vyšší přidaná hodnota výzkumu.** Tím, že se přiblížíme k aktérům domácí a mezinárodní politiky, můžeme získat perspektivy, které bychom na základě běžných bibliografických rešerší nedosáhli.

7.6 Závěr

Biografická metodologie, kterou vědci bohužel v oblasti politologie a mezinárodních vztahů používají zatím jen okrajově, nám nabízí jedinečnou možnost proniknout skrze individuální zkušenost zkoumaného jedince nebo skupiny k bližšímu pochopení společenského systému, ve kterém se pohybují. Konkrétní lidský život jako výchozí bod výzkumu představuje jedinou spolehlivou charakteristiku metodologie, která je slučitelná s různými ontologickými a epistemologickými postoji. To, že předmětem studia našich oborů jsou především kolektivní národní a mezinárodní aktéři, tedy rozhodně není na překážku. Použití biografie nám také může pomoci překonat genderová zkresení disciplíny.

Díky své historicky dané blízkosti k literatuře se biografie vyznačuje množstvím forem a postupů. Můžeme ji chápat zároveň jako cíl a výstup našeho výzkumu, jako metodu pro získání biografických dat, zejména prostřednictvím rozhovoru, ale také jako výchozí bod pro analýzu již existujících pramenů. V rámci konstruktivistické biografie se můžeme nechat inspirovat interpretativními postupy Normana K. Denzina (1981), který vychází z tzv. epifanií, zlomových bodů života, nebo Marie-Françoise Chanfraultové-Duchetové (1991), která se zaměřuje především na celkovou narativní strukturu vyprávění.

Ani příklady použití biografické metodologie, které jsme zde představili, studium vůdcovství ve veřejné správě (Theakston, 1997) a vliv života státníka na tvorbu zahraniční politiky (Dallek, 1996), nepoužívají jednotná pravidla a metody. Proto ve chvíli, kdy si ujasníme naše výchozí epistemologická stanoviska, disponujeme velkou mírou svobody, kterou nám biografie jako výzkum jedinečné lidské zkušenosti poskytuje. Je pravda, že informace týkající se konkrétních osob a jejich jednání nemusí být vždy snadno dostupné nebo nám zkoumaní jedinci nejsou ochotni informace sdělit. Na druhou

stranu, pokud se nám je podaří získat, představují bohatý zdroj zkušeností a pohledů, který doposud zůstává v našich oborech nevyužitý, jenž neprávem podceňujeme a který může našemu výzkumu dodat originalitu a skutečnou přidanou hodnotu.

Doporučená četba

Vhodným základem pro zamyšlení nad ontologickými a epistemologickými principy biografie jsou zejména díla Pierra Bourdieua (Bourdieu, 1993, 1994). V angličtině se širšímu užití biografie ve společenských vědách věnuje sborník, který čtenáři nabízí srovnání frankofonní, germanofonní a anglosaské tradice přístupu k biografii (Chamberlayne, Rustin a Wengraf, 2000). Kvalitní přehled disciplinárního základu, forem, výhod a úskalí využití biografie v sociálních vědách nabízí také kapitola Louise M. Smithové o biografické metodologii (Smith, 1994). Podrobněji se biografií zabývá Norman K. Denzin (1989a, 1989b), který se přiklání zejména k sociologicky pojaté interpretativní biografii. Přestože nenabízí čtenáři konkrétní návod, jak při využití biografie postupovat, může posloužit jako inspirace i pro politologii a mezinárodní vztahy. Naším oborům bohužel žádná publikace, která by se zabývala biografickou metodologií, věnována není a jejich nejucelenější aplikací zůstávají zde analyzované články (Theakston, 1997; Dallek, 1996).

Otázky

- Jak může zkoumání života jedince pomoci v pochopení společnosti jako celku?
- Proč se konstruktivisté staví skepticky k možnosti objektivního poznání lidského života skrze biografie?
- Za jakých okolností může použití biografie představovat kritiku současného stavu politologie a mezinárodních vztahů?
- Vysvětlete termíny epizodická biografie, skupinová biografie a epifanie.
- Jaké schopnosti a vlastnosti by měl mít vědec, který využívá biografický rozhovor?
- Srovnajte výhody a nevýhody biografie oproti etnografii ve výzkumu institucí.
- Navrhněte vlastní plán výzkumu vybraného aspektu české zahraniční politiky s využitím biografické metodologie.

Mats Braun

Zakotvená teorie je induktivní vědecká metodologie, která se často uplatňuje v sociologii, výzkumu pečovatelsví (*nurse study*), psychologii a managementu. Její aplikace najdeme i v politologii a mezinárodních vztazích, zde je však zatím daleko méně rozpracována. Cílem této metodologie je umožnit tvorbu teorie, jež je věrná empirii, na což poukazuje sám název: **zakotvená teorie** (*grounded theory*). Zakotvená teorie ovšem není pojmem umožňujícím libovolný induktivní přístup k výzkumu. Naopak poměrně přísně stanovuje, jakým způsobem lze postupovat při kódování, aby mohly být výsledky studia považovány za zakotvenou teorii (viz Corbin a Strauss, 1990).

Výzkum podle zakotvené teorie (ZT) má vést k vybudování teorie. Z toho vyplývá, že smyslem výzkumu podle ZT není popis reality, nýbrž přístup, který umožňuje vytváření abstraktních pojmů na základě empirických dat. Výzkumník se v jeho duchu snaží vytvářet pojmy na čím dál tím vyšší úrovni abstrakce. Znamená to také, že proces operacionalizace (viz úvod této publikace) probíhá obráceně, nikoli na začátku, ale během celého výzkumného procesu.

Původ zakotvené teorie vysvětluje podstatný rozdíl mezi ní a jinými metodologiemi, které jsou rozebírány v této knize. Dva američtí sociologové, Barney G. Glaser a Anselm L. Strauss, přišli s pojmem zakotvená teorie v šedesátých letech 20. století. Většina akademiků používající tuto metodologii odkazuje na některou z následujících knih: Glaser a Strauss, 1967; Glaser, 1978; Strauss, 1987, Strauss a Corbin, 1990 (český překlad 1999) (viz Strauss a Corbin, 1997). I přes společný původ existují v dnešní době dva hlavní proudy zakotvené teorie, které reflektují epistemologické rozpory mezi Straussem a Glaserem, o čemž podrobněji pojednáme v následujícím textu.

Tato kapitola sleduje dva cíle. Za prvé, věnuje se otázce, co je zakotvená teorie a do jaké míry lze tuto metodologii používat v oboru politologie a výzkumu mezinárodních vztahů. Za druhé, snaží se ukázat, jak může konkrétně výzkum v duchu zakotvené teorie vypadat v těchto dvou oblastech.

První část shrnuje ontologické a epistemologické předpoklady zakotvené teorie. V krátkosti jsou zde popsány okolnosti vzniku této metodologie v sociologii. V druhé části je vysvětlováno, jak by měl vypadat výzkum podle zakotvené teorie a jaká minimální kritéria musí výzkum naplnit, aby mohl být považován za zakotvený.

V třetí části jsou prezentovány tři příklady, které ilustrují, jak lze provádět výzkum podle zakotvené teorie v našem oboru. V prvním případě Margaret E. Kecková a Kathryn Sikkinková studovaly **sítě aktivistů** (*advocacy network*) v mezinárodní politice. Druhý příklad představuje staf Cathy Gormleyové-Heenanové popisující aplikaci zakotvené teorie při výzkumu **politického vedení** (*political leadership*) během konfliktu v Severním Irsku. V třetím příkladu používá Adrianna Keezarová metodologii zakotvené teorie ke studiu změny správy na univerzitě.

Poslední část obsahuje zhodnocení použitelnosti zakotvené teorie pro výzkum v oblasti politologie a mezinárodních vztahů. Zároveň poukazuje na některá častá nedorozumění při chápání zakotvené teorie, která v praxi vedou ke špatnému výzkumu.

8.1 Epistemologické a ontologické předpoklady

Zakotvená teorie je výsledkem nespokojenosti Strausse a Glasera se způsobem, jakým se hlavní proud sociologů v šedesátých letech 20. století stavěl k problému budování teorie. Podle jejich názorů byly teorie příliš často konstruovány pomocí logické dedukce a na základě předpokladů, které nevycházejí z empirie. Následkem tohoto způsobu tvorby teorie je podle nich snaha výzkumníků měnit realitu, aby vyhovovala teoretickým modelům (Glaser a Strauss, 1967, s. 3).

Na druhou stranu nebyli Strauss s Glaserem příliš přesvědčeni ani o výhodách kvalitativního výzkumu, jak standardně vypadal v jejich době, a jak ještě často vypadá i dnes. Podle nich je obvyklým problémem kvalitativního výzkumu, že se buď vůbec nezabývá budováním teorií, nebo že používá kritéria výzkumu, která jsou stanovena kvantitativním výzkumem, a proto vede k aplikaci teorie, již chybí empirická zakotvenost.

Může se zdát, že zakotvená teorie epistemologicky vychází z téměř naivního empiricismu. Především Glaser často opakoval, že předpokladem zakotvené teorie jsou data, která pouze čekají na to, aby je badatel objevil (viz

Glaser, 2002a, 2004). I práce Strausse a Corbinové obsahují pozitivistické předpoklady o možnosti objektivismu (srov. Charmaz, 2005, s. 509).

Jde-li o roli subjektivní interpretace při výzkumu, je nutné dodat, že Glaser a Strauss už od začátku zastávali odlišná epistemologická východiska. Zjednodušeně lze říct, že Glaser je přesvědčen, že teorie skutečně může vycházet z dat, zatímco Strauss považuje analýzu za způsob interakce mezi badatelem a empirií, přičemž sám proces je základem výzkumu (viz Boychuk Duchscher a Morgan, 2004, s. 606). Glaser se ovšem nedomnívá, že výzkum podle zakotvené teorie uchopí realitu takovou, jaká skutečně je. „Pouze“ uchopí základní pojem, který může vysvětlit podstatu jevu. Také nepopírá, že badatel do výzkumu vnáší svou představu, a přiznává, že subjektivní zaměření může pro výsledky výzkumu představovat problém (Glaser, 2002a).

Glaser a Strauss kladou na teorie vzniklé na základě zakotvené teorie určité požadavky. Takové teorie mají umožnit predikci a vysvětlení chování (Glaser a Strauss, 1967, s. 3). Dále má teorie vést k teoretickým pokrokům v sociologii, má být použitelná při praktické aplikaci a pomáhat při řešení problémů mimo vědeckou sféru.

I když zakotvená teorie měla od počátku blízko ke klasickému vědeckému ideálu objektivitu, který je spíše spojen s vysvětlující epistemologií než s epistemologií interpretativní, Charmaz (2005) ukazuje, že ji lze kombinovat i s interpretativní epistemologií. Podmínkou však je, aby si badatel daleko více uvědomil vlastní subjektivní vliv na výzkum (Charmaz, 2005). V tom případě nic nebrání zakotvené teorii založené na interpretativní epistemologii; v literatuře můžeme nalézt mnoho příkladů takových aplikací (viz např. Weisinger a Salipante, 2005). Zakotvená teorie může být vysvětlující, ale i interpretativní.

Zakotvená teorie má svoje ideové kořeny v sociologii chicagské školy. Strauss působil především na univerzitě v Chicagu, kde studoval symbolický interakcionismus. Zjednodušeně lze říct, že pro symbolický interakcionismus je charakteristické chápání aktéra a sociálního světa jako konstrukce jednání a interakce mezi aktéry. Aktéři tedy nejsou determinováni psychologickými faktory ani metastrukturami. Myšlenkové dědictví této školy spočívá především v přesvědčení, že objekt studie musí být chápán jako proces a že „lidé aktivně utvářejí svět, v němž žijí“ (Corbin a Strauss, 1999, s. 15). Z toho vyplývá, že lze těžko kombinovat tuto metodologii s holisticko-materialistickou ontologickou perspektivou nebo s čistě individualisticko-materialistickou pozicí. Je však možné kombinovat metodologii jak s holisticko-idealistickou ontologií, tak s individualisticko-idealistickou. Výzkum podle zakotvené

teorie se zaměřuje na aktivní aktéry (mohou jimi být lidé, ale i státy a jiné organizace), nic ale nebrání tomu, aby mohl sloužit ke zjišťování vztahů mezi aktéry a strukturami, které vytvářejí (srov. Charmaz, 2005).

Poněvadž zakotvená teorie vede k vybudování teorie, používané metody nemusí splnit stejná kritéria jako metody určené k testování teorie (Glaser a Strauss, 1967, s. 101–115). To však nevyklučuje kvantitativní testování hypotéz vypracovaných na základě zakotvené teorie nebo to, že zakotvená teorie může být východiskem jiného kvalitativního výzkumu. Ani tak ovšem zakotvenou teorii nelze vyvrátit pouze na základě toho, že neplatí v jiném než původním případě. Glaser a Strauss totiž zdůrazňují rozdíl mezi přírodním a sociálním světem. V sociálních vědách je podle nich přirozené, že neexistují dvě situace, které by byly zcela identické. Daleko důležitější než falzifikace teorií je podle obou autorů vysvětlení, jakým způsobem se obě situace liší (Corbin a Strauss, 1990, s. 11; Strauss a Corbin, 1999, s. 80; Glaser a Strauss, 1967, s. 228–235).

Ikdyž autoři pochybují o možnosti falzifikace, snaží se její zastánci vypracovat teorii, která je dostatečně abstraktní na to, aby mohla vysvětlit obecné jevy, jako například internacionalizaci, racionalizaci nebo politické vedení.

8.2 Základní rysy zakotvené teorie

Cílem výzkumu podle zakotvené teorie je vybudování teorie. K tomuto účelu je vypracován zvláštní způsob kódování dat. Kódování slouží k pojmenování pojmů a pomáhá na abstraktnější úrovni vysvětlovat nebo pochopit jistý jev.

Zakotvená teorie je metodologie, v jejímž rámci lze používat veškeré kvalitativní i kvantitativní metody sběru dat, jako například rozhovory, terénní výzkum, pozorování, analýza textu (např. obsahová analýza) (Glaser, 2002, s. 2). Zvláště vhodná je tato metodologie pro studium jevu, o kterém je zpracováno málo teorií nebo autor pochybuje o jejich použitelnosti. V jedné z aplikací prezentovaných níže zvolila autorka zakotvenou teorii právě proto, že se domnívala, že existující teorie nedokážou vysvětlit, jak funguje politické vůdcovství v segmentované společnosti, konkrétně během krize v Severním Irsku (Gormley-Heenan, 2006, s. 55). Kecková a Sikinková argumentují, že metodologii použily, protože role sítí v mezinárodní poli-

tice byla v době započetí výzkumu málo prozkoumána (Keck a Sikink, 1998, s. 5).

Výzkum prováděný podle zakotvené teorie je induktivní. Neznamená to však, že má badatel ignorovat odborné znalosti v příslušné oblasti, nýbrž že nemá mít od začátku připraven nějaký teoretický model. Hlavním argumentem pro induktivní přístup ve výzkumu je, že v něm nehrozí ztráta teoretické citlivosti jako v případě, kdy stojí teorie u počátku výzkumného procesu. V tomto případě totiž hrozí riziko, že badatel pouze potvrdí teoretickou hypotézu, ze které výzkum vycházel. Strauss a Glaser sice kritizovali dominanci deduktivní metody, ale to neznamená, že by nesouhlasili s tvrzením, že existují výzkumné problémy, pro jejichž studium je vhodnější přístup deduktivní než zakotvený. Například pokud už existuje nějaká teorie, kterou lze považovat za zakotvenou, je možné její platnost pro jiné případy ověřit deduktivním postupem.

Zakotvená teorie může vycházet z jednoho nebo více případů, jejich počet pro platnost teorie není zásadní (Glaser a Strauss, 1967, s. 30). Důležité jsou kroky, podle kterých výzkum probíhá. Zakotvená teorie obsahuje specifické procedury pro analýzu dat. Výzkum podle zakotvené teorie lze charakterizovat tím, že sběr a analýza dat probíhají jako paralelní kroky výzkumu. Pojmy jsou základními jednotkami analýzy, jejímž cílem je vytváření kategorií pojmů na abstraktnější úrovni. Hlavní metodou při kódování dat je opakované porovnávání (Strauss a Corbin, 1990, s. 6–8). Kódování dat je velmi důležitou částí aplikace zakotvené teorie bez ohledu na to, jakým způsobem byla data sebrána. Pro postup nehraje významnou roli, zda se jednalo o rozhovor, pozorování nebo již hotový písemný zdroj. Způsob analýzy dat je ovšem typický, a proto lze říct, že kódování je jádrem zakotvené teorie.

Než začneme podrobněji s výkladem procesu kódování dat, je nutno upozornit, že právě v rozdílném přístupu ke kódování se oba výše diskutované proudy zakotvené teorie liší. Jak již bylo naznačeno, rozdíl není jen v odlišném epistemologickém východisku Strausse a Glasera, ale i v jejich chápání role badatele.

V Glaserově pojetí lze srovnat badatele s umělcem. Pokud umí abstrahovat a sleduje základní přístupy zakotvené teorie, může teorii úspěšně budovat. Pokud však abstrahovat neumí, nikdy nebude schopen dělat výzkum podle zakotvené teorie (Glaser, 2002b, s. 11). Strauss a Corbinová sice souhlasí s názorem, že tvořivost badatele je důležitá, ale navzdory tomu prezentují velmi podrobný „návod“, podle kterého lze při zvládnutí zakotvené teorie postupovat. Glaser se ovšem domnívá, že na výzkum může mít negativní dopad, pokud se badatel příliš soustředí na formální kroky výzkumného procesu a nevíme, si,

co mu nabízejí data (srov. Boychuk Duchscher a Morgan, 2004, s. 608). To ve výsledku omezuje širší možných interpretací nabízených daty.

I přes tento rozpor se všichni autoři, kteří se podíleli na tvorbě zakotvené teorie, hlásí k opakovanému porovnávání jako způsobu analýzy získaných údajů. V rámci zakotvené teorie se procesu analýzy údajů říká **kódování** (*coding*). Cílem kódování je kategorizace a zobecňování. Opakované porovnávání je základním způsobem kódování dat v zakotvené teorii. Strauss a Corbinová rozdělují tuto metodu do tří fází, **otevřené**, **axiální** a **selektivní** kódování. V dalším výkladu jsou nejprve prezentovány společné rysy obou proudů – opakovaná porovnávání a na ně navazuje popis tří typů kódování podle Strausse a Corbinové.

Opakované porovnávání

Na začátku výzkumu podle zakotvené teorie stojí pouze všeobecná formulace výzkumného problému. Badatel nevychází z existující teorie ani hotové hypotézy. Nemá jasně definováno, jaký materiál bude používat, má pouze všeobecnou představu. Teprve na základě hypotéz vytvářených během práce lze rozhodnout, jaká další data bude nutné sbírat.

Proces opakovaného porovnávání znamená, že jsou srovnávány situace, jednání atd., které lze integrovat do různých kategorií. Vytváření kategorií je proces, jenž má probíhat během celého výzkumu. Tento proces jednoduše znamená, že se například zapisují poznámky (v terénu) již od začátku, kdy je snaha identifikovat abstraktní pojmy, kterými lze uchopit studované jevy. Během práce se srovnávají identifikované pojmy navzájem a jejich vlastnosti. Na začátku výzkumného procesu badatel pracuje s více kategoriemi, během práce hledá vzorce a pravidelnosti a postupně tak vytváří abstraktnější pojmy (Glaser a Strauss, 1967).

Například Kecková a Sikkinková vybraly různé transnárodní sítě aktivistů s cílem zachytit jejich rozdílnosti. Srovnání vybraných případů jim pomáhá formulovat obecné hypotézy o fungování sítí v mezinárodní politice (viz níže). Porovnání v zakotvené teorii však znamená více než pouhé srovnávání případů. Je totiž založeno na porovnávání pojmů, které se vytvářejí v průběhu celé analýzy. Klade si neustále otázku, zda jsou pozorované situace skutečně odlišné, nebo se jedná o pouhé variace téhož jevu (viz selektivní kódování). Díky srovnávání situací a pojmů získává teorie **teoretickou nasycenost** (*theoretical saturation*). Teoretická nasycenost ukazuje, kdy je kategorie hotová. To je možné pozorovat v okamžiku, kdy opakované srovnávání s novými daty již nevede k dalším změnám kategorie.

Důraz na neustálé srovnávání neznamená, že badatel vždycky musí vycházet z více případů. Je možné srovnávat situace i u jednoho případu. Zakotvenou teorii tak lze kombinovat s metodologií případové studie (viz druhá a třetí kapitola). Například Adrianna Kezarová (2005) studuje radikální změnu administrativy na univerzitě. Vybere pro svoji studii pouze jeden případ a deklaruje, že kombinuje zakotvenou teorii s případovou studií. I tak používá metodu opakovaného porovnávání. Konkrétně dělá rozhovory s lidmi na univerzitě, vytváří pojmy a srovnává je s dalšími pojmy v následujících rozhovorech (viz níže). Kezarová srovnává, vytváří pojmy a později kategorie, které se objevují v různých situacích. Na nich staví substantivní teorii vysvětlující změnu v konkrétním případě a tu potom srovnává s teoretickou oborovou literaturou (Kezar, 2005).

Podle zakotvené teorie je možno klást na teorii z hlediska všeobecnosti různé nároky. Glaser a Strauss rozlišují mezi formální a substantivní zakotvenou teorií. Formální teorie nabízí všeobecné vysvětlení jednoho jevu a substantivní teorie vysvětluje jeden jev v omezené širší situaci. Formální teorie by podle definice měla být teorií jednoho jevu v různých kontextech. V případě studie Kezarové jde o tvorbu teorie radikální změny managementu jedné univerzity. Formální teorie by se musela věnovat radikální změně managementu vůbec. Teorie evropské integrace je pouze substantivní. Aby byla formální, musela by být i teorií regionální integrace. V ideálním případě je centrální pojem na tak abstraktní úrovni, že má všeobecný význam (viz Strauss a Corbin, 1999, s. 129; Glaser a Strauss, 1967, s. 79–99).

Otevřené kódování

První fázi kódování označují Strauss a Corbinová jako otevřené kódování. V tom se jejich postup nijak zásadně neliší od původního modelu kódování (opakované porovnávání). Zdůrazňují, že analýza má být otevřená, aby v ní bylo možno identifikovat všechny možnosti, které empirický materiál nabízí, což platí pro každý výzkum podle zakotvené teorie. Badatel má být na začátku analýzy otevřený pro různé interpretace, které data nabízejí.

Stejně jako u původního modelu zakotvené teorie je hlavním postupem při kódování opakované porovnávání a kladení otázek. Součástí otevřeného kódování je konceptualizace údajů. Badatel se při konceptualizaci ptá, co událost, výrok nebo situace reprezentuje, porovnává jevy a snaží se jim dát společné, nebo odlišné označení. Badatel nemá pouze popisovat data, ale označovat jevy pomocí pojmů, které jsou abstraktnější.

Na začátku výzkumu může být seznam pojmů velice dlouhý. Součástí analýzy proto musí být také kategorizace a seskupování pojmů, které vypadají, že souvisejí se stejným jevem. Strauss a Corbinová definují kategorii jako „třidu pojmů. Tato třída je objevena, když se při vzájemném porovnávání pojmů zdá, že náleží podobnému jevu.“ (Strauss a Corbin, 1999, s. 42)

Pro analýzu ovšem nestačí jen definovat kategorie, je třeba je dále rozvíjet. Musíme se ptát, jaké vlastnosti a znaky kategorie mají. Vlastnosti lze potom rozebrat podle jejich míry, jako například s jakou frekvencí se něco stává (málokdy – často), v jaké kvantitě (hodně – málo) atd. Kezarová například identifikuje v záznamech rozhovorů pojem rozhodování. Rozhodování je popsáno jako pomalé, nepřehledné, neefektivní a respondenti považují rozhodování za velký problém změny správy na univerzitách (viz oddíl 8.6 Radikální změna správy univerzit).

Axiální kódování

Při axiálním kódování pokračuje vývoj kategorií, které byly identifikovány během otevřeného kódování. Při reálné analýze se badatel vždy pohybuje mezi oběma typy kódování. Při axiálním kódování je hlavním úkolem spojit kategorie se subkategoriemi. Pro tento účel je používána forma, která má badateli pomáhat vyjasnit vzájemné vztahy identifikovaných pojmů. Podle této formy by mělo být identifikováno, jaké pojmy naznačují: příčinné podmínky (a) – jev (b) – kontext (c) – intervenující podmínky (d) – strategie jednání a interakce (e) – následky (f).

„Kontextem“ jsou všechny vlastnosti, vyskytující se kolem jevu. Kontext stanovuje, za jakých okolností určitá strategie jednání platí. „Intervenující podmínky“ mohou zahrnovat širší strukturní kontext, který usnadňuje či ztěžuje použití určité strategie jednání v daném kontextu. „Strategie jednání nebo interakce“ je proces a musí být chápán jako následnost. Jednání je tedy buď přímo reakcí na jev, nebo pokusem o jeho ovládnutí. V případě „následků“ je třeba zdůraznit, že i volba nejednat může mít následky. A to, co lze považovat za jednání v jedné situaci, může být zároveň příčinnou podmínkou dalšího jevu (Strauss a Corbin, 1999, s. 71–79).

Axiální kódování lze nejnázve vysvětlit ilustrativním příkladem. Řekněme, že studujeme vstup Švédska do EU. Zajímá nás, proč Švédsko vstoupilo do unie. Zkoumáme tuto otázku dvěma způsoby. Za prvé, se díváme na způsoby, jakými politici obhajovali členství v EU v období předcházejícím referendu v zemi. Za druhé děláme rozhovory s politiky, kteří byli ve vládě a v opozici v parlamentu během volebního období 1991–1994. Při analýze rozhovorů

a jejich projevů nebo článků nejprve vytvoříme rozsáhlý seznam pojmů. Na seznamu budeme mít mimo jiné hesla, jako například „nezaměstnanost“, „měnová krize“. Z nich vytvoříme širší kategorii „krize“. Budeme mít i kategorii „změna“, která spojí všechny pojmy reflektující změny v Evropě na počátku devadesátých let 20. století, tedy období před vstupem Švédska do EU. Dále zavedeme kategorii „zefektivnění“, která obsahuje pojmy jako například „změna systému“ implikující uvědomění, že stát musí zlepšit svoji konkurenceschopnost.

S takovými pojmy můžeme nyní zkonstruovat následující schéma do podoby axiálního kódování. Máme příčinné podmínky – krizi, jev – zefektivnění a kontext – změnu. Strategií jednání je v tomto případě žádost vlády Švédska o členství v EU. Za intervenující podmínky lze u tohoto příkladu považovat některé základní rysy švédského státu – je to malá země, ale navzdory ekonomické krizi ve zmiňovaném období je bohatá. Tyto intervenující podmínky ovlivňují strategii, kterou zvolí švédská vláda, totiž integraci. Na základě takové analýzy můžeme tvrdit, že studujeme jev „zefektivnění“ a následek tohoto jevu je v tomto konkrétním případě vstup Švédska do EU (viz níže). Na tomto příkladě se snažím ukázat, že by badatel měl vždy hledat spojení mezi objevujícími se kategoriemi.

Je nutno přiznat, že Glaser tento způsob práce kritizuje, a to z toho důvodu, že nutí k hledání nějakého typu souvislostí mezi daty, které tam ovšem nemusí být (srov. Boychuk Duchscher a Morgan, 2004, s. 608).

Ve skutečnosti probíhá axiální a otevřené kódování paralelně, badatel se všem následujícím krokům věnuje zároveň. Kódování zahrnuje:

1. Hypotetické uvedení subkategorií do vztahů k jiné kategorii, a to pomocí výroků udávajících podstatu vztahu mezi nimi a jevem, jsou-li to příčinné podmínky, kontext, intervenující podmínky, strategie jednání a interakce nebo následky.
2. Ověřování těchto hypotéz podle skutečných údajů.
3. Pokračující hledání vlastností kategorií a subkategorií.
4. Počáteční zkoumání variability jevu porovnáváním každé kategorie a jejích subkategorií zaměřené na hledání pravidelností (Strauss a Corbin, 1999, s. 79–81).

Selektivní kódování

S pomocí předchozích typů kódování se lze dostat do fáze, kdy máme k dispozici relativně vypracované kategorie. Nejdůležitějším krokem při selektivním kódování je vytvoření obrazu reality, který je zakotvený. Je nutné vypracovat jádro příběhu a rozhodnout se, jaká je centrální kategorie studie. Do jisté míry jsme tento krok již učinili při axiálním kódování. Rozdělení výzkumného procesu do těchto kroků je tedy do jisté míry fikce, neboť se v praxi překrývají.

Vratme se k našemu „švédskému případu“. Pomocí axiálního kódování (viz výše) se dostaneme k jádru příběhu. Švédští politici interpretují ekonomickou krizi na začátku devadesátých let jako důsledek změn v okolním světě (globalizace je interpretována jako příčinná podmínka ekonomické krize). Politici reagují na krizi strategií, podle níž se Švédsko mimo jiné musí stát členem Evropského společenství. Členství v EU je chápáno jako nástroj, který má vést k tomu, že švédská ekonomika bude schopna fungovat efektivněji než v případě, že by Švédsko zůstalo mimo. Zefektivnění ekonomiky je považováno za nutné, protože může řešit problém nezaměstnanosti v zemi. Výsledkem práce podle metodologie zakotvené teorie je často teoretický návrh. V tomto případě by takový návrh mohl vypadat následujícím způsobem. Dostaneme tvrzení, že evropeizace byla švédskými politiky považována za nástroj zefektivnění ekonomiky a jistou odpověď na výzvy globalizace. Můžeme pak pokračovat v analýze na abstraktnější úrovni, než jsme dělali dosud. Abychom dokázali zkonstruovat substantivní teorii s obecnější platností, mohli bychom testovat a hledat stejnou kategorii při rozhodování o členství v EU i v dalších zemích. Taková teorie by se mohla přiblížit odpovědi na otázku, jak chápat evropskou integraci. Lze evropeizaci chápat jako jistý typ kategorie zefektivnění? Stále se však pohybujeme na úrovni substantivní teorie, tedy teorie, která vysvětluje jeden jev v omezené šíři kontextu. Je ovšem možné ještě učinit další krok v abstrakci, abychom vytvořili formální teorii, tedy teorii jednoho jevu v různých kontextech. Evropeizace je strategie, kterou mohou státy reagovat na určitou změnu (globalizaci). Otázkou zůstává, jestli je možné pozorovat stejné zefektivnění i u obcí a regionů. Reagují tyto entity podobně? Pravděpodobně lze najít zefektivnění na různých úrovních společnosti. Je však otázkou, do jaké míry se jedná o stejný jev, pozorujeme-li ho například v nemocnici, soukromé společnosti nebo v rodině. Pokud bychom mezi nimi hledali nejmenší společný jmenovatel, dokázali bychom pravděpodobně vybudovat formální teorii zefektivnění.

Při použití metodologie zakotvené teorie musíme také věnovat pozornost teoretické nasycenosti. Znamená to, že musíme zjistit, jaká je platnost našich kategorií ve studovaných případech. Můžeme toho dosáhnout tím, že srovnáme různé výskyty daného pojmu v takovém počtu případů, abychom mohli říct, že ke kategoriím již není co dodat. Můžeme také pro analýzu vybrat další studijní materiál a zjistit tak obecnou platnost kategorie. Abychom mohli vytvořit teorii o evropeizaci jako zefektivnění národního státu, měli bychom testovat vypracovanou hypotézu i v jiných evropských zemích.

8.3 Techniky zvyšování teoretické citlivosti

Pojem teoretická citlivost v zakotvené teorii znamená schopnost badatele přijmout informaci, kterou data nabízejí (Strauss a Corbin, 1999, s. 27). Je nutné se této otázce věnovat, protože má-li být studie induktivní, musí být výzkumník schopen hledět při jejím vytváření nejen za literaturu, ale i za vlastní předsudky a každodenní chápání studovaných událostí. Do jisté míry lze celý proces kódování chápat jako způsob, jak tohoto cíle dosáhnout. Kromě kódování existují i jiné pomocné techniky, které mohou teoretickou citlivost zvýšit.

Pro Glasera je psaní poznámek (*memos*) zásadní částí výzkumného procesu. Je to nástroj, který pomáhá vytváření pojmů a kategorií. Do poznámek by měl badatel zaznamenávat především své nápady a reflexe probíhajícího výzkumu. Poznámky umožňují integrovat do výzkumného procesu ideje vznikající spontánně i ve chvílích, kdy se badatel zrovna nevěnuje výzkumu. Kvůli tomu by měl mít vždy při ruce poznámkový blok.

Psaní poznámek je také způsob, jak integrovat do analýzy koncepce, které vycházejí z existujících teorií i z teoretických představ, jež jsou dosud pouze v badatelově hlavě. Takové koncepce však mohou být pouze částí analýzy, pokud odpovídají koncepci, která se objeví v datech. Psaní poznámek může také pomáhat při reflexi badatelových myšlenek a poskytovat mu tak nutný odstup od studovaného objektu.

Dalším zdrojem, který lze použít ke zvyšování teoretické citlivosti, je studium literatury. Takto získané znalosti pomáhají badateli porozumět studovanému jevu a vytvářet jeho teorii. Jak již bylo zmíněno, skutečnost, že je zakotvená teorie induktivní metodologií, neznamená, že máme literaturu a jiné znalosti oblasti zájmu ignorovat. I když je výzkum induktivní, je na

konci studia důležité najít spojení mezi vznikající zakotvenou teorií a jinou odbornou literaturou. Pokud je závěr podobný jako poznatky již existujícího výzkumu, může to pouze posílit platnost teorie. Pokud však v souladu není, je nutné vysvětlit, proč se od předchozí teorie liší. Nicméně není před zahájením výzkumu nutné mít kompletní přehled o všech předchozích výzkumech. Strauss a Corbinová dokonce tvrdí, že takové pokusy mohou být kontraproduktivní, protože omezují tvořivost badatele. Především je nutné se vyhnout neustálému vracení se k literatuře během sběru dat a kódování, aby se nebrzdila schopnost vidět obsah analyzovaných dat (Strauss a Corbin, 1999, s. 34–36). Porovnání s literaturou však může někdy také pomoci, a to v případě, že je těžké identifikovat význam dat (tamtéž, s. 64).

Teoretickou citlivost lze tedy zvyšovat relativně banálním způsobem, je-li dán prostor badatelově kritičnosti a fantazii. Kladení otázek patří mezi další pracovní metody zakotvené teorie. Je důležité si při setkání s novými daty klást velmi otevřené otázky typu „Co je to za situaci?“, „K jakému jevu dochází?“. Takové otázky pomáhají při smysluplné kategorizaci a kritickém pohledu na zkoumaná data.

8.4 Sítě aktivistů

Kecková a Sikkinková se zabývají rolí transnacionálních sítí aktivistů (*advocacy networks*) v mezinárodní politice. Prostřednictvím komparace různých sítí, kde mají transnacionální aktivity zásadní význam, autorky identifikují společné rysy takových sítí. Docházejí k následujícímu závěru: všem sítím je společné, že jádrem jejich existence jsou hodnoty. Použijeme-li terminologii zakotvené teorie, je možné tvrdit, že staví substantivní teorii.

Autorky vybraly pro svou studii metodologii zakotvené teorie z toho důvodu, že dosud neexistovaly vypracované teorie, které se tímto jevem zabývají. Proto ostatně ani neměly na výběr volbu deduktivního testování hypotéz (Keck a Sikkink, 1998, s. 5). Následující text se zaměřuje na dva aspekty jejich studie. Za prvé, je analyzováno, jakým způsobem autorky pracují s metodou opakovaného porovnávání. Za druhé, pozornost je věnována klíčové otázce zakotvené teorie – zda došlo k vytvoření teorie.

Opakované porovnávání

Pojem, který je předmětem studia transnacionálních sítí aktivistů (*network*), pochází podle autorek ze slovníku aktivistů. Aktivisté sami během posledních dvaceti let začali vědomě pojem používat a zároveň takové sítě vytvářet (Keck a Sikkink, 1998, s. 4). Neznamená to však, že by pojem již předtím neexistoval v akademické literatuře. Jak autorky zjistily v průběhu své práce, mají transnacionální sítě mnoho společného s domácími sociálními hnutími, o kterých již existovala relativně bohatá sociologická literatura. Tuto literaturu autorky integrují do výzkumu, ale nevycházejí z ní.

Autorky si na začátku práce položily čtyři hlavní otázky: 1) „Co je transnacionální síť aktivistů?“ (*transnational advocacy network*), 2) „Kde a jak sítě vznikají?“, 3) „Jak takové sítě fungují?“ a 4) „Za jakých podmínek mají největší možnost uspět, nebo jinými slovy, kdy je největší pravděpodobnost, že dosáhnou svých cílů?“ (tamtéž, s. 5).

Autorky během výzkumu hledaly společné rysy u sítí, na jejichž základě by mohla být teorie vytvořena. Studovaly induktivně nové trendy v interakcích v mezinárodní politice pomocí studia historie jednotlivých sítí, které se podílejí na transnacionálních kampaních. Vybíraly záměrně takové případy, aby pokryly různé geografické regiony a tematické oblasti. Hledaly společné prvky v těchto vybraných případech, které by mohly vysvětlit, kde sítě vznikají a kde mohou fungovat efektivně. Ve všech případech vybraly jedno téma, jež je předmětem činnosti sítě, a jedno téma, se kterým žádná síť neoperuje, nebo jinak řečeno, studovaly i případy, kde mohly identifikovat negativní dopady na vznik a fungování sítí. Jak je obvyklé ve výzkumu podle zakotvené teorie, vybíraly v průběhu studia další případy tak, aby mohly zvýšit platnost vytvořených pojmů (tamtéž, s. 6).

Na jedné straně byly vybrány případy čtyř historických sítí, jež autorky považují za předchůdce moderních sítí: hnutí proti otroctví (1833–1865), za volební právo žen (1888–1928), proti mrzačení nohou žen v Číně (1874–1911), proti ženské obrízce v Keni (1920–1931). Všechny čtyři kampaně byly mezinárodní, i když do různé míry. Na druhé straně vybraly tři moderní sítě aktivistů: síť na ochranu lidských práv v Latinské Americe, ekologické síť a síť proti násilí na ženách.

Autorky používaly různé zdroje informací, aby mohly rekonstruovat historii sítí. Nemalou část materiálů tvořila sekundární literatura. Provedly však i řadu rozhovorů s aktivisty a odborníky a využívaly další typy primárních zdrojů, jako například zprávy a záznamy z konferencí různých neziskových organizací.

Autorky studovaly například transnacionální síť proti násilí vůči ženám. Kladly si otázku, jak je možné vysvětlit absenci mezinárodní diskuse o násilí na ženách v období do osmdesátých let 20. století a jak vysvětlit rychlý nárůst pozornosti věnovaný této problematice od té doby. Zároveň existenci sítě proti násilí na ženách srovnávaly s jinými tématy, která mezinárodní kampaň nevyvolala. Patřila mezi ně třeba otázka nošení burek v některých muslimských zemích, jež je považováno částí místních aktivistek za diskriminaci srovnatelnou s apartheidem. Jejich protesty nestačily na to, aby rozpoutaly širší mezinárodní kampaň. Kecková a Sikkinková si kladly otázku, proč násilí na ženách vedlo ke vzniku mezinárodní kampaně a otázka nošení burek nikoli.

Autorky ve své studii důkladně popisují vývoj ženského hnutí s pomocí převážně sekundární literatury a rozhovorů. Snaží se popsat historii procesu, jakým se dostala výše zmíněná otázka do mezinárodní diskuse. Lze říct, že se tak pokoušejí identifikovat jádro příběhu.

Autorky se zabývají pojmem násilí na ženách a ukazují, že než se začal tento pojem široce užívat, existovala celá řada jiných souvisejících pojmů, ze kterých posléze vznikla širší kategorie pojmu násilí na ženách. Patřilo mezi ně například znásilnění nebo domácí násilí. Podle autorek nebylo zařazení obou uvedených pojmů do kategorie násilí na ženách zdaleka přirozené.

Autorky podrobně analyzují otázky, kterými se ženské aktivistky zabývaly. Podle vzoru zakotvené teorie Kecková a Sikkinková vybíraly během práce nové případy ke zkoumání. Jak již bylo zmíněno, srovnávaly je i s případy, ve kterých téma přes veškerou snahu nestačilo na vyvolání široké mezinárodní kampaně. Díky srovnání mohly identifikovat jisté podmínky, za nichž mají kampaně větší šanci uspět. Nošení burek mělo jako téma menší šanci na úspěch, protože samy ženy v muslimských zemích neměly v této otázce jednotný názor. Navíc větší šanci na mezinárodní pozornost mají kampaně zaměřující se na otázky lidského zdraví a zejména fyzické ubližování nevinným lidem. Autorky však našly i případ, kdy byla výše uvedená podmínka tematizace lidského zdraví sice splněna, ale ani tak nedokázala síť vést úspěšnou kampaň. Takovým případem je transnacionální síť proti interrupci a hnutí „pro life“, tedy síť, se kterou se ženské aktivistky hnutí proti násilí na ženách několikrát dostaly do konfliktu. V síti byla především zastoupena katolická církev. Tu s ostatními sítěmi spojují především hodnoty a aktivistům, kteří se otázkami zabývají, nepřináší jejich angažmá žádnou přímou odměnu. Navíc otázku nenarozeného života sdílí s jinými sítěmi, jež byly úspěšné, s tématy ochrany života a zdraví slabších, v tomto případě nenarozených.

Sít „pro life“ sice mohla podle předpokladu vznikající teorie ovlivnit mediální diskurz v otázce interrupce, měla však menší sílu v mezinárodní diskusi než aktivity sítě proti násilí na ženách. Autorky hledaly odpověď na otázku, proč tomu tak bylo. Lze říct, že případ ukazuje na jisté omezení platnosti explanačního modelu. Relativní neúspěch kampaně totiž Kecková a Sikkinková dokázaly vysvětlit pouze na základě faktorů, které jsou pro tuto síť unikátní, například role církve v ní. I takové „problematické“ případy je však z hlediska ověřování platnosti vznikající teorie důležité do studie integrovat.

Konkrétně si můžeme představit, že kódování proběhlo podle následujících kroků. Autorky pracují zároveň se sedmi případy. Hledají společné rysy pomocí kladených otázek. Napíší si seznam pojmů, které se jim zdají relevantní k otázkám. Například k první otázce „Co je transnacionální síť aktivistů?“ by mohly mít následující pojmy: „ochrana ideje“, „neziskové organizace“, „hnutí“, „církev“, „aktivisté“. Potom následuje otázka, jaký mají pojmy vzájemný vztah. Autorky identifikují „hodnoty“ jako centrální kategorii k první otázce. Síť mají společné, že jejich částmi jsou neziskové organizace, jiná hnutí a hlavně aktivisté, kteří se zabývají otázkami přímo nesouvisějícími s jejich racionálními zájmy. Druhá otázka souvisí s první. Proč v některých případech síť funguje lépe a efektivněji? Opět napíší seznam, v kterém identifikují některé základní rysy, podle nichž lze odhadnout pravděpodobnost úspěšné kampaně. Výzkumný proces je časově náročný a vyžaduje, aby badatel přečetl velké množství literatury, transkripce z rozhovorů atd. I tak je pro interpretaci dat tvořivost badatele nutná. Autorky také vyhledávají odbornou literaturu, která jim pomáhá specifikovat vytvořené kategorie.

Byla teorie vytvořena?

Studie ukazuje, že transnacionální síť aktivistů mají některé specifické rysy. Lidé jsou v sítích aktivní, protože chtějí podporovat jisté ideje a normy. Jen těžko lze najít spojení mezi požadovanou změnou politiky a jejich vlastními racionálními zájmy. Taková zjištění objevující se během výzkumu nejenže slouží k budování substantivní teorie o fungování sítí aktivistů, ale také doplňují existující teorie mezinárodních vztahů. Autorky na základě svého studia tvrdí, že mezinárodní systém není tvořen pouze státy, které se starají především o pomoc sobě samým, ale také interakcemi mezi sítěmi lidí reflektujícími a podporujícími sdílené hodnoty (Keck a Sikkink, 1998, s. 233).

Prvním krokem tvorby teorie je však nalézání odpovědí na kladené otázky. Pomocí srovnání různých případů, a to i takových, kolem kterých sítě vytvořeny nebyly, docházejí autorky k závěru, že tento typ sítě vzniká s největší pravděpodobností okolo témat, pro něž existují pouze omezené komunikační kanály mezi domácími zájmovými skupinami a vládou, nebo pokud tyto kanály nestačí na to, aby mohl být konflikt vyřešen. Pokud vlastní vláda nenaslouchá, mohou se aktivisté obrátit na mezinárodní spojence. Další podmínkou je přesvědčení aktivistů, že sítě mohou fungovat v jejich prospěch. Ke vzniku a rozvoji sítě dále přispívá existence konferencí a platform umožňujících kontakty mezi místními a mezinárodními aktivisty.

Na základě tohoto zjištění autorky formulují **hypotézu bumerangu** (*the boomerang pattern*). Podle ní v popsaném případě zvolí místní neziskové organizace možnost obejít vlastní stát a obrátit se rovnou na mezinárodní spojence. V dalším kroku neziskové organizace v těchto „spojeneckých“ zemích ovlivňují svůj stát a případně i mezivládní organizace. Tito přidružení aktéři potom v případě úspěchu akce vytvoří dostatečný tlak na stát, který nechce slyšet kritiku domácích aktérů (viz tamtéž s. 12–13). V případě násilí na ženách byly na počátku aktivistky ze třetího světa aktivnější než organizace na Západě. Ty totiž často považovaly za důležitější jiné otázky, například materiální životní standard.

8.5 Chameleonské vůdcovství

Gormleyová-Heenanová ve svém článku argumentuje, že existující teorie zaměřené na vysvětlení politického vůdcovství nepřinášejí spolehlivou interpretaci politického vůdcovství v kontextu mírového procesu v Severním Irsku. Z tohoto důvodu si pro svou analýzu zvolila zakotvený přístup (Gormley-Heenan, 2006, s. 55–56). V článku autorka vytváří a rozvíjí vlastní pojem chameleonské vůdcovství (*chameleonic leadership*). Pojem má umožnit vysvětlení kontradikcí ve vůdcovství během mírového procesu. Pojem chameleonské vůdcovství považuje autorka za začátek zakotvené teorie politického vůdcovství (tamtéž, s. 72). I ve výkladu této aplikace je pozornost věnována dvěma jejím aspektům. Nejprve je rozebrána metoda opakovaného porovnávání, poté otázka, zda byla teorie vytvořena.

Opakované porovnávání

Na začátku výzkumu měla autorka o problematice, které se chtěla věnovat – o politickém vůdcovství v Severním Irsku, pouze obecnou představu. Nechtěla ani přesněji definovat cíle své práce, aby výzkumný proces zůstal dostatečně otevřený a aby do analýzy mohly spadat veškeré relevantní údaje.

Jádro studie spočívá ve dvanácti rozhovorech s představiteli politických elit Severního Irsku. Výběr nebyl reprezentativní a autorka postupně přidávala i jiné zdroje dat, včetně neformálních rozhovorů s jinými lidmi a sekundární literatury. Především kladla důraz na to, že pro výzkum, který slouží k budování teorie, jsou kritéria jako otázka reprezentativity výběru méně důležitá (Gormley-Heenan, 2006, s. 56; srov. Glaser a Strauss, 1967, s. 103). Přesto považovala otázku důvěryhodnosti informací získaných z rozhovorů za důležitou. Z toho důvodu dodala autorka k zakotvenému procesu kódování ještě metodu triangulace. Triangulace v jejím případě znamená, že vyjádření aktérů v rozhovorech jsou srovnávána s jinými publikovanými texty osob, které se přímo účastnily jednání, a dalšími sekundárními zdroji.

Podle opakovaného porovnávání by mohlo kódování konkrétně vypadat následovně. Autorka studuje přepisy rozhovorů a zapisuje si poznámky. Vytváří pojmy, které slouží ke kategorizaci textu. Primární snahou přitom není kategorizovat všechny údaje v rozhovorech obsažené, ale pouze ty, které považuje za důležité. Neustále během analýzy srovnává pojmy, jež si zaznamenává. Klade si otázky typu: „Které pojmy ve skutečnosti popisují totožný jev? Jaké jsou vzájemné vztahy mezi těmi pojmy?“.

Autorka identifikuje, že v různých rozhovorech se objevují pojmy, jež jsou vzájemně rozporné. Například stejný lídr může zároveň být popisován pojmem „zastánce tvrdé linie“ a „modernizátor“, nebo například „neochotný a ambiciózní“, „charizmatičtý a robotický“. Na základě takových rozporných pojmů vytvoří kategorii „rozporné vůdcovství“ (Gormley-Heenan, 2006, s. 63). Rozporné vůdcovství je způsobem nejasnosti ohledně role, kterou má lídr plnit. Autorka identifikuje různé role, které politici chtějí v kontextu zároveň zachovat. Jeden z těchto pojmů je „mír za každou cenu“, druhý je „straničká reálpolitika“. Tyto dvě role mají za důsledek nekoherentní chování politického vůdce. Intervenující podmínky jsou identifikované jako vliv pozice aktéra (*influence of office*), vliv událostí (*influence of events*) a vliv osobnosti (*influence of the personal*). Podmínky ovlivňují, jak může aktér efektivně kombinovat svoje dvojité role.

Na konci analýzy dochází autorka k závěru, že lze nalézt hlavní kategorii, kterou pojmenovává chameleonské vůdcovství a která spojí ostatní identi-

fikované pojmy. Chameleonské vůdcovství má být chápáno jako analytický nástroj. Pojem je vytvořen na základě rozhovorů a je nástrojem, pomocí kterého je vykresleno jádro příběhu politického vedení v severoirském mírovém procesu.

Byla teorie vytvořena?

Podobně jako u první prezentované studie neznamena skutečnost, že Gormleyová-Heenanová nevychází z teorie, že by se vůbec nezabývala vztahem své studie k existující teorii. V tomto případě autorka poukazuje na nedostatky v teoriích vycházejících z oblasti teorie vůdcovství a ze studia míru a konfliktů. Podrobně vysvětluje některé nedostatky existujících teorií a tím způsobem obhajuje svou volbu zakotvené teorie. Výsledkem studia je vznik pojmu, který by měl být schopen vysvětlit politické vůdcovství a jeho proměny během mírového procesu. Autorka vytváří ideální typ vůdcovství. Tímto příkladem ukazuje, že lze pomocí zakotvené teorie odpovídat na konstitutivní otázky (viz úvodní kapitola této publikace). Gormleyová-Heenanová zdůrazňuje, že se v případě jejích výsledků nutně nejedná o hotovou teorii politického vůdcovství, ale spíše o začátek práce, jež ke vzniku takové teorie může vést.

8.6 Radikální změna správy univerzit

Kezarová kombinuje zakotvenou teorii s metodologií případové studie. V uvedeném článku analyzuje důsledky radikální změny správy na amerických univerzitách. Za tímto účelem zvolila metodologii zakotvené teorie, protože počet existujících výzkumů tohoto předmětu studia byl opět omezený. Zároveň chtěla do své práce zahrnout i místní kontext zkoumaného případu, a kvůli tomu se rozhodla kombinovat zakotvenou teorii s případovou studií. Metodologie, kterou používá k analýze dokumentů, však vychází ze zakotvené teorie (pro případové studie viz druhá a třetí kapitola této publikace). Text je diskutován a uváděn jako příklad proto, že autorka podrobně popisuje užitý metodologický postup.

Opakované porovnávání

Autorka vybírá vhodnou univerzitu pro výzkum pomocí studia literatury a předchozích výzkumů o tomto tématu takovým způsobem, aby odpovídala jejímu výzkumnému problému. Cílem studie je porozumění radikální změně správy univerzit. Ve velké části příslušné literatury se objevuje názor, že důsledky změny správy se objeví až po pěti až sedmi letech po jejím zavedení. Z tohoto důvodu byla pro její studii vybrána univerzita, na níž radikální změna organizace proběhla o sedm let dříve. Dalším důvodem volby právě této univerzity byl fakt, že zavedené změny byly doporučeny v části teoretické literatury o zlepšování správy organizací (jednalo se převážně o teorie z oblasti podnikání).

Autorka na univerzitě využívala spolupráce dvou informátorů k získání klíčových dokumentů a doporučení, kde provádět pozorování a rozhovory. Prvních deset rozhovorů bylo vybráno s pomocí těchto informátorů, ostatní na základě analýzy předchozích rozhovorů. Obvyklým přístupem analýzy podle zakotvené teorie je, že se badatel během výzkumu mnohokrát vrací do terénu, aby analýza a sběr dat probíhaly skutečně paralelně. Jen takovým způsobem mohou data vést analýzu dál. Autorka se však snažila zvýšit reprezentativnost výběru osob dotazovaných v nestrukturovaných rozhovorech pomocí náhodné selekce dalších pěti osob.

Tyto rozhovory jsou hlavním zdrojem dat ve výzkumu. Při analýze dat autorka používá metodu opakovaného porovnávání včetně kroků, které doporučují Strauss a Corbinová (viz výše): otevřené, axiální a selektivní kódování. Kezarová pročetla přepisy z rozhovorů a poznámky z pozorování a dělala si další poznámky. Tímto způsobem identifikovala čtyřicet hlavních témat nebo pojmů (otevřené kódování). V dalším kroku hledala vzájemné vztahy mezi pojmy. Opakovaným čtením se jí podařilo seznam pojmů ještě zredukovat na osmnáct. Poté vytvořila schéma, do kterého zapsala pojmy i citace z rozhovorů a jiných materiálů, a provedla axiální kódování. Autorka vytvořila například pojmy „roky bez rozhodování“, „ztracené příležitosti“ a „snížení morálky“. Poslední dva pojmy jsou důsledky prvního, a tudíž nevytváří vlastní kategorie, ale subkategorie pojmu „roky bez rozhodování“.

Potom zrekonstruovala jádro příběhu pomocí šestnácti z těchto pojmů (selektivní kódování). Z předchozích kroků posléze vyplynulo šest teoretických tvrzení (*theoretical propositions* – ve výzkumu podle zakotvené teorie se často naznačuje, že zjištění výzkumu jsou zároveň tvrzeními, která může další výzkum potvrdit). Dvě z těchto tvrzení tvoří jádro textu: 1. Radikální změna

má pravděpodobně více negativních důsledků než pozitivních. 2. Neexistuje ideální systém správy.

Jak se tedy autorka dostala k těmto dvěma tvrzením? První vychází ze čtyř hlavních kategorií: „roky bez rozhodování“, „problémy implementace“, „nedostatek účasti během přechodné doby“, „zmatek kolem fungování nového systému“. Do kategorie „roky bez rozhodování“ spojila autorka, jak již bylo uvedeno, například subkategorie „ztracené příležitosti“ a „snížení morálky“. Pojmy jsou také vzájemně propojené. Například mnoho respondentů vyjádřilo frustraci („snížení morálky“), protože jejich nápady nemohly být realizovány („ztracené příležitosti“) a to je konsekvence „roků bez rozhodování“. V kategorii „snížení morálky“ je také spojeno více původních pojmů. Jeden z těch pojmů je „frustrace“, jež je například způsobena tím, že člověk neví, jak se něco dělá, ale i lhostejností, protože práce nemá viditelné výsledky.

Druhé doporučení bylo vypracováno na základě seznamu výhod a nevýhod předchozího a nového systému. Například v novém systému byla jedním z problémů absence vůdcovství. Kategorie byla opět vytvořena na základě subkategorie. V tomto případě zmínili respondenti při rozhovorech často například pojmy vize a směr a spojili tyto pojmy s potřebou autoritativního vůdcovství.

Autorka také používala pomocnou techniku, jejíž pomocí usilovala o zvýšení důvěryhodnosti závěrů analýzy. Během analýzy psala jakýsi typ deníku. Již před zahájením práce zapisovala své teoretické předpoklady a během procesu další reflexe a myšlenky. Tato technika jí pomohla uvědomit si, co ona sama přináší do předmětu svého studia a jakým způsobem to může ovlivnit interpretaci dat. Používala také sekundární literaturu k ověření své interpretace zkoumaných dat.

Byla teorie vytvořena?

V tomto případě tvoří závěr práce dvě teoretická doporučení. Nelze tvrdit, že skutečně vytváří teorii, ale vypracovaná doporučení mají přispívat k akademickému diskurzu. Spojují totiž doporučení s teoretickou literaturou jednak z oblasti podnikání, jednak z politikologie, a dochází k závěru, že výsledek spíše vyvrací dominantní teoretickou představu o změně v oboru podnikání.

8.7 Zhodnocení

Přednosti

Silnou stránkou zakotvené teorie je, že představuje metodologii, která vede k vybudování zpravidla nové teorie. Postupy kódování popsané Glaserem, Straussem a Corbinovou, hlavními zastánci zakotvené teorie, jsou dost přísné na to, aby výzkum podle ní splnil požadavky kladené na platnost, soulad mezi teorií a pozorováním, zobecnitelnost, reprodukovatelnost, přesnost, kritičnost a ověřitelnost (viz Strauss a Corbin, 1999, s. 17). Zároveň ale autoři zdůrazňují, že je třeba klást jiné požadavky na metodologii vedoucí k tvorbě teorie než na metodologii testující platnost teorie již existující (Glaser a Strauss, 1967, s. 103).

Metodologie, je-li správně použita, je dostatečně konzistentní na to, aby se badatel vyhnul spekulacím, ale zároveň mu dovolí být dostatečně kreativní, což je při budování teorie třeba. Metodologie pomáhá badateli učinit potřebný krok nad rámec deskripce nějaké události. Zároveň se může pomocí metodologie vyhnout problému deduktivního výzkumu, který často najde pouze to, co hledá. Pokud je výzkum dobře udělán, vztahuje se navíc i k existující literatuře ve zkoumané oblasti. Prezentované příklady ukazují, že výzkum podle zakotvené teorie může přispět k teoretickému vývoji v oblasti politologie a mezinárodních vztahů. Ve většině případů lze teorii, která vychází z výzkumu podle zakotvené teorie, považovat za substantivní (stejně jako příklady, které byly uvedené v této kapitole). Znamená to, že teorie vysvětluje jeden jev v omezené širší situaci. Příklad ze studie Keckové a Sikkinkové ale ukazuje i na možnost, že výsledky výzkumu prováděného zakotvenou teorií mohou vést k interpretaci i na vyšším stupni abstrakce.

Zakotvená teorie pravděpodobně představuje nejsystematičtější induktivní metodologii kvalitativního výzkumu. Ani tak ji však nelze považovat za návod, podle kterého je možno provádět jakýkoli výzkum a vždy vybudovat teorii. Glaser zdůrazňuje, že se jedná o náročný způsob bádání, ke kterému je třeba notných zkušeností badatele (viz Glaser, 2002b). Je vždy těžší budovat teorii než testovat již existující hypotézy.

Zakotvená teorie nemá být chápána jako radikální alternativa deduktivní metodologie. Lze říct, že spíše doplňuje jiné přístupy. V tomto ohledu má své výhody především v oblastech, kde teorie dosud vůbec neexistují nebo jsou nedostatečně propracované či pokud badatel pochybuje o hodnotě těchto teorií.

Rizika

Glaser, Strauss a Corbinová se často zabývají zásadní otázkou, co je a co není zakotvená teorie. Achillovou patou zakotvené teorie se zdá být fakt, že přes nemalé množství výzkumných studií, které jsou údajně provedeny podle této metodologie, existuje pouze malé množství zakotvených teorií (Charmaz, 2005, s. 511). I když tato výtka asi spíše dokládá situaci v oboru sociologie, kde je využití metodologie zakotvené teorie daleko běžnější, existuje tento problém i v oboru politologie a mezinárodních vztahů. Nehledě na obor výtka totiž ukazuje, jak těžké je pochopit, co zakotvená teorie je. Zakotvená teorie není metodologií, která má vést k co možná nejpodrobnějšímu popisu daného jevu, ale k identifikaci podstaty toho jevu, a tím má sloužit k budování teorie.

Dvě podstatné obtíže spojené s výzkumem v duchu zakotvené teorie nicméně existují.

1. Pro badatele je těžké osvobodit se od existujících teorií a každodenního chápání událostí. Zakotvená teorie sice nabízí některé techniky, jak problém obejít, to však neznamená, že by byl definitivně vyřešen. Existuje riziko, že přes naplnění náročných požadavků metodologie zakotvené teorie badatel nakonec vytvoří teorii, jež není ničím víc než ospravedlněním vlastních předpokladů.
2. Existuje riziko, že badatel nebude schopen z dat podstatu jevu vyčíst, abstrahovat a vybudovat teorii buď kvůli nedostatečným znalostem, nebo absenci fantazie. V takovém případě je výsledkem jeho snažení pouhá deskripce události, kterou chtěl analyzovat a jež nutně nevede k lepšímu pochopení tohoto jevu. V takovém případě se výsledek studie nejen míjí s hlavním účelem, kvůli kterému byla metodologie zakotvené teorie vytvořena, ale navíc výsledný popis závažně zkresluje.

Teorie vznikající na základě metodologie zakotvené teorie nemívají závěry s všeobecnou platností. Nedostatek vnější platnosti je však menším problémem, protože teoretická hypotéza vypracovaná zakotvenou teorií může sloužit jako východisko pro další výzkum.

8.8 Závěr

Zakotvená teorie vznikla v šedesátých letech 20. století jako reakce na jistý trend v oboru sociologie. Barney Glaser a Anselm Strauss považovali za problém, že pokud se výzkumníci zajímali o teorii, jednalo se hlavně o verifikaci hypotéz přicházejících buď z již existujících teorií, nebo z pouhé spekulace. Glaser a Strauss chtěli vymyslet způsob analýzy, který by umožnil vznik empiricky zakotvené teorie. Zakotvená teorie je dnes již obvyklou metodologií nejen v sociologii, ale své zastánce má i v oboru politologie a mezinárodních vztahů. V těchto oborech však existuje poměrně málo důkladných aplikací této metodologie. Příklady uvedené v této kapitole představují spíše výjimky.

V rámci metodologie zakotvené teorie jsou vypracovány jisté postupy, jak by měla analýza dat vypadat, aby mohla vzniknout důvěryhodná zakotvená teorie. Kódování a sběr dat by mělo být prováděno zároveň, aby empirická zjištění vedla k novému objevu. Na začátku analýzy by badatel měl být otevřen různým novým interpretacím a nevycházet z hypotéz již existujících teorií nebo vlastních spekulací. Opakované porovnávání je hlavním postupem při kódování dat. Jedná se o vytváření a porovnávání pojmů na základě dat. Cílem tohoto postupu je vznik kategorie na obecnější úrovni, která může vysvětlit nebo napomoci chápání jistého jevu. Jádro vznikající teorie často představuje jediná centrální kategorie. Taková teorie je obvykle substantivní, což znamená, že teorie vysvětlí jistý jev v omezené šíři situací.

Při kódování dat existují i jiné postupy, jež mohou výzkumníkovi pomoci. Strauss a Corbinová rozpracovali tři paralelně probíhající kroky kódování, které mají za cíl napomáhat vzniku teorie z analýzy dat. Mezi badateli pracujícími s metodologií zakotvené teorie však existují různé názory, do jaké míry tyto další kroky při analýze skutečně pomáhají. Hlavní výzvy pro badatele pracujícího v duchu zakotvené teorie jsou dvě: 1. Jak smysluplně uchopit význam ukrytý v datech v takové formě, aby mohla vzniknout nová, empiricky zakotvená teorie? 2. Jak se dokázat osvobodit od každodenních předpoklů a dominantních teoretických interpretací v oboru. Hlavní výhodou této metodologie je, že nabízí badateli nástroj, s jehož pomocí může jeho tvořivá práce vést k novým objevům.

Doporučená četba

Dobrym úvodem do výzkumu podle metodologie zakotvené teorie je první kniha o metodologii, kterou psali Glaser a Strauss v roce 1967. I když pozdější práce obou autorů i Corbinové doplňují metodologické kroky zakotvené teorie, je původní kniha stále aktuální a navíc nejcitovanější publikací o této metodologii. V češtině existuje překlad knihy Strausse a Corbinové z roku 1990 (český překlad 1999). Tato publikace představuje přehled zakotvené teorie a prezentuje podrobně metodologické kroky, které autoři obhajují. Glaser (1978) prezentuje dopracování zakotvené teorie. Charmaz (2005) ukazuje na možnosti zakotvené teorie v kombinaci s interpretativní epistemologií. Práce Strausse a Corbinové (1997) obsahuje sbírku aplikací zakotvené teorie z různých oblastí, bohužel v knize chybějí aplikace z našich oborů, ale i tak jde o inspirativní čtení.

Otázky

- V jaké době a proč vznikla metodologie zakotvené teorie?
- Proč myslíte, že Barney Glaser a Anselm Strauss pojmenovali tuto metodologii zakotvenou teorií?
- Vysvětlíte, kdy může být zvláště výhodné provést výzkum podle zakotvené teorie. Jsou také případy nebo otázky, kdy mohou být vhodnější jiné metodologie?
- Jak lze pracovat s existující teorií a vědeckou literaturou v rámci studie prováděné podle zakotvené teorie?
- Co je opakované porovnávání?
- Co je teoretická citlivost a jak ji lze zvyšovat?

Kvalitativní výzkum – standards, rétorika a logika

Petr Drulák

V této knize jsme se pokusili ukázat, jak široký metodologický vějíř se nabízí kvalitativnímu výzkumu v politologii a mezinárodních vztazích, jak jsou otázky empirického výzkumu propojeny s otázkami teoretickými a vědně-filozofickými a jak tyto metodologie mohou vypadat v praxi. Závěrem nejprve upozorníme na některé otázky, které se prolínají jednotlivými kapitolami a jež se dotýkají výběru metodologie. Následně se zamyslíme nad některými obecnými otázkami výzkumné praxe, jež bezprostředně nesouvisí s metodologií, ale které rozhodují o zdárném průběhu výzkumného procesu a o úspěšném uplatnění jeho výsledků. V této souvislosti krátce pojednáme o hodnocení výzkumné práce a jeho standardech, o rétorických zvyklostech při psaní vědecké práce a o vlastní logice výzkumu.

9.1 Výběr metodologie

Případová studie, komparativní případová studie, diskurzivní analýza se svými odnožemi, etnografie, biografie a zakotvená teorie nabízejí různé cesty ke kvalitativnímu výzkumu politiky. Kterou z nich si má badatel zvolit a podle čeho se má při tom rozhodovat? Na tuto otázku bohužel nelze dát jednoznačnou ani jednoduchou odpověď a v části věnované logice výzkumu upozorníme na okolnosti, které tento výběr doprovázejí či podmiňují. Můžeme však předeslat, že výzkumná otázka i teoretický zájem badatele hrají v tomto výběru důležitou roli.

Z hlediska ontologických a epistemologických souvislostí je možno mluvit o tendencích, které spojují vybrané metodologie s určitými teoretickými orien-

tacemi. Komparativní případové studie budou spíše holistické a vysvětlující, zatímco etnografie a diskurzivní analýzy spíše holistické a interpretativní a biografie spíše individualistické a interpretativní. Jednopřípadová studie a zakotvená teorie v tomto ohledu nemají jasné ontologické ani epistemologické závazky.

Co to konkrétně znamená? Pokud například chceme dokumentovat určitý politický jev na osudech jednotlivců a budeme chtít zdůraznit jedinečnost každého z nich, uchýlíme se patrně k biografii. V okamžiku, kdy budeme hledat společné rysy a strukturální souvislosti těchto osudů, bude se nabízet komparativní případová studie. Zachycení představ, které sdílí určité uzavřené politické společenství či instituce, nám umožní etnografie, ale pokud nás tyto představy zajímají v širším společenském rámci, budeme moci využít diskurzivní analýzu. Navzdory těmto tendencím však platí, že ontologické a epistemologické rozdíly často pronikají napříč uvedenými metodologiemi, ať už v podobě sporů na půdě těchto metodologií či v podobě dělby práce mezi jednotlivými metodami v rámci téže metodologie.

Volbu metodologie mohou často usnadnit zvyklosti, jimiž se v oboru přistupuje k dané výzkumné otázce, je tedy namístě si udělat představu, jakými metodologiemi byla výzkumná otázka v minulosti zkoumána. Takto identifikované zvyklosti představují jak inspiraci, tak i podnět k zaplnění bílých míst. Zejména zakotvená teorie nabízí studiu politiky významný a dosud málo využívaný potenciál.

Do volby metody se nutně promítá i časová a technická náročnost dané metodologie. Etnografické výzkumy se vyznačují značnou časovou náročností, biografie závisejí na přístupu k datům, která nejsou všeobecně dostupná, zatímco diskurzivní analýza a zakotvená teorie vyžadují specifické dovednosti v oblasti metod vyhodnocování dat. U jednopřípadových studií se často setkáme s ryze idiosynkratickými přístupy, které jsou nereprodukovatelné a jejichž zvládnutí je podmíněno dlouholetou výzkumnou praxí a využitím praktických zkušeností kolegů. Naopak komparativní studie se často opírají o technicky propracované metody, které se svojí určitostí a formální náročností blíží kvantitativním postupům.

Podobně jako většinu problémů rozebíraných v této knize ani výběr metodologie nelze řešit nějakým abstraktním návodem bez reflexe výzkumného kontextu. Následující výklad objasní některá specifika tohoto kontextu.

9.2 Standardy výzkumu

Hodnocení kvality výzkumu bude vždy sporné už proto, že konečnými arbitry jsou zde badatelé, kteří v daném oboru působí a kteří danou práci buď uznají jako kvalitní, či nikoliv. Úsudkem předních představitelů oboru se pak řídí nejen rozhodnutí o publikaci výzkumu ve významných vědeckých periodikách a u prestižních nakladatelů, ale také rozhodnutí o kariérách ostatních badatelů přispívajících do oboru (přijetí na místo pedagoga či výzkumného pracovníka, udělení grantu, obhajoba disertační práce, habilitace, jmenování profesorem). Sociální vědy jsou proto sociálními ve dvojím slova smyslu – svým předmětem, jímž je výzkum sociální reality, a svým fungováním, neboť výzkum získává pečeť vědecké kvality na základě sociálních mechanismů působících v oboru.

Při posuzování proto nutně dochází k omylům, zkrslením a nespravedlnostem. Do hodnocení kvality výzkumu se nevyhnutelně promítá skutečnost, že sociálněvědní obory bývají často rozdělené na přívržence různých paradigmat a metod výzkumu, i to, že hodnotitelé podléhají různým lidským slabostem. Vždy proto najdeme dostatek případů podprůměrných prací, kterým se neoprávněně dostane pečeti kvalitního výzkumu (např. publikací v uznávaných časopisech či edicích), a naopak nadprůměrných prací, které si jen velmi těžko hledají cestu na výsluní.

Skutečnost, že se do posuzování vědecké práce promítají vnější faktory, které tam nemají co dělat, neznamená, že by toto hodnocení bylo věcí libovůle nebo že by záviselo pouze na oněch vnějších faktorech. V každém oboru panuje často nevyslovené povědomí o tom, co kvalitní výzkum je a co nikoli. Posuzovatel, který tato implicitní kritéria opakovaně porušuje, ztrácí důvěru a respekt svých kolegů a je vyčleňován ze sociálních mechanismů hodnocení vědecké práce. Fungující obor tedy disponuje samoočistnými mechanismy, které zaručují, že jeho selhání nebudou příliš častá.

Proč však zůstávají kritéria kvality často nevyslovená? Přední představitelé oboru netvoří žádná tajná společenství, která by chtěla před ostatními chránit jejich názory na to, co je dobrý a co špatný výzkum. Naopak, obvykle mají zájem na tom, aby badatelé tato kritéria ve své výzkumné praxi respektovali. Kritéria však zůstávají nevyslovená, protože je vyslovit nelze. Přesněji řečeno, nelze je vyslovit v úplné podobě tak, aby se dala bez dalšího aplikovat.

To vyplývá z povahy aktu posuzování. V úvodní kapitole jsme s odvoláním na Aristotela odlišili teoretické znalosti (*epistémé*) od dovedností (*techné*). Aristotelova kategorizace poznání je však podstatně bohatší a mimo jiné zahr-

nuje také praktické poznání (*fronésis*), jež uplatňujeme právě při posuzování (Aristotelés, 1996). Na rozdíl od epistémé a podobně jako techné, *fronésis* nelze formalizovat do podoby bezprostředně aplikovatelných pravd, principů či pravidel. I v případech, kdy se posuzování opírá o určitá jasně stanovená pravidla, jako když například soudce rozhoduje soudní při, neobejde se posuzovatel bez vyzrálosti a životních zkušeností, které odkazují k *fronésis* (proto zákony stanoví minimální věk prezidentovi, soudcům, senátorům, a nikoli profesorům matematiky).

Ačkoli nelze jasně stanovit pravidla, podle nichž se posuzuje kvalita výzkumu, a tato pravidla se budou odlišovat obor od oboru, lze identifikovat určitá obecná vodítka, která by měl badatel při svém výzkumu respektovat. Ovšem způsob, jak tato kritéria uspokojivě naplňovat, takto teoreticky definovat nelze, poněvadž to je věcí praktického poznání (*fronésis*).

Seminář předních amerických badatelů v oblasti kvalitativního výzkumu, který se konal pod záštitou hlavní americké grantové agentury, se shodl na tom, že dobrý kvalitativní projekt by neměl postrádat následující rysy (Ragin, Nagel a White, 2004, s. 17–18):

- **Jasný a přitažlivý styl vyjadřování.** Osloví širší akademickou obec. Pokud se používá terminologie specifická pro obor či projekt, je třeba ji řádně vysvětlit.
- **Vymezení vůči existujícím teoriím.** Odpovídá na otázky, zda projekt rozvíjí stávající teorie, či se je naopak snaží vyvrátit, případně zkoumá otázku, která nebyla předmětem teoretického výzkumu.
- **Vymezení vůči literatuře.** Odkazuje na odbornou literaturu zkoumající tutéž otázku či podobné otázky a uvádí do souvislostí vlastní výzkum s již existujícími poznatky.
- **Teoretický přínos.** Vysvětluje, jak projekt přispěje k řešení existujících teoretických problémů a jaký druh poznatků lze od výzkumu očekávat.
- **Výzkumný postup.** Specifikuje kde, kdy a jak bude výzkum prováděn.
- **Doklad o proveditelnosti.** Dokládá dostupnost dat.
- **Popis dat.** Vysvětluje typ zkoumané evidence a způsob jejího sběru.
- **Analýza dat.** Upřesňuje, jak budou data zpracovávána a vyhodnocována.
- **Teoretické důsledky výzkumu.** Rozebírá, jak se výsledky analýzy dat projeví v rovině teoretické.
- **Interpretace evidence odporující předpokladům projektu.** Nabízí alternativní vysvětlení.

- **Dopad subjektivních charakteristik výzkumníka na sběr a vyhodnocování dat.** Specifikuje, jak by tyto charakteristiky mohly zasáhnout do výzkumu a jakým způsobem lze jejich dopad oslabit.
- **Informace o replikovatelnosti.** Dává návod ostatním výzkumníkům, podle něhož mohou výzkum zopakovat.
- **Popis archivu dat.** Upřesňuje celek dat, který vznikne výzkumem, a podmínky, za nichž bude přístupný dalším výzkumníkům.

Tato kritéria byla formulována pro potřeby vyhodnocování výzkumných záměrů, nicméně většina z nich je stejně dobře použitelná i při posuzování výsledků již uskutečněného výzkumu. Domníváme se, že mohou posloužit jako vodítko jak studentovi, který se zamýšlí nad projektem své bakalářské práce, tak i výzkumnému týmu, který se uchází o mnohamilionový projekt empirického výzkumu. Je zřejmé, že v prvním případě budou namíste pouze některá z uvedených kritérií.

9.3 Rétorika výzkumu

Rétorikou výzkumu rozumíme pravidla výkladu, jež je třeba respektovat při psaní výzkumných prací. Volba vhodné rétorické strategie nastává po ukončení vlastního výzkumu, kdy hledáme co nejpřesvědčivější způsob prezentace výsledků, ke kterým výzkum dospěl. Tato volba má podstatný vliv na přijetí či nepřijetí výzkumu posuzovateli, ať už jsou jimi členové hodnotící komise u diplomových a disertačních prací či recenzenti časopisů a nakladatelství. Jinými slovy, i vynikající výzkum bude odmítnut, pokud autoři nezvládnou svoji studii po stránce rétorické. Ne náhodou se otázka stylu vyjadřování objevuje na prvním místě mezi výše diskutovanými standardy výzkumu.

Zvládnutí rétoriky je nezbytnou součástí výzkumné praxe (výraz „rétorika“ zde používáme bez jakýchkoli negativních konotací, jimiž je doprovázen v běžné mluvě). Výuka pravidel vědecké argumentace proto probíhá na zahraničních univerzitách v samostatných předmětech akademického psaní a není pouze součástí metodologických kurzů. Vzhledem k tomu, že předmět akademické psaní na českých univerzitách zatím chybí, považujeme za nutné dotknout se rétoriky výzkumu na závěr našeho metodologického výkladu.

Nutno předeslat, že existuje celá řada rétorických postupů, které se liší podle jazyka, v němž jsou výsledky vykládány (např. americká vs. fran-

couzská), podle oboru, v němž byl výzkum uskutečněn (např. politologie vs. kulturní antropologie), podle publika (např. akademické publikum, novináři, politici) a často i podle zvolené metodologie (např. případová studie vs. zakotvená teorie). V detailech se rétorická pravidla dokonce liší časopis od časopisu či katedra od katedry.

Následující výklad se snaží definovat na té nejobecnější úrovni pravidla, která se v našich oborech vztahují na studie určené akademickému publiku. Tato pravidla se týkají bakalářských, magisterských a disertačních prací, ale i odborných monografií a článků ve vědeckých časopisech. Hlavní pozornost věnujeme struktuře stati a stranou necháváme její další rétorické charakteristiky (např. terminologii či gramatické charakteristiky) už proto, že na obecné úrovni je lze jen těžko podchytit. Opíráme se přitom o strukturu předních publikací a praxi hlavních časopisů našich oborů. Vzhledem k tomu, že tyto publikace jsou vydávány téměř výlučně v angličtině anglo-americkými vydavateli, je i rétorika výzkumu v našich oborech pod silným vlivem amerického a anglického akademického psaní.

Navzdory jazykovým odlišnostem nepovažujeme tuto skutečnost z několika důvodů za výraznější problém pro české autory. Americký akademický styl se vyvíjel pod tímhle vlivy jako český (kontinentální zejména německá odborná literatura), proto na úrovni struktury argumentace nepůsobí cizorodě (což nemusí platit pro zbývající charakteristiky). Tento styl je navíc výrazně orientován na čtenáře, snaží se maximálně zpřehlednit text a usnadnit tak jeho pochopení. Konečně každý výzkumník je s tímto stylem obeznámen alespoň pasivně, neboť mu podléhá většina odborné literatury v našich oborech.

Z hlediska struktury můžeme odborný text rozčlenit do následujících navazujících částí: **název, úvod, teorie, metody, výsledky, interpretace a závěr**. Z hlediska rétorické strategie jsou nejdůležitějšími částmi název a úvod. Četbou názvu a úvodu si čtenář ujasní, co může od textu očekávat. Pokud tato očekávání budou příliš nízká, text nezaujme a nebude čten. Pokud budou příliš vysoká, text zklame. Chybná rétorika úvodu a názvu v obou případech text zásadně poškodí bez ohledu na výsledek výzkumu.

Název by měl v maximální stručnosti vyjadřovat hlavní myšlenku, otázku nebo výsledek výzkumu. Zejména u článků a diplomových prací je namístě vyhnout se obecným názvům (např. *Válka a demokracie* či *Britský volební systém*), o nichž nelze adekvátně pojednat na tak omezeném prostoru, ale které mohou mít svůj smysl u monografií. Tyto názvy je třeba zúžit na vlastní obsah stati (např. *Proč demokracie neválčí? Případ Brazílie* či *Rostoucí role třetí strany v britském volebním systému*). Rozdělení názvu na dvě části, obecnou a konkrétní, například *Příčiny genocidy: Rwanda a Burundi*, umožňuje

článek specifikovat a současně identifikovat jeho obecný přesah. Rovněž lze jen doporučit v názvu použít sloveso, jehož přítomnost název vždy obohacuje a posiluje jeho vypovídací hodnotu.

Samotný **úvod** má několik částí – motivační část, rozbor literatury, přínos stati a struktura stati. Toto členění úvodu můžeme bez dalšího použít u článků a jiných kratších textů, zatímco u monografií bude rozboru literatury věnována samostatná kapitola, která na úvod navazuje. **Motivační část** objasňuje význam zkoumaného problému, musí dát přesvědčivou odpověď na otázky, proč má smysl problém zkoumat a proč má smysl něco si o něm přečíst. Zpracování této části se může na první pohled jevit jako snadné a samozřejmé. Opak může být pravdou. Potom co je autor řadu měsíců a někdy i let pohlcen výzkumem, jeho význam se mu může stát natolik samozřejmým, že ztrácí schopnost odstupu od svého výzkumu do té míry, že nepovažuje za nutné, či v krajním případě nedokáže, projekt přesvědčivě obhájit před širším publikem. (Rovněž časté případy, kdy autor naopak sám ztratí motivaci a výzkum nedokončí, ponecháváme stranou, neboť v těchto případech žádná studie nevzniká.)

Rozbor literatury shrnuje, jakým způsobem se s problémem vypořádává existující odborná literatura. Měl by proto zahrnovat všechny důležité příspěvky k výzkumu daného problému. Na tomto základě pak identifikuje v odborné literatuře debaty, bílá místa či nedostatky, které motivují autorův výzkum. U kratších statí proto někdy bývá motivační část součástí rozboru literatury, výzkum je prezentován především jako snaha doplnit stávající literaturu, ať už jako příspěvek do probíhající odborné debaty, zaplnění bílého místa či nápravu převládajících omylů.

Přínos stati shrnuje její hlavní poznatky a objasňuje, jak stat' rozšiřuje stávající poznání. Říká, co se díky stati dozvídáme z toho, co jsme předtím nevěděli, přičemž z motivační části musí být jasné, proč bychom měli chtít o oné otázce vůbec něco vědět. Úvod obvykle končí představením **struktury statí**, která stručně přibližuje obsahy jednotlivých částí a souvislosti mezi nimi.

Pokud je rozbor literatury součástí úvodu a není mu věnována samostatná kapitola, následuje po úvodu obvykle **teoretická část**. Zavádí teorie, modely a pojmy, o něž se bude opírat další výzkum. Zavedení těchto teoretických nástrojů probíhá v dialogu s existující teoretickou literaturou. Každý z nástrojů musí být obhájen ve vztahu ke stávajícím teoriím – buď tím, že je z nich převzat s vysvětlením, proč je převzat právě tento, a nikoli jiný existující nástroj, nebo poukazem na to, že teorie žádný vhodný nástroj dosud nenabízejí a nezbyvá než teoreticky definovat nástroj vlastní. Teoretická část

obvykle ústí do formulace hypotéz (u vysvětlujících, kauzálních přístupů), které budou testovány v empirické části, nebo očekávání teoretických souvislostí (u interpretativních přístupů), s nimiž autor přistupuje k empirické analýze.

Metodologická část tyto teoretické nástroje operacionalizuje. Představuje postupy, jimiž se budou sbírat data a kterými bude nalezená evidence propojována se zavedenými teoretickými nástroji. Podobně jako teoretické nástroje i metodologické a operacionalizační postupy je třeba obhájit v dialogu s existující metodologickou literaturou. Na závěr této části se také obvykle objevují výhrady (*caveats*), které upozorňují čtenáře na vnitřní omezení výzkumného projektu. Specifikují, jaký druh poznatků nelze od výzkumu očekávat a v čem mohou být předložené výsledky z metodologických důvodů napadnutelné. Zároveň vysvětlují, proč tyto slabiny neohrožují cíle projektu. Autor tím utváří očekávání čtenáře a preventivně se brání té kritice, která není z hlediska jeho cílů podstatná.

Výsledky je třeba představit s maximální přehledností prostřednictvím tabulek, pokud je to možné. Během empirického výzkumu obvykle narazíme na řadu skutečností, které se nám z toho či onoho důvodu jeví jako nové či zajímavé. Zdaleka ne všechny tyto skutečnosti můžeme zařadit do výsledků studie. Patří tam pouze ty skutečnosti, které přímo souvisejí s otázkou, nástroji a metodami tak, jak si je autor definuje v předchozích částech. V případě že objevíme něco skutečně zajímavého, co přímo nesouvisí se zaměřením našeho projektu a nechceme tento poznatek nechat zapadnout, můžeme buď revidovat naše východiska (výzkumnou otázku, teoretické nástroje, metody), nebo vypracovat další studii.

Při **interpretaci** vyvozujeme z výsledků za pomoci teoretických nástrojů obecnější závěry. Empiricky vyhodnocujeme hypotézy a očekávání, které jsme formulovali v teoretické části. Výsledky naší studie porovnáváme s výsledky jiných studií. Vysvětlujeme, jak tyto výsledky rozšiřují naše empirické a teoretické poznání. Plně rozvíjíme argumenty naznačené v úvodu jako přínosy stati. V **závěru** se obvykle vracíme k motivaci celého výzkumu, shrnujeme hlavní poznatky, činíme praktická doporučení, která z nich vyplývají, jakož i doporučení pro další výzkum.

Z hlediska argumentační stavby všech částí vyjma úvodu a závěru platí, že jejich úvodní odstavce by měly formulovat hlavní poznatky a argumenty dané části a že tyto poznatky by se měly objevit i v jejich názvech. Například je sice možno nazvat příslušnou část „Teoretická východiska“, ale z hlediska čtenáře je mnohem vstřícnější například název „Mezi realismem a konstruktivismem“, který ho upozorňuje, z jakých teorií autor vychází.

Rétorický styl, který jsme představili, je maximálně vstřícný ke čtenáři a přísný k autorovi. Vstřícnost této rétoriky výzkumu souvisí s jejím lineárním charakterem. Lze ji geometricky zobrazit přímkou linií, která vede čtenáře bez jakýchkoli zákrut a odboček od obecného ke konkrétnímu (viz obrázek 9.1). Tento způsob argumentace lze potom snadno sledovat. Autorská náročnost spočívá v tom, že tato rétorika výzkumu neodpovídá jeho průběhu. Je v rozporu se způsobem, jakým autor zapisuje výsledky svého bádání v průběhu výzkumu nebo jak o něm přemýšlí. Nutí autora neustále přepisovat to, co už bylo jednou napsáno, či dokonce několikrát přepsáno. Je to však čtenář, kdo rozhoduje o osudu výzkumné studie a jejího autora.

Podobně jako metodologie a metody i rétorika výzkumu patří do oblasti dovedností (*techné*), jež lze ovládnout pouze trpělivou praxí. Jedná se přitom jak o pasivní praxi, kdy se při četbě odborných textů nezaměřujeme na obsah, nýbrž na rétoriku, tak i o praxi aktivní, během níž se sami pokoušíme využít rétorická pravidla ve vlastním psaní. Rétoriku výzkumu zvládneme tehdy, když dokážeme dokonale aplikovat její pravidla a víme, kdy a jak můžeme tato pravidla vědomě a ku prospěchu věci porušit.

9.4 Logika výzkumu

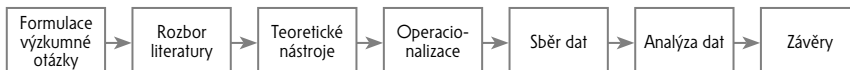
Zatímco rétorika výzkumu se týká vnější prezentace jeho výsledků, logika výzkumu se vztahuje k jeho vnitřnímu průběhu. Řada omylů a nedorozumění, které se někdy objevují i v metodologických učebnicích, pochází ze zaměňování logiky výzkumu s jeho rétorikou. Může tak vzniknout mylný dojem, že následnost výzkumných kroků (logika výzkumu) určuje strukturu studie (rétorika výzkumu). Ještě nebezpečnější omyl povede adepta výzkumu k tomu, že rétorickou stavbu studie, tak jak je diskutována výše, vezme jako návod výzkumného postupu. V případě prvního omylu vznikne nepřehledná a nesrozumitelná studie (což lze napravit), v druhém případě nevznikne patrně vůbec nic, neboť podle takového návodu se výzkum těžko může uskutečnit.

Při vymezení základních výzkumných aktivit, o něž se opírá logika výzkumu, můžeme vyjít z rétoriky výzkumu a definovat je jako vymezení výzkumné otázky, rozbor literatury, definice teoretických nástrojů, operacionalizace a volba metod, sběr dat, interpretace dat a vyvození teoretických závěrů. Rozdíl mezi rétorikou a logikou výzkumu můžeme potom vyjádřit

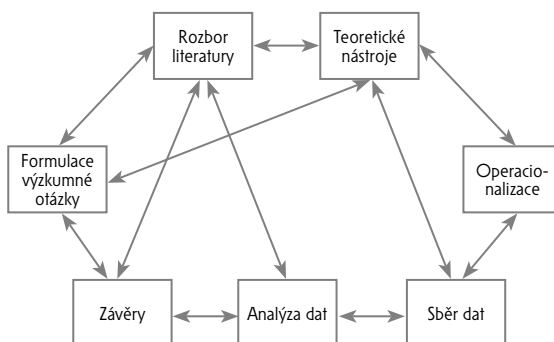
geometricky. Rétorika výzkumu předpokládá neproblematický jednosměrný postup od jedné aktivity ke druhé představovaný rovnou čarou (obrázek 9.1). Naopak nejjednodušším zobrazením logiky výzkumu je kruh (hermeneutický), nicméně každý individuální výzkum vytvoří svůj vlastní obrazec sestávající ze změní čar. Logika výzkumu je v porovnání s rétorikou nespojitá, přeskakuje z jednoho konce na druhý a příležitostně se uzavírá do smyček. Obrázek 9.2 pouze ilustruje, jak tento proces může vypadat, spojení mezi jednotlivými aktivitami a jejich směry se budou lišit případ od případu.

Co tuto změť způsobuje? Výzkumné aktivity obvykle probíhají paralelně, například studium literatury a sběr dat, nebo tak, že od jedné se vracíme ke druhé, například od operacionalizace k teorii. Dodržování mechanismu hermeneutického kruhu nám zajišťuje, že na konci výzkumu zkoumáme naši otázku na základě odpovídajících teorií, odpovídajícími metodami na odpovídajících datech. Tento vzájemný soulad je však až konečným důsledkem řady revizí, které se týkají každé z definovaných činností včetně vymezení výzkumné otázky. I ta se může v průběhu výzkumu měnit v závislosti na tom, co zjistíme z literatury, z teorií, z metod či z dat.

Obr. 9.1 – Rétorika výzkumu

Obr. 9.2 – Logika výzkumu

Proč se ve výzkumné praxi linearita příliš nevyskytuje? Logika výzkumu v sobě zahrnuje dva naprosto odlišné postupy v literatuře nazývané jako *ars*

inveniendi a *ars probandi* neboli umění vymýšlet a umění přezkoumávat (Bourdieu, Chamboredon a Passeron, 1991). Řada metodologických návodů se zabývá pouze přezkoumáváním, poněvadž vymýšlení považují za něco intuitivního a racionálně nezachytitelného. Vycházejí z existence hypotéz a ukazují, jak hypotézy systematicky přezkoumávat. Nezabývají se tím, jak hypotézy vznikají.

Domníváme se, že úvodem zmíněný omyl, který vede k záměně rétoriky výzkumu za jeho logiku, je způsoben redukcí logiky výzkumu na *ars probandi* v jeho nejjednodušší podobě. *Ars probandi*, porovnávající hypotézu s daty, může mít skutečně lineární povahu. Pokud se přezkum opírá pouze o známé postupy a neklade nároky na kreativitu výzkumníka, lze ho vskutku shrnout do jakéhosi manuálu výzkumného postupu, který bude stejně lineární jako rétorika výzkumu. Tuto jednoznačnost mohou někdy (rozhodně ne vždy) nabídnout postupy kvantitativního výzkumu.

V případě kvalitativního výzkumu se s takovou jednoznačností patrně nesetkáme. Během výzkumu nepracujeme pouze s jednou hypotézou v podobě výzkumné otázky, nýbrž s řadou dalších, které se mohou týkat například operacionalizačních kroků, sběru dat či jejich interpretace. *Ars inveniendi*, které vede k formulaci hypotéz, zde není něčím, co bychom mohli odsunout do černé skříňky intuice a iracionality, naopak stává se hlavní oporou logiky výzkumu. Důraz na umění vymýšlet nám připomíná, že základním motorem výzkumu je lidská tvořivost, schopnost přicházet s novými nápady a tyto nápady rozvíjet do různých směrů.

Umění vymýšlet nemůžeme nikdy úplně zprůhlednit a racionálně rozebrat. To však neznamená, že bychom se o něm nemohli nic dozvědět. Bourdieu, Chamboredon a Passeron (1991, s. 49–55) mluví nejméně o dvou doplňujících se postupech, které vedou k novým myšlenkám ve výzkumu – ideální typy a analogie.

O ideálních typech jsme mluvili již v úvodní kapitole. Připomeňme, že se jedná o myšlenkový obraz, který vzniká z našich pozorování tím, že stupňujeme a slučujeme určité pozorované rysy jevu do jakési ideální konfigurace (Weber, 1998). Například na základě pozorování určitých ekonomických vztahů může vzniknout ideální typ liberální tržní ekonomiky, který stupňuje svobodu účastníků a jejich racionalitu v ekonomických vztazích. Ovšem na základě týchž pozorování může být definován také ideální typ marxistické kapitalistické ekonomiky, který stupňuje nerovnost účastníků ekonomických vztahů a jejich vykořisťující charakter. Sama volba hledisek, které budeme stupňovat a propojovat, je věcí zájmu výzkumníka.

I o analogiích již vlastně byla řeč, byť jen nepřímou. Analogie nám umožňují přenést modely, struktury či mechanismy z jednoho oboru do druhého. Definice analogie proto odpovídá definici metaforického pojmu z páté kapitoly, poněvadž kognitivně propojuje dvě odlišné oblasti naší zkušenosti. Příklady plodných analogií či metafor, které posunuly výzkum v daném oboru, je celá řada, jen namátkou zmiňujeme, že Darwinovy zákony z biologie se uplatnily v ekonomii či politologii, kybernetické modely si našly cestu do biologie, ve fyzice se výzkum elektrických jevů opíral o znalosti tepelných jevů a že v historii umění se architektura gotické katedrály chápala pomocí analogie s teologickým dílem *Summa* sv. Tomáše Akvinského (tamtéž, s. 54). Tyto „vědecké metafory“ fungují podle autorů jako „miniaturní teorie“, které umožňují odhalovat strukturální podobnosti a zásobují nás nesčetnými otázkami a hypotézami hodnými vědeckého přezkoumání (tamtéž, s. 55).

Představený obraz logiky výzkumu nám pomáhá ujasnit si, podle čeho si vybíráme určitou metodologii a metodu pro vlastní výzkum. Tuto volbu nelze představit lineárně. Nejenže závisí na výzkumné otázce, teorii či typu dat, nýbrž současně také spoluurčuje, jakou otázku si klademe, jakou teorii volíme a na jaká data se zaměříme. Ačkoli se v metodologických diskusích často odlišuje výzkum motivovaný otázkou (*question-driven research*) od výzkumu motivovaného metodou (*method-driven research*), v praxi se tento rozdíl stírá. Metoda je určující do té míry, že výzkumník zvládá pouze omezený, obvykle dosti nízký počet metodologických postupů a že otázka často vyplývá z bílých míst zanechaných stávajícími metodologickými postupy. Otázka je určující do té míry, v níž jsou naše obory empirickými vědami, které chtějí řešit reálné politické problémy.

9.5 Závěr

Předchozí diskuse obecných otázek výzkumné praxe možná otřásla vírou v racionalitu vědy některých čtenářů. O přijetí výzkumného poznatku nerozhoduje jeho objektivně prokázaný přínos, nýbrž skupina lidí, která ani není schopna jednoznačně stanovit kritéria svého rozhodování. Rétorika výzkumné zprávy zdaleka není jen okrajovou záležitostí či zbytným obalem, v němž bychom pouze přinášeli výsledky výzkumu, o něž v konečném důsledku jde. Jedná se naopak o jedno z klíčových kritérií při posuzování výzkumu. A konečně logika výzkumu není sama příliš logická, opírá se o řadu intuicí,

myšlenkových skoků a metafor, které se až zpětně snažíme disciplinovat racionálním přezkoumáváním.

Pocit zdánlivé iracionality výzkumné praxe souvisí jednak s pozitivistickým zúžením pojmu racionality na formálnělogické odvozování a instrumentální jednání jednotlivce a jednak s rovněž pozitivistickým a do velké míry úspěšným pokusem prezentovat tuto zúženou racionalitu jako základní měřítko lidské praxe. Praxe potom není poměřována racionalitou v jejím plném slova smyslu (který zahrnuje racionalitu komunikační a sociální), nýbrž pouze její zmrzačenou modlou.

Odmítnutí této pozitivistické redukce neznamená, že bychom odmítali racionalitu nebo popírali nesporné úspěchy zúženého pojetí racionality při řešení některých otázek. Například se domníváme navzdory tomu, co jsme si řekli o logice výzkumu, že má smysl před zahájením výzkumu zpracovat výzkumný projekt, v němž jsou detailně naplánovány jednotlivé výzkumné kroky. Tento plán má svůj význam, i když je zřejmé, že většinou nebude dodržen. Jeho význam nespočívá pouze v tom, že takový plán vyžadují grantové agentury a komise přijímající do doktorského studia, nýbrž především v tom, že jeho zpracování přiměje výzkumníka, aby se do hloubky zamyslel nad otázkami a souvislostmi, které vyvstávají ze zkoumaného problému. Plánování je proto důležitější než výsledný plán. Při plánování hraje ono zúžené pojetí racionality svoji nezastupitelnou a mimořádně užitečnou roli.

Tuto roli však přestává hrát v okamžiku, kdy odchylky výzkumné praxe od plánu výzkumu nejsou brány jako něco nevyhnutelného, nýbrž jako selhání výzkumníka, které souvisí buď s chybami ve výzkumu, nebo s chybami plánu. Cílem naší závěrečné diskuse obecných otázek výzkumu bylo nejen poskytnout několik praktických rad, ale také varovat před rozšířenými pozitivistickými mýty, které výzkumnou praxi poškozují. Na úplný závěr přejeme čtenáři hodně plodných nápadů a výdrže při jejich převádění do výzkumu.

Doporučená četba

Diskusi o hodnocení kvalitativního výzkumu i další úvahy o výhodách a nevýhodách kvalitativního výzkumu nalezneme ve zprávě americké National Science Foundation (Ragin, Nagel a White, 2004). Sociální charakter vědy objasňuje sociologie vědy, inspirativní vhled nabízí například Bourdieu (2004). Základní informace k rétorice a stylu akademického psaní najdeme v učebnicích metodologie (Creswell, 1998; Gray, 2004), v praxi je třeba se seznámit se standardy jednotlivých oborů, časopisů či nakladatelství. Cenné

úvahy nad logikou výzkumu přinášejí Bourdieu, Chamboredon a Passeron (1991).

Otázky

- V čem spočívají úskalí objektivního hodnocení výzkumu?
- Jak se liší logika a rétorika výzkumu?
- Jak by měla vypadat struktura standardního vědeckého článku?
- Co je *ars inveniendi*? Jaké jsou jeho důsledky pro výzkumnou praxi? Jak ho můžeme praktikovat?

Literatura

- Abélès, M.: *La vie quotidienne au Parlement européen*. Paris, Hachette 1992.
- Abélès, M., Bellier, I., MacDonald, M.: *Approche anthropologique de la Commission européenne / An Anthropological Approach to the European Commission*. Brussels, European Commission 1993.
- Abélès, M., Jeudy, H.-P. et al.: *Anthropologie du politique*. Paris, Armand Colin 1997.
- Abélès, M.: *Un Ethnologue à l'Assemblée*. Paris, Odile Jacob 2000.
- Anderson, J., O'Dowd, L., Wilson, T. M. et al.: *New Borders for a Changing Europe. Cross-Border Cooperation and Governance*. London/Portland, Frank Cass 2003.
- Anderson, R. D. Jr.: The Causal Power of Metaphor: Cueing Democratic Identities in Russia and Beyond. In: Beer, F. A., De Landtsheer, Ch. et al.: *Metaphorical World Politics*. East Lansing, Michigan State University Press 2004, s. 91–110.
- Andrle, V.: Killed by Normalisation: Communist Government Insiders' View of the Old Regime. *The Masaryk Journal*, 2000, vol. 3, no. 1, s. 167–177.
- Andrle, V.: Czech Dissidents: a Classically Modern Community. In: Humphrey, R., Miller, R., Zdravomyslova, E. et al.: *Biographical Research in Eastern Europe: Altered Lives and Broken Biographies*. London, Ashgate 2002.
- Aristotelés: *Etika Nikomachova*. Praha, Rezek 1996.
- Bach, M.: *Bürokratisierung Europas. Verwaltungseliten, Experten und politische Legitimation in Europa*. Frankfurt am M./New York, Campus 1999.
- Bach, M., Lahusen, Ch., Vobruba G. et al.: *Europe in Motion. Social Dynamics and Political Institutions in an Enlarging Europe*. Berlin, Sigma 2006.
- Bachelard, G.: *La formation de l'esprit scientifique. Contribution à une psychanalyse de la connaissance objective*. Paris, Vrin 1970.
- Barker, Ch., Galasiński, D.: *Cultural Studies and Discourse Analysis: A Dialogue on Language and Identity*. London, Sage 2001.
- Barša, P., Císař, O.: *Levice v postrevoluční době: Občanská společnost a nová sociální hnutí v radikální politické teorii 20. století*. Brno, CDK 2004.
- Beer, F. A., De Landtsheer, Ch. et al.: *Metaphorical World Politics*. East Lansing, Michigan State University Press 2004.
- Bellier, I.: *L'ENA comme si vous y étiez*. Paris, Seuil 1993.
- Bellier, I., Wilson, T. M. et al.: *An Anthropology of the European Union. Building, Imagining and Experiencing the New Europe*. Oxford/New York, Berg 2000.
- Bendix, R.: *Nation-Building and Citizenship: Studies of Our Changing Social Order*. Berkeley, University of California Press 1977.
- Bendix, R.: *Kings or People: Power and the Mandate to Rule*. Berkeley – Los Angeles, University of California Press 1978.
- Bennett, A.: Case Study Methods: Design, Use and Comparative Advantages. In: Sprinz, D. F., Wolinsky-Nahmias, Y. et al.: *Models, Numbers, and Cases: Methods for Studying International Relations*. Ann Arbor, University of Michigan Press 2004, s. 19–55.

- Bennett, A., Elman, C.: Qualitative Methods: The View From the Subfields. *Comparative Political Studies*, 2007, vol. 40, no. 2, s. 111–121.
- Bennett, A., George, L. A.: Case Studies and Process Tracing in History and Political Science: Similar Strokes for Different Foci. In: Elman, C., Elman, M. F. et al.: *Bridges and Boundaries: Historians, Political Scientists, and the Study of International Relations*. Cambridge, MIT Press 2001.
- Bertaux, D.: *Le récit de vie*. 2nd edition, Paris, Armand Colin 2005.
- Bertaux, D., Kohli, M.: The Life Story Approach: A Continental View. *Annual Review of Sociology*; 1984, vol. 10, s. 215–237.
- Beverly, J.: Testimonio, Subalternity, and Narrative Authority. In: Denzin, N. K., Lincoln, Y. S. et al.: *Handbook of Qualitative Research*. 2nd ed. Thousand Oaks, Sage 2000, s. 555–565.
- Billig, M.: *Arguing and Thinking: a rhetorical approach to social psychology*. 2nd ed. Cambridge, Cambridge University Press 1996.
- Boissevain, J., Friedl, J. et al.: *Beyond the Community: Social Process in Europe*. The Hague, University of Amsterdam 1975.
- Bonnet, J.: Ethnobiographie. In: Mucchielli, A. et al.: *Dictionnaire des méthodes qualitatives en sciences humaines et sociales*. Paris, Armand Colin 1996, s. 63–67.
- Bornat, J.: Oral History. In: Seale, C., Gobo, G., Gubrium, J. F., Silberman, D. et al.: *Qualitative Research Practice*. London, Sage 2004, s. 34–47.
- Borneman, J.: *Subversions of International Order. Studies in the Political Anthropology of Culture*. State University of New York Press 1998.
- Borneman, J., Fowler, N.: Europeanization. *Annual Review of Anthropology*, 1997, vol. 26, s. 487–514.
- Bourdieu, P.: *In other words. Essays towards a reflexive sociology*: Stanford, Stanford University Press 1990.
- Bourdieu, P.: Comprendre. In: Bourdieu, P. et al. : *La misère du Monde*, Paris, Seuil 1993, s. 903–939.
- Bourdieu, P.: L'illusion. In: *Raisons Pratiques. Sur la théorie de l'action*. Paris, Seuil 1994, s. 81–89.
- Bourdieu, P.: *Science of Science and Reflexivity*. London, Polity 2004.
- Bourdieu, P., Chamboredon, J.-C., Passeron, J.-C.: *Le métier de sociologue. Préables épistémologiques*. Čtvrté vydání. Paris, Mouton 1983.
- Bourdieu, P., Chamboredon, J.-C., Passeron, J.-C.: *The Craft of Sociology. Epistemological Preliminaries*. Berlin, New York, Walter de Gruyter 1991.
- Boyчук Duchscher, J. E., Morgan, D.: Grounded theory: reflections on the emergence vs. Forcing debate. *Journal of Advanced Nursing*, 2004, vol. 48, no. 6, s. 605–612.
- Burke, K.: *A Grammar of Motives*. New York, Prentice Hall 1945.
- Cameron, L.: Operationalising „metaphor“ for applied linguistic research. In: Cameron, L., Low, G. et al.: *Researching and Applying Metaphor*. Cambridge, Cambridge University Press 1999a, s. 3–28.
- Cameron, L.: Identifying and describing metaphor in spoken discourse data. In: Cameron, L., Low, G. et al.: *Researching and Applying Metaphor*. Cambridge, Cambridge University Press 1999b, s. 105–134.
- Cameron, L., Low, G. et al.: *Researching and Applying Metaphor*. Cambridge. Cambridge University Press 1999.
- Campbell, D.: *Writing Security*. 2nd ed. Manchester, Manchester University Press 1998.

- Campbell, D. T.: Degrees of Freedom and the Case Study. *Comparative Political Studies*, 1975, vol. 8, no. 2, s. 178–193.
- Clayman, S. E., Gill, V. T.: Conversation Analysis. In: Hardy, M., Bryman, A. et al.: *Handbook of Data Analysis*. London, Sage 2004, s. 589–606.
- Cohen, S. et al.: *L'Art d'interviewer les dirigeants*. Paris, PUF 1999.
- Collier, D.: The Comparative Method: Two Decades of Change. In: Rustow, D. A., Kenneth, P. et al.: *Comparative Political Dynamics: Global Research Perspectives*. New York, Harper Collins 1991, s. 7–31.
- Collier, D., Mahoney, J.: Insights and Pitfalls: Selection Bias in Qualitative Research. *World Politics*, 1996, vol. 49, no. 1, s. 56–92.
- Collier, R. B., Collier, D.: *Shaping the Political Arena*. Notre Dame, University of Notre Dame 1991.
- Corbin, J., Strauss, A.: Grounded Theory Research: Procedures, Canons, and Evaluative Criteria. *Qualitative Sociology*, 1990, vol. 13, no. 1, s. 3–21.
- Cortazzi, M., Jin, L.: Bridges to learning: Metaphors of teaching, learning and language. In: Cameron, L., Low, G. et al.: *Researching and Applying Metaphor*. Cambridge, Cambridge University Press 1999, s. 149–176.
- Coulon, A.: *Ethnomethodology*, Qualitative Research Methods, vol. 36, London, Sage 1995.
- Creswell, J. W.: *Qualitative inquiry and research design: choosing among five traditions*. Thousand Oaks, Sage 1998.
- Creswell, J. W.: *Qualitative Inquiry and Research Design: Choosing among Five Traditions*. Thousand Oaks, Sage 2002.
- Dahl, R. A.: *Who Governs? Democracy and Power in an American City*: New Haven, Yale University Press 1961.
- Dallek, R.: Lyndon Johnson and Vietnam: The Making of a Tragedy. *Diplomatic History*, 1996, vol. 20, no. 2, s. 147–162.
- De Cillia, R., Reisigl, M., Wodak, R.: The discursive construction of national identities. *Discourse and Society*, 1999, vol. 10, no. 2, s. 149–173.
- De Landtsheer, Ch., De Vrij, I.: Talking about Srebrenica and Dutchbat. How Metaphors Change during Crisis. In: Beer, F. A., De Landtsheer, Ch. et al.: *Metaphorical World Politics*. East Lansing, Michigan State University Press 2004, s. 163–192.
- Delhey, J.: Das Abenteuer der Europäisierung. Überlegung zu einem soziologischen Begriff europäischer Integration und zur Stellung der Soziologie zu den Integration Studies. *Soziologie*, 2005, vol. 34, no. 1, s. 7–27.
- Denzin, N. K.: *Interpretive Biography*. Newbury Park, Sage 1989a.
- Denzin, N. K.: *Interpretive Interactionism*. Newbury Park, Sage 1989b.
- Doty, R. L.: Foreign Policy as Social Construction: A Post-Positivist Analysis of U. S. Counterinsurgency Policy in the Philippines. *International Studies Quarterly*, 1993, vol. 37, no. 3, s. 297–320.
- Drulák, P.: *Teorie mezinárodních vztahů*. Praha, Portál 2003.
- Drulák, P.: *Metaphors Europe Lives By: Language and Institutional Change of the European Union*. EUI Working Papers, SPS No. 2004/15, Florence, European University Institute 2004.
- Drulák, P.: Co nám metafory mohou říct o politice? *Mezinárodní politika* 2/29, 2005, s. 4–5.
- Drulák, P.: Motion, Container and Equilibrium: Metaphors in the Discourse about European Integration. *European Journal of International Relations*, 2006a, vol. 12, no. 4, s. 499–531.
- Drulák, P.: Svět jako metafora. *Mezinárodní vztahy*; 4/2006, s. 67–80.

- Drulák, P.: Identifying and Assessing Metaphors: The Discourse on EU Reform. In: Carver, T., Pikalo, J. et al.: *Metaphor in Political Science*. London, Routledge 2008, v tisku.
- Eakin, P. J.: Breaking Rules: The Consequences of Self-Narration. *Biography. An Interdisciplinary Quarterly*; 2001, vol. 24, no. 1, s. 113–128.
- Eckstein, H.: Case Study and Theory in Political Science. In: Greenstein, F. I., Polsby, N. W. et al.: *The Handbook of Political Science*. Reading, Addison-Wesley 1975, s. 79–138.
- Elster, J.: *Nuts and Bolts for the Social Sciences*. New York, Cambridge University Press 1999.
- Etzioni, A., Dubow, F.: *Comparative Perspectives: Theories and Methods*. Boston, Little, Brown 1970.
- Evans-Pritchard, E. E.: The Nuer of the Southern Sudan. In: Fortes, M., Evans-Pritchard, E. E. et al.: *African Political Systems*, Oxford, Oxford University Press 1940.
- Fairclough, N.: *Discourse and Social Change*. Cambridge, Polity Press 1992.
- Fairclough, N.: Critical discourse analysis as a method in social scientific research. In: Wodak, R., Meyer, M. J. et al.: *Methods of Critical Discourse Analysis*. London, Sage 2001, s. 122–137.
- Fairclough, N.: *Analysing Discourse: Textual analysis for social research*. New York, Routledge 2003.
- Favell, A.: The Europeanisation of Immigration Politics. *European Integration Online Papers*, 1998, vol. 2, no. 10, [francouzská verze in *Culture et conflits*, déc. 2000, s. 153–185].
- Ferry, G.: Histoire de vie ou légende de soi? In: Filloux, J.-C. et al.: *Analyse d'un récit de vie*. Paris, Presses Universitaires de France 2005.
- Flyvbjerg, B.: Five Misunderstandings About Case-Study Research. *Qualitative Inquiry*, 2006, vol. 12, no. 2, s. 219–245.
- Fontana, A., Frey, J. H.: The Interview: From Structured Questions to Negotiated Text. In: Denzin, N. K., Lincoln, Y. S. et al.: *Handbook of Qualitative Research*. Druhé vydání. Thousand Oaks, Sage 2000, s. 645–672.
- Foucault, M.: *La volonté de savoir*. Paris, Gallimard 1976.
- Foucault, M.: *Diskurs, autor, genealogie*. Praha, Nakladatelství Svoboda 1994.
- Foucault, M.: *Archeologie vědění*. Praha, Herrman & synové 2002.
- Gadamer, H.-G.: *Wahrheit und Methode: Grundzüge einer philosophischen Hermeneutik*. Tübingen, J. C. B. Mohr 1960/1990.
- Geddes, B.: How the Cases You Choose Affect the Answers You Get. *Political Analysis*, 1990, vol. 2, no. 1, s. 131–149.
- Geertz, C.: *Interpretace kultur. Vybrané eseje*. Praha, SLON, Sociologické nakladatelství 2000.
- Geertz, C.: *The Interpretation of Cultures. Selected Essays*. New York, Basic Books 1973.
- Gentner, D., Wolff, P.: Metaphor and Knowledge Change. In: Dietrich, E., Markman, A. et al.: *Cognitive dynamics: Conceptual change in humans and machines*. Mahwah, NJ, Lawrence Erlbaum Associates 2000, s. 295–342.
- Georgakakis, D. et al.: *Les métiers de l'Europe politique. Acteurs et professionnalisations de l'Union européenne*. Strasbourg, Presses universitaires de Strasbourg 2002.
- Georgakakis, D., de Lassalle, M.: Les directeurs généraux de la Commission européenne. Premiers éléments d'une enquête prosopographique, *Regards sociologiques*, 2004, no. 27–28, s. 6–69.
- George, A. L.: Case Studies and Theory Development: The Method of Structured, Focused Comparison. In: Lauren, P. G. et al.: *Diplomacy: New Approaches in History, Theory and Policy*. New York, Free Press 1979, s. 43–68.

- George, A., McKeown, T.: Case Studies and Theories of Organizational Decision Making. In: Coulam, R. F., – Smith, R. A. et al.: *Advances in Information Processing in Organizations: A Research Annual on Public Organizations*, vol. 2. Greenwich, CT, JAI Press 1985, s. 21–58.
- George, A. L., Bennett, A.: *Case studies and theory development in the social sciences*. Cambridge, MIT Press 2005.
- Glaser, B.: Constructivist Grounded Theory? *Forum Qualitative Social Research*, 2002a, vol. 3, no. 3.
- Glaser, B.: Conceptualization: On Theory and Theorizing Using Grounded Theory. *International Journal of Qualitative Methods*, 2002b, vol. 1, no. 2, s. 1–31.
- Glaser, B.: Naturalist Inquiry and Grounded Theory. *Forum Qualitative Social Research*, 2004, vol. 5, no. 1.
- Glaser, B. G.: *Theoretical Sensitivity: Advances in the Methodology of Grounded Theory*. Mill Valley, Sociology Press 1978.
- Glaser, B. G., Strauss, A.: *The Discovery of Grounded Theory*. London, Weidenfeld and Nicolson 1967.
- Goddard, V. A., Llobera, J. R., Shore, C. et al.: *The Anthropology of Europe. Identities and Boundaries in Conflict*. Oxford, Berg 1994.
- Goertz, G., Mahoney, J.: Scope in Case Study Research, 2006.
- Goldman, M.: *Imperial Nature: The World Bank and Struggles for Social Justice in the Age of Globalization*. New Haven, Yale University Press 2005.
- Goldstone, J. A.: Methodological Issues in Comparative Macrosociology. *Comparative Social Research*, 1997, vol. 16, s. 107–120.
- Good, C.: The European Debate in and between Germany and Great Britain. In: Andreas, M. et al.: *Attitudes Towards Europe: Language in the unification process*. Aldershot, Ashgate 2001, s. 151–178.
- Gormley-Heenan, C.: Chameleonic Leadership: Towards a New Understanding of Political Leadership During the Northern Ireland Peace Process. *Leadership* 2/53, 2006, s. 53–75.
- Gray, D. E.: *Doing Research in the Real World*. London, Sage 2004.
- Guiraudon, V. et al.: Sociologie de l'Europe. Special issue. *Culture et conflits*, déc., 2000.
- Guiraudon, V.: The EU through European's Eyes: Political Sociology and EU Studies. *European Union Studies Association Review*, 2006, vol. 19, no. 1. Dostupné na [www: http://www.estudies.org](http://www.estudies.org).
- Gumperz, J. J.: Types of Linguistic Communities. In: Joshua A. Fishman, (ed)., *Readings in the Sociology of Language*. The Hague, Mouton Publishers 1968, s. 460–472.
- Gumperz, J. J.: The Speech Community. In: Giglioli, P. P. et al.: *Language and Social Context*. London, Penguin Books 1968/1972, s. 219–231.
- Gumperz, J. J.: Introduction. In: Gumperz, J. J., Hymes, D. et al.: *Directions in Sociolinguistics: the ethnography of communication*. New York, Holt, Rinehart and Winston, Inc. 1972, s. 1–25.
- Hall, R. B.: The Discursive Demolition of the Asian Development Model. *International Studies Quarterly*, 2003, vol. 47, no. 1, s. 71–99.
- Hamel, J., Divour, S., Fortin, D.: *Case Study Methods*. London, SAGE Publications 1993.
- Hammersley, M.: *Discourse Analysis: A Bibliographical Guide*. 2002. Dostupné na [www: http://www.tlrp.org/rcbn/capacity/Activities/Themes/In-depth/guide.pdf](http://www.tlrp.org/rcbn/capacity/Activities/Themes/In-depth/guide.pdf).
- Hammersley, M.: Conversation analysis and discourse analysis: methods or paradigms? *Discourse and Society*, 2003, vol. 14, no. 6, s. 751–781.

- Hansen, L.: *Security as Practice. Discourse analysis and the Bosnian war*. London, Routledge 2006.
- Hardy, C., Harley, B., Phillips, N.: Discourse Analysis and Content Analysis: Two Solitudes? *Newsletter of the American Political Science Association Organized Section on Qualitative Methods*, 2004, vol. 2, no. 1, s. 19–22.
- Heidenreich, M. et al.: *Die Europäisierung sozialer Ungleichheit. Zur transnationalen Klassen- und Sozialstrukturanalyse*. Frankfurt/New York, Campus Verlag 2006.
- Hendl, J.: *Kvalitativní výzkum: základní metody a aplikace*. Praha, Portál 2005.
- Henning, E., van Rensburg, W., Smit, B.: *Finding Your Way in Qualitative Research*. Pretoria, Van Schaik 2004.
- Herrmann, R. K., Risse, T., Brewer, M. B. et al.: *Transnational Identities. Becoming European in the EU*. Lanham (etc.), Rowman & Littlefield 2006.
- Heritage, J., Greatbatch, D.: Generating Applause: A Study of Rhetoric and Response at Party Political Conferences. *American Journal of Sociology*, 1986, vol. 92, no. 1, s. 110–157.
- Hettlage, R., Müller, H.-P. et al.: *Die europäische Gesellschaft*. Konstanz, UVK 2006.
- Hollis, M., Smith, S.: *Mezinárodní vztahy: výklad a porozumění*. Brno, Centrum pro studium demokracie a kultury 2000.
- Hooghe, L.: *The European Commission and the Integration of Europe: Images of Governance*. Cambridge, Cambridge University Press 2002.
- Hülse, R.: *Metaphern der EU-Erweiterung als Konstruktion europäischer Identität*. Baden-Baden, Nomos Verlagsgesellschaft 2003.
- Hymes, D. et al.: *Reinventing Anthropology*. New York, Random House 1972.
- Chamberlayne, P., Rustin, M., Wengraf, T. et al.: *The Turn to Biographical Methods in Social Science*. London, Sage 2000.
- Chan, S., Safran, W.: Public Opinion as a Constraint against War: Democracies' Responses to Operation Iraqi Freedom. *Foreign Policy Analysis*, 2006, vol. 2, no. 2, s. 137–156.
- Chanfrault-Duchet, M.-F.: Le système interactionnel du récit de vie. *Sociétés*, 1988, no. 18, s. 26–31.
- Chanfrault-Duchet, M.-F. Narrative Structures, Social Models, and Symbolic Representation in the Life Story. In: Berger Gluck, S., Patai, D. et al.: *Women's Words: The Feminist Practice of Oral History*. New York, Routledge 1991, s. 77–99.
- Charmaz, K.: Grounded Theory in the 21st Century – Applications for Advancing Social Justice Studies. In: Denzin, N. K., Lincoln, Y. S. et al.: *The Sage Handbook of Qualitative Research – Third Edition*. Sage, London 2005, s. 507–536.
- Checkel, J. T.: International Institutions and Socialization in Europe: Introduction and Framework. *International Organizations*, 2005, no. 59, s. 801–826.
- Checkel, J. T. et al.: *International Institutions and Socialization in Europe*. Cambridge, Cambridge University 2007.
- Chilton, P.: *Security Metaphors: Cold War Discourse from Containment to Common House*. New York, Peter Lang 1996.
- Chilton, P., Lakoff, G.: Foreign Policy by Metaphor. In: Schäffner, Ch., Wenden, A. L. et al.: *Language and Peace*. Aldershot, Dartmouth 1995, s. 37–60.
- Christiansen, T.: Reconstructing European Space: From Territorial Politics to Multilevel Governance. In: Joergensen, K. E. et al.: *Reflective Approaches to European Governance*. London, MACMILLAN 1997, s. 51–68.
- Joana, J., Smith, A.: *Les commissaires européens. Technocrates, diplomates ou politiques?* Paris, Presses de Sciences Po. 2002.

- Joana, J., Smith, A.: The Politics of collegiality: the non-portfolio dimension. In: Smith, A. et al.: *Politics and the European Commission. Actors, interdependence, legitimacy*. London/New York, Routledge 2004, s. 30–46.
- Jones-Luong, P.: *Institutional Change and Political Continuity in Post-Soviet. Central Asia*. New York, Cambridge University Press 2002.
- Kaderka, P.: Etnické kategorizování v médiích. *Vesmír*, 2002, vol. 81, no. 2, s. 247–248.
- Kauppi, N.: Elements for a Structural Constructivist Theory of Politics and of European Integration. Harvard University, Center for European Studies, Working Paper Series 104, 2003. Dostupné na www: <http://www.ces.fas.harvard.edu/publications/docs/pdfs/kauppi104.pdf>
- Keck, M. E., Sikkink, K.: *Activists Beyond Borders – Advocacy Networks in International Politics*. London, Cornell University Press 1998.
- King, G., Keohane, R. O., Verba, S.: *Designing Social Inquiry: Scientific Inference in Qualitative Research*. Princeton, Princeton University Press 1994.
- Kezar, A.: Consequences of Radical Change in Governance: A Grounded Theory Approach. *The Journal of Higher Education*, 2005, 76/6, s. 634–668.
- König-Archibugi, M.: Explaining Government Preferences for Institutional Change in EU Foreign and Security Policy. *International Organization*, 2004, vol. 54, no. 1, s. 137–174.
- Laclau, E., Mouffe, Ch.: *Hegemony and Socialist Strategy*. Druhé vydání (první vydání vyšlo v roce 1985). Londýn, Verso 2001.
- Laffey, M., Weldes, J.: Methodological Reflections on Discourse Analysis. *Newsletter of the American Political Science Association Organized Section on Qualitative Methods*, 2004, vol. 2, no. 1, s. 28–30.
- Lakoff, G.: The contemporary theory of metaphor. In: Ortony, A. et al.: *Metaphor and Thought*. Second Edition, Cambridge, Cambridge University Press 1993, s. 202–251.
- Lakoff, G.: *Moral Politics: What Conservatives Know That Liberals Don't*. Chicago, Chicago University Press 1996.
- Lakoff, G., Johnson, M.: *Metafory; kterými žijeme*. Brno, Host 2002/1980.
- Lakoff, G., Turner, M.: *More Than Cool Reason: A Field Guide to Poetic Metaphor*. Chicago, Chicago University Press 1989.
- Lasswell, H. D.: The Future of the Comparative Method. *Comparative Politics*, 1968, vol. 1, no. 1, s. 3–18.
- Laver, M., Garry, J.: Estimating Policy Positions from Political Texts. *American Journal of Political Science*, 2000, vol. 44, no. 3, s. 619–634.
- Legro, J.: Which Norms Matter? Revisiting the „Failure“ of Internationalism. *International Organization*, 1997, vol. 51, no. 1, s. 31–64.
- Lévi-Strauss, C.: *Tristes tropiques*, Paris, Plon 1955.
- Lieberson, S.: Small Ns and Big Conclusions. *Social Forces*, 1991, vol. 70, s. 307–320.
- Lieberson, S.: More on the Uneasy Case for Using Mill-Type Methods in Small-N Comparative Studies. *Social Forces*, 1994, vol. 72, s. 1225–1237.
- Lijphart, A.: Comparative Politics and the Comparative Method. *American Political Science Review*, 1971, vol. 65, s. 682–693.
- Lijphart, A.: Consociation and Federation: Conceptual and Empirical Links. *Canadian Journal of Political Science/Revue canadienne de science politique*, 1979, vol. 12, no. 3, s. 499–515.
- Low, G.: Validating metaphor research projects. In: Cameron, L., Low, G. et al.: *Researching and Applying Metaphor*. Cambridge, Cambridge University Press 1999, s. 48–68.

- Luoma-aho, M.: „Arm“ versus „pillar“: the politics of metaphors of the Western European Union at the 1990–91 Intergovernmental Conference on Political Union. *Journal of European Public Policy*, 2004, vol. 11, no. 1, s. 106–127.
- MacDonald, S. et al.: *Inside European Identities. Ethnography in Western Europe*. Providence/Oxford, Berg 1993.
- Mackie, T., Marsh, D.: The Comparative Method. In: Marsh, D., Stoker, G. et al.: *Theory and Methods in Political Science*. Houndmills, Macmillan 1995, s. 173–188.
- Mahoney, J.: Nominal, Ordinal, Narrative Appraisal in Macrocausal Analysis. *American Journal of Sociology*, 1999, vol. 104, s. 1154–1196.
- Mahoney, J.: Beyond Correlational Analysis: Recent Innovations in Theory and Method. *Sociological Forum*, 2001, vol. 16, no. 3, s. 575–593.
- Mahoney, J.: Strategies of Causal Assessment in Comparative Historical Analysis. In: Mahoney, J., Rueschemeyer, D. et al.: *Comparative Historical Analysis in the Social Sciences*. Cambridge, Cambridge University Press 2003, s. 373–404.
- Mahoney, J., Rueschemeyer, D.: Comparative Historical Analysis: Achievements and Agendas. In: Mahoney, J., Rueschemeyer, D. et al.: *Comparative Historical Analysis in the Social Sciences*. Cambridge, Cambridge University Press, 2003, s. 3–36.
- McNabb, D. E.: *Research Methods for Political Science: Quantitative and Qualitative Methods*. London, Sharpe 2004.
- McNabb, D. E.: The Interpretive Approach II: Ethnographic Methods. In: *Research Methods for Political Science. Quantitative and Qualitative Methods*. New York, Sharpe 2004, s. 398–415.
- McRobbie, A.: *Aktuální témata kulturních studií*. Praha, Portál 2006.
- Merano, J. D.: *Framing Europe. Attitudes to European Integration in Germany, Spain, and the United Kingdom*. Princeton, Princeton University Press 2003.
- Mies, M.: Towards a Methodology of Women’s Studies. *ISS Occasional Papers*, 1979, no. 77.
- Milliken, J. L.: Metaphors of Prestige and Reputation in American Foreign Policy and American Realism. In: Beer, F. A., Harriman, R. et al.: *Post-Realism: the rhetorical turn in international relations*. East Lansing, Michigan State University Press 1996, s. 217–238.
- Milliken, J. L.: The Study of Discourse in International Relations: A Critique of Research and Methods. *European Journal of International Relations*, 1999, vol. 5, no. 2, s. 225–254.
- Milliken, J. L.: *The social construction of the Korean War: Conflict and its possibilities*. Manchester, Manchester University Press 2001.
- Mitchell, R. B., Bernauer, T.: Empirical Research on International Environmental Policy: Designing Qualitative Case Studies? *Journal of Environment and Development*, 1998, vol. 7, no. 1, s. 4–31.
- Mitchell, R. B., Bernauer, T.: Beyond Story-Telling: Designing Case Study Research in International Environmental Policy. In: Sprinz, D. F., Wolinsky-Nahmias, Y. et al.: *Models, Numbers, and Cases: Methods for Studying International Relations*. Ann Arbor, University of Michigan Press 2004, s. 81–106.
- Moore, B.: *Social Origins of Dictatorship and Democracy: Lord and Peasant in the Making of the Modern World*. Boston, Beacon Press 1966.
- Musolff, A.: Promising to End a War = Language of Peace? The Rhetoric of Allied News Management in the Gulf War, 1991. In: Schäffner, Ch., Wenden, A. L. et al.: *Language and Peace*. Aldershot, Dartmouth 1995, s. 93–110.
- Musolff, A.: *Mirror images of Europe*. München, Iudicium 2000.

- Musolff, A.: The Metaphorisation of European Politics: *Movement on the Road to Europe*. In: Musolff, A. et al.: *Attitudes Towards Europe: Language in the unification process*. Aldershot, Ashgate 2001, s. 179–200.
- Nekvapil, J.: Úvodem k monotematickému číslu „Analýza promluv a textů, analýza diskurzu“. *Sociologický časopis*, 2006, vol. 42, no. 2, s. 263–268.
- Neuendorf, K. A.: Content Analysis: A Contrast and Complement to Discourse Analysis. *Newsletter of the American Political Science Association Organized Section on Qualitative Methods*, 2004, vol. 2, no. 1, s. 33–36.
- Nichols, E.: Skocpol on Revolution. *Comparative Social Research*, 1986, vol. 9, s. 163–186.
- Nicholson, Sir, H.: *Diplomacy*: 3rd ed. London, Oxford, New York, Oxford University Press 1969.
- Nohlen, D.: Typus/Typologie. In: Kritiz, J., Nohlen, D., Schultze, R.-O. et al.: *Lexikon der Politik. Band 2. Politikwissenschaftliche Methoden*. München, Verlag C. H. Beck 1994, s. 492–494.
- Odell, J. S.: Case Study Methods in International Political Economy. In: Sprinz, D. F., Wolinsky-Nahmias, Y. et al.: *Models, Numbers, and Cases: Methods for Studying International Relations*. Ann Arbor, University of Michigan Press 2004, s. 56–85.
- O'Dowd, L., Wilson, T. M. et al.: *Borders, Nations and States. Frontiers of Sovereignty in the New Europe*. Aldershot, Avebury 1996.
- Ortony, A. et al.: *Metaphor and Thought*. Second Edition, Cambridge, Cambridge University Press 1993.
- ÓTuathail, G.: Theorizing practical geopolitical reasoning: the case of the United States' response to the war in Bosnia. *Political Geography*; 2001, vol. 21, s. 601–628.
- Paige, J. M.: *Agrarian Revolution*. New York, Free Press 1975.
- Parpart, J. L., Conelly, M. P., Barribeau, V. E.: *Theoretical Perspectives on Gender and Development*. Ottawa, International Development Research Centre 2000.
- Peräkylä, A.: Analyzing talk and text. In: Denzin, N. K., Lincoln, Y. S. et al.: *The Sage Handbook of Qualitative Research*. Třetí vydání. London, Sage 2005, s. 869–886.
- Percival, V., Homer-Dixon, T.: Environmental Scarcity and Violent Conflict: The Case of South Africa. *Journal of Peace Research*, 1998, vol. 35, no. 3, Special Issue on Environmental Conflict, s. 279–298.
- Petrie, H. G., Oshlag, R. S.: Metaphor and Learning. In: Ortony, A. et al.: *Metaphor and Thought*. Second Edition, Cambridge, Cambridge University Press 1993, s. 579–609.
- Petrusek, M.: Anthony Giddens – teoretik strukturae a modernity. Doslov ke knize Giddens, Anthony, *Důsledky modernity*. Praha, SLON 1998, s. 159–195.
- Pineau, G., Le Grand, J.-L.: *Les histoires de vie*. Paris, Presses Universitaires de France 1993.
- Potter, J.: Discourse analysis as a way of analysing naturally occurring talk. In: Silverman, D. et al.: *Qualitative research: Theory, method and practice*. London, Sage 1997, s. 145–160.
- Potter, J.: Discourse Analysis. In: Hardy, M., Bryman, A. et al.: *Handbook of Data Analysis*. London, Sage 2004, s. 607–624.
- Potter, J., Wetherell, M.: Analysing Discourse. In: Bryman, A., Burgess, R. G. et al.: *Analysing Qualitative Data*. New York, Routledge 1994, s. 47–66.
- Ragin, Ch.: *The Comparative Method: Moving Beyond Qualitative and Quantitative Strategies*. Berkeley, University of California Press 1987.
- Ragin, Ch.: *Fuzzy-Set Social Science*. Chicago, University of Chicago Press 2000.
- Ragin, Ch., Nagel, J., White, P. et al.: *Workshop on Scientific Foundations of Qualitative Research*. Arlington, National Science Foundation 2004.

- Rapley, T.: Interviews. In: Seale, C., Gobo, G., Gubrium, J. F., Silberman, D. et al.: *Qualitative Research Practice*. London Sage 2004, s. 15–33.
- Raybaut, P.: Récits de vie (méthode de). In: Mucchielli, A. et al.: *Dictionnaire des méthodes qualitatives en sciences humaines et sociales*. Paris, Armand Colin 1996, s. 198–203.
- Reason, P., Bradbury, H. et al.: *Handbook of Action Research: Participative Inquiry and Practice*. London, Sage 2001.
- Risse-Kappen, T.: Public Opinion, Domestic Structure, and Foreign Policy in Liberal Democracies. *World Politics*, 1991, vol. 43, no. 4, s. 479–512.
- Rogers, S. C.: Explorations in Terra Cognita. *American Anthropologist*, 1997, vol. 99, no. 4, s. 717–719.
- Rogowski, D.: The Role of Theory and Anomaly in Social-Scientific Inference. *American Political Review*, 1995, vol. 89, no. 2, s. 467–470.
- Roos, J. P.: The true life revisited: Autobiography and referentiality after the „posts“. *Autobiography*, 1994, vol. 3, no. 1–2, s. 1–16.
- Rosati, J. A., Steven, J. C.: Metaphors of U. S. Global Leadership: The Psychological Dynamics of Metaphorical Thinking during the Carter Years. In: Beer, F. A., De Landsheer, Ch.: *Metaphorical World Politics*. East Lansing, Michigan State University Press 2004, s. 217–236.
- Rosenau, N. J. (ed.): *International Politics and Foreign Policy*. New York, Free Press 1969.
- Rosenthal, G.: Biographical Research. In: Seale, C., Gobo, G., Gubrium, J. F., Silberman, D. et al.: *Qualitative Research Practice*. London, Sage 2004, s. 48–64.
- Ross, G.: *Jacques Delors and European Integration*. New York, Oxford University Press 1995.
- Rueschemeyer, D.: Can One of a Few Cases Yield Theoretical Gains? In: Mahoney, J., Rueschemeyer, D. et al.: *Comparative Historical Analysis in the Social Sciences*. Cambridge, Cambridge University Press 2003, s. 305–336.
- Ruggie, J. G., Kratochwil, F.: International Organization: a State of the Art on an Art of the State. *International Organization*, 1986, vol. 40, no. 4, s. 753–775.
- Rustin, M.: Reflections on the Biographical Turn in Social Science. In: Chamberlayne, P., Rustin, M., Wengraf, T. et al.: *The Turn to Biographical Methods in Social Science*. London, Sage 2000, s. 33–52.
- Řichová, B.: *Přehled moderních politologických teorií*. Praha, Portál 2000.
- Sacks, H.: *Lectures on Conversation: Volumes I and II*. Oxford, Blackwell 1992.
- Savolainen, J.: The Rationality of Drawing Big Conclusions Based on Small Samples: In: Defense of Mill's Methods. *Social Forces*, 1994, vol. 72, s. 1217–1224.
- Seligman, L. G.: The Study of Political Leadership. *The American Political Science Review*, 1950, vol. 44, no. 4, s. 904–915.
- Sewell, W. H. Jr.: Three Temporalities: Toward an Eventful Sociology. In: McDonald, T. J. et al.: *The Historic Turn in the Human Sciences*. Ann Arbor, The University of Michigan Press 1996, s. 245–280.
- Shore, C., Nugent, S. et al.: *Elite Cultures. Anthropological Perspectives*. London/New York, Routledge 2002.
- Schäffner, Ch.: The „Blance“ Metaphor in Relation to Peace. In: Schäffner, Ch., Wenden, A. L. et al.: *Language and Peace*. Aldershot, Dartmouth 1995, s. 75–92.
- Schäffner, C., Wenden, A. L. et al.: *Language and Peace*. Aldershot, Dartmouth 1995.
- Schein, E.: *Organizational Culture and Leadership*. San Francisco, Jossey-Bass Publishers 1985.
- Schnabel, V.: Elites européennes en formation: les étudiants du „collège de Bruges“ et leurs études. *Politix*, 1998, no. 43, s. 33–52.

- Schön, D. A.: Generative metaphor: A perspective on problem-setting in social policy. *Metaphor and Thought*, Second Edition, Cambridge, Cambridge University Press 1993, s. 137–165.
- Schwartzman, H. B.: Ethnography in Organizations. *Qualitative Research Methods*, vol. 27, London, Sage 1993.
- Silverman, D.: *Interpreting Qualitative Data. Methods for Analysing Talk, Text and Interaction*. Druhé vydání. London, Sage 2001.
- Sjoberg, G. et al.: The Case Study Approach in Social Research. In: Feagin, J. R., Orum, A. M., Sjoberg, G. et al.: *A Case for the Case Study*. University of North Carolina Press 1991.
- Skocpol, T.: *States and Social Revolutions*. Cambridge, Cambridge University Press 1979.
- Skocpol, T.: Analyzing Causal Configurations in History: A Rejoinder to Nichols. *Comparative Social Research*, 1986, vol. 9, s. 187–194.
- Skocpol, T., Sommers, M.: The Uses of Comparative History in Macrosocial Inquiry. *Comparative Study of Society and History*, 1980, vol. 22, s. 174–197.
- Smith, A. et al.: *Politics and the European Commission. Actors, interdependence, legitimacy*. London/New York, Routledge 2004.
- Smith, L. M.: Biographical Method. In: Denzin, N. K., Lincoln, Y. S. et al.: *Handbook of Qualitative Research*. London, Sage 1994, s. 286–305.
- Soffer, J.: Oral History and the History of American Foreign Relations. *The Journal of American History*; 1995, vol. 82, no. 2, s. 607–616.
- Sprinz, D. F., Wolinski-Nahmias, Y. et al.: *Models, Numbers and Cases: Methods for Studying International Relations*. Michigan, University of Michigan 2004.
- Stake, R.: *The Art of Case Study Research*. Thousand Oaks, SAGE Publications 1995.
- Stake, R.: Qualitative Case Studies. In: Denzin, N. K., Lincoln, Y. S. et al.: *The Handbook of Qualitative Research*. London, Sage 2005, s. 443–466.
- Sticht, T. G.: Educational uses of metaphor. In: Ortony, A. et al.: *Metaphor and Thought*. Second Edition, Cambridge, Cambridge University Press 1993, s. 621–632.
- Strauss, A.: *Qualitative analysis for Social Scientists*. New York, Cambridge University Press 1987.
- Strauss, A., Corbin, J. et al.: *Grounded Theory in Practice*. London – New Delhi, Sage Publications 1997.
- Strauss, A., Corbinová, J.: *Základy kvalitativního výzkumu*. Brno, Albert Boskovicke 1999.
- Strong, T. B.: Language and Nihilism: Nietzsche's Critique of Epistemology. In: Shapiro, M. J. et al.: *Language and Politics*. Oxford, Basil Blackwell 1976/1984, s. 81–107.
- Swidler, A.: Culture in Action: Symbols and Strategies. *American Sociology Review*, 1986, vol. 51, no. 2, s. 273–286.
- Škaloud, J.: *Metodologie politické vědy*. Praha, Vysoká škola ekonomická 2000.
- Tarrow, S.: *Rebirth or Stagnation? European Studies after*. New York, Social Science Research Council 1989.
- Theakston, K.: Comparative Biography and Leadership in Whitehall. *Public Administration*, 1997, vol. 75, no. 4, s. 651–667.
- Threadgold, T.: Cultural Studies, Critical Theory and Critical Discourse Analysis: Histories, Remembering and Future. *Linguistik online*, 2003, vol. 14, no. 2, s. 5–37.
- Tickner, J. A.: You Just Don't Understand: Troubled Engagements between Feminists and IR Theorists. *International Studies Quarterly*; 1997, vol. 41, no. 4, s. 611–632.

- Tierney, W. G.: Undaunted Courage: Life Story and the Postmodern Challenge. In: Denzin, N. K., Lincoln, Y. S. et al.: *Handbook of Qualitative Research*. Druhé vydání. Thousand Oaks, Sage 2000, s. 537–553.
- Triga, V.: *Europe beyond Brussels: An analysis of everyday discourses in the EU Agencies*, doktorská práce předložená na Department of Political and Social Sciences, Florencie, European University Institute 2007.
- Van Evera, S.: *Guide to Methods for Students of Political Science*. Ithaca, NY, Cornell University Press 1997.
- Vávra, M.: Tři přístupy k analýze diskurzu – neslučitelnost, nebo možnost syntézy? *Miscellanea sociologica*. Sborník příspěvků z 2. doktorandské sociologické konference. Praha, Fakulta sociálních věd UK 2006, s. 49–65.
- Vidich, A., Lyman, S. M.: Qualitative Methods. Their History in Sociology and Anthropology. In: Denzin, N. K., Lincoln, Y. S. et al.: *Handbook of Qualitative Research*. London, Sage 2000, s. 37–84.
- Vincent, J. et al.: *The Anthropology of Politics. A Reader in Ethnography, Theory, and Critique*. Oxford, Blackwell 2002.
- Walker, H., Cohen, B.: Scope Statements: Imperatives for Evaluating Theory. *American Sociological Review*, 1985, vol. 50, no. 3, s. 288–301.
- Waltz, K.: *Theory of International Politics*. New York, McGraw-Hill 1979.
- Weber, M.: *Metodologie, sociologie a politika*. Praha, OIKOYMENH 1998 .
- Wendt, A.: *Social Theory of International Politics*. Cambridge, Cambridge University Press 1999.
- Wetherell, M.: Debates in Discourse Research. In: Wetherell, M., Taylor, S., Yates, S. J. et al.: *Discourse Theory and Practice. A Reader*. London, Sage 2001a, s. 380–399.
- Wetherell, M.: Themes in Discourse Research: The Case of Diana. In: Wetherell, M., Taylor, S., Yates, S. J. et al.: *Discourse Theory and Practice. A Reader*. London, Sage 2001b, s. 14–28.
- Wetherell, M.: Introduction. In: Wetherell, M., Taylor, S., Yates, S. J. et al.: *Discourse Theory and Practice. A Reader*. London, Sage 2001c, s. 1–13.
- Wetherell, M., Taylor, S., Yates, S. J. et al.: *Discourse Theory and Practice. A Reader*. London, Sage, 2001.
- Wilson, T. M.: An Anthropology of the European Community. In: Wilson T. M., Smith M. E. et al.: *Cultural Change and the New Europe: Perspectives on the European Community*. Boulder/Oxford, Westview Press 1993.
- Wilson T. M., Smith M. E. et al.: *Cultural Change and the New Europe: Perspectives on the European Community*. Boulder/Oxford, Westview Press 1993.
- Wodak, R.: What CDA is about – a summary of its history, important concepts and its developments. In: Wodak, R., Meyer, M. J. et al.: *Methods of Critical Discourse Analysis*. London, Sage 2001a, s. 1–13.
- Wodak, R.: The discourse-historical approach. In: Wodak, R., Meyer, M. J. et al.: *Methods of Critical Discourse Analysis*. London, Sage 2001b, s. 63–97.
- Wodak, R., De Cilla, R., Reisigl, M., Liebhart, K.: *The Discursive Construction of National Identity*. Edinburgh, Edinburgh University Press 1999.
- Wodak, R., Meyer, M. J. et al.: *Methods of Critical Discourse Analysis*. London, Sage 2001.
- Yin, R. K.: *Case Study Research: Design and Methods*. Thousand Oaks, Sage 2003a.
- Yin, R. K.: *Applications of Case Study Research*. London, Sage 2003b.

Rejstřík

- Abélès, Marc
akční výzkum
americká zahraniční politika
analýza
– textu
– zahraniční politiky
antropologie
autobiografie
axiální kódování
Bellierová, Irène
Bennett, Andrew
biografie
– úplná biografie
– biografická iluze
– epizodická biografie
– biografický obrat
– individuální biografie
– komparativní biografie
– pozitivistická biografie
– konstruktivistická biografie
– kritická biografie
– kolektivní biografie
– skupinová
Bourdieu, Pierre
Campbell, David
cíle případové studie
Corbinová, Juliet
členská kategorizační analýza
Denzin, Norman K.
detailní popis
diskurz
– hranice diskurzu
– jako sociální aktivita
– jako významová struktura
– zahraničněpolitický
diskurzivní analýza
– historická (foucaultovská,
poststrukturalistická)
– kritická
– v sociální psychologii
diskurzivní rozhovor
dovednost (techné)
důvěryhodnost
Eckstein, Harry
Fairclough, Norman
epifanie
epistemologický zlom
epistemologie
etnografie
etnologie
Evropská komise
Evropská unie
formální teorie
Glaser, Barney
George, L. Alexander
Gormleyová-Heenanová, Cathy
hermeneutický kruh
holismus
Homer-Dixon, Thomas
Chanfraultová-Duchetová, Marie-Françoise
chicagská škola
Chilton, Paul
idealismus
identita
– národní
– státu
– ve vztahu k „tomu druhému“
individualismus
induktivní metodologie
instrumentální případová studie
interpretace
interpretativní biografie
interview/rozhovor
jedinečná/vlastní případová studie
Joana, Jean
kauzalita
klasická biografie
Kecková, Margaret
Kennan, George
Kezarová, Adriana

komparativní historie
König-Archibugi, Mathias
konstitutivní vztah
kontrast kontextů
kontrola kauzálního vlivu
konverzační analýza
korpus
Lakoff, George
Lewis, Jeffery
makrokauzální analýza
materialismus
metafora
– zdrojová oblast metafor
– cílová oblast metafor
– metaforický pojem
– metaforický výraz
– vědecká
metoda
– mlhavé množiny
– rozdílu
– shody
– souladu
– souvisejících rozdílů
mezní podmínky
Mill, John Stuart
narativní
– biografie
– model
nezbytné podmínky
obsahová analýza
ontologie
opakované porovnávání
operacionalizace
orální historie
organizační kultura
otevřené kódování
platnost
– kritériová
– konstrukční
– předpovědní
– vnější
– vnitřní
pocitivost
politika zadržování
politický realismus
Potter, Jonathan
praktické poznání
predikátová analýza

proměnná
– dichotomická
– hodně proměnných, málo případů
– kontrolní
– nezávislá
– závislá
– zprostředkující
prozopografie
Ragin, Charles
rozbor procesu
řečové společenství
sebereflexe
selektivní kódování
Sikkinková, Kathryn
Skocpolová, Theda
sledování procesu
Smith, Andy
souběžný výklad teorie
spolehlivost
stabilita
– mezi posuzovateli
– posuzovatele
– vnitřní konzistence
Stake, Robert
standardizovaný rozhovor
statistická analýza
Strauss, Anselm
stupně volnosti
substantivní teorie
teoretická
– citlivost
– nasycenost
terénní výzkum
testimonio
testování teorií
triangulace
tvorba teorií
typologie
– ideální
– klasifikační
– komparativní
umění
– přezkoumávat
– vymyšlet
velká teorie
vybudování teorie
výběr
– předmětu výzkumu

- případů
- problém zaujatého výběru případů

výhrady

vysvětlení

výzkum

- hodnocení
- kvalitativní
- kvantitativní
- logika
- rétorika

výzkumný rámec

Wilson, Thomas M.

Wodaková, Ruth

Yin, Robert

zakotvená teorie

znalost (epistémé)

zúžštěněné pozorování

životopis

Petr DRULÁK a kol.

JAK ZKOUMAT POLITIKU

Odpovědný redaktor Václav Urban
Technická redaktorka Kateřina Tvrďá
Grafická úprava a zlom Václav Urban
Obálka xxxx
Foto na obálce xxxx
Ilustrace xxxx
Vydalo nakladatelství Portál, s. r. o.
jako svou xxxx. publikaci
256 stran. Vydání první, Praha 2008
Tisk xxxx

Knihy Portálu si můžete objednat na adrese:
Portál, s. r. o.
Klapkova 2, 182 00 Praha 8
tel.: 283 028 202, 283 028 203
fax: 283 028 208

na internetu: obchod@portal.cz, www.portal.cz

